

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET ESERNYŐJE ALATT

Hallgatói tanulmányok

Szerkesztette

Heller Kata – Steiner Ildikó

ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék

Az alkalmazott nyelvészet esernyője alatt

Szerkesztette: HELLER KATA és STEINER ILDIKÓ

A cikkeket lektorálta:

BADITZNÉ PÁLVÖLGYI KATA, DÉR CSILLA ILONA, DÓSA ATTILA,
FARKAS TAMÁS, HATTYÁR HELGA, HEGEDŰS RITA, HORVÁTH KRISZTIÁN,
HRENEK ÉVA, KREPSZ VALÉRIA, LADÁNYI MÁRIA, LIGETI JUDIT,
MURÁNYI SAROLTA HILDA, RAÁTZ JUDIT, SÁROSI ZSÓFIA, SZABÓ GERGELY,
SZILI KATALIN, TVERDOTA GYÖRGY

ISBN 978-963-489-540-4

© A szerzők és a szerkesztők, 2022

Kiadja:

ELTE BTK

Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék

TARTALOM

Előszó

TANULMÁNYOK

HALLGATÓI KONFERENCIA 2021

BENCZE NORBERT

A rövid választól a történetmesélésig. Válaszok és kommentek az első találkozások dialógusaiban.....7

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ

Szavak, agresszorok, cenzorok
(plenáris előadás).....23

HÁMORI ÁGNES

A ko-konstrukció jelensége a társalgásban: együttműködő elmék, társas jelentések és a fordulókstrukciók összefüggései
(plenáris előadás).....41

HELLER KATA

Skót nyelv – online kérdőív a nyelv helyzetéről a mai skót
társadalomban.....66

ILLÉS TEKLA

Változó világ, tradicionális szokások. Az online térben adott bókók
elemzése.....78

IZSÁKOVÁ DÓRA

A színpad mögött. Az amerikai és a magyar filmvilág szereplőit érintő szexuális
zaklatási vádakra érkező bocsánatkérések összehasonlítása.....96

KOPCSÁK RÓBERT

József Attila aukcióra megy: hitelességi vita egy hírportál
felületén.....122

KOVÁCS DOROTTYA A spanyol szótagösszevonás vizsgálata a nyelvoktatás szempontjából.....	140
---	-----

PALLAGI ANNA LIZA Elméleti és módszertani kérdések a mai magyar keresztnévészlet változásának vizsgálata kapcsán.....	163
---	-----

SOÓS VERONIKA A metapragmatikai jelzések meggyőzésbeli szerepe az 1861. évi országgyűlési vitákban.....	173
---	-----

HALLGATÓI KONFERENCIA 2022

BALOGH ROLAND JÓZSEF A magyarországi településnevek helyhatározós ragozásának vizsgálati lehetőségeihez.....	188
--	-----

GYURKA NOÉMI Kiejtésfeladatok a középiskolai angol nyelvórán: fontos vagy felesleges?.....	200
--	-----

HEINCZINGER MÁRTON A nembináris személyek önkifejezését szolgáló nyelvi eszközök a francia nyelvben, illetve a francia közösségi médiában.....	214
--	-----

KAPORNAKY VERONIKA A zene mint hatékonyságnövelő eszköz az idegennyelv-oktatásban	227
---	-----

KOVÁCS DOROTTYA Négy spanyol dialektus és magyar nyelvtanulók köztesnyelvének beszédtempója.....	243
--	-----

Előszó

Több éves hagyományokra alapozva az Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék Alkalmazott nyelvészeti diákműhelye 2021-ben hagyományteremtő jelleggel diákkonferenciát szervezett. A járványhelyzetre való tekintettel a konferencia online került megrendezésre, ennek ellenére nagy érdeklődésnek örvendett. A konferencián az Eötvös Loránd Tudományegyetem diákjai mellett külsős hallgatók és plenáris előadók is részt vettek, így egy kiváló kezdetnek lehettünk tanúi. Ezen felbuzdulva 2022 áprilisában újra megrendeztük az Alkalmazott nyelvészeti diákkonferenciát, amelyen továbbra is nagyszámú érdeklődő vett részt. Az előadások a magyar nyelvészetben túlmutató témakörökkel bővültek, így megismerkedhettünk többek közt a francia, a spanyol vagy a skót nyelv leírásához kapcsolódó kutatásokkal, kihívásokkal.

Jelen tanulmánykötet a két konferencián elhangzott tanulmányokat hivatott összefűzni, külön szekcióra bontva az első és a második konferencia anyagait. A kötetben megjelennek tanárszakosok, alapképzésben részt vevők, mesterképzéses hallgatók, továbbá doktoranduszok munkái. Az itt ismertetett kutatások nagy variabilitást mutatnak: a tanulmányok érintik az alkalmazott névtan, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a terminológia és a diskurzuselemzés területeit, de betekintést nyújtanak az idegennyelv-oktatás kérdéskörébe, valamint megismertetnek a francia nyelv kapcsán felmerülő genderjelölés bizonytalanságaival és kérdéseivel is.

A kötetet ajánljuk minden nyelvészeti iránt érdeklődőnek, s azoknak kifejezetten, akik szeretnék megismerni az alkalmazott nyelvészet sokszínű világát. Bízunk benne, hogy az itt megjelenő tanulmányok hasznosak lehetnek mindenkinek számára, és inspirációt adhatnak következő kutatások elkészüléséhez – amelyek később akár az alkalmazott nyelvészeti kiadványokat gazdagíthatják.

Köszönettel tartozunk a szerzőknek és a konferenciák résztvevőinek, külön köszönet illeti dr. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa és Hrenek Éva kitartó és odaadó segítségét.

Budapest, 2022. október 7.

A szerkesztők

**Alkalmazott nyelvészeti
hallgatói konferencia**

2021

A rövid választól a történetmesélésig

Válaszok és kommentek az első találkozások dialógusaiban

A megismerkedési dialógusok struktúráját az önreprezentációs szekvenciaszerkezet határozza meg (Svennevig 2014). Jelen tanulmányban a szekvenciaszerkezet két, önreprezentációra alkalmas elemét, a választ és a kommentet vizsgálom. A diskurzuselemzésbe bevont 18 villámrandi-dialógus szekvenciális felépítése rámutat arra, hogy a válaszokban található önbemutatót nagyban meghatározzák a kérdések, míg a vizsgált korpuszában nagyobb számban megtalálható, a válaszokra érkezett reakciók, a kommentek több lehetőséget biztosítanak a beszélőnek az önbemutatós témájának kiválasztásában. A vizsgált anyagban a kifejtett válaszok gyakrabban fordulnak elő, mint a rövid válaszok. A beszélők hosszabb, több beszédfordulón át tartó társalgásrészleteket is használhatnak önreprezentációra, ezek történetekként is értelmezhetőek. Az adott történet a diskurzusban alakul, a történet építésébe a beszédpartner is bevonódik. A rövid és kifejtett válaszok, a kommentek, illetve az ezekből akár történetekké összeálló egységek a feldolgozott anyagban az önreprezentációt és a beszédpartnerek kapcsolatának építését szolgálják.

Kulcsszavak: megismerkedési dialógusok, történetmesélés, önbemutató, önreprezentációs szekvenciaszerkezet, válasz, komment, diskurzus elemzés.

1. Bevezetés

1.1. A történet megkonstruálása a diskurzusban

A történetmesélés az emberi társadalmak egyik alapélménye, a tudásátadás, a kommunikáció formája. A gyerekek már hároméves koruktól képesek a narratív struktúra, szervezett eseménysorok létrehozására (Tomasello 2003). A narratív szövegek klasszikus megközelítése szerint a hallgató – ahogy a megnevezés is mutatja – a történetmesélés passzív résztvevője, ezzel szemben a diskurzus elemzés újabb, gyakran a funkcionális kognitív nyelvészet szemléleti keretével összhangban álló irányzataiban a diskurzus elemzésben a befogadó is aktív, közreműködő partnerként jelenik meg, aki az elbeszélővel, a megnyilatkozóval közösen konstruálja meg a történetet (Mandelbaum 2013), ami a diskurzusban sokkal inkább tekinthető a megnyilatkozó (vagyis a történet mesélője) és a beszédpartnere(i) (vagyis a hallgatóság) közös nyelvi tevékenységének, mint monológoknak (Schegloff 1997). A befogadó szerepében lévő beszédpartner bevonódásának mértéke különböző lehet. Lindström–Sorjonen (2013) szerint két részvételi lehetőség van: az elhalkulás esetén a befogadó nagyobb teret hagy a megnyilatkozóknak, csak minimális visszajelzést, háttéracsatornajelzéseket ad, ezzel erősíti a diskurzus strukturális aszimmetriáját; az aktív bevonódás esetén azonban a befogadó további nyelvi eszközökkel is kifejezi támogató vagy ellenkező attitűdjét, vagyis a történet

közös megalkotásába hangsúlyosabban vonódik be. A diskurzus elemző kutatások keretében mindkét befogadói attitűd esetében a történet mint produktum helyett a produkcióra, a történet társas megkonstruálására szükséges fókuszálniuk a vizsgálatoknak (Mandelbaum 2013).

A történetek elmondásához gyakran több beszédforduló szükséges, ezért is kell együttműködni a beszélőnek és beszédpartnerének, például azzal, hogy a történet bevezetését és lezárását is megkonstruálja a beszélő (Mandelbaum 2013). Wong (2021) szerint a történet elengedhetetlen elemei: a helyzet, a történet, a karakterek, a konfliktus, a csúcspont és a befejezés. Schegloff (1997) szerint a közös megalkotás folyamata fontosabb, mint a tartalom – ennek megfelelően ő a történet bevezetését, elmondását és a történetre érkező reakciókat tartja a diszkurzív történetmesélés meghatározó elemeinek. A történet egyben beszédcselekvés is lehet, kifejezhet dicsekvést, informálást, figyelmeztetést, kötekedést, szemrehányást, bocsánatkérést (Schegloff 1997), illetve Svennevig (2014) szerint akár panaszt, gúnyolódást, a viselkedés magyarázatát, a problémák számbavételét is. Egyes beszédcselekvések, így a valakiről való panaszkodás azonban arcfenyegetők is lehetnek, ha a megnyilatkozó a befogadó számára érzékeny témáról vagy fontos személyről fejezi ki véleményét (Mandelbaum 2013). A történetek megidézhetnek bizonyos nyelvi részleteket, így a történetek része lehet a függő beszéd vagy az idézés is (Holt 2017).

A történet tehát interakciók során, a megnyilatkozó és a befogadó által közösen konstruálva jön létre, alkalmazkodva a történetmesélés kontextusához. A történetmesélés interaktív aktusként való értelmezése lehetővé teszi, hogy a történet bevezetése, lezárása, a beszédfordulóról beszédfordulókra való felépítése, a történet közös alakítása, a beszédpartner(ek) elköteleződése, a befogadó reakciói is megfelelő figyelmet kapjanak az elemzés során (Mandelbaum 2013).

1.2. A történetmesélés lehetősége: válaszok és kommentek a megismerkedési diskurzusokban

Svennevig (2014) egy speciális diskurzustípus, a megismerkedési dialógus dimenzióit és szerkezetét vázolta fel modelljében. Az első beszélgetés alkalmával az ismeretleneknek merőben új témákban kell kezdeményezniük, hogy kapcsolatuk alapjait lerakhassák. Ebben lesz segítségükre az önreprezentációs szekvenciaszerkezet, melyben Svennevig (2014) három alapszekvenciát különít el. Leegyszerűsítve ezeket a kérdés, a válasz és a reakció hármasként írhatjuk le.

A szekvenciaszerkezet első eleme a bemutatást, önreprezentációt előhívó, elicitáló kérdés (1). A beszélgetőpartnerek kérdéseikkel elsősorban életrajzi információk (név, állás, lakóhely) után érdeklődnek, illetve az egy közösséghez, csoporthoz, egy kategóriához – munka, szabadidős tevékenység – való tartozásán keresztül próbálják kialakítani magukban aktuális partnerük képét. A kérdések lehetőséget adnak az új témák bevezetésére, azok fenntartására, egyes témák kifejtésének elicitálására (Svennevig 2014). Mivel a kérdések tipikusan a partnerre

vonatkoznak, természetesen elsősorban második személyűek lehetnek (Bencze 2020).

A szekvenciaszerkezet második, központi eleme az elicitáló kérdésre érkező, önreprezentációs válasz (2). A válasz kétféle lehet: a rövid válasz nem tartalmaz több információt, mint ami a kérdés megválaszolásához elégséges; ezzel szemben a kifejtett válasz kiegészítéseket is tartalmaz. A rövid válasz – főleg, ha több alkalommal, visszatérően jelenik meg – azt jelentheti, hogy a beszélő nem szeretne élni az önreprezentációs válasz adta kifejtés lehetőségével. Ennek oka nem mindig egyértelműen azonosítható, de többféle lehet, például a szimpátia hiánya vagy a téma kellemetlensége. A kifejtett válasszal a beszélő pontosabb képet tud adni magáról a kérdezőnek, vagy részletesebben ki tudja fejteni az aktuális témához kapcsolódó ismereteit, véleményét (Svennevig 2014). Ezáltal egyfajta segítséget ad partnerének a megismerési folyamatban, és önmaga felfedésével (a partner diszkrécióját feltételezve) megelőlegezi bizalmát, ami hozzájárul a kapcsolatuk dimenzióinak építéséhez (Svennevig 1999). A hosszabb kifejtés azonban az egyenlő beszédpartnerek beszélgetésének aszimmetriájához vezethet, amelynek szintén lehet jelentése is – például, hogy a beszélő azért beszél sokat önmagáról, mert beszédpartnere kevésbé érdekli (Svennevig 2014). A válaszszekvenciák jellegükből adódóan elsősorban első személyűek, a beszélőre vonatkoznak (Bencze 2020).

A szekvenciaszerkezet harmadik részében újra a kérdező fél szólal meg, reagál beszédpartnere válaszára. A reakció háromféle lehet. Az elismerő, nyugtázó kijelentésekkel (3a) a beszélő visszajelzést adhat, bátoríthatja beszédpartnerét a több beszédfordulón átívelő válasza folytatására, illetve jelezheti a kérdéskör, a téma lezárásának igényét is. A rövid visszakérdezés (3b) a folytatás elicitálását szolgálja. A beszélő önmagára irányuló kommentjével (3c) maga is önbemutatót végezhet. A kommenttel nem kérdez többet, nem is bátorítja beszédpartnerét a folytatásra, hanem magához ragadja a lehetőséget, hogy önmagáról is információkat osszon meg, kifejezze a beszédpartnere válaszában megjelent kategóriával, információval való kapcsolatát, vagy ismertesse az aktuális témához kapcsolódó véleményét. A reakciók közül a visszakérdezés a második személyhez kapcsolódik, a kommentek pedig első személyűek (Bencze 2020).

A dialógusok összetettségéből adódóan a hármas szekvenciaszerkezet elemei összekapcsolódhatnak, részben sorrendjük is változhat, illetve mellékszekvenciák is kísérhetik őket (Svennevig 2014). Gyakran például a kommentre egy újabb komment érkezik, amellyel egy hosszabb komment–komment váltás következik. A szerkezet ebben az esetben az adott szituációban alakul, a komment pedig lehetővé teszi, hogy a beszélgetőpartnerek irányítsák, hogy mit szeretnének elmondani önmagukról, erre ugyanis a másik fél által feltett kérdések esetén kevésbé van lehetőségük. A komment–komment szerkezetre való ideiglenes váltás a szomszédsági pároktól és az önreprezentációs szekvenciaszerkezettől való elszakadást is jelenti.

A kidolgozottabb önreprezentációra, a kifejtésre elsősorban a válaszokban és a kommentekben van lehetőség, az önreprezentáció legitimációját ugyanis két dolog adhatja: a másik fél felkéri a beszélőt, hogy válaszoljon egy adott kérdésre, beszéljen

magáról, vagy a diskurzus korábbi része, a partner válasza relevánssá teszi, hogy a beszélő önmagára vonatkozó kommentet tegyen (Svennevig 2014). Önreprezentációs válasznak vagy kommentnek tekinthetők az akár több hangzasegységből álló, de a beszélőváltással nem megakasztott egységek is, amelyek a svennevigi önreprezentációs szekvenciaszerkezet szerint önbemutatóra alkalmasak. A kifejtés több beszédfordulón átnyúló, akár a beszédpartner bevonásával alakított történetekkel is lehetséges. A történetek alkalmasak a közös realitás megalkotására, illetve – bár lehetséges a semleges nézőpont felvétele – a megnyilatkozók gyakran kifejezik személyes, érzelmi kötődésüket a történethez, többek között szupraszegmentális jegyekkel, a jelenlétük, átélésük hangsúlyozásával, a megidézett szituáció idejében érzett érzelmek explicit kiemelésével (Mandelbaum 2013). Ez alapján a kidolgozott önreprezentáció és a megismerkedési diskurzusba ágyazott történetmesélés nemcsak a megismerkedéshez szükséges információk megosztását szolgálja, hanem hozzájárul mindhárom svennevigi megismerkedési dimenzió – az ismerősség, bizalom; a szolidaritás, jogok és kötelességek; a vonzalom, szimpátia – építéséhez is (Svennevig 1999). A dimenziók részletes leírását és működését lásd: Bencze (2020).

A Svennevig (1999, 2014) által összefoglaltakra építve többen vizsgálták a megismerkedési diskurzusok egy speciális típusát, a villámrandik dialógusait is (Stokoe 2010, Korobov 2011, Hollander–Turowetz 2013). A villámrandikon az ismerkedésre nyitott, valódi motivációkkal rendelkező személyek vesznek részt; a szervezett esemény keretein belül több potenciális partner megismerésére van lehetőségük egy jellemzően 5-6 perces beszélgetés keretében. Egy korábbi kutatásom eredményei alapján megállapítható, hogy az önreprezentációs szekvenciaszerkezet a magyar anyanyelvű résztvevőkkel rögzített villámrandikat is jellemzi (l. Bencze 2020). A személyre utaló formák vizsgálata (Bencze 2021a) rámutatott arra, hogy az első személyű alakok jelentősen nagyobb arányban fordulnak elő a dialógusokban, mint a második személyűek (82% és 18%), és az első személyű alakok jelentős része a válaszokban és a kommentekben található (87,7%), így az önbemutató, önreprezentációt szolgálja. A vizsgált dialógusokban megjelenő kérdések jelentős része szolgált új témák bevezetésére (42,3%) vagy korábbi témák folytatására (37,5%), és elsősorban az önreprezentációs modellben is leírt életrajzi információkra és a közösségi hovatartozásra kérdeznek rá bennük a résztvevők (Bencze 2021b).

1.3. Hipotézisek

Az elemzés során három hipotézist fogok vizsgálni. Az önreprezentációs szekvenciaszerkezetben a válaszok elhagyása sértheti a beszédpartner elvárásait, ezzel szemben a komment megalkotása nem kötelező; másfelől válaszok csak kérdésekre, kommentek pedig válaszokra és más kommentekre is érkezhetnek. Az első hipotézisem szerint a magyar nyelvű villámrandikorkorpuszban nagyobb arányban találhatók meg a kommentek, mint a válaszok.

A beszélgetőpartnerek közös célja a megismerkedés, amelyhez a kifejtett válaszok a rövid válaszokkal szemben sokkal nagyobb segítséget jelentenek.

A második hipotézisem szerint a beszédpartnerek nagyobb arányban használnak kifejtett válaszokat, mint rövid válaszokat.

A történetmesélés egy több beszédfordulón keresztül történő, interaktív folyamatként is értelmezhető, ebben az esetben azonban a beszédpartnereknek szükséges egymást támogatniuk a közös tevékenységben. Ezt megtehetik például úgy, ha a megnyilatkozó jelzi a történet elejét és végét, a történet során pedig a befogadó háttéracsatorma-jelzésekkel vagy mélyebb bevonódást jelző kérdésekkel és reakciókkal járulhat hozzá a történet elmondásának alakításához.

A harmadik hipotézisem szerint a hosszabb, több beszédfordulón át tartó, egy történet elmondását a középpontba helyező társalgásrészleteket jellemzik a nyitó és záró elemek, valamint a befogadó reakcióit vagy bevonódását jelző megnyilatkozások.

2. Anyag és módszer

2019 szeptemberében kutatási célokkal két egymást követő, hasonló módon létrehozott villámrandi-eseményt szerveztem meg Budapesten. A szervezés során Finkel–Eastwick–Matthews (2007) módszertani útmutatóját követtem. Az eseményeken összesen 10 nő és 12 férfi jelent meg, közöttük 60, egyenként kb. 5 perces beszélgetés zajlott le. A résztvevők 20 és 33 év közötti, budapesti vagy Budapest környékén élő, a pártalálásra nyitott, magukat inkább heteroszexuálisnak értékelő nők és férfiak voltak. (Az esemény menetének részletesebb leírását lásd Bencze 2020.)

A résztvevők előzetes hozzájárulásával a beszélgetésekről hangfelvétel készült. Ezután szakaszosan, a magyar hagyományokra részben építő saját lejegyzési útmutatóval kezdődött meg a beszélgetések leírása. A dialógusokat hangzágységek határán tagoltam megnyilatkozásokra. A hangzágységek határát a tanulmány példáiban a | jellel jelöltem. Egy beszédfordulóban a beszélők több hangzágységet is használhatnak. A lejegyzett diskurzusokat kiegészítő információkkal láttam el < > jelek között. A lejegyzés után az ELAN programból kinyert idő- és tartalmi információk alapján a beszélgetés legfontosabb jellemzőit – a randi száma, a beszélő száma, a résztvevők neve, időinformációk, kiegészítő jelölések – magába foglaló, a szó szintjéig lebontott, morfológiai elemzést tartalmazó táblázat jött létre, ami több beszélgetést összevonva kereshető korpuszként használható. A korpusz elkészítésének részleteiről lásd Bencze (2021). Az önreprezentációs szekvenciaszerkezet elemeinek, a válaszoknak és a kommenteknek, illetve ezen megnyilatkozások egyéb tartalmi és szekvenciális jegyeinek a vizsgálatához szükséges volt a korpuszon kiegészítő, kézi elemzéseket végezni.

A jelen tanulmányban ismertetett vizsgálatba a villámrandikorpusz második eseményének 18 dialógusát vontam be. Az eseményen résztvevő 6 nő és 6 férfi mindegyike szerepel a vizsgált anyagban, a legtöbben 3-3 beszélgetésben (bár egy

férfi 4, egy másik férfi pedig 2 beszélgetésben vett részt). A 18 beszélgetés összesen 14 824 szövegszót – tehát a táblázatszerű korpuszban ugyanennyi, információt tartalmazó sort – tartalmaz.

Az elemzés során a kiválasztott 18 dialógusban az önreprezentációs szekvenciaszerkezet részeként megjelenő válaszokat és kérdéseket vizsgáltam. Válaszként azonosítottam minden olyan megnyilatkozást, amely valamely, az intonációs és tartalmi jegyei alapján meghatározott kérdést követ, és kommentként mindazokat a megnyilatkozásokat, melyekkel ezekre a válaszokra vagy egy másik kommentre reagálnak a résztvevők. Nem soroltam a kommentek közé a háttérchatna-jelzéseket (pl. a hümmögést), illetve az olyan egyéb reakciókat, mint pl. a nevetés vagy a beszélőt nem megakasztó funkciószavak. A válaszok és a kommentek akár több hangzasegységből álló, de a beszélőváltással nem megakasztott társalgásrészletek is lehetnek. A történeteket a kifejtett válaszok vagy a kommentek összekapcsolódása egy típusának tekintettem, amely fókuszában egy téma, történet, szituáció részletesebb kifejtése áll. Nem mindegyik több beszédfordulóból összeálló egység tekinthető történetnek: a villámrandi-dialógusokban jellemzőek az olyan hosszabb társalgásrészek, gyakran tulajdonképpen kifejtett válaszok, amelyeket a beszélők saját maguk részletező bemutatására használnak, gyakoriak a témaváltások, így ezek a társalgásrészletek kevésbé koherensek, egyfajta felsorolás jelleget kapnak. A történetekre jellemző kezdő-, záró- és reakciót kifejező elemeket azonosítottam, az elemzés eredményeit összesítettem.

3. Eredmények

3.1. A válaszok és a kommentek aránya és jellemzői

A 18 dialógusban összesen 563 olyan, akár több hangzasegységből álló, de a beszélőváltással nem megakasztott részlet szerepelt, amely a svennevigi önreprezentációs szekvenciaszerkezet szerint önbemutatásra alkalmas, tehát válaszra vagy kommentre tekinthető. A válaszok és kommentek számának áttekintését szolgálja az 1. ábra.

563 önreprezentációs elem				
263 válasz funkciójú elem			300 komment	
258 kérdést követő elem		5 nem kérdést követő elem	111 választ követő komment	189 kommentet követő komment
104 rövid válasz	154 kifejtett válasz			

1. táblázat. A válaszok és a kérdések egyes típusainak száma

Az (1) példa a szekvenciaszerkezet egyik jellemző elrendeződését mutatja. A férfi tipikus, munkára vonatkozó kérdésére egy kifejtett válasz érkezik a nő részéről, és a

kapcsolódási pontnál, az említett városnál, a férfi komment formájában végez önreprezentációt, egyúttal rámutat a hasonlóságra, építi kapcsolatukat.

(1)

F: te amúgy mivel foglalkozol?

N: én ő <hez> | háeres <m_HR-s <idegen>> vagyok | egy építő építőipari cégnél | most költöztem fel Budapestre | nem olyan régen | ő<hez> de már előtte is | háeres <m_HR-s <idegen>> voltam | csak Szegeden | ő <hez> tehát igazából én #

F: ott lakik a legjobb barátom Szegeden {27}

A 18 dialógusban összesen 258 választ és 300 kommentet azonosítottam, illetve a vizsgált szöveganyagban található 2, nem kérdésre, de önreprezentációt elicitáló felszólításra érkező reakció és 3, megelőző kérdés nélkül elkezdett önreprezentáció is, amelyek funkcionálisan szintén a válaszokhoz sorolhatók. A (2) példában lévő felszólítás funkciója megegyezik a szekvenciaszerkezet kérdéseinek funkciójával: célja az önreprezentáció előhívása. Az önreprezentációs válasz, a felszólításhoz hasonlóan, nem fókuszál egy témára, hanem listaszerűen foglalja össze a legfontosabb tudnivalókat. A (3) példában kérdés nélküli önreprezentációval találkozunk. Előzménye, hogy a nő rámutat arra, hogy beszédpartnere izgul, és nyugtatni próbálja, majd a lassú megszólalások és kínos csendek után a nő magához ragadja a szót, és több mint két percen keresztül beszél magáról. A beszélgetés egyensúlya, szimmetriája felborul, a férfi csak néhány háttéracsatorna-jelzést ad a nő monológgá váló megszólalása alatt. A nő a megszólalása elején és végén is metapragmatikai reflexiókat használ, jelzést ad partnerének a kezdésről és a lezárásról.

(2)

F: mesélj kicsit magad <m_magadról> magadról

N: harmincegy éves vagyok | a <hez> <duda> | pénzügyi területen dolgozom | hm <hez> családi vállalkozásba <m_vállalkozásban <beszval2>> | igazából ő <hez> | tartós párkapcsolatot keresek {43}

(3)

N: de jobb ha én is mondok pár dolgot | ő <hez> hát nekem az utazás a | szenvedélyem | ő <hez> | egyedül nem szeretek utazni | bár utaztam már | <tovább beszél utazásról, szabadidőről, munkáról> | nem is tudom | most így hirtelen ennyi jutott eszembe {29}

A 258 válasz közül 240 prototipikus önreprezentációs válasz, ahol a partner önreprezentációt elicitáló kérdésére érkezik felelet. 18 esetben azonban a kérdező és a választ adó ugyanaz a személy: a beszélő önmagának tesz fel egy kérdést, majd meg is válaszolja azt, amelynek társalgásszervező, retorikai funkciói is lehetnek. A

(4) példában a férfinak egy dátummal kapcsolatos bizonytalanságát fejezi ki a közbevetett kérdés.

(4)

F: én is rengeteg futóversenyen voltam | például az a holdfény maratonon ami volt | ő <hez> július | huszonharmadikán? | huszonhatodikán {26}

A válaszok közül a rövid válaszok száma 104 (40,3%), a kifejtett válaszok száma pedig 154 (59,7%), tehát a kifejtett válaszok aránya nagyobb. A rövid válaszok használata néhány adatközlőnél kifejezetten jellemző. Az (5) példában a férfi sem a válaszokban, sem a kommentekben nem használja ki az önreprezentációs lehetőségeket, általában csak a konkrétan elhangzó kérdésre reagál, és minimális információt oszt meg magáról. A beszélgetés egészére jellemző emellett a kérdések és visszakérdezések hiánya is, ami arra mutat, hogy a férfi nem vonódik be az interakcióba.

(5)

N: voltál már ilyenén?

F: nem | ez az első

N: höhőhő <nev> | én se voltam még he <nev> | érdekes tapasztalás

F: igen

N: és hány éves vagy?

F: huszonhét

N: huszonhét?

F: igen | kilencedike óta {22}

A kifejtett válaszokra már láttunk példát az (1) és (2) társalgásrészletekben is. A kifejtett válaszok gyakran kapcsolódnak az önreprezentációt elicitáló kérdésekben is sok alkalommal megfogalmazott témákhoz: a munka, a szabadidő, a társadalmi kapcsolatok témájához. A (6) példában a női beszélő a munka és a család témaköreit kapcsolja össze. A kifejtett önreprezentációs válasz lehetőséget ad arra, hogy részletes információkat osszon meg identitásáról, a családdal való kapcsolatáról, beszéljen motivációiról és érzéseiről. A személyesebb információk megosztásával előfeltételezi beszédpartnerre diszkrécióját, építi kapcsolatukat.

(6)

F: szeretem amit most csinálsz vagy?

N: szeretem e<m_egyébként> egyébként

F: elhagynád?

N: ő<hez> azért szeretem | mert ő<hez> | a <NEMZETISÉG>nak is dolgozom | mert fél <m_félig> félig <NEMZETISÉG> vagyok | az apukám <NEMZETISÉG> és | és ő <hez> nagyon sok <NEMZETISÉG> kollegám van | és ugye napi szinten használok <NEMZETISÉG NYELVE>t

F: ühüm <hum>

N: tehát hogy a nyelvet | mivel ugye nem élek otthon | édesapámmal
 beszéltem meg ugye | vagy beszélek <NEMZETISÉG NYELVE>ul |
 szintentartás miatt | igen {38}

Megjegyzendő, hogy a rövid válasz használatának lehetősége a kérdéstől, a kérdező feltételezett elvárásaitól és a kontextustól is függ. Eldöntendő, illetve megerősítést kérő kérdésekre a legtöbb esetben éppen a rövid válasz lehet az elvárt reakció. Vannak olyan kérdések, amelyekre viszont nehéz rövid, csak egy vagy néhány információt tartalmazó választ adni. A (7) példában a nő először visszakérdez – ami értelmezhető úgy, hogy további információkat szeretne kapni az eseményről –, a férfi ellenben rövid választ ad. Ezután a nő tulajdonképpen az említett esemény definícióját kéri, és erre már a férfi hosszabban, kifejtettebb módon válaszol.

(7)
 F: az ilyen festőmaraton #
 N: festőmaraton?
 F: igen igen igen igen
 N: az mit takar?
 F: hát ott | sokan így gyűhetnek <m_jöhetnek <beszval>> festeni | diákok
 <EGYETEM NEVE>s diákok | fő <lev>
 N: ühüm
 F: és ő <hez> és # hát bárki aki | aki éppen szeretne és egy ingy <m_ingyenes>
 ingyenes | huszonnégyórás festőmaraton | tehát lehet ott így bármit festeni |
 és arra arra vállalunk ilyen | # | ilyesmiket úgyhogy | fü <lev> | ezeket #
 csináljuk {15}

Mind a (6), mind a (7) példában találunk megerősítő és háttéracsatorna-jelzéseket a kifejtett választ hallgató partnertől, aki ezekkel az eszközökkel kifejezi figyelmét, de nem akasztja meg a válaszadást.

A válasz mellett az önreprezentáció lehetőségét a kommentek biztosítják. A kommentek a válaszokhoz képest nagyobb mozgásteret adnak a beszélőnek, hogy azon a helyen és abban a témában vezesse be az önreprezentációt, ahol kívánja. Ilyenkor gyakran építenek a hasonlóságra, a közös pontokra. A (8) – (11) példákban a hasonlóságra építő kifejtést a beszélő metapragmatikai reflexiókkal készíti elő. A hasonlóság kifejezésének leggyakoribb jele az *én is* használata. Néhány esetben maga a reflexió elegendő a hasonlóság bemutatásához, megerősítéséhez, nem szükséges további részletek kifejtése – erre mutat példát a (12) és a (13).

(8) F: azt én is (...) {43}
 (9) F: én is egyé <m_egyébként> | én is egyébként (...) {19}
 (10) F: hát én én is kimozdulnék hogyha ugye (...) {43}
 (11) N: én erről hasonlóképpen gondolkozom (...) {419}
 (12) N: igen | igen ugyanez | ugyanez {40}
 (13) N: hehheh <nev> | de ez tök jó | szeretem {26}

A 300 komment kisebb része, 111 érkezik válaszokra, míg 189 komment egy korábbi kommentre reagál. Ebből az látható, hogy a válaszok kevesebb mint felére, 43%-ára ad komment formában reakciót a beszélgetőpartner, viszont ha már érkezett komment egy válaszra, akkor azt nagy eséllyel követheti egy vagy több további komment is, ezzel elindítva a Svennevig (2014) által is leírt komment–komment folyamatot. A (14) példában a nő kérdésével definíciót kér egy korábbi válaszban előkerülő fogalom, a JustDance kapcsán. A férfi választ ad, majd a nő jelzi, hogy megértette, miről beszélnek, és ezután párhuzamosan kezdenek a JustDance-szel való kapcsolatuk leírásába. Az első valódi önreprezentáció az idézett rész végén található, ahol a nő a családdal közös játékot idézi fel. A már nem idézett részben a férfi is megosztja a nőéhez hasonló tapasztalatait: elmesél egy történetet egy vereségről.

(14)

N: az mit jelent pontosan egyébként? | (...) a dzsászt densz <m_JustDance <idegen>>?

F: ez egy ö<hez> | hogy mondjam virtuális karakternek | a mozdulatait kell leutánozni

N: ja ez a | ikszbokszos <m_Xbox-os <idegen>>

F: igen igen

N: igen igen igen úgy megvan | # | nem tudtam hogy ez így pont | dzsászt densz <m_JustDance <idegen>> ez a neve

F: ja hát hö<lev>

N: unokahúgaimmal szoktam ilyet

F: vicces amúgy tehát hogy

N: és mindig megvernek {14}

3.2. A válaszok és kommentek kapcsolódása: a kérdésektől a történetig

Mint ahogy fentebb már láthattuk, a válaszok és a kommentek nem minden esetben követik szigorúan az önreprezentációs szekvenciaszerkezetet: a sorrend felcserélődhet, egyes elemek elmaradhatnak, vagy részben más funkciókat kaphatnak.

A kérdések és a válaszok összefonódását láthatjuk a (15) példában. A férfi kérdését a nő értelmező kérdése követi, melyre az egy diskurzusjelölővel reagál. A *hát* a válasz nyilvánvalóságára, egyértelműségére utal, ahogy azt a nő válaszában értelmezi is. Az egyértelműsítő kérdés miatt a korábbi kérdésre később, a későbbi kérdésre korábban érkezik válasz. A férfi az egyértelműsítés szükségessége kapcsán még egy kommentet is tesz beszédpartnere munkahelyéről. Ez lehetőséget jelent a nőnek, hogy önreprezentációt adjon a munkahely, munka témában is (amit a társalgás egy későbbi, itt nem idézett részében meg is tesz).

(15)

F: és mit szeretsz csinálni?

N: szabadidőmben?

F: hát

N: nyilván | oké | sportolok

F: igen | mondjuk jó munkahelyed lehet akkor | hogyha így a munkahelyeden {24}

A (16) példa szintén önreprezentációs kérdéssel indul, azonban a férfi nem válaszol, hanem a nő feltételezett kommentjét előlegezi meg, és megkéri a nőt, hogy azt a kommentjét ne tegye meg, majd ezután partnere kora után érdeklődik. A férfi a nő válaszára nem konkrét számot ad meg, hanem már össze is hasonlítja korát a beszédpartneré korával – a különbség mértéke indokolja a késleltetett választ. A (15) és a (16) példák arra is rámutatnak, hogy az önreprezentáció mellett egyéb beszédcselekvéseket is végeznek a beszélgetés résztvevői, például minősítést tesznek vagy kifejezhetik félelmüket is.

(16)

N: és mennyi idős vagy megkérdezhetem?

F: ő <hez> | ig <m_igen> igen akkor de nem a ne a | ne akadj ki ezen te | hát ő<hez> | mennyit mondtál te mennyi idős vagy?

N: harmincegy

F: hát jó | én tíz évvel fiatalabb vagyok {43}

A válaszok és a kommentek a beszélgetésben a vonatkozó kérdéstől vagy választól távolabb, egy későbbi ponton is megjelenhetnek. A (17) példában a nő csak néhány filmes karakter említése után válaszol arra a kérdésre, hogy neki melyek a kedvenc karakterei. A választ megelőzően a férfi kedvenceire fókuszálnak, a nő ezzel támogatja a férfit önreprezentációja kifejtésében. A (18) példa egy komment, melyet egy korábbi témához, a munkához kapcsolódóan tesz a nő. A férfi munkájának megnevezése és a nő kommentje között a munkában eltöltött évekről és a korról beszélnek.

(17)

N: én meg | én is szerettem Vasembert de | annyira azért nem mint Lokit {32}

(18)

N: igen ugyanez igazából | ő <hez> én multinál dolgozom az <CÉG NEVE>nél (...) {38}

A kifejtett válaszok és a kommentek használatával megjelenhetnek történetek, melyek az önreprezentáció elmélyítését, a megismerkedési dimenziók építését szolgálhatják. A (19) példában a női beszélő a munkájával kapcsolatos élményeit, a munkaköréhez való viszonyát fejti ki. Az idézett részt megelőzően már elmondta,

hogyan HR-sként dolgozott az előző munkahelyén, egyeteme városában és most Budapesten is. A munkájáról a városokkal kapcsolatban, a férfi kérdésére válaszolva kezd beszélni. Úgy érzékeli, a gyors összefoglalás nem elegendő, ezért elnézést kér, amivel egyúttal jelzi, hogy ki fogja fejteni a tevékenységét, hosszabban beszélni munkájáról. Számba veszi annak hivatalos, formális részét, majd hozzáteszi, hogy a munkavállalókkal személyes kapcsolata van, mindenféle problémákban segít nekik. A férfi a folytatást elicitáló kérdésével egyúttal meglepődöttségét is kifejezi. A nő folytatja történetét: magát megszólítva szó szerint idézi a kollégáit, illetve elmondja saját támogató tevékenységét az idézett szituációban. A férfi az elmondottak alapján újrakategorizálná a nő tevékenységét, szerinte a *lelki segélyszolgálat* jobban kifejezi azt, amit a nő csinál. A férfi kommentje jelzi aktív figyelmét, illetve a történetbe való bevonódását, ahogy azt is, hogy a történetek elmondásában, értelmezésében ő is részt szeretne venni. A nő elfogadja az új kategóriát, de kifejezi pozitív érzelmi viszonyulását is a kategória jelölte tevékenységhez, majd a viszonyulás hosszabb indoklása következik. Nemcsak munkája bizalmas jellegét írja le, de azt is, hogy ő emberek között, az emberekkel foglalkozva érzi jól magát. Újra idézi kollégái szavait is. Végül összefoglalja az elmondottakat, egyúttal lezárja mondandóját: minden nehézség, kihívás ellenére szereti a munkáját.

(19)

F: ja azt # ott voltál egyetemista?

N: igen igen igen | meg ott is dolgoztam három évet | ő <hez> na gyorsan akartam mondani bocsi | ott is háeres <m_HR-s <idegen>> voltam | és ő <hez> hát igazából ugye | én csinálom a munkavállalóknak a | szerződését a szabadságát | meg mindenét | meg én vagyok a lelki szemetesláda | tehát sokszor bejönnek hozzám csak úgy beszélgetni

F: igen?

N: vagy jaj <rea> <A NŐ NEVE> | képzeld el mi történt | meghallgatom őket

F: én inkább azt mondanám hogy lelki segélyszolgálat | nem # szemetesláda

N: igen | de amúgy nagyon szeretem | mer <m_mert <beszval>> ő <hez> | én | nekem nagyon fontos hogy az emberek megbízzanak bennem | és azért <m_azért <beszval>> a a | az én pozícióm az egy ilyen nagyon bizalmi pozíció | tehát hogy én gyakorlatilag mindent tudok az emberekről | mikor született | mennyi a fizetése tehát ezek ezek ilyen nagyon | szenzitív dolgok de úgy érzem hogy már így elfogadtak és | már nagy örömmel jönnek hozzám | akár csak beszélgetni vagy | mondják hogy igyunk meg egy kávét meg ilyenek | # szeretem amit dolgozok (...)

A (20) példa abban az értelemben közelebb állhat a történet hétköznapi értelmezéséhez, hogy egy egymást követő részletekből álló eseménysorozat rajzolódik ki benne, amikor a férfi a sporttal való kapcsolatáról beszél. Az idézett részt megelőzően a férfi már elmondta, hogy a triatlonozás a hobbija. A történet elmesélésére a nő kérdése nyit lehetőséget, aki az előzmények, az „indíttatás” felől

érdeklődik. A kérdés értelmezése után – a kérdések és a válaszok sorrendjében a (15) példához hasonló tapasztalunk – a férfi kijelöli mondandója témáját, a futást. Az *először*, az *egyébként* és az *onnan jött* kifejezések is a történet előkészítésére mutatnak rá. A nő első megerősítő jelzéséig tartó részben a férfi megjelöli a történet helyszínét, szereplőit, illetve a szereplők kapcsolatát. A megerősítő jelzés után következik a futás kipróbálásának indoklása: volt kolléganője erdei futási élményei nagy hatást gyakoroltak rá. A férfi szinte felidézi a kolléganő „átéléssel” mondott szavait, ahogy felsorolja a helyszíneket (*hegyek, erdőbe, fák között*), és expresszív, informális elemmel minősíti a futás élményét (*annyira*). Tulajdonképpen a beszéd volt az, ami meggyőzte a férfit, és ezt a beszédpartnere is érzékeli: értelmezi a férfi által elmondottakat (*átadta neked ezt az érzést*). A nő ezzel bevonódik a történet elmondásának folyamatába, értelmezésébe. A férfi elfogadja a beszédpartnere megfogalmazását, megismétli azt, majd tovább mesél a folyamatról. A nő újabb megerősítő jelzése után a férfi összegzi a történetek hatását a mostani életére, visszatér a jelenbe, ahonnan a történet elején indult, ezzel pedig lezárja a futásról szóló történetét.

(20)

N: és honnan jött?

F: e <hez> ez az egész dolog?

N: az indíttatás

F: ez a ez ő <hez>

N: ühüm <hum>

F: először a futással indult egyébként | a futás az onnan jött hogy ő <hez> | egy kórházba <m_kórházban <beszval2>> dolgoztam | és volt egy kolleganőm | egy ő <hez> röntgennek az osztályvezető # aki | hát akivel dolgoztam egy ő <hez> | a kerületen a cété <m_CT<idegen>> vizsgáloban

N: öhöm <hum>

F: és ő ő mondta nekem | ő kezdett el mesélni a régi | élményeiről ő soproni származású hogy ő <hez> milyen ő <hez> | tehát hogy ő Sopronba <m_Sopronban <beszval2>> fiatakként milyen jó volt a hegyek <m_hegyekben <beszval2>> az erdőbe <m_erdőben <beszval2>> a fák között futni | és hogy ez annyira jó emlékeket táplál benne | és olyan átéléssel beszélt erről az egész dologról | hogy úgy gondoltam hogy ezt nekem ki kell próbálnom

N: hogy átadta neked ezt az érzést

F: igen igen hát hogy

N: aha <hum>

F: ezt az érzést ő <hez> abszolút átadta | és elmentem ugye én is kipróbáltam saját magamnak hogy | tényleg valójában milyen | és ugye kezdtem szépen lassan felépíteni magamnak ezeket a dolgokat

N: aha <hum>

F: és ezt már lassan öt hat éve ő <hez> | csinálom ezt ezt a dolgot {26}

A két idézett részben, a (19) és (20) példákban a történetnek a diskurzusban betöltött funkcióik nagyon hasonlóak: a beszélő egy téma hosszabb elbeszélése kapcsán lehetőséget kap az önreprezentációra, illetve saját motivációi, érzelmi viszonyulásai, életfelfogása, a munkához és az emberekhez való viszonya árnyalására.

4. Következtetések

A tanulmányban 18 megismerkedési dialógusban vizsgáltam Svennevig (2014) önreprezentációs szekvenciaszerkezetének két egységét: a választ és a kommentet. A két szekvenciában közös, hogy mindegyik az önbemutató fontos eszköze, olyan megnyilatkozástípusok, ahol a beszélő lehetőséget kap saját maga prezentálására, információk megosztására, értékeinek, attitűdjének bemutatására. A beszélők használhatnak rövid válaszokat, különböző mértékben kifejtett válaszokat, akár egész történeteket is elmondhatnak, kommentjeikkel pedig kapcsolódhatnak a beszédpartnerük megnyilatkozásaiban elmondottakhoz a hasonlóság vagy éppen az ellentétesség kifejezésével.

Vizsgálatomat három hipotézis mentén végeztem. Az első hipotézisem, mely szerint a vizsgált részletben nagyobb arányban találhatók meg a kommentek, mint a válaszok, igaznak bizonyult. A számadatok mellett a kvalitatív elemzés is azt igazolja, hogy kommentek ugyan nem minden válaszhoz kapcsolódnak, viszont akár össze is kapcsolódhatnak, hosszabb komment–komment folyamatokat kialakítva, amely az önreprezentációs szekvenciaszerkezettől egy időre elszakadó, egyúttal szabadabban alakítható struktúrát hoz létre.

A második hipotézisem szintén igaznak bizonyult: a beszédpartnerek nagyobb arányban használnak kifejtett válaszokat, mint rövid válaszokat. A kifejtett válaszok lehetőséget adnak az önreprezentációra, illetve ezek biztosítanak megfelelő információt az elicitálást kezdeményező partnernek is, ezért használatuk elengedhetetlen a megismerkedési folyamatban való előrehaladáshoz és a megismerkedési dimenziók építéséhez.

A harmadik hipotézisem – vagyis az, hogy a hosszabb, több beszédfordulón át tartó, egy történet elmondását a középpontba helyező társalgásrészleteket jellemzik a nyitó és záró elemek, valamint a befogadó reakcióit vagy bevonódását jelző megnyilatkozások – szintén igaznak látszik. A vizsgált történeteket bemutató részletek mindegyikében látunk példát az előkészítésre és a zárásra, illetve a partner is bevonódik háttérchat-jelzésekkel, további információkat kérő és visszajelző kérdésekkel, értelmezésekkel és újrakategorizálással. A történet elmondása – különösen akkor, ha a két fél nagyobb mértékű bevonódásával, együttes munkájával valósul meg – nemcsak információt szolgáltat a beszédpartnereknek, de biztosítja is őket arról, hogy ugyanazt értik a részletek alatt, hasonlóan értelmeznek fogalmakat és eseménysorokat. Minden megosztott információ, attitűd és érzelmi viszonyulás – legyen az rövid vagy kifejtett válaszban, közbevetett kommentben vagy közös történetben – építi a beszédpartnerek kapcsolatát, és továbbviszi őket a megismer(ked)és útján.

Hivatkozott szakirodalom

- Bencze Norbert 2020. Önkonstruálás és benyomáskeltés az első találkozás során. In Váradi Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020*. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 6–20.
- Bencze Norbert 2021a. Önbemutató, önreflexió. Megismerkedési diskurzusok első személyű megnyilatkozásai. In Váradi Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2021*. XV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
- Bencze, Norbert 2021b. ‘What to Ask?’ Presentation-Eliciting Questions at the First Encounter In Loi Chek Kim – Lau Yoke Lian (eds): *The 3rd International Conference on Languages, Linguistics and Society: Empowering and Engaging Society in Diverse Language and Linguistic Research*. Sabah, Malajzia: Universiti Malaysia Sabah. 99–105.
- Finkel, Eli J. – Eastwick Paul W. – Matthews, Jacob 2007. Speed-dating as an invaluable tool for studying romantic attraction: A methodological primer. *Personal Relationships* 14/1: 149–166.
- Hollander, Matthew M. – Turowetz, Jason 2013. ‘So, why did you decide to do this?’ Soliciting and formulating motives for speed dating. *Discourse & Society* 24/6: 701–724.
- Holt, Elizabeth 2017. Indirect reported speech in storytelling: Its position, design, and uses. *Research on Language and Social Interaction* 50/2: 171–187.
- Korobov, Neill 2011. Gendering desire in speed-dating interactions. *Discourse Studies* 13/4: 461–485.
- Lindström, Anna – Sorjonen, Marja-Leena 2013. Affiliation in Conversation. In Sidnell, Jack – Stivers, Tanya (eds): *The Handbook of Conversation Analysis*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd. 350–369.
- Mandelbaum, Jenny 2013. Storytelling in conversation. In Sidnell, Jack – Stivers, Tanya (eds): *The Handbook of Conversation Analysis*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd. 492–507.
- Schegloff, Emanuel Abraham 1997. “Narrative analysis” thirty years later. *Journal of Narrative and Life History*, 7/1–4: 97–106.
- Stokoe, Elizabeth 2010. „Have you been married, or...?”: Eliciting and accounting for relationship histories in speed-dating interaction. *Research on Language and Social Interaction* 43/3: 260–282.
- Svennevig, Jan 1999. *Getting acquainted in conversation. A study of initial interactions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Svennevig, Jan 2014. Direct and indirect self-representation in first conversations. *Journal of Language and Social Psychology* 33/3: 302–327.

- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wong, Jean 2021. Our storied lives, parts 1: Doing and finding friendship as storyteller. In Wong, J. – Waring, Hansun Zhang (eds): *Storytelling in multilingual interaction: A conversation analysis perspective*. New York: Routledge. 21–40.

BENCZE NORBERT
Eötvös Loránd Tudományegyetem
benczenorbert@gmail.com

Szavak, agresszorok, cenzorok

Ez a tanulmány a diszfemizmusok problémáját tárgyalja. A diszfemizmus úgy definiálható, mint a legkülönbébb (de nyilvánvalóan rokon) fogalmak fedőfogalma: ilyenek például a trágárságok, káromkodások, szitkok, sértések stb. Az említett kategóriák közös tulajdonsága, hogy senki sem tudott még pontos definíciót adni egyikre sem. Történelmileg a „csúnya nyelv” és a verbális agresszió megítélése folyamatosan változik, mégis vannak kísérletek a média nyelvhasználatának az ellenőrzésére és cenzúrázására. A modern kontextusban a politikai korrektség és a gyűlöletbeszéd problémája mindmáig hevesen vitatott. A gyűlöletbeszéd kriminalizálása ugyanis sérti a véleménynyilvánítás szabadságát, és emiatt egyes országokban egyáltalán nincsenek a gyűlöletbeszédet szankcionáló törvények, más államok viszont a gyűlöletbeszédre vonatkozó törvényeket a közvetlenül erőszakra buzdító verbális cselekményekre korlátozzák.

Kulcsszavak: diszfemizmus, nyelvi agresszió, indulat, trágárság, átok, káromkodás, gyűlöletbeszéd, politikai korrektség (PC).

1. Diszfemizmus és konnotáció

Mindnyájan ismerjük az EUFEMIZMUS szakszót, amely a nyelvészeti szóhasználatban ’megszépítő kifejezést’ jelent.¹ A DISZFEMIZMUS az *eufemizmus* tág értelemben vett ellentéte: a durva, trágár, sértő, diszkrimináló vagy indulatosan szitkozódó kifejezésmódra utal. A *diszfemizmus* viszonylag új kifejezés, amelyet görög elemekből alkotott² Albert Carnoy (1878–1961) belga nyelvész és államférfi. Carnoy (1927: 351) a szavak jelentéstanáról írott művében így jellemezte a diszfemizmust: „A diszfemizmus ... kíméletlen, brutális, gúnyos. Reakció a pedantéria, a merevség és a nagyképűség ellen, de egyben a nyelv nemessége és méltósága ellen is”.³ Az euphemizmusokkal elképesztően sok nyelvészeti munka foglalkozik. Eufemizmusok például a *meghal* igének olyan szinonimái, mint a magyarban az *elhuny* vagy a *jobblétre szenderül*. Léteznek azonban a kegyeleti normát sértő, diszfemisztikus variánsok is, olyanok, mint az *elpatkol*, a *bekrepál* vagy a *feldobja a talpát*. A diszfemizmusokról kevesebb tanulmány és monográfia szól, az alábbi írás azonban pontosan a diszfemizmus jelenségét tárgyalja, vagyis (1) az obszcén szavak, (2) a káromkodások és (3) a sértő, pejoratív, diszkrimináló kifejezések problémakörét.

¹ A görög *euphēmía* és *euphēmismós* főnevek, illetve az *euphēméo* ige jelentései viszont meglehetősen szövevényesek (ehhez vö. Benveniste 1949).

² A régi görögben létezett a *dusphēmía* ’baljóslatú kifejezés, átok, rágalom’ szó.

³ „Le dysphémisme est (...) impitoyable, brutal, moqueur. Il est une réaction contre le pédantisme, la raideur et la prétention, mais aussi contre la noblesse et la dignité dans le langage” (Carnoy 1927: 351).

Mielőtt a diszfémizmus jelenségének az elemzésébe kezdenék, szükséges tisztázni azt, hogy mi az, amit nem sorolunk ebbe a kategóriába. A szavak és megnyilatkozások között vannak bizonyos „rangkülönbségek”, ezért a formális és emelkedett stílusban nem ugyanazok a nyelvi elemek szoktak előfordulni, mint a kollokvialis, informális nyelvhasználatban. Például az *elcsigázott* és a *kimerült* melléknév választékosabb és formálisabb, mint a *fáradt*. Ugyanígy a *kerékpár* sokkal „hivatalosabb” szó, mint az informális *bicikli*. A szavak stilisztikai értékén alapuló kategóriák neve a francia nyelvészeti hagyományban REGISZTER. A szavak névértéke természetesen folyamatosan változik, és változik a beszélők tűréshatára is abban a tekintetben, hogy mikor és milyen mértékben lehet az eltérő regiszterekbe tartozó elemeket vegyíteni.⁴

Az informális elemek használata formális kontextusban sokaknak furcsa, ráadásul adott esetben pejoratív és bántó is lehet. Például japánul a *gaikokujin* ’külföldi’ formális kifejezés, amely a *külső* + *ország* + *ember* írásjegyekből alkotott összetétel. Ennek a rövid alakja a *gaijin* (*külső* + *ember*) kollokvialis, és a használata általában az amerikai és európai, azaz a „fehér” rasszhoz tartozó személyekre korlátozódik. Magam is *gaijin* vagyok, és a japán barátaimmal való fesztelen csevegésben ezt a szót használok, mivel ez a forma a természetes. Viszont hivatalos viszonyban, például a bevándorlási hivatal tisztviselőjének a szájából a *gaijin* szó kifejezetten tiszteletlen. Ha a tisztviselő megfedezkedik magáról, és kicsúszik a száján a *gaijin* forma, akkor bocsánatot kell kérnie. Bár a formális kontextusban használt informális kifejezések lehetnek tiszteletlenek, ezek szoros értelemben véve nem diszfémizmusok. Az ilyen szavak pejoratív jellege ugyanis járulékos jelentés, azaz olyan KONNOTÁCIÓ, amelynek a megjelenése a beszédhelyzettől és a vélhető beszélői szándéktól függ.

Érdekes lehet az olvasó számára a héber *goj* szó használata. A bibliai héberben két gyakori szó volt használatos a ’nép’ értelemben, ezek egyike volt a *goj*, vö. pl. *goj qadoš* ’szent nép’. A római korban a légiók különféle népekből jött katonáira a zsidók egyszerűen a *gojim* ’népek’ szóval utaltak (már Bar Kochba, a zsidó felkelés vezetője is így használta a szót 134-ben egy levelében). A *goj* szó használata egyre inkább polarizálódott, és a jiddisben (az európai zsidók nyelvében), illetve a mai héberben a *goj* jelentése csupán ’nem zsidó személy’. A modern héber *goj* nem pejoratív szó (bár a nőnemű *goja* változata gyakran az).⁵ Belátható, hogy a „nem pejoratív” nyelvészeti minősítés korántsem jelenti azt, hogy az adott szó adott kontextusban sohasem lehet sértő. Ugyanis a beszélő szándékától függően akár a legártatlanabb szavakból is összeállhat valami ocsmányság (vö. pl. *Claude nő, de nagyon értelmes*).

El kell választanunk tehát a LEXIKÁLIS és a KONTEXTUÁLIS STIGMA kategóriáját. Például a mai oroszban a *жуд* és a *еврей* egyaránt él ’zsidó’ jelentésben: az előbbi sértő jellege szótárilag adott, az utóbbi szó esetében az esetleges pejoratív értelem a kontextusból eredhet, vö. ugyanígy a magyarban: *bibsi*

⁴ „A pápa beszólt az olasz miniszterelnöknek” – olvasom például egy internetes újság szalagcímében.

⁵ Más lehet a *goj* szó konnotációja ortodox zsidók jiddis, vagy akár zsidó fiatalok magyar beszédében.

és *zsídó*. Az előbbi lényegében bármilyen kontextusban pejoratív. Az ilyen megbélyegző diszfemizmusok neve az angol nyelvű szakirodalomban SLUR.

Közismert diszfemizmus az angolban a *Negro* 'néger', egy eleve lexikálisan kódolt tabuszó. Igen speciális kontextusban azonban még ennek is eltűnhet a szótárilag adott pejoratív előjele. Martin Luther King tiszteletes, fekete polgárjogi vezető például az *I have a dream* című, híres beszédében (1963) 16 alkalommal használta a *Negro* szót mint szolidaritásjelző kifejezést: „light of hope to millions of *Negro* slaves”, „the *Negro* is still not free” stb.⁶ A magyarban a *néger* szó a legutóbbi időkig nem volt pejoratív jellegű, ma viszont egyre többen tartják annak, és ezt tiszteletben illik tartani. Az a tény azonban, hogy a magyar *néger* szó egyesek/sokak érzékenységet sérti, nem jelenti automatikusan azt, hogy a szót feltétlenül diszfemizmusnak kellene tekinteni. Mindenesetre szerintem történelmi, szaknyelvi és szépirodalmi kontextuson kívül tanácsos helyettesíteni a *néger* szót a *fekete bőrű*, *afrikai*, *afroamerikai* kifejezéssel.⁷

Érdekes talán, hogy Amerikában már évtizedekkel ezelőtt is felmerült, hogy Mark Twain *Huckleberry Finn* című regényét (1884), a rabszolgatartó amerikai Dél társadalmának legmaróbb szatíráját, ki kellene iktatni az amerikai oktatásból, vagy ha nem, akkor legalább törölni kellene belőle az illetlen kifejezéseket, különös tekintettel a szövegben 219 esetben előforduló *Nigger* szóra (ez ugyanis még a *Negro* szónál is megvetőbb kifejezés a feketékre). Egy (fehér) Mark Twain-kutató, Alan Gribben professzor 2011-ben meg is jelentette a mű cenzúrázott változatát (Montgomery, AL: NewSouth Books), amelyben a *Nigger* szót a szinte simogatóan kellemes hangzású *slave* 'rabszolga' szóval helyettesítette.

Népnevekhez és földrajzi nevekhez is gyakran társulnak negatív asszociációk. Emlékezetes például, hogy 2009 nyarán Grúzia azzal a kéréssel fordult a nemzetközi politikai közösséghez, hogy az országnak ezt az orosz nyelvi közvetítéssel kialakult megnevezését a „görögös” *Georgia* névvel helyettesítsék. A cári, majd a szovjet birodalom árnyékában eltöltött másfél évszázad után a grúzok kérése teljesen érthető és méltányolható volt, ezért sok állam a hivatalos szóhasználatban tiszteletben is tartja ezt a kívánságot, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy a magyar köznyelvben a *Grúzia* és a *grúz* szavak ezzel már diszfemizmussá minősültek volna.

Hasonló példa Kína (egyik) régi megnevezése a *shina* 支那, amely a Kínát egyesítő első dinasztia nevéből ered: innen jön a magyar *Kína* szó is (akárcsak az angol *China* stb.). Kínában használták a *shina* szót még a 7–9. században is (pl. a költészetben), aztán valahogy „kiment a divatból”. Japánban azonban a *shina* megnevezés a 18. század elejétől újra divatba jött. Amikor pedig Japán 20. század elejétől egyre agresszívabban lépett fel Délkelet-Ázsiában, a kínaiak számára a *shina* már „japán szó”, a gyűlölt ellenség által használt, megbélyegző névnek minősült. Ezért a világháború után Kína követelte, hogy ezt a szót töröljék minden használati kontextusban (ami meg is történt).

⁶ Megesik, hogy a csoport visszaveszi és önmagára alkalmazza (angol *appropriate*, *reclaim*) az egykori sértő megnevezést, ilyen pl. *queer* (16. sz. 'furcsa, ferde', majd 19. sz. végétől pejoratív: 'buzi').

⁷ Az *afroamerikai* magyarul elfogadott forma, míg angolul az *African-American* a javasolt változat.

Függetlenül attól, hogy szótarilag kódolt vagy a beszédhelyzettől függően megjelenő sértő jellegről van szó, bármely szimbólum és bármely szó diszkriminatív, pejoratív jellege a használat kontextusából következik, semmi köze ehhez a történeti eredetének. Például a japán, kínai stb. térképeken a buddhista templomok jele a horogkereszt ezer éves vallási jelkép Ázsiában, de néhány éve mégis bölcsen tették a tokushimai japán awa-odori táncosok, hogy az európai turnéjukra csak olyan ruhát vittek magukkal, amelyeken nem volt rajta ez a szimbólum.

2. Denotatív kontamináció

A KONTAMINÁCIÓ közvetlen érintkezés nyomán létrejött szennyeződést jelent.⁸ Könnyen belátható, hogy nem a mássalhangzók és magánhangzók sajátos kombinációja az, ami egy szót trágárrá vagy sértővé tesz. A nyelvekben mindig léteznek szalonképtelen szavak is bizonyos betegségekre, testi és szellemi fogyatékokra, testi funkciókra, nemi szervekre és testváladékokra, különféle cselekményekre és más effélékre. A nyelv szavai jelölik ezeket a dolgokat, tulajdonságokat, cselekményeket (összefoglaló néven *denotátumokat*), és a **jelölt** dolognak, azaz a denotátumnak a kényes, intim vagy kellemetlen jellege átvédhető magára a **jelölőre** (azaz a szóra). A jelenség neve DENOTATÍV KONTAMINÁCIÓ, a következménye pedig az, hogy egyes megnevezések tabuszóvá válnak, azaz helyettesíteni kell ezeket egy másik kifejezéssel.

Például az angol *cunt*, a női nemi szerv megnevezése, a 17. században tabuszóvá lett (ma is az), noha az első angol sebészeti szakkönyvben és néhány más, középgangol szövegben a *cunt(e)* még semleges terminus. Lafrank sebészeti tankönyve (1396) szerint például a hólyag a nőknél „is maad fast to the cunte” (szorosan tapad a „hüvelyhez”). A latinban is voltak szavak, amelyek illetlennek számítottak, bár ugyanarra a dologra utaltak, mint az illedelmes megfelelőik.

Tabuszó	Eufemizmus
<i>merda</i> 'szar'	<i>stercus</i> 'ürülék'
<i>cūlus</i> 'segg'	<i>clūnēs</i> 'far'
<i>landīca</i> 'csikló'	<i>clitoris</i> < görög κλειτορίς
<i>mentula</i> 'fasz'	<i>pēnis</i> 'hímvesző' (< 'farok')

1. táblázat. Latin tabuszók és eufemisztikus megfelelőik

A *holttest*, illetve a *hulla* szó (akárcsak a latinban a *corpus mortui* és a *cadaver*) nem a formális, illetve informális regiszterben különböznek, hanem abban, hogy kódolva van-e bennük egy bizonyos attitűd, értékítélet. A szeméremérzet és a tolerancia is

⁸ A nyelvészetben 'szövegyülés' értelemben is használják, pl. *ordít* + *kiabál* → *ordibál*, *cső* + *orr* → *csőr*.

teremt bizonyos normákat. A nyelvi tabu áthágása, a szemérem elleni vétség a latin *obscaenus* 'obszcén, trágár' melléknév alapvető jelentése, de néha ez a szó tágabb értelemben jelöl különféle normasértő viselkedést. Cicero bizalmasaihoz, rokonaihoz írott levelei között az egyik Paetusnak írott levelében (*Epistulae ad familiārēs* IX.25) ír arról a jelenségről, hogy a szexuális szókincs tabu alá eső elemeit helyettesítő szavak egy idő után maguk is illetlen vagy trágár kifejezésnek minősülnek. A szexuális szókincs minden nyelvi kultúrában „érzékenynek” minősül, és gyorsan cserélődik. A szemérmes rómaiak a *futuere* 'baszni' és változatai⁹ helyett a *coire* 'közösülni' (tkp. „együtt menni”, vö. *coitus*) szót használták.

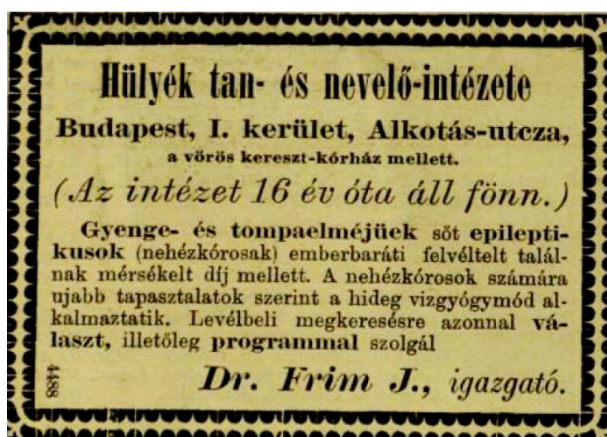
1. ábra. Haller Szabi fotója

Ha tehát a szó által jelölt valami „problemátikus”, akkor ez stigmatizálja magát a szót. Az eredeti szó úgy mond „szennyeződik”, de egy idő után már a helyébe lépő („illelmes”) kifejezést is tabusítják a beszélők, és így tovább. A denotatív kontamináció következtében bekövetkező cserélődések sorát angolul az *eufemizmus futópadja* (*the euphemism treadmill*) vagy az *eufemizmus ciklusa* (*the euphemism cycle*) néven ismerjük. Az ilyen KONTAMINÁCIÓS CIKLUSOK példája lehet a testi fogyatékoság terminológiája, amely folyamatosan változott az elmúlt évszázad során: *nyomorék* → *rokkant* → *mozgássérült*; *testi fogyatékos/fogyatékkal élő*, vö. angol *crippled* → *handicapped* → *disabled* →

A kontaminációval magyarázható az is, hogy a szellemi fogyatékoság fokozatainak az egykori orvosi megnevezései megváltoztak a németben, az angolban, illetve a magyarban is. Egy kiváló gyógypedagógus, Frim Jakab 1875-ben nyitotta meg a szellemi fogyatékosok intézetét, és ő magyarította a szellemi fogyatékos

⁹ A latinban hat különböző ige jelölheti a behatolót, illetve a befogadó aspektusából a vaginális, anális és orális közösülést: *futuere/crisāre, paedicāre/cēvēre, irrumāre/fellāre*.

fokozatainak a terminológiáját, amely az 1920-as évekig használatos volt (*idióta, imbecilis, debilis* stb.). Ma ezekkel a szavakkal általában pejoratív értelmű köznyelvi szóként találkozhatunk, vö. ugyanezt a jelenséget az angolban is: *idiot, imbecile, moron, retarded, feeble-minded* (Henderson Taylor 1974).

2. ábra. Frim Jakab intézetének a hirdetése

Nem magától értetődő az, hogy egy nyelvi kultúrában a testi vagy szellemi fogyatékos mely megnevezései kontaminálódnak és minősülnek minden hétköznapi kontextusban kerülendőnek. Az angol *blind* vagy magyar megfelelője a *vak* szó helyett valamilyen okból nem szokás „korrektebb” kifejezést keresni, az ezzel azonos jelentésű japán *mekura* viszont olyan mértékben kontaminált, hogy sokan még a *mekura* szót tartalmazó idiomatikus kifejezések használatát is kerülik (pl. *mekura meppó* 'ripsz-ropsz, vaktában', *mekura-ban o osu* 'meg se nézve rányomja a pecsétet; vaktában aláír'). Az angolban a *deaf* 'süket' egyáltalán nem kerülendő megnevezés, a magyarban viszont a *süket* szó használata ma már hivatali és formális kontextusban nem elfogadott: helyettesíteni szokás a *siket* alakváltozattal.

3. Obszcenitás és cenzúra

Eléggé elterjedt az a tévhit, hogy az antikvitásban vagy a reneszánszban „szabados szellem” uralkodott, amelyet később az autoriter állam és a keresztény egyház prűderiája nyomott el. A reneszánsz költői ugyanis sok olyan mulatságos és szellemesen obszcén verset írtak, mint Janus Pannonius alábbi epigrammája, amelyet persze az 1972-es latin-magyar kétnyelvű kiadásból a szerkesztői önkény gondosan kipurgált:¹⁰

¹⁰ „Tartalmi okok miatt (Janus túlságosan is szabados fogalmazása folytán) mellőztük azokat az epigrammákat is, melyek önmagukban nem változtatnak a költői életmű sajátosságain.” (*Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. Tankönyvkiadó, 1972).

Lucia, vis futui; faciam, sed lege sub illa, ut teneas culi murmura foeda tui.
(Lúcia, baszni akarsz; legyen úgy, ám az kikötésem, fékezzed ezalatt segged rút moráját.)

/Szepes Erika ford./

A régi Rómában i.e. 443 óta a népesség adóösszeírásáért felelős két közhivatalnok, vagyis a censorok feladatai közé tartozott a lovagok és szenátorok listájának módosítása, majd a *regimen morum*, azaz a közerkölcs védelme is. Elvileg *nota censoria* megrovás bármiféle kihágásért járhatott – túlságosan éles politikai kritikáért, a feleség bántalmazásáért ugyanúgy, mint csalásért vagy házasságtörésért. Nem tudunk azonban olyan példáról, hogy obszcén nyelvhasználat miatt cenzori megrovást kapott volna bárki is. A császárkorban a cenzori jogokat maga a császár gyakorolta. Az „obszcén” nyelv vagy irodalmi téma fogalma Augustus kora előtt jószerivel fel se merült. Persze valóban számos irodalmi alkotás tartalmazott olyan erotikus elemeket és nyelvi fordulatokat, amelyeket az akkori „konzervatív olvasók” aligha lehettek képesek tolerálni. Nem feltétlenül Catullus (i.e. 84–54), Ovidius (i.e. 34–i.sz. 18) és Martialis (40–104) költészete vagy Pompeii és Herculaneum erotikus falfeliratai (Porter 2020) alapján kell elképzelnünk az antikvitás úgymond „szabados erkölceit”.

Cicero úgy vélekedett, hogy az illetlenség adott esetben a kontextustól függ. Például a fent említett, Paetusnak írott levelében, azt írja, hogy a *testēs* ’heregolyók’ nem illendő szó, kivéve a bíróságon (*Epist. ad fam.* 9.22). Cicero szerint a *testēs* hagyományörző szó (azaz helyes), bár amire utal, az illetlen. A kijelentés értelmezéséhez tudni kell, hogy a zsidó, és valameddig görög-római világban is létezett az a hagyomány, hogy a bíró előtti tanúságtételt feltételes átokkal erősítették meg: „Veszítsem el a férfiasságom, ha...”.¹¹ Ezt a szokást örzi az ótestamentumi szöveg is (Teremtés/Mózes I 24.2–3). Itt Károli Gáspár fordítása szerint Ábrahám a „tompóra” alá tett kézzel esketi meg a szolgáját: *sim-na yadaka taħat yareki*. A *yarekh* szó eufemizmus, és egyébként az alapértelmezett jelentése ’comb’, azaz nem ’tompor’. A (feltételes) átok és az eskü szerves összefüggése számos nyelvi kultúrában magától értetődő, vö. Corinne A. Kratz klasszikus tanulmányát (Kratz 1989), illetve Szalai Andrea kutatásait a mai romani közösségekben (Szalai 2012–13, Szalai–Kádár 2019).

Valójában csak „az újkor hajnalán” formált jogot az állam és az egyház arra, hogy megregulázza a népek csúnya beszédét és az írott nyelv illetlenségeit. IV. Pál pápa tette közzé 1557-ben az egyház által tiltott könyvek első hivatalos listáját. Ez a híres Index Librorum Prohibitorum. Obszcénnek minősített könyvek is indexre kerültek: nem igaz tehát az, hogy a cenzúra kezdetben csak a politikailag felforgató

¹¹ Vö. még az angol *testimony* ’tanúvallomás’, *testify* ’tanúskodik’, illetve *testicles* ’heregolyók’ szavakat. Az *eskü* és az *átok* rokonságához, vö. még *Apostolok Csel.* 23.14 és 21, ahol is a gonoszok átok alatt esküsznek meg arra, hogy nem érintenek ételt és italt, amíg meg nem ölik Pál apostolt. Nem véletlen, hogy az angol *swear* (vagy az *oath*) jelenthet esküt és káromkodást is (vö. még a francia *jurer* igét is).

és az eretnek tanokat hirdető könyvekre terjedt ki. Az Index 2., 1559-es kiadásában ott a Dekameron, a 3., 1564-esben Ovidius. Az Index utolsó átdolgozott kiadása az 1948-as. A pápa 1966-ban eltörölte az indexet, de a *Codex Juris Canonici*, 1983. Can. 823. szerint a hit igazságai és az erkölcs épségének védelmében az egyház pásztorainak kötelessége és joga ügyelni arra, nehogy az írások vagy a társadalmi kommunikáció eszközeinek használata a krisztushívők hitében vagy erkölcsében kárt tegyen.

A nyers nyelvi obszcenitást a fordítók olykor áleufemizmusokkal és körülírással kódolják újra. Azonban az obszcén nyelv sok esetben nem az adott irodalmi mű kiiktatható díszítőeleme: a nyelv szabadossága olykor a művészi vállalkozás lényegi része. Vannak ezek között irodalmi művek Guillaume Apollinaire Tizenegyezer vessző című regénye, illetve irodalmi játékok, mint az orosz irodalom klasszikusainak, Nyekraszovnak és Turgenyevnek a pornográf versei. A magyar irodalomban kevés hasonló mű lehet. Marginálisan van magyarul is olyan versfaragói tevékenység, mint Réthy Árpád numizmatikusnak és néprajztudósnek, az MTA tagjának Löwy Árpád álnéven írt, pornográf poémái, amelyek ma már számos kiadásban hozzáférhetők (pl. Disznólkodni szabad. Budapest: Orient, 1989; Schöpflin Aladár Löwy-nekrológiával).

A világirodalom talán legterjedelmesebb erotikus műve Az Ezeregyéjszaka meséi, amelyet az olvasók zöme csupán alaposan kigyomlált változatban ismer.¹² A műnek már a 19. században is készült egy autentikus angol fordítása, Sir Richard Burton azonban a szövegét tekintettel az 1857-es Obszcén Publikációs Törvényre „szelídített” formában adta közre (1881, 1885–88) jegyzetekkel és egy grandiózus záróesszével. Ez utóbbiban Sir Richard az análiszex kulturális jelentőségét taglalta. Lady Burton és családjuk közeli barátai tudták csak, hogy az igazi-valódi fordítás ott rejtőzik a Sir Richard íróasztala melletti ládában. Amikor aztán bekövetkezett a férj halála (1890), az özvegy végre valóra válthatta régóta dédelgetett álmát. Kivetette a kertbe a ládát, és elégette azt az ocsmány kéziratot („that disgusting manuscript”).

Még a második világháború után is tucatnyi pert akasztottak az írók és a kiadók nyakába a tiszta erkölcs védelmezői. A leghíresebb perek D.H. Lawrence Lady Chatterley szeretője című regényének a kiadásához kapcsolódtak (a mű 1928-ban keletkezett). Japánban hat éven át tartó pert indítottak a kiadó és a fordító ellen, akik végül pénzbüntetést kaptak. A 21. században sok helyen még mindig érvényben vannak azok a cenzúratörvények, amelyek a médiában és a könyvkiadásban az illedelmes nyelvhasználat szabályait kívánják fenntartani. Az Egyesült Államokban például a Legfelsőbb Bíróság egy 1973-as döntése kimondta azt, hogy az obszcenitás nem esik az önkifejezés szabadságát garantáló, első alkotmánymódosítás (First Amendment) hatálya alá. Azt persze, hogy végül is mi minősül „obszcén” nyelvnek, gyakorlatilag képtelenség meghatározni, amiként azt sem lehet meghatározni, hogy mi az a MENTESÍTŐ ÉRTÉK (redeeming social or literary value), amely esetében egy publikációban a csúnya szavak használata mégsem minősül pornográfiának.

¹² A műnek 1999 óta van cenzúrázatlan magyar kiadása is (ford. Prileszky Csilla, Atlantisz, 7 kötet).

4. Átok, káromkodás, káromlás

Tudjuk, minő nagyszerű érzés, mikoron a megharagudt s kigyúlt szívnek lángját, kormát, hamvát a száznak kéménye kiokádja, kihányja – ahogy ez Bethlen Miklós önéletírásában olvasható. Ezzel az indulat okozta feszültség és agresszió hirtelen semmivé lesz, vagyis ismét kiegyensúlyozott, nyájas és igen szeretetreméltó ember lesz belőlünk. Persze van olyan vélemény is, hogy a káromkodás egyfajta verbális agresszió, amely koponyák betöréséhez és családirításhoz vezet. Ezt a hipotézist azonban nem támasztják alá empirikus kutatások. A káromkodás legfőbb erénye éppen az, hogy nem irányul senki és semmi ellen. Egy *Fene egye meg!* vagy egy *A rohadt-kurva életbe!* valóban csúnya kifejezések, de általában nem bántanak senkit: azaz áldozatok nélküli bünténnyel állunk szemben (angol *victimless crime*). Az is tény persze, hogy a káromkodást könnyen át lehet alakítani támadó fegyverré vagy átokformulává: *Dögölj meg! Az apád micsodáját! Menjen maga a ... A franc ~ rosseb ~ fene egye meg ezt a barmot! A nyavalya ~ frász essen belé ~ törje ki!* Gondoljunk arra, hogy az angolban a *curse* szó egyaránt utalhat káromkodásra és átokra, ami érthető, hiszen az átok és káromkodás főként abban különbözik, hogy az előbbi valami/valaki ellen irányul (vö. még a német *fluchen* ige).

Érdekes megfigyelni azt, hogy a magyar, az orosz, az angol vagy a kínai nyelvben változatos módon és gyakran jelenik meg a düh obszcén szitokszókkal vagy az anya emlegetéssel való levezetése. Sok nyelvben viszont az obszcén dühkitörés szinte teljesen hiányzó kommunikatív aktus. Nevezzük ezeket „anyátlan nyelveknek”. Ilyen anyátlan nyelv például a japán, ahol a legvadabb dühkitörés verbális jelzése a *Chikushō* ’A fenébe!’ (< kínai *chùshēng* ’barom’) vagy a *kuso* ’szar’. Az obszcén káromkodások hiánya a japán nyelv számos deficitjének egyike. Sajnos a jelenség okát nem ismerjük.

A káromkodás szemantikája igen összetett. A magyar *káromol* és a *káromkodik* szó egymással összefügg és vélhetően a délszláv eredetű *kár* szavunkból jöhetett létre (vö. szerb-horvát *kvar*, a képzésmód ugyan talányos). A régi szövegekben *káromol* és a *káromkodik* szó egyaránt utalhatott az istenkáromló vagy a trágár beszédre. Apor Péter báró (1676–1752), a jeles történetíró szerint a szitkozódás nem magánügy, mert nem maradhat büntetlen, ha kicsúszik a számon egy *adta teremtetete, huncfut*, vagy *ördög szánkozzék az szegény lelleden*. Le is vonja a tanulságot a *Metamorphosis Transsylvaniae* (1736) 12. cikkelyében: „Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása... de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bójöve, micsoda ínségekre s nyomorúságokra jutál, gondold meg, ó, Erdély országa!... Azért is nincsen Isten áldása országunkon, s nem várhatunk utolsó veszedelemnél egyebet magunkra” (2012: 88–89).

Erdély törvényei szerint első esetben verés, majd a nyelv hegyének, visszaesők esetében a nyelv egészének kivágása és bitóra való szegzése volt a káromlás büntetése. Az 1697-es kolozsvári országgyűlés 26. cikkelye szerint a harmadik esetben a visszaesőre halál várt: a büntetés módja pedig a megkövezés volt

(lett volna?). Ez a fajta halálbüntetés az ószövetségi jogon alapul: az Urat szidalmazókat halálra kellett kövezni (Leviticus / Mózes III 24.16). Nem csak az istenkáromlásról van azonban szó. A 18. századi periratok szövegét olvasgatva, kiderül, hogy a régi magyar jogi nyelvben a *káromkodás* szó négy kategóriát foglalt magába: egyrészt a **káromlást**, azaz a blaszfémiát, Isten gyalázását, pl. *Ebadta istenit!*, másrészt a **míveltetést**, pl. *Gyakd meg anyád!*, harmadrészt az **emberszólást**, pl. *Te, léha kurafi!*, illetve a **nyelveskedést**, amit mai magyar nyelven a „gonosz pletykálkodásnak” avagy „szarkeverésnek” szokás hívni.

Az istenkáromló átkozódás büntetései a legjobban dokumentáltak: Az *ördögadta*, *ebadta*, *disznó teremtetten* és a hasonló kifejezések az 1693-as Pozsony vármegyei statutum szerint „belegázolnak a teremtető iránt köteles tiszteletbe”. Az 1567. évi 9. tc. (majd az 1604. évi 8. tc.) szerint: „az olyanokat, akik a teremtetőt, a keresztséget, a lelket és a hasonlókat káromolják... első ízben nyilvánosan megvesszőzzék, ha pedig a káromkodást másod- és harmadízben is megismétlik, a második ízben megbotozással, a harmadik ízben pedig a gyilkosokra és egyéb gonosztevőkre megszabott büntetéssel sújtsák.” A karcagi református egyház anyakönyve őrizte meg például az alábbi esetleírást: „F. Péternek nyelve kivonatván, elmeccetett, azután az akasztófára szegeztetett, végre feje vétetett az Isten ő Felsege ellen való... sokszori káromkodásáért.” Vö. Karcag város levéltára, Tanácsjvk. II. k. 152, 1745. okt. 22.

A 19. századi tipikus büntetés a botozás, pellengér, kalodába zárás (nemeseknél pénzbírság), de 1819-ben halálra ítélték a debreceni Ketsédi Istvánt, aki „Isten felséges méltósága ellen irtóztató káromlásokra nyitotta a száját: fővesztésre ítéltetett” (1819, PC 6531). Még 1829-ben is terjesztett fel Trencsén megye halálos ítéletet, de ezt a királyi tábla négyévi börtönbüntetésre változtatta. A míveltetők, emberszólók és nyelvesskedők tipikus büntetése rendszerint egy igen alapos botozás volt: 24–100 csapás között bármennyi.¹³ Még 1843-ban is folytattak vitát komoly jogtudásaink az Isten ellen elkövetett jogsértés büntethetőségének a problémájáról.

Más országokban is büntették a káromkodókat. Angliában a káromlást, káromkodást és illetlen beszédet szankcionáló törvények már I. Henrik (1100–1135) idejétől léteznek. Tipikus volt a testi fenyegetés, kalodába zárás és a pénzbüntetés. Egy 1623-as törvényszövegében ezt olvassuk: „Ha a káromkodó nem hajlandó vagy nem tud fizetni, akkor kalodába zárva kell közszemlére állítani, ha pedig 12 évnél fiatalabb, akkor a poroszlónak kell őt megkorbácsolnia.” A színpad nyelvét volt hivatott megzabolázni egy 1606-os törvény (*Act to Restraine Abuses of Players*), bár a tíz font büntetés kifejezetten Isten vagy Jézus nevének illetlen színpadi használatára vonatkozott (a nyomtatott színdarabokra nem). 1629-ben egy londoni színház megszegte a jó erkölcsnek azt a szabályát, hogy a női szerepeket csinos, kerek tomporú fiúk alakítsák, a tömeg erre megdobálta és alaposan összeverte a színészeket. Aztán 1642-ben bezárták a színházakat, a puritánok kifejezésével a

¹³ Száz botütetésbe már bele lehetett halni, így azt négy részben osztották ki. A kiegyezés után hivatalosan eltörölték a botbüntetést. Megdöbbentő tény, hogy évtizedekkel a botozás eltörlése után a magyar országgyűlés 1920 szeptemberében 66:41 arányban szavazta meg a botozást visszahozó törvényt.

paráznság eme templomait (*these temples of lechery*). A mai angol megőrizte a szitokszók 17. századi finomkodó, modoros variánsait, pl. *damn* 'átkozott' helyett *darn • shit* 'szar' helyett *shoot • bloody* 'véres' helyett *blooming • Jesus!* helyett *Gee! • God!* 'Isten' helyett *gosh! • hell* 'pokol' helyett *heck*.¹⁴

5. Néhány kérdés és vitapont a beszédmód „korrektségről”

Manapság a diszfemizmusoknak a nyelvből való száműzését össze szokták kapcsolni a POLITIKAI KORREKTSÉG (azaz PC, ejtsd „píszí”) mozgalmával. Ezért a kérdés tárgyalását a PC fogalmának az értelmezésével kell kezdenünk, noha ez csak részben nyelvészeti kategória.¹⁵

A *politikai korrektség* eredetileg három dimenzióból¹⁶ álló kategória, amelynek az elemei:

- **a társadalmi intézmény- és fogalomrendszer kritikája** (vallás, házasság, család, tekintély, hierarchia stb.);
- **a nyelv korrekciójának a programja**, a sértő és diszkrimináló kifejezések „lecserélése” semleges terminusokra;
- **az esélyegyenlőség politikájának a követelése**, a diszkriminált, sérülékeny társadalmi csoportok, kisebbségek helyzetbe hozása, az 1960-as évek közepétől többek közt az ún. pozitív diszkrimináció (*affirmative action*) révén.

Ideológiai mozgalomról van szó, amelynek baloldali, konkrétan marxista gyökerei vannak. A *politikai korrektség* eredetileg a kommunista párt dogmatikus irányvonalát mindig hűen követő magatartásra utalt, azaz a pártzsargon *vonallasság* szavának a szinonímája volt. A *politikai korrektség* kifejezés a mai értelemben csak 1970-ben jelenik meg az angolban, és szinte rögtön kialakul az ironizáló használata. A PC Mao Ce-tung szövegeiből való eredeztetése humbug.¹⁷

Történetileg a politikai korrektség mozgalmában a frankfurti iskola¹⁸ Egyesült Államokba emigrált filozófusainak a fogalomkritikai szemlélete kapcsolódott össze különböző amerikai társadalmi mozgalmak aktivizmusával az 1950-es évektől kezdve. Ilyen a feminizmus és a szexuális orientáció szabadságát követelő

¹⁴ Vö. a hasonló magyar eufemizmusokat: *Az istállóját!* (*Az istenit!*), *Az istenfáját!* (*Az isten faszát!*), *Basszus!* vagy *Mi a szösz akar ez?* stb.

¹⁵ A „politikai korrektség” történetéről több tanulmányt és néhány vitacikket is írtam az elmúlt másfél évtizedben, vö. pl. Hvg, 2010. május 5., *Félni kell a politikai korrektségtől?*

¹⁶ A felosztást egy kiváló kínai tanulmányból vettem át, amely az interneten is elérhető (Tóng–Fan 2020).

¹⁷ A kínaiban a *zhengzhi-zhengque* 政治正确 'PC' fogalma Mao halála után jelenik csak meg.

¹⁸ Az iskola legismertebb képviselői Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas és Walter Benjamin.

aktivizmus,¹⁹ a fekete bőrűek polgárjogi mozgalma (majd a latinóké), az oktatási kurrikulum modernizálását sürgető értelmiségiek törekvései,²⁰ később a környezetvédők mozgalma, a kulturális relativizmus és a multikulturális társadalom híveinek a szellemi hozzájárulása stb.

Ma már nem a *politikai korrektség* az általános megnevezése a nőket és a hátrányos helyzetű kisebbségeket sértő társadalmi gyakorlat, valamint a diszkrimináló nyelvhasználat ellen küzdő mozgalmaknak. Ezeknek a mozgalmaknak a zöme spontán szerveződött, és ritkán akadt olyan tekintélyű vezetőjük, aki képes volt irányítani és kordában tartani az aktivistákat. A mozgalmak aktivistái pedig általában nem rendelkeztek azzal a kompetenciával, ami a racionális döntések meghozatalához kell. Túl sokszor és túl nagyot hibáztak, a status quo konzervatív fenntartói pedig kaján örömmel mutattak rá az aktivisták baklövéseire, számos esetben kipellengérezték a PC jakobinusainak a radikalizmusát, ráadásul „fake news” elemekkel dúsították fel az erről szóló híradásokat. Nem meglepő tehát, hogy a *politikai korrektség* szitokszó lett, a *politikailag korrekt beszéd* pedig egy újfajta nyelvi cenzúra neve.

Ennél azonban több történt: elvileg ugyan nem a mértéktartó és empatikus nyelvhasználatra való törekvés devalválódott, csupán egy radikalizálódott mozgalom. Valójában azonban „az egyenes és őszinte beszéd” örve alatt, a politikai korrektséggel való harc jegyében a nőket, a melegeket és a kisebbségeket becsmérítő, otromba és sértő, ultrakonzervatív beszédmód terjedt el többek közt a magyar médiában – számottevő politikai hátszéllel.

A politikai korrektség mozgalmanak a nyelvi reformja is kudarcot vallott. Az aktivisták a purista nyelvvédők módszereit vették át, tehát nem értették meg, hogy a korrekt beszédmódnak nem a lényege, csupán egy apró szelete az, hogy feketelistára helyezük és kiiktatjuk a beszédünkben a lexikális diszfemizmusokat, azaz helyettesítjük ezeket más szavakkal. Bizonyos esetekben persze a diszfemizmus nem mindenki számára magától értetődő, ezért például van értelme annak, hogy felhívjuk a beszélő figyelmét mondjuk arra, hogy a *néger* helyett egy hivatalos közleményben jobb lenne a *fekete bőrű* vagy az *afroamerikai* szót használnia, a *tolókocsi* helyett a *kerekesszék* szót, a *süket* helyett pedig a *siket* alakváltozatot. A virtigli diszfemizmusokat azonban még a gyerekek is ismerik, tudják, hogy sértő kifejezés a *proli*, *bibsi*, *feka*, *cigó*, *nyomorék*, *buzi*, *zabigyerek*, *szőröstalpú oláh* (vö. ezekkel a *proletár*, *zsidó*, *fekete bőrű/afroamerikai*, *cigány/roma*, *mozgássérült*, *meleg*, *házasságon kívül született*, *román* megnevezéseket). Ezek természetesen nem eufemizmusok, amelyek az „igazi” szót helyettesítik. Bármit is mondjon bárki, nem szükségszerű az, hogy a sértő kifejezések helyett „homályos értelmű, modoros kifejezéseket, megfejtethetlen eufemizmusokat” használjanak azok, akik nem

¹⁹ Az U.S.A. államainak törvényhozása sok tekintetben konzervatívabb, mint a nyugat-európai. Például a felnőttek közti konszenzuális homoszexuális aktus az USA 40 államában minősült bűncselekménynek még az 1970-es években is az American Law Institute 1955-ös állásfoglalása ellenére.

²⁰ A Stanford University (1989) kezdeményezése nyomán a University of Michigan, a University of Wisconsin stb. úgy döntött, hogy kisebbségkutató programokkal (fekete, latino stb.) egészíti ki a kurrikulumot. Ekkor már mintegy 530 „women’s studies” program működött a világ egyetemén.

kívánják megsérteni más emberek önérzetét. Persze van ilyen is, például a *fajgyűlölő/fajüldöző/rasszista* szavak helyettesítése a *fajvédő* eufemizmussal (ez utóbbi eufemizmus meghonosítói vélhetően a fajgyűlölők érzékenységét tarthatták szem előtt). Egy honlapon pedig azt olvasom, hogy a pejoratív (?) *terhes* szó helyett csakis az *áldott állapotú* vagy a *várandós* használandó. A szellemi fogyatékosok megnevezései között is vannak együgyű eufemizmusok, pl. *mentális kihívással élő*, ami az angol *mentally/intellectually challenged* fordításaként jöhetett létre.

Ha a *Politically Correct Dictionary* címet beírjuk az internetes keresőbe, akkor számos parodisztikus vicckönyvet ad ki a google: ennek az üzletileg is sikeres könyvtípusnak az első példája volt Beard–Cerf (1994 és 1995). Újabban például Kevin Donnelly bestsellerét egy ausztrál kiadó jelentette meg (Donnelly 2019) Alan Jones publicista és televíziós személyiség dörgedelmes ajánlásával: „A politikai korrektség az oktatás antitézise. Az oktatás az elme megnyitásáról és a gondolkodásra való bátorításról szól ... A politikai korrektség fogalmai pedig a gondolat kordába tereléséről és minden olyan idea betiltásáról szólnak, amelyek nem felelnek meg az éppen uralkodó előítéleteknek és ideológiáknak. A politikai korrektségnek nincs helye a hasznos oktatásban.”²¹ Számomra ugyan nem magától értetődő, hogy a világ bármely pontján a politikai korrektség réme fenyegetné a kultúrát és az oktatást, de kétségtelenül sokan hisznek ebben, és gyakran állítják szembe a „politikailag korrekt” beszédet az explicit nyelvhasználattal, és eleve a szólásszabadság korlátozásaként értelmezik az empatikus beszéd megkövetelését, vö. viszont Hollander (1994) és Moller (2016). Mindazonáltal, minden szélsősége és örültsége ellenére, mint ezt Tóng–Fan (2020: 123) is megfogalmazta, a politikai korrektség mozgalmának fontos hozadéka, hogy ráirányította a figyelmet azokra a tabukra a nőkről, a melegokről, a külföldiekről, az etnikai kisebbségekről, a testi és szellemi fogyatékosokról való beszédben, amelyeket úgymond „civilizált lények” nem hághatnak át.²²

A dolog jelentősége abban áll, hogy a sértő vagy gyűlölködő nyelvhasználatot demokratikus államokban lényegében lehetetlen törvényileg szabályozni: tehát csak az imént említett „civilizált lények”, a jóérzésű polgárok értelmes viselkedésében reménykedhetünk. Például az USA első alkotmánymódosítása (1791) maximális szólásszabadságot garantál, azaz nem épít be az alaptörvénybe korlátozó kikötést az uszítással vagy a GYŰLÖLETBESZÉD-del (*hate speech*) kapcsolatban. Következésképpen a véleménynyilvánítást megszorító törvényi szabályozások

²¹ „Political correctness is the antithesis of education. Education is about opening the mind and encouraging thought ... Notions of political correctness are about corraling thought and banishing ideas which don't fit prevailing prejudices and ideologies. Political correctness has no place in beneficial education.”

²² 被视为政治不正确的观念是观念禁忌,“政治正确”在不同 领域创造了一些新的禁忌,贬低妇女,同性恋,外国人,少数民族以及身体,智力障碍人士都成 为一个文明人的禁忌.

alkotmányossága általában megkérdőjelezhető.²³ A „gyűlöletbeszéd” magyar szabályozása is ellentmondásos – a jogi megnevezése „közösség elleni uszítás” (régábbi nevén *izgatás*). A Btk. 332. § szerint: „Aki nagy nyilvánosság előtt valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport, illetve annak tagja ellen, vagy a lakosság egyes csoportjai, illetve azok tagjai ellen – különösen fogyatékosokra, nemi identitásra, szexuális irányultságra tekintettel – erőszakra vagy gyűlöletre uszít, bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Az ítélkezési gyakorlat azonban a közvetlen erőszakra való uszítás szankcionálására szorítkozik. A „közvetlenség” nehezen definiálható, ráadásul a bíróság nem lehet figyelemmel arra a tényre, hogy a sértő, gyűlöletet keltő beszéd egyedi eseteinek a folyamatos halmozódása révén, apránként alakul ki az ellenséges társadalmi viszonyulás, amely előbb kirekesztésbe, majd erőszakba csap át. Nagyon is szükséges lenne tehát egy olyan társadalmi mozgalom, amely képes lenne egy empatiszabb nyelv megeremtésére.

A PC „nyelvi előírásai” alapvetően társadalmi csoportoknak a verbális agresszió elleni védelmét szolgálnák. Sok esetben azonban valójában nem sért érzékenységet egy-egy szó használata: olykor pusztán a PC aktivistái által művileg kreált tilalomról van szó. Például az *eszkimó* helyett az *inuit* szó használatát számos nemzet (közszolgálati) médiája kötelezővé tette (így a japán NHK is), arra hivatkozva, hogy az *eszkimó* szó egy ’nyershúsevő’ jelentésű szóból ered, amely etimológiát egyébként már mintegy hetven éve tévesnek tart a nyelvészet, vö. pl. Benveniste (1953).²⁴ Mint már fentebb a horogkereszttel kapcsolatban utaltam erre, egy problematikus szó vagy szimbólum esetében az etimológia a legkevésbé sem számít: csak annak van jelentősége, hogy sérelmesnek tartja-e azt egy érintett csoport. Erről azonban itt nem is lehet szó, mivel az *eszkimó* népeknek nincs saját, összefoglaló megnevezésük: a nyelvcsalád minden tagja a saját nevét használja, pl. *inuit*, *yupik*, *nauka*, *kalaallisut*. Sok ország médiájában, így például Japánban is, ún. „szakértők” hosszú listákat állítanak össze azokról a szavakról, amelyeket vagy tilos adásban használni, vagy pedig lehetőleg kerülni kell őket. A listák gondosan megadják a „helyes” kifejezést is (részletesebben erről: Cseresnyési 2004). A „kiiktatandó” szavak között egyrészt vannak olyanok, amelyekről a japán nyelv minden normális beszélője tudja, hogy sértő és kerülendő megnevezések, illetve vannak a listákon olyan elemek is, amelyek „fantomszavak”, azaz elavult, hétköznapi kontextusban nem használatos nyelvi elemek, pl. *kómójin*, azaz a nyugat-európaiak 17–19. században használt megnevezése, illetve az *ita-kó* ’talján pasi’

²³ „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot; nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.” („Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.”)

²⁴ Az *eszkimó* szó etimológiája vitatott, ugyanis legalább két elfogadható alternatív etimológiája van.

[azaz 'olasz férfi']: ez utóbbi szó például teljesen érthetetlen a fiatal japán beszélők számára.

Az igazi problémát nem a néhány tucatnyi tabuszó okozza, hanem többek között az, ahogy a hétköznapi szavakból (alkalmi) sértő kifejezéseket alkotnak, pl. egy japán beszélgetős műsorban egyszer elhangzott a „négyujjasok” kifejezés a japán kirekesztettekkel (hagyományos nevükön a burakuminekkel) kapcsolatban. A probléma a legtöbb esetben a kontextusból ered. Például a *kokujin* 'fekete [bőrű] ember' teljesen elfogadható szó, azonban a Japán Közszerződési Adó (NHK) szabályzata egy híradásban a *kokujin-hei* 'fekete bőrű (amerikai) katona' helyett a *beihei* 'amerikai katona' kifejezés használatát írja elő. Persze, ha például egy okinawai támaszponton állomásozó amerikai katona ittasan vezet és elüt egy gyalogost, akkor az erről szóló hírből nyilván nincs helye a bőrszínre való utalásnak. Ugyanígy mondjuk a magyarban a *zsidó* szó nem diszfemizmus, de az *Egy zsidó orvos vette ki Zolika vakbelét* mondat valamiért mégis rosszérzést kelt. Zolika vakbelének vélhetően mindegy volt ugyanis, hogy a műtétet elvégző orvos milyen rasszhoz vagy felekezethez tartozott. Improduktív dolog tananyagká tenni a „Száz tabuszó” listáját: részben azért, mert a nyelv beszélőinek zöme eleve ismeri ezeket a szavakat, részben pedig azért, mert a problémák gyökere inkább az ízlés, a tapintat és a jóérzés. Ismét egy japán példával élve: a *mibójin* 'özvegy' szó teljesen ártatlan kifejezés, de közvetlenül kommunikációban nem lehet valakire alkalmazni, mivel a szó voltaképpen azt jelenti, hogy „aki még életben van”. Önmagára használhatja egy nő ezt a szót, de nem kérdezheti meg valakitől, hogy *mibójin*-e, sőt még ha már kiderült, hogy a másik megözvegyült, akkor sem kérdezhet így: „Ön mióta özvegy?”.²⁵ A szó 1988 óta rajta van az *Asahi Shinbun* napilap tiltó listáján.

Meghökkentő például az, hogy ha az egyik beszélő diszfemizmust használ, a másik beszélő pedig nem jelzi explicit módon azt, hogy nem fogadja el az elhangzott kifejezés használatát, noha ennek meg kellene (illene) történni minden esetben és bármely nyelven. Valahonnan tudjuk, hogy a korrekció a norma, ennek az elmaradása a normasértés. Tekintsük például a következő párbeszédet (ahol B „elfelejti” explicit módon elutasítani a *feka* szót):

A: Valami *feka* vette meg a doktor kocsiját.

B: Nem *feka* volt, hanem egy arab.

PC legendák között vezet az ember útja. Melissa Mohr, a jeles irodalomtudós (egyben a *Holy Sh*t: A Brief History of Swearing* című könyv szerzője, Oxford University Press, 2013) írja, hogy ma Amerikában tipikusan a Közép-Nyugat államainak valamelyikében élő, legalább a hatvanas éveikben járó republikánus férfiak kívánnak „kellemes karácsonyt” az ismerőseiknek, míg a „kellemes

²⁵ Elfogadható mondatok: *Goshujin wa gozonmei nan desu ka?* ご主人はご存命なんですか. 'Él még a kedves férje?' és *Itsu-kara ohitori nan desu ka?* いつからおひとりなんですか. 'Mióta van egyedül?'.

ünnepeket” kívánó személy archetípusa pedig a 18–29 éves nő, aki demokrata párti és az USA. valamelyik észak-keleti államban él.²⁶ Valóban volt egy olyan törekvés a PC mozgalomban, hogy a „kellemes karácsony” üdvözlést a nem keresztény embereket is magába foglaló „kellemes ünnepeket” kifejezéssel helyettesítsék. Amerikai barátaim egy része követi is ezt a gyakorlatot, én magam azonban nem, mert a mi családunk kizárólag fertelmes pogányokból áll, akik megünneplik a karácsonyt, de a dolog vallási jelentőségével a legkevésbé sem törődnek. Viszont ha olyanokat is köszöntünk az évvégi ünnepek idején, akik inkább a chanukát ünneplik, akkor furcsa lenne „kellemes karácsonyt” kívánni nekik. A Hírcsárda nevű satirikus weblap (2009–) egyik híre az volt 2019. október 14-én, hogy a kormány el kívánja törölni a „Kellemes karácsony!” köszöntést. A szerző közvetve utalt is arra, hogy ez a politikai korrektség mozgalmaiban merült fel. A „Happy Holidays” egyébként 1863 óta él az angolban Egy Jeremy Aldrich nevű úr kezdte népszerűsíteni azt a Philadelphia Inquirer nevű lapban.

A PC „előírásait” valóban sokan nyögik az Egyesült Államokban, de vegyük végre észre: Magyarországon messze vagyunk ettől, ezért a honi politikai korrektség „fojtogató szorításáról” szóló híradások olvasása előtt érdemes egy pillantást vetni a hírforrásra. Ugyanis a satirikus álhírirodalom publicisztikai műfaj, vö. angol *news satire*, spanyol *periodismo satírico*, francia *information parodique* stb. Amerikában egy Samuel L. Clemens nevű újságíró (Mark Twain) a műfaj egyik alapító atyja, Magyarországon pedig egy Krúdy Gyula nevű ifjú szerző volt az egyik fő hírlapi álhírgyáros. Bevezeky Gábor, a korszak irodalmának kutatója, a régi lapokban megjelent, satirikus álhírek tucatjait tette közzé Facebooklapján, vö. még Bevezeky (2020).

Végezetül szólni kell még arról is, hogy miként viszonyul a PC kérdéséhez a nyelvművelés. Balázs Géza (1999) például megállapítja, hogy „a politikai korrektség részben spontán módon már jelen volt a magyar nyelvművelésben; másrészt ennek amerikai formája túlhajszolt, és már-már megmosolyogni való formákat ölt. Amerikában az alkoholista »italproblémákkal küszködőnek«, a biszexuálisokat »szexuális preferencia nélkülieknek« kezdik nevezni; az egyenjogúság szellemében szó volt a férfiak és nők közötti nyelvi különbségek megszüntetéséről, vagyis a nyelvtani nemek kiiktatásáról ... Több forrásból viszont azt a hírt kaptuk, hogy az amerikai korrektségi mozgalom (PC) megrekedt, zsákutcába jutott, mert lassan már megnevezési lehetetlenségekhez, kommunikációképtelenséghez vezet. Ezt a zsákutcát nekünk jó lenne elkerülni; mint sok más, ami kritika nélkül érkezik az amerikai társadalomból.”

Szükséges az idézettel kapcsolatban néhány megjegyzést tenni. Az *alkoholizmus* szó helyett újabban az *alkoholbetegség* szó használatos a magyarban, mivel ez a megnevezés hangsúlyozza, hogy az alkoholista elsősorban beteg ember,

²⁶ The person most likely to insist on “Merry Christmas” would be a Republican man over 60 who lives in the Midwest; the archetypal “Happy Holidays” proponent is a young (18 to 29) female Democrat living in the Northeast. nbc.news.com (Utolsó elérés: 2019.dec.23.)

aki italproblémával küszködik. Nem tabuszó az angol *bisexual*, ma is használatos – egyéb megnevezések mellett. A nyelvtani nemeknek a politikailag korrektség miatti kiiktatásáról sem beszélhetünk, hiszen szemben a franciával, némettel stb. az angolban már évszázadok óta nem létezik nyelvtani nem (a 3. személyű személyes névmás sem „nyelvtani” nem, hanem a természetes nem szerint használt deiktikus elem). A szerző szerintem félreértett valamit: valójában a nők létezését is figyelembe vevő beszédmód, vagyis az inkluzív nyelvi formák használatára való törekvésről van szó csupán.

Balázs Géza ugyanitt megjegyzi a következőket: „Az óvatoskodásból [sic!], politikai túlérzékenységből, mai szóval azt mondanám: korrektségből megváltoztatták a szomszédos népek negatív felhangú megjelölését: *oláh* helyett *román*, *tót* helyett *szlovák*, *sváb* helyett *német*. A mai politikai korrektség (political correctness, PC) jegyében bizony meg kell gondolni, hogy használhatjuk-e a *trianoni békediktátum* vagy az *utódállam* megnevezést. A közömbös forma *trianoni békeszerződés*, illetve *szomszédos állam* lenne. Manapság nálunk a *cigányság*, illetve bűncselekményekkel gyanúsítottak megnevezésével kapcsolatban vetik föl leggyakrabban a helyes szóhasználat kérdését.”

Itt is másként látom a kérdést, mint a tanulmány szerzője. Való igaz, hogy az *oláh*, *tót*, *sváb* népnevek a múltban nem voltak sértő megnevezések, de az 1920-as évektől kezdve kiszorultak a használatból és ma pejoratív a stilisztikai értékük. Ettől független tény, hogy a magyarországi szlovákok, illetve a magyarországi németek esetében a régi megnevezések is használatosak, bár a *sváb* megnevezés eleve pontatlan. A költő persze 1908-ban még semleges megnevezésként írhatta: „Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.” Viszont már 1848-ban a Wesselényi által is támogatott kéréssel fordult a határőrvidéki „oláh ezred” a magyar kormányhoz, hogy „román ezred”-nek nevezzék őket, és az *oláh* szó sértő jellege egy évszázados folyamat során meg is szilárdult a magyarban. Ha eltekintünk a határokon inneni kisebbségektől, illetve a német dialektológiai használatától, akkor azt kell mondanunk, hogy az *az oláh*, *tót*, *sváb* népnevek legalább 8–9 évtizede sértőnek számítanak a magyar nyelvben. Nem beszélnék tehát túlérzékenységről, óvatoskodásról, sem az amerikai PC begyűrűzéséről a tiszta és egyenes magyar beszédbe. És miért ne lehetne *trianoni békediktátumról* és *utódállamokról* beszélni, amikor ezek a szavak és idegennyelvi megfelelőik léteznek a nemzetközi történelmi szakirodalomban? A *trianoni békeszerződés* megnevezés épphogy a PC előtti, pártállami nyelvet idézi, az *utódállam* pedig legalább Kuncz Aladár (1885–1931) kora óta élő terminus, vö. a francia diplomáciai nyelvben *états successeurs* stb.

Nehéz lenne ezt a sokfelé kanyargó írást összefoglalni és lezárni. Mégis, ha egyetlen lényeges dolgot kellene kiválasztanom abból, amit a diszfemizmusokról el szeretnék mondani, akkor azt emelném ki, hogy sokkal bonyolultabb dolgokról van itt szó, mint néhány tucatnyi „problémás” szó taxatív felsorolásáról és az ezekről való magvas eszmefuttatásról. Hiszen szinte minden osztályozást és bármely minősítést megváltoztat vagy egyszerűen töröl a vélhető beszélői szándék, azaz végül is a kontextus. A nyelvész nem tehet mást, csak tisztelettel fejet hajt: hiszen, mint tudjuk, a nyelvész ördöge nem a részletekben, hanem a kontextusban lakik.

Hivatkozott szakirodalom

- Balázs Géza 1999. Szociálpszichológia és nyelvpolitika. *Magyar Nyelv* 95: 467–472.
- Beard, Henry – Cerf, Christopher 1994. *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. New York: Villard Books.
- Beard, Henry – Cerf, Christopher 1995. *The Official Sexually Correct Dictionary and Dating Guide*. New York: Villard Books.
- Benveniste, Émile 1949. Euphémismes anciens et modernes. *Die Sprache* 1: 116–122. Repr. In *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard 1966/1: 308–314.
- Benveniste, Émile 1953. The Eskimo Name. *International Journal of American Linguistics* 19: 242–243.
- Bezecsky Gábor 2020. Ady és Krúdy éjszakái. *Kalligram: Művészet és Gondolat* 29/10: 72–84.
- Carnoy, Albert 1927. *La science du mot Traité de sémantique*. Louvain: Éditions Universitatis.
- Cooley, Alison E. – M.G.L. Cooley 2014. *Pompeii and Herculaneum. A Sourcebook*. London: Routledge.
- Cseresnyési László 2004. Gondolatok az etnonimákról és a nyelvi neurózisról. *Alkalmazott Nyelvészet* 4: 65–86.
- Cseresnyési László 2012. Tabuszavak az angol kultúrában és a lexikográfiában. In Szabó Dávid – Kiss Tamás (szerk.): *Szleng és lexikográfia*. Debrecen: Egyetemi Kiadó. 149–178.
- Henderson Taylor, Sharon 1974. Terms for Low Intelligence. *American Speech* 49: 197–207.
- Hollander, Paul 1994. "Imagined Tyranny"? Political Correctness Reconsidered. *Academic Questions* 7/4: 51–73. Repr. In *Discontents*. New Brunswick, NJ: Transaction Publications 2002. 23–48.
- Kratz, Corinne A. 1989. Genres of Power: A Comparative Analysis of Okiek Blessings, Curses and Oaths. *Man* 24: 636–656.
- Moller, Dan 2016. Dilemmas of Political Correctness. *Journal of Practical Ethics* 4: 1–22.
- Porter, J. R. 2020. A Sampling of Graffiti and Other Public and Semi-Public Texts from Pompeii and Herculaneum. https://www.academia.edu/36829610/A_Sampling_of_Graffiti_and_Other_Public_and_Semi_Public_Texts_from_Pompeii_and_Herculaneum (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)
- Stade, Ronald S. 2017. The Social Life of Fighting Words: The Case of Political Correctness. *Conflict and Society* 3: 108–124.
- Szalai Andrea 2012–13. Átok és kontextualizáció a romani gondozói beszédben. *Nyelvtudomány* 8–9: 153–198.
- Szalai Andrea – Kádár Zoltán Dániel 2019. A vendéglátás interakciós rítusa roma közösségekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 116: 263–298.
- Tóng Dézhi 佟德志 - Fán Hào 樊浩 2020. Měiguó “zhèngzhì zhèngquè” de yǔyì liú biàn jí qí sānchóng xiàng dù 美国“政治正确”的语义流变及其三重向度 [Az amerikai „politikai korrektség” jelentésváltozása és három dimenziója]. *Tànsuǒ yǔ zhēngmíng* 探索与争鸣 365: 116–123.

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ
emeritus professzor
Shikoku Gakuin Egyetem, Japán
laszlo.cseresnyesi@gmail.com

A ko-konstrukció a társalgásban: együttműködő elmék, társas jelentések és a fordulószerkezet összefüggései¹

A ko-konstrukció fogalma a társalgáselemzésben egy sajátos fordulóalkotási módot jelöl, amelyben a beszélgetés résztvevői közösen alkotnak meg egy megnyilatkozást úgy, hogy az egyikük által megkezdett grammatikai szerkezetet a másik résztvevő fejezi be. Jelen tanulmány ezt a jelenséget vizsgálja 18 magyar társalgásban, a társalgáselemzés és a funkcionális kognitív pragmatika megközelítését összekapcsoló keretben. Kvalitatív elemzések alapján áttekinti a ko-konstrukciók főbb formai változatait és legfontosabb társalgásbeli funkcióit, többek között a szótalálási nehézség áthidalását, a megértés, egyetértés és szolidaritás kifejezését, nyelvi humort vagy burkolt szóátvételt. Bemutatja, hogy ebben a fordulószerkezetben a társalgás résztvevői közti aktív mentális együttműködés különösen intenzív csúcspontjai képeződnek le grammatikailag; valamint feltárja, hogy ebben hogyan kapcsolódnak össze egymással kognitív tényezők, társas jelentések – például a mentális megértés, tudatelmélet, jósló feldolgozás és a társas megértés, egyetértés vagy támogatás –, valamint a nyelvhasználat szociokulturális tényezői (pl. diskurzusműfaji jellemzők, interakciós normák).

Kulcsszavak: ko-konstrukció, társalgáselemzés, funkcionális kognitív pragmatika, társalgási fordulószerkezet, mentális együttműködés.

1. Bevezetés

A jelen tanulmány a TÁRSALGÁSBELI KO-KONSTRUKCIÓ – más néven KOLLABORATÍV FORDULÓ, KÖZÖSEN KONSTRUÁLT FORDULÓ vagy KÖZÖS MONDATALKOTÁS – jelenségét vizsgálja magyar beszélgetésekben, a nyelvészeti társalgáselemzés és a társas kognitív pragmatika megközelítését ötvöző, kognitív-funkcionális keretben. A ko-konstrukció fogalmát itt a társalgáselemzésben szokásos értelemben használjuk: egy olyan részletet jelöl a társalgásban, ahol egy grammatikai egységet a beszélgetés résztvevői közösen alkotnak meg, úgy, hogy az egyikük által megkezdett szintaktikai-szemantikai szerkezetet – például egy tagmondatot vagy mondatot – a másik fél folytatja és olykor be is fejezi. Ilyen szerepel például az alábbi társalgásrészletben:

¹ A kutatást az NKFI K-128810 számú pályázat támogatta.

(1)

- 1 A: és hát azért ha belegondolok hogy hogy igazán föl akarsz készülni egy órára
2 akkor mondjuk egy órához készülsz (.)
3 B: háro(m) három órát
4 A: hát (.) igen három órát (.) de hogyha olyan a téma akkor még többet is

(BEA010n004)

A ko-konstrukció a társalgás egyik gyakori és alapvető jelensége, mely több okból is fontos a nyelvészeti kutatások számára. Egyrészt gyakorisága és társalgásbeli szerepei miatt, amelyekre számos munka mutat rá, azonban magyar társalgásokban eddig kevés kutatás vizsgálta. Másrészt ez a jelenségkör társalgáselemzési szempontból is különleges, ugyanis részben eltér a társalgásban szokásos, gyakori fordulószerveződési módoktól, melyek a beszélők (megnyilatkozók) váltakozásához és a beszédjog oda-vissza adogatásának központi elvéhez kapcsolódnak. A ko-konstrukciók esetében azonban a fordulóváltás nélküli megszólalás és a résztvevők együttes cselekvése alkotja az alapvető szervezőelvet, így elemzésük a társalgás ritkábban vizsgált aspektusait segít feltárni.

A társalgásbeli ko-konstrukció továbbá figyelmet érdemel azért is, mert egy olyan nyelvi jelenséget képvisel, amelyben a kommunikációban folyó közös jelentésalkotás nyelvi, kognitív és társas aspektusa között különösen szoros kapcsolat van, a nyelvi műveletek, a kognitív műveletek és a társas cselekvés aktusai közvetlenül összefonódnak; a társalgásbeli ko-konstrukció érdekessége, hogy ezek a nyelvi formában is kivételesen látványos módon, közvetlenül képeződnek le. A grammatikai struktúra itt szemléletes ikonikussággal jeleníti meg a résztvevők közös jelentésalkotását, mentális és egyben társas egységét és összmunkáját a kommunikációban és társas interakcióban.

Mindemellett az itt vizsgált, fordulóalkotáshoz kapcsolódó ko-konstrukciók továbbmutatnak egy jóval tágabb, a nyelvben központi szerepű jelenség felé is: a közös konstruálás, a résztvevők által együttesen végzett szöveg- és jelentésalkotás tevékenységére. A fordulósintű ko-konstruálás, amelyre a jelen tanulmány koncentrált, ennek egy szűkebb, speciális megvalósulását alkotja, de maga a közös konstruálás tevékenysége a nyelvhasználat minden tartományában szerepet kap, és számtalan egyéb jelenségben is megnyilvánul. Mindez sok más kutatás tárgyát is alkotja, többek közt a pragmatika, a diskurzuselemzés, az antropológia, az interakcionális szociolingvisztika és a funkcionális kognitív nyelvészet terén, valamint szociálpszichológiai és kognitív pszichológiai munkákban.

A jelen tanulmány célja a társalgásbeli ko-konstrukció vagy kollaboratív fordulóalkotás jelenségének bemutatása, valamint fő típusainak és funkcióinak áttekintése magyar társalgásokban, a BEA adatbázisból származó 18 beszélgetés kvalitatív elemzése alapján. Az elemzés a formai jellemzőket és a társalgásbeli funkciókat is érinti, utóbbi kapcsán a ko-konstrukciók alapját alkotó kognitív és

társas aspektusokra is kitér. A tanulmány három fő gondolatot emel ki: bemutatja, hogy a ko-konstrukciók a társalgás dinamikus létrehozásának, a résztvevők közös és aktív jelentésalkotásának tevékenységébe illeszkednek közvetlenül, ennek a közös létrehozásnak a különösen intenzív csúcspontjait alkotják és képezik le grammatikailag is. Másrészt rámutat, hogy a ko-konstrukció egyszerre alkot nyelvi szerkezetet és a résztvevők műveletét; végül feltárja, hogy működésében hogyan kapcsolódnak össze a kognitív tényezők társas jelentésekkel és funkciókkal – például a mentális megértés a társas megértéssel, a tudatelmélet és gondolatolvasás a társas közelséggel –, valamint a nyelvhasználat tágabb szociokulturális tényezőivel (pl. diskurzusműfaji jellemzők, interakciós normák) is.

A tanulmány első fele (2. fejezet) áttekintést ad a ko-konstrukció fogalmáról, gyakori értelmezéseiről, valamint a legfontosabb társalgáselemzési kutatási előzményekről, majd ismerteti a jelen kutatás anyagát és módszerét (3. fejezet). A 4. fejezetben a korpuszból származó példák alapján bemutatom a ko-konstrukciók főbb formai jellemzőit és típusait (4.1.), majd legfontosabb funkcióikat a vizsgált beszélgetésekben, így többek között a szótalálási nehézség áthidalását, megértés, egyetértés, társas közelség és szolidaritás kifejezését, a nyelvi humor megvalósítását vagy burkolt szóátvételt (4.2.). A tanulmány összegzéssel és rövid kitekintéssel zárul (5. fejezet).

2. Elméleti háttér

2.1. A nyelvészeti társalgáselemzés és a társas kognitív pragmatika kerete

A jelen kutatás tágabb elméleti keretét a NYELVÉSZETI TÁRSALGÁSELEMZÉS, valamint a TÁRSAS KOGNITÍV PRAGMATIKAI megközelítés adja. A NYELVÉSZETI TÁRSALGÁSELEMZÉS-en belül elsősorban a ko-konstrukcióval foglalkozó társalgáselemzési munkákra támaszkodunk, melyeket alább bővebben ismertetünk; ezek alapját a társalgáselemzés általános kerete, ezen belül elsősorban a **beszélőváltási rendszer** közismert modellje alkotja (Sacks et al. 1974, Sidnell–Stivers 2013, magyarul Boronkai 2008). A társalgáselemzés elméleti háttere és a beszélőváltási modell kapcsán itt elsősorban a beszélők váltakozásának központi elvét emelhetjük ki, amely nyomán létrejön a FORDULÓ jelensége, mely a társalgás alapegységét alkotja, mint az egyik beszélő által a beszélőváltástól a következő váltásig elmondott szövegegység. Alapvető továbbá a társalgáselemzésben az az ETNOMETODOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS, mely a beszélgetést társas interakcióként szemléli, amelyet a résztvevők cselekvéseinek sorozata alkot, és amelynek rendezettségét és értelmezéseit a résztvevők közösen és dinamikusán, lépésről lépésre hozzák létre a társalgásban (Sacks et al. 1974, Boronkai 2008, Clayman 2012).

Emellett a jelen tanulmány nagyban támaszkodik a beszélőváltások pszicholingvisztikai hátterének kutatásaira, különösen az ún. ELŐZETES FORDULÓVÉG-JÓSLÁS és GÖRDÜLÉKENY BESZÉLŐVÁLTÁS elméletére, melynek alapjai már a beszélőváltás klasszikus modelljében megjelennek, majd utóbbi

időkből is számos újabb kutatással bővült (de Ruiter et al. 2006, Levinson–Torreira 2015, Corps et al. 2018). Az elmélet központi gondolata, hogy a beszélőváltások a társalgások nagy részében igen gyorsan, átlagosan 200 ms körüli vagy annál rövidebb időtartam alatt mennek végbe, és ez többek közt a fordulók végének előzetes jóslásán alapszik: vagyis azon, hogy társalgás közben a hallgató már az aktuális beszélő beszéde közben előre megjósolja a másik fél fordulójának várható befejezését, és megkezdheti saját megszólalásának tervezését (Levinson–Torreira 2015, Hámori–Horváth 2019). Az előzetes jóslás elmélete is alátámasztja azt a gondolatot, amely a társalgáselemzés egyik fő elvét alkotja, miszerint a társalgásban az éppen nem beszélő résztvevő sem passzív hallgatóként, hanem aktív partnerként van jelen, aki a másik fél beszéde közben folyamatos és dinamikus értelmezést végez, többek között a beszélő megnyilatkozásának várható folytatásáról is modelleket, feltételezést alkotva, és tevékenyen hozzájárul a társalgás folytatásának alakításához. Az elméleti háttér másik fő pillérét a TÁRSAS KOGNITÍV PRAGMATIKA alkotja (elsősorban Clark 1996, Verschueren 1999, Tátrai 2011 és Kecskes 2008 nyomán), melynek szemlélete sokban rokon a társalgáselemzés funkcionális felfogásával, de a nyelvhasználatot, a nyelvi jelenségeket tágabban, „a társadalmi, kulturális és kognitív szempontok együttes, sőt egymást kölcsönösen feltételező alkalmazásával közelíti meg” (Tátrai 2011: 18). Hangsúlyozza, hogy az emberek nyelvi tevékenysége társadalmi és kulturális, valamint mentális tevékenység is egyben, és azt is, hogy „a nyelvi tevékenység e két jellemzője kölcsönösen feltételezi egymást” (Tátrai 2011: 26). A kognitív pragmatikai elméletekben szintén központi helyen áll a **közös, dinamikus jelentésképzés** („dynamic and interactive generation of meaning”) amelyet a nyelvi tevékenység során a résztvevők végeznek (Verschueren 1999: 147), és amelyben alapvető a résztvevők kommunikációs **együtműködése, kooperációja**. Utóbbi itt elsősorban a felek mentális együtműködésére vonatkozik, melyet már Grice klasszikus elmélete megfogalmaz; de számos pragmatikai munka mutat rá a társas tevékenységekben megvalósuló, interakciós együtműködésre is, amely szintén központi szerepet kap a társalgásban, erre utal pl. a „joint project” (Clark 1996) vagy „joint action” fogalma (Croft 2009). A ko-konstrukciók szempontjából továbbá kiemelt jelentőséggel bír a kognitív nyelvészetnek az az alapvető gondolata, mely szerint a nyelvi konstrukciók jelentése és formája nem független egymástól, hanem szorosan összefügg: a jelentés az elsődleges, a szemantikai szerkezetek sematizációi adják a nyelvtan, a morfoszintaktikai szerkezetek alapját (Tolcsvai 2013). A nyelvi kifejezések ugyanakkor nemcsak szerkezetként írhatók le, hanem műveletként is, a műveletjellegük is lényeges: „a nyelvi szerkezetek beszélői megalkotása és hallgatói megértése része magának a nyelvi rendszernek” (Tolcsvai 2013: 57).

A kognitív pragmatikai megközelítés kapcsán a jelen kutatás támaszkodik a nyelv kognitív pszichológiai kutatásaira is, különösen a TUDATELMÉLET vagy ELMEOLVASÁS, az INTENCIONALITÁS és a KÖZÖS FIGYELEM fogalmaira (Tomasello 1999), amelyekhez a társalgás kapcsán a KOLLABORÁCIÓ koncepciója is járul (Tomasello et al. 2005). A KOLLABORÁCIÓ fogalma arra mutat rá, hogy a társalgás több, mint a résztvevők interaktív cselekvései: ehelyett azt a résztvevők kollaboratív,

összedolgozó tevékenységeként, összmunkájaként lehet felfogni, mely leginkább egy zenei együttes előadására emlékeztet. Ennek az elmeolvasás, a megosztott intencionalitás és a közös figyelem adja az alapját; az elmeolvasás és a megosztott intencionalitás azt jelenti, hogy az egyén egy közös tevékenység, például a kommunikáció során megérti, tekintetbe veszi a másik ember gondolatait és szándékait, valamint megosztja vele saját belső állapotait, szándékait. A közös figyelmi jelenet vagy triadikus figyelem pedig arra vonatkozik, hogy a közös tevékenység során a résztvevők megosztják figyelmüket a másik ember és egy harmadik dolog között, egymás figyelmét, nézőpontját és percepcióját is figyelemmel követve és feldolgozva (Tomasello et al. 2005). Ez a kommunikáció során egyrészt azt jelenti, hogy partnerek összehangolják figyelmüket, és társalgás közben a másik félre is figyelnek, annak figyelmét és mentális állapotait is követik; továbbá azt is magában foglalja, hogy a társalgás résztvevőinek van egy közös, holisztikus reprezentációja a közös tevékenységről, amelyben mindkettejük nézőpontja és szerepe egyidejűleg jelen van. Ez a közös, megosztott mentális modell kölcsönösséget, reciprocitást is létrehoz, mely egyrészt segíti a megértést a kommunikáció során, továbbá esetleges kommunikációs nehézségek esetén – a másik nézőpontjának és szerepének átvételével – a partner gyors és hatékony kíségetését is lehetővé teszi (Tomasello et al. 2005). Ezek a kognitív műveletek, különösen a közös figyelem működése, valamint egymás nézőpontjában és szerepében való osztozás – amellyel, hogy a kommunikáció alapját alkotja, kiemelt szerepet kap a ko-konstruált fordulók létrehozásában is.

2.2. A ko-konstrukció fogalma és kutatásai

A jelen munka elsősorban a KO-KONSTRUKCIÓ társalgáselemzési kutatásaihoz kapcsolódik. Ezen kívül más kutatásokban is szerepet kap ez a fogalom, a társalgáselemzéstől eltérő, tágabb értelmezésben; ezeket csak röviden érintjük (l. alább). A társalgáselemzési megközelítésben a ko-konstrukció fogalma egy bizonyos fordulóalkotási módhoz kapcsolódik: ennek lényege, hogy egy (még lezáratlan) forduló közben egy másik résztvevő kezd beszélni oly módon, hogy megnyilatkozása szintaktikailag, pragmatikailag és fonetikailag illeszkedik az addigi fordulórészhez, mintegy azt folytatja, és azzal együtt egy nagyobb szintaktikai egységet, „Gestaltot” alkot (Local 2004, Szczepek Reed 2000a). Más megfogalmazásban: a ko-konstrukció fogalma „azokat az eseteket jelöli, amelyekben egy szintaktikai egységet (lazán fogalmazva: egy megnyilatkozást) két vagy több beszélő mond ki” (Haugh 2010: 351); vagy: „olyan gyakorlatokat jelöl, amelyekben a beszélő egy olyan megnyilatkozást tesz, amely grammatikailag folytatja (és néha be is fejez) az előtte elhangzó, az előző beszélő által megkezdett megnyilatkozást” (Hayashi 2003: 1). A ko-konstrukció formai jellemzője, vagyis a grammatikai, szemantikai és fonetikai egység mellett lényeges a pragmatikai vagy funkcionális egység-jellege is: „A ko-konstrukciónál adott definíciónk alapja az a meglátás, hogy a társalgás közösen létrehozott alkotás (joint production) (...). Ko-konstrukciónak tekintünk a társalgásban minden olyan eseményt, melyben egy

második beszélő az előző beszélővel vagy beszélőkkel közösen összedolgozva létrehoz egy, a fordulóhatárokon átívelő formai jelenséget (pl. egy szót, szókapcsolatot, tagmondatot vagy mondatot) vagy funkcionális jelenséget (pl. egy állítást, egy beszédaktust, egy narratívát vagy szóképet)” (Clancy–McCarthy 2015: 431).

Ezzel a jelenséggel számos társalgáselemző munka foglalkozik, sok más megnevezéssel is utalva rá; a *ko-konstrukció* kifejezés mellett gyakori a *közös mondatalkotás*, *kollaboratívan létrehozott forduló* vagy *kollaboratív befejezés* terminus (vö. *co-construction*, pl. Goodwin 1995; Clancy–McCarthy 2015, Clayman 2013, Ono–Thompson 1995; *collaboratively built sentences* Sacks 1965, 1967; *collaborative process of constructing the turn* Goodwin 1979; *collaborative completion* Local 2004, Szczepek Reed 2000a, b), valamint használatos a *kollaboratív produkció*, *közös konstruálás* vagy *közösen konstruált megnyilatkozás* kifejezés is (*collaborative production* Szczepek 2000a, b; *co-construing, joint utterance construction* Hayashi 2003). De megjelenik a *folytatódó mondat* (*sentence-in-progress* Lerner 1991), a *kollaboratív fordulószekvencia* (*collaborative turn sequence* Lerner 2004), a *kórusos fordulóalkotás* (*choral co-production* Lerner 2002), valamint a *duett* megnevezés is (Szczepek 2000a). A magyar munkákban a közös mondatalkotás (Boronkai 2008, 2011), a kollaboratív (szókeresés) (Németh 2020) és a kokonstrukció (Komlósi 2014) terminusok szerepelnek. A jelen tanulmány elsősorban a *ko-konstrukció*, *kollaboratív forduló*, *közös forduló*- vagy *mondatalkotás* kifejezéseket használja.

A ko-konstrukció társalgásbeli jelenségéről ebben a megközelítésben Sacks írt elsőként, többnyire a *kollaboratív mondatalkotás* vagy *közösen alkotott megnyilatkozás* terminussal, a másik beszélő által megkezdett mondat befejezését, elővételező lezárását vizsgálva (Sacks ([1965]1992, [1968]1992). Munkáiban főleg a társas cselekvés, társas összetartozás szintaktikai kifejezését hangsúlyozta: „A szintaktikai lehetőségek és a társas szerveződés közötti kivételesen szoros kapcsolat egyik esetét figyelhetjük itt meg” (Sacks 1992: 145). Őt követően több részletes kutatás is foglalkozott ezzel a jelenséggel, melyek szintén hangsúlyozzák a ko-konstrukció formai oldalának és a közös jelentéslétrehozás, közös cselekvés aspektusának egyforma fontosságát, valamint azt, hogy a ko-konstrukcióban a mondat- vagy fordulószerkezet ezt a közös jelentés- és cselekvésalkotó tevékenységet jeleníti meg közvetlenül. Egyes munkák ezen belül elsősorban a társalgás szintaxisának, sajátos grammatikai konstrukcióinak feltárását, valamint az interakció és a szintaktikai szerkezet kapcsolatát helyezik előtérbe (pl. Lerner 1991, Local 2004, Szczepek 2000a); Lerner (2004) ezen belül rámutat a ko-konstrukcióban is érvényesülő egyezkedés és jóváhagyás fontosságára is. Másoknál a fordulókonstrukciók és a beszélőváltás szerveződése (Clayman 2012), vagy a társalgásbeli közös jelentéskonstruálás kap nagyobb hangsúlyt, pl. Goodwin (1979, 1995), Clancy és McCarthy (2015) munkáiban. Goodwin bemutatja a résztvevők interaktív és dinamikus jelentésalkotását és a nyelvi szerkezeteknek ebből fakadó emergens, lépésről lépésre kibontakozó jellegét, például egy afáziás személlyel folyó társalgásban (Goodwin 1995), illetve egy mondat társalgásbeli létrehozását

elemezve (Goodwin 1979); „a mondat, amely itt megszületett, lépésről lépésre, emergensen jött létre a beszélő és hallgató interakciójának dinamikus folyamatában, akik közösen, váltakozva konstruálták meg ezt a fordulót” (Goodwin 1979: 97–98). Ugyanő hangsúlyozza a társas együttműködés és a kollaboratív jelentésalkotás összekapcsolódását is: „A társalgásbeli részvétel társas és kognitív komponensre elválaszthatatlanul összefonódik a ko-konstruálás lépésről lépésre kibontakozó folyamatában” (Goodwin 1995: 254).

Ismét más kutatások a két aspektus, vagyis a közös jelentésalkotás és a szintaktikai szerkezet közti kapcsolatot emelik előtérbe, mint például Ono és Thompson (1996), akik a kognitív nyelvészet megközelítését is bevonva, a szintaktikai egységek interakcionális jellegét, valamint a kogníció és a társas interakció grammatikai leképeződését vizsgálják.

A társalgási ko-konstrukció kapcsán tehát a társalgáselemzési leírásokban kiemelt hangsúlyt kap az interakciónak a grammatikai szerkezetben való leképeződése, valamint a résztvevők közös konstruálásának tevékenysége. Fontos gondolatuk továbbá a hagyományos társalgási szerepek – beszélő, hallgató – lebontása is, melyek helyett a társalgó felek részvételét és közös, egyaránt aktív együttműködő tevékenységét hangsúlyozzák: „a jelentésalkotás kollaboratívan történik; a résztvevők mind részt vesznek benne, de különböző mértékű és formájú involváltsággal, különböző szerepekben és akciókkal, különféle típusú kognitív és társalgásalakító munkát végezve” (Goodwin 1995); „a beszélgetés, minden értelemben, közös konstruálás eredménye; (...) a társalgás a résztvevők közös alkotásában jön létre” (Clancy és McCarthy 2015: 431). A ko-konstrukcióról hasonló szemléletben ír Haugh is pragmatikai háttérű tanulmányában (2010), amely a fenti előzményekhez kötődve, de főleg a szemantika és pragmatika érintkezése felől vizsgálja ezt a jelenséget; megfogalmazásában a ko-konstrukció a „szintaktika és pragmatika közötti interfész” (Haugh 2010: 350). A ko-konstrukcióval foglalkozó magyar kutatások szintén szorosan kapcsolódnak a fenti társalgáselemzési és pragmatikai megközelítésekhez, és több irányból is vizsgálják ezt a jelenséget: a ko-konstrukciós fordulószerkezet szóátvételi funkciójú használatát mutatja be Boronkai (2008, 2011), a kollaboratív szókeresés művelete keretében ír róla Németh (2020), Komlósi pedig az ironia pragmatikai elemzéséhez kapcsolódva vizsgálja (Komlósi 2014).

2.3. Kitekintés: a ko-konstrukció tágabb értelmezései

A társalgáselemzési kutatások mellett érdemes röviden kitekinteni a ko-konstrukció fogalmának más, tágabb értelmezéseire is, bár a jelen kutatásban ezek nem kapnak közvetlen szerepet. Az egyik legjelentősebb köztük az **antropológiai** kutatások ko-konstrukció-felfogása, melyet a nyelvhasználat mellett a társas interakciók más területeire és jelenségeire is kiterjed. Ebben ez a fogalom a résztvevők mindenféle közösen alkotó tevékenységét jelöli: „a ko-konstrukció valamilyen forma, viszony, cselekvés, tevékenység, identitás, intézmény, rutin, ideológia, érzelem vagy egyéb, kulturálisan lényeges valóságtartomány közös létrehozása” (Jacoby–Ochs 1995:

171). Ez magába foglalja többek között események, **nyelvi tevékenységek** (pl. történetmesélés, pletyka) kollaboratív létrehozását, de vonatkozhat a **jelentések közös létrehozására** a résztvevők által, valamint a **társas gyakorlatok** kölcsönös megvalósítására, ideológiák működtetésére, vagy a társas **identitások** közös alakítására is (Duranti–Brenneis 1986). Ez a ko-konstrukciófelfogás fontos szerepet kap számos más diskurzuselemző irányzatban is, így a Hymes által fémjelzett beszélésnéprajzban, Gumperz dinamikus kontextualizációs elméletében (Gumperz 1992) és az ezeken alapuló interakciós szociolingvisztikai munkákban; de meghatározó a diszkurzív pszichológiában és az identitáskutatásokban is. A narratív ko-konstrukció mint társas tevékenység elemzése lényeges például a szülő-gyermek kommunikáció vagy a szülő-gyermek dialógusok és a szelf fejlődése közti kapcsolat vizsgálatában (Pohárnok et al. 2017).

A résztvevők közös konstruálása vagy együttműködése továbbá – bár többnyire más megnevezéssel – központi gondolat számos **pragmatikai** és **kognitív pszichológiai** elméletben is, elsősorban a kommunikációban vagy az interakcióban megvalósuló mentális és társas kooperációhoz kapcsolódva. A már említett fogalmak mellett ilyen különösen a KÖZÖS ALAP (COMMON GROUND, GROUNDING) koncepciója, mely arra a közösnek tekintett tudáshalmazra vonatkozik, amelyet a kommunikációban a résztvevők együttesen és dinamikusan létrehoznak és alkalmaznak (Clark 1996, Kecskes 2012); valamint a kontextus közös és dinamikus létrehozásának gondolata (Tátrai 2011). Ide tartozik a KÖZÖS PROJEKT vagy EGYÜTTES CSELEKVÉS (*joint project, joint activity*) elmélete is, mely szintén a résztvevők együttes tevékenységét hangsúlyozza a társalgásban, vö. Clark 1996, Croft 2009. Fontos megjegyezni, hogy az együttműködés mellett a szociokognitív pragmatika hangsúlyozza az egyéni szempontok és az egocentrikus tényezők szerepét is a nyelvhasználatban (Kertész 2012).

Ezek a fogalmak és megközelítések jól mutatják a közös konstruálás jelenségének alapvető fontosságát, és egyben különféle megvalósulási formáit is a nyelvi és nem-nyelvi interakciókban. Mindezek nem válnak el élesen egymástól, és számos ponton érintkeznek a szűkebb, társalgáselemzési ko-konstrukció-fogalom jelenségeivel is. A továbbiakban a társalgáselemzési ko-konstrukciók jelenséghatárát foglalkozunk, de kiemeljük, hogy ezek és a tágabb megközelítésekben szereplő közös konstruálási jelenségek között nincs éles határ.

3. Anyag és módszer

A jelen kutatás 18, egyenként mintegy 15 perc hosszú beszélgetés elemzésére épül a BEA adatbázis társalgási korpuszából (Gósy et al. 2012, Horváth et al. 2019). A beszélgetések alapvető társalgáselemzési jellemzői (fordulóváltások, egyszerre beszélés, stb.) PRAAT-ban előzetesen annotálva voltak (Boersma–Weenink 2011), a jelen munka ezt a ko-konstrukciós fordulók azonosításával és kvalitatív elemzésével egészítette ki. A beszélgetések egy indításként felvetett téma után kötetlenül folytatódtak, a fordulók tartalmát, sorrendjét, hosszát a résztvevők spontán módon, lokálisan alakították. Mindegyik beszélgetésben 3 fő vett részt, 13

beszélgetésben csak nők, 5 beszélgetésben pedig férfiak és nők vegyesen; a résztvevők életkora 20-30 év közötti. Két személy közülük mindig az interjúvezető és egy másik kutató volt, a harmadik személy pedig az adatközlő; őket az elemzésekben A, B és C betű jelöli. Kilenc társalgásban a résztvevők közeli ismerősök, barátok voltak, a másik kilencben pedig egy idegen személy volt az adatközlő. A beszélgetések szövegét itt az olvashatóság kedvéért egyszerűsített átiratban közlöm, a GAT legegyszerűbb lejegyzési elveit követve (Selting et al. 2011), csak az átfedő beszéd, szünet, közbevágás, valamint a ko-konstrukció jelenségeit jelölve; a ko-konstrukció elemeit félkövér betűkkel való kiemelés mutatja.

A ko-konstrukciókat a társalgásokban formai alapon határoztam meg; azokat az eseteket soroltam ide, melyekben egy folyamatban levő (még befejezetlen) forduló során egy másik beszélő szólal meg, olyan módon, hogy „beszéde szintaktikailag, pragmatikailag és fonetikailag illeszkedik az addigi fordulórészhez, annak a folytatásaként” (Local 2004: 266). Ehhez megvizsgáltam minden olyan esetet a korpuszban, ahol ilyen szintaktikai kapcsolódás megjelent, majd kvalitatív elemzés segítségével, a fonetikai és pragmatikai illeszkedést ellenőrizve válogattam ki azokat, amelyek valóban egy közös, egységes szerkezetnek tekinthetők. Ezután a társalgásból kikövetkeztethető információk alapján elemeztem az egyes esetek lehetséges funkcióját vagy funkcióit.

A tanulmány célja a ko-konstrukciók fő típusainak bemutatása, mind formai, mind funkcionális szempontból; terjedelmi okokból itt a funkciók elemzése kap nagyobb hangsúlyt, kitérve a jellemző kognitív és társas aspektusok elemzésére is. A kutatásban a lokális jelentésalkotást vizsgáló kvalitatív elemzés módszerét használtam, összhangban a társalgáselemzés módszertani hátterével, statisztikai vizsgálatok végzése nem volt cél. A kollaboratív fordulóalkotás megjelenése, gyakorisága nem egységes a társalgásokban, sok beszélgetésben egyáltalán nem szerepel ez a jelenség, más társalgásokban megjelenik, de gyakorisága és típusai erősen ingadoznak; ennek vizsgálata külön kutatást igényel.

4. Elemzések

4.1. A társalgásbeli ko-konstrukciók főbb formai típusai

A társalgáselemzési ko-konstrukció a legelterjedtebb meghatározások szerint a beszélgetés olyan részlete, amelyben egy szintaktikai egységet (például egy mondatot) két – vagy több – beszélő közösen hoz létre (Lerner 1991, Haugh 2010), vagy más szavakkal, ahol „az egyik beszélő által elkezdett megnyilatkozást a másik fél fejezi be” (Lerner 1991: 441). Ebben meghatározó a formai jellegzetesség, tehát az, hogy egy szintaktikai egységről van szó (bár a formai oldal mellett a ko-konstrukció leírásai a résztvevők interakcióját, a közös tevékenység aspektusát is hangsúlyozzák, vö. Sacks 1965, Lerner 1991, Goodwin 1995). Ez a szintaktikai egység többféle terjedelmű és jellegű lehet; a leírásokban szerepel a mondat, megnyilatkozás, forduló, fordulószekvencia és folyamatos-mondat fogalma is.

Egyes munkák a szintaktikai kapcsolat mellett a prozódia szerepét, illetve a prozódiai és pragmatikai egységesség szempontját is felvetik. Eszerint a második beszélő úgy folytatja az előtte szóló szavait, hogy „ahhoz szintaktikailag, pragmatikailag és fonetikailag is illeszkedik, annak a folytatásaként hangzik” (Local 2004). Ebből egy közös egység, egyfajta „szintaktikai Gestalt” jön létre (Szczepek 2000a: 10, bővebben l. King 2018).

A kollaboratívan létrehozott megnyilatkozások formailag sokfélék lehetnek. Vannak prototipikus eseteik, amelyekben a szintaktikai, fonetikai és pragmatikai egységesség egyértelműen megjelenik, de az is gyakori, hogy az egységes szerkezet formailag csak egyik vagy másik nyelvi tartományban érvényesül világosan (például csak a szintaktikai szerkezet, vagy csak a prozódiai jelzések jelzik az egységet). Emellett előfordulnak kevésbé tipikus és határesetek is: ezekben a megnyilatkozás-részletek közti összetartozás, az egységjelleg gyenge és bizonytalan, így nem is állapítható meg egyértelműen, hogy kollaboratív fordulóalkotás történik-e, vagy már más típusú fordulóról van szó – például a második beszélő megszólalása egy rövid önálló fordulót alkot, vagy lexikális háttéracsatorna-jelzésként hangzik el. Formai szempontból a ko-konstrukciót a szintaktikai egységesség mellett valamilyen sajátos részlet is jellemezheti: például a szintaktikai illeszkedési ponton ismétlés is megjelenhet. Ilyenkor a második beszélő nem közvetlenül folytatja a másik által megkezdett szintaktikai szerkezetet, hanem megismétli annak az utolsó elemét vagy elemeit, és ezután folytatja a megnyilatkozást – szintaktikailag ez az ismétlés fölösleget alkot, ugyanakkor az azonosság révén ez is a két szövegrészlet közti összetartozást, egységet valósítja formailag meg (vö. Szczepek 2000a, l. alább a „kóruszerű közös beszéd” típust is).

A társalgási ko-konstrukciónak tehát vannak tipikus és kevésbé tipikus esetei; kategóriájának határai formai tekintetben nem élesek, hanem alapvetően fokozati jellegűek, és határeseteket is tartalmaznak, mind a ko-konstrukció és az önálló forduló, mind a ko-konstruált forduló és a háttéracsatorna-jelzés között. Az itteni elemzések és példák a könnyű érthetőség kedvéért a prototipikus esetekre támaszkodnak, a határesetekre terjedelmi okokból nem térünk ki (ezekről bővebben l. Szczepek 2000a). De ezek is lényeges elemei a ko-konstrukció jelenségkörének, sőt funkcionális megközelítésben kifejezetten jelentősége van az átmeneti jellegüknek is: a ko-konstrukció és a többi fordulótípus közti átmenetiség ugyanis formailag is mutatja, hogy a társalgásbeli együttműködés utóbbiakban szintén érvényesül, és segít feltárni ennek a különböző lehetséges fokozatait és megnyilvánulási módjait.

A ko-konstrukciók a szintaktikai szerkezet alapján több fő típusba sorolhatók. A szakirodalom legtöbbször két alapvető típust említ: a befejező-kiegészítő és a bővítő-hozzáoldó konstrukciókat (*syntactic completion* és *syntactic extension* Ono–Thompson 1996, Szczepek 2000a). Ezek mellett fontos típust alkot a kóruszerű közös beszéd vagy kórusos megismétlés is (*choral co-production* Lerner 2002). Tekintsünk át ezeket néhány példán az elemzett magyar társalgásokból.

A befejező-kiegészítő ko-konstrukció

A befejező-kiegészítő konstrukció (*syntactic completion*) lényege, hogy az egyik beszélő által elkezdett megnyilatkozást, egy grammatikai-szemantikai szerkezetet a másik beszélő folytatja vagy fejezi be (általában egy tagmondatot vagy mondatot). A szerkezet első része a kiegészítés révén lesz teljes, a két résztvevő szavai így együtt alkotnak egy egységet. Ilyen látszik a bevezetésben bemutatott (1) és az alábbi (2) példában:

(2)

- 1 A: és hát azért ha belegondolok hogy hogy igazán föl akarsz készülni egy órára
- 2 akkor mondjuk egy órához készülsz (.)
- 3 B: háro(m) három órát
- 4 A: hát (.) igen három órát (.) de hogyha olyan a téma akkor még többet is

(BEA010n004)

vagy:

(3)

- 1 A: ugye hát óhatatlan hogy ennek (.) **ugye ez így (.)**
- 2 B: **átalakul**

(BEA110n066)

A bővítő-hozzáatoldó ko-konstrukció

A ko-konstrukciók másik nagy csoportját formailag a „bővítő-hozzáatoldó” típus alkotja: ebben a beszédpartner az előző beszélőnek egy olyan megnyilatkozását egészíti ki további részletekkel, amely potenciálisan enélkül is lezártnak számíthatott volna. Például:

(4)

- 1 A: és azért így rendszeresen nemtom így elkezdni dobálni a
- 2 nemtom tányérját a ketrecnek, amire az Arcsi bedühödik (..)
- 3 és **akkor akkor az Arcsi hülye,**
- 4 **B: és a nyúl meg röhög rajta.**
- 5 A: igen, ő röhög a markába.

(BEA 019n008)

A bővítő hozzáatoldást bevezetheti az előző beszélő szavainak megismétlése is, amely a két megnyilatkozásrészlet közti folytonosságot, azonosságot jelzi, mint például (5) mutatja:

(5)

- 1 A: és fél év alatt tönkremegy,
- 2 B: és fél év alatt tönkremegy, és a szívem vérzik érte,
- 3 és még semmit nem vettem magamnak

(BEA331f147)

Az átvezető ismétlés történhet kis módosítással is, mint az alábbi (6) példában:

(6)

- 1 A: [de a] karácsonynak van egy hangulata
- 2 B: de a karácsonynak van egy olyan varázsa és egy hangulata igen, hogy (.) hogy ami így jó:

(BEA331f147)

Az eddigi példák két fő közt létrehozott ko-konstrukciókat mutattak, de találni példát három fő részvételére is közös fordulóalkotásban, pl. (7):

(7)

- 1 A: s a macska szétszakította a zsákot és ott evett.
- 2 há(t) mondom jó hát egyen, mit tom én kit érdekel
- 3 s néztünk közbe egy filmet,
- 4 B: [ja és még öt óra múlva is ott evett]
- 5 A: és húsz perc múlva (.) [mentem vissza,]
- 6 C: [a a fél zsákot megette]

(BEAn002bea005)

A bővítő-hozzáoldó konstrukciókban különösen fontos a szintaktikai, prozódiai és/vagy pragmatikai illeszkedés, vagyis az, hogy a másik beszélő kiegészítése ezekben a nyelvi tartományokban – vagy ezek közül valamelyikben – egy közös egységet alkosson az előzményekkel. Ez gyakran szintaktikai és/vagy prozódiai folytatásként valósul meg, vagy ezek valamilyen kombinációjában (vö. Szczepek 2000a). De arra is van példa, hogy valamilyen más makroszintű diskurzusjelenség szervezi a beszélők megnyilatkozásait egy közös egységgé: például a narratív struktúra egy sztori elmesélése esetén (Szczepek 2000a); l. alább.

A kórusban alkotott közös forduló

A ko-konstrukciók e két fő típusa mellett létezik még egy jellegzetes szerkezet, a kórusos vagy kórusban alkotott közös forduló (*choral co-production* Lerner 2002). Erre az a jellemző, hogy a beszédpartnerek egymást kiegészítő megnyilatkozásait egyszerre hangzanak el, részben vagy egészben átfedik egymást. Az alábbi szövegrészlet (8) erre mutat példát:

(8)

- 1 A: igen. ez a világos barna bőrcsizma, ami a lányokon szokott lenni
például,
2 és minden harmadikon
3 B: ez a trampli?
4 A: aha
5 B: **jaj azt úgy annyira utálok**
6 C: **és és egyformát és azt lehet [kapni]**
7 A: **[és ugyan]olyanok**

(BEA331f147)

A ko-konstrukció formai jellemzői kapcsán hangsúlyozni kell a **jóváhagyás mozzanatát** is. Erre a tényezőre Lerner (2004) hívja fel a figyelmet: eszerint a résztvevők kollaborációja, együttműködése nemcsak annyiból áll, hogy a következő beszélő fejezi be az előző által megkezdett megnyilatkozást, az előző beszélő pedig hagyja ezt, hanem fontos benne az első beszélő jóváhagyása is: tehát az a mozzanat, hogy elfogadja a másik fél által megfogalmazott befejezést megfelelő pótlásként ahelyett, amit ő maga mondott volna. Ezt a jóváhagyást sok esetben expliciten jelzi a beszélő, helyeslő kifejezés vagy ismételtes formájában; néha implicit marad, ilyenkor a kiegészítés utáni, ahhoz illeszkedő folytatás jelzi. Explicit jóváhagyást figyelhetünk meg a már idézett (1) részletben:

(1)

- 1 A: és hát azért ha belegondolok hogy hogy igazán föl akarsz készülni
egy órára,
2 akkor **mondjuk egy órához készülsz (.)**
3 B: **háro(m) három órát**
4 A: hát (.) igen három órát (.) de hogyha olyan a téma akkor még
többet is

(BEA010n004)

Ilyenkor a közösen konstruált forduló és ez a következő, explicit jóváhagyó aktus együttesen alkotnak egy ún. *kollaboratív fordulószekvenciát*. Az első beszélő azonban vissza is utasíthatja a másik fél kiegészítését – ez esetben a ko-konstrukció nem jön létre –, vagy módosíthatja is azt.

4.2. A ko-konstrukciók fő funkciói a társalgásban

A kollaboratív fordulóalkotásnak több lehetséges funkciója is van a társalgásban: olykor egy kommunikációs nehézség elhárítását segíti, máskor valamilyen társas jelentést közvetít, szolgálhat a szóátvétel eszközeként, valamint sajátos pragmatikai – pl. humoros – célt (részletesebben vö. Ono–Thompson 1996, Szczepek 2000b, Local 2004). A legtöbb kutatás valamelyik főbb funkciót emeli ki és vizsgálja

részletesebben. Magyar társalgások elemzései főleg a szóátvételi (Boronkai 2008) és ironikus (Komlósi 2014) funkciót, valamint a szókeresésben nyújtott kisegítést (Németh 2020) mutatták be. A ko-konstrukciók funkcióinak áttekintésében Szczepek (2000b) a megértés, egyetértés, társas közösség kifejezését, támogatást és a kommunikációs segítséget emeli ki (pl. szótalálási nehézségek, hosszabb hezitáció esetén); továbbá említi a másik fél fordulójának erőszakos lezárását, a másiktól való kölcsönzést és az információ elicitálását. Az egyes funkciók ugyanakkor nem válnak el élesen egymástól, és olykor több funkció egyidejűleg is megvalósulhat; egy adott forduló pontos funkciója az elemzések során nem mindig tárható fel egyértelműen, mivel nem eleve adott, hanem a diskurzus résztvevőinek emergens jelentésadásában jön létre.

A kollaboratív fordulóalkotás funkcióit számos tényező befolyásolja: a résztvevők szándéka, társas viszonyai, nyelvi-diszkurzív stratégiái mellett az interakció típusa, a közösség nyelvhasználati normái, az adott kultúrában jellemző társas gyakorlatok és az ezekhez kapcsolódó jelentések. Tannen például a társalgásbeli stratégiák, az identitáskonstruálás és a nemi szerepek összefüggéseire mutat rá; a kutatások szerint a nők beszélgetéseiben több a kollaboratív stratégia, a kooperatív és támogató nyelvi jelenség; kislányok társalgási tevékenységét „nyelvileg olyan szintaktikai struktúrák szervezték, amelyek közös döntéseket és összmunkát tettek lehetővé” (Tannen 1993). Ilyen összefüggéseket itt nem vizsgáltunk, de az elemzésekből kiemelhető az a megfigyelés, hogy többnyire a barátok, közeli ismerősök közt folyó beszélgetésekben jelentek meg ko-konstrukciós fordulók, legtöbbször az egyetértés, bevonódás kifejezéseként vagy narratívák során, és a kevésbé ismert partnerrel folyó társalgásokban, ahol a beszélgetés hangneme valamivel távolságtartóbb volt, nem szerepelt közös fordulóalkotás. Ez arra utal, hogy a ko-konstrukció használata összefügg társas és kulturális tényezőkkel is, például társas szerepekkel, diskurzusműfaj-szabályokkal és más szociokulturális normákkal.

A következő elemzések során a vizsgált magyar társalgásokban talált ko-konstrukciók legfontosabb funkcióit tekintjük át. Ezeken kívül természetesen más funkcióik is lehetségesek, mint például az említett erőszakos fordulózárás vagy az információelicitálás, amelyekre itt nem térünk ki. A cél a fő típusok és ezek kognitív vagy társas aspektusainak bemutatása a jellegzetes társalgásbeli példák segítségével. Ezek feltárásához a szövegkörnyezetben legvalószínűbb értelmezésre támaszkodtunk.

A) A kommunikáció támogatása, kommunikációs zavar elhárítása (pl. szótalálási nehézség)

A ko-konstruált fordulóalkotás egyik leggyakoribb funkciója a **szótalálási nehézség áthidalása, segítségadás a beszélőnek**. Ilyenkor a **kommunikációs probléma elhárítása** jelenti a másik fél megszólalásának elsődleges célját. Ennek alapját egyrészt az aktív jelentéslétrehozás adja, amelyet a társalgásban minden résztvevő végez, másrészt a diskurzus résztvevői közti általános kommunikációs kooperáció.

Erre mutat példát az alábbi részlet (9), amelyben a szótalálási nehézséget a beszélő metanyelvi megjegyzése (*nem tudom milyen irodába*), valamint a mondat belseji szünet hossza (0.9 sec) is jelzi:

- (9)
1	A: megcsináltam csak nem mentem még be a papírér(t). ott van a tanszéken
2	vagy nem tudom, ahol ott lenn a nem tudom milyen irodába
3	a amit mindig változtatnak a (0.9)
4	B: téó <<TO> vagy valami
- (BEAn002005)

Ez a kommunikációsegítő ko-konstruálás akár egy hosszabb diskurzusszakaszban, több megszólaláson keresztül is megnyilvánulhat, mint a (9) példa mutatja. Itt azt is megfigyelhetjük, hogy a másik fél segítő kiegészítésére az eredeti beszélő metapragmatikailag is reflektál (*hát mondjuk barát; mindegy*). A metapragmatikai reflexiók itt a jelentésalkotás dinamikus és egyezkedéses jellegét is mutatják.

- (9)
1	A: meg így nem volt nagy csak hát szilveszteri bulit kihagytam (mer (mert))
2	B: <u>ühüm</u>
3	A: üüm vannak az egyik ööö (3.5 s)
4	C: barát, ismerős?
5	A: hát mondjuk [barát]
6	C: [csoporttárs?]
7	A: mindegy, valami ismerősömnek így lehet hogy hozta volna a gyerekeit
- (BEA108n065)

B) Együttműködés, szolidaritás, társas egység kifejezése

Ko-konstrukcióra sokszor kerül sor akkor is, ha a beszélőnél nincs szótalálási nehézség vagy más megakadás. A másik fél együttműködő bekapcsolódása a beszélő fordulójába ilyenkor gyakran társas funkciójú: az **egyvetértés, szolidaritás, közösség** kifejezésére szolgál, a szintaktikai és szemantikai szerkezet közös létrehozása és formai egysége által, amely a résztvevők társas egységét fejezi ki ikonikusan. „Egy csoport vagyunk”, jeleníti meg a konstrukció szintaktikailag is (Sacks 1992: 332, Szczepek 2000b). Erre látunk példát a (10) társalgásrészletben:

(10)

- 1 A: az én cicám (.) hát ő sajnos már nem él de ő régen olyan volt,
hogy (ha)
2 valami nem tetszett neki, **akkor ugyan behúzott körömmel**
3 **B: de ütött!**
4 A: [Dirr]! És olyan taslikat levágott (..) <<nevet>
5 B: [Az enyém] is, igen! <<nevet>

(BEA019n008)

C) A „gondolatolvasás” kifejezése: figyelem és megértés jelzése

A ko-konstrukció lehet továbbá az **intenzív figyelem és a megértés** kifejezésének egyik eszköze is a társalgásban. A közös fordulóalkotás különösen szorosan kapcsolódik ugyanis a társalgás közben folyó előzetes fordulóvég-jósláshoz, amelyet a hallgató végez az aktuális beszélő fordulója közben, megjósolva a várható befejezést, valamint a közös figyelem és az elmeolvasás működéséhez, vagyis a másik fél gondolatainak, érzéseinek modellálásához. A ko-konstrukcióban a partner fordulójának befejezése közvetlenül feltárja nyelvileg ezeket a műveleteket: így a szerkezet a hallgató intenzív figyelmét és a partner szavainak megértését is jelzi, sőt, a másik fél gondolatainak „olvasását” és a „tudom, mit akarsz mondani” üzenetet közvetíti (vö. Szczepek 2003b). Ez figyelhető meg például a (11) részletben:

(11)

- 1 A: hát ez ez ez a nagyon tényleg (.) ez a nagyon nehéz hogy
2 hogy ezt vagy csak Pesten lehet csinálni.
3 **de hát itt élni meg (.)**
4 **B: az embertelen.**

(BEA137n081)

Ezekben az esetekben a mentális megértés a társas megértéssel is összekapcsolódik metonimikusan, a másik fél gondolataiban való osztozás társas közelséget is kifejez. A ko-konstrukció tehát a megértés és „gondolatolvasás” nyelvi jelzése által is hordozhat ilyen társas jelentést, az előző pontban említettekhez hasonlóan.

D) Az egyetértés, véleménybeli egység kifejezése

A ko-konstruált fordulóalkotás **véleménybeli egységet, egyetértést** is kifejezhet a szintaktikai egység révén; a résztvevők által közösen létrehozott szerkezet az azonos véleményen való osztozást és a másik fél támogatását is reprezentálja nyelvileg. Például:

(12)

- 1 A: és hát azért ha belegondolok hogy hogy igazán föl akarsz készülni
egy órára
2 akkor **mondjuk egy órához készülsz** (.)
3 B: **háro(m) három órát**
4 A: hát (.) igen három órát (.) de hogyha olyan a téma akkor még
többet is

(BEA010n004)

A fenti funkciók gyakran összekapcsolódnak egymással, így a véleménybeli közösség és társas közösség, a megértés és egyetértés sokszor egyszerre fejeződik ki egy közös fordulóalkotásban.

Egyetértés bővítéssel: megerősítés, támogatás és fokozás

A véleménybeli vagy társas egység, egyetértés kifejezése a kollaboratív fordulóalkotásban formailag több módon is megvalósulhat: a tagmondaton belüli ko-konstrukció mellett gyakori formája a bővítő-hozzáoldó szerkezet, amelyben az első beszélő megnyilatkozása folytatás nélkül is teljesnek lenne tekinthető, de a beszédpartner egy újabb, grammatikailag és tartalmilag szorosan illeszkedő részlettel (pl. szóval vagy tagmondattal) egészíti ki, bővíti azt. Ez sok esetben egyfajta **halmozást és fokozást** is alkot, amely nemcsak egyetértést jelez, hanem **megerősítést és kiemelt támogatást** fejez ki. Például az alábbi beszélgetésrészletben (13) egymás után kétszer is szerepel ko-konstrukció, mindkét esetben az egyetértés kifejezéseként, és a második esetben bővítő-hozzáoldó szerkezet formájában, amelyben az egyetértés mellett a fokozó, megerősítő jelleg is megjelenik:

(13)

- 1 A: és amikor ugye hát óhatatlan hogy ennek **ugye ez így**
2 B: **átalakul**
3 A: átalakul, csak ezt nem veszik észre és akkor azt mondják az
emberek hogy (.)
4 hát mi már nem szeretjük,
5 B: [igen]
6 A: **nem vagyok szerelmes, m[ondom],**
7 B: **meg eltűnt a romantika,**
8 A: meg eltűnt és mondom, de mondom mit gondolsz

(BEA110n066)

Ezen a részleten továbbá jól megfigyelhető a „jóváhagyás” aktusa is, vagyis az, hogy az első beszélő hogyan hagyja jóvá a ko-konstruált kiegészítéseket; ez itt tipikusan

a partnere által beillesztett kollaboratív szövegrész egy részletének megismétlésével és a saját, további mondatalkotásba való beépítésével valósul meg.

Szintén az egyetértés, fokozás és megerősítés kifejezésére mutat példát a következő részlet (14), ahol mindez három résztvevő között valósul meg; itt az egyetértést az egyik résztvevő, B diskurzusjelölővel fejezi ki (3. sor), a másik pedig bővítő-hozzáoldó ko-konstrukcióval (4. sor). Az első beszélő ismétléssel elfogadja ezt a bővítést (5. sor), sőt, továbbfolytatja a halmozást:

(14)

- 1 A: gusztustalan és drága és műszálas dolgokat lehet kapni,
- 2 **és rá van írva hogy nyolcezer forint**
- 3 B: ühüm
- 4 C: **és fél év alatt tönkremegy**
- 5 A: **és fél év alatt tönkremegy és a szívem vérzik érte** és még semmit nem vettem magamnak

(BEA331f147)

E) Narratívák: bevonódás, biztatás jelzése

A ko-konstrukció gyakran jelenik meg egy történet elmesélése, létrehozása során is. Ebben két fő funkciója figyelhető meg: egyik a **bevonódás, figyelem, egyetértés jelzése**. Ilyenkor a narratíva elmesélése során az egyik résztvevő a fentiekhez hasonló, egyetértés vagy figyelmet kifejező céllal kapcsolódik be egy-egy kollaboratív részlettel az elbeszélésbe, szóátvételi szándék nélkül. Például:

(15)

- 1 A: A másik, az meg eluralkodik rajta egy olyan érzés,
- 2 hogy **na mostantól akkor majd én mondom meg hogy mi van**
- 3 B: **és akkor visszaadom mindazt amit izé amit én kaptam ugye**
- 4 A: így van. Azok nagyon rosszak!

(BEA 010n004)

F) Narratívák: közös történetalkotás mint diskurzusműfaj és társas tevékenység

A ko-konstrukció fontos funkciója lehet továbbá a **közös történetalkotás**, a jó „sztorizás” megvalósítása egy narratíva létrehozása során. Ez a használat egy önálló, nagyobb társalgásbeli séma, a narratíva mint **diskurzusműfaj** és **társas tevékenység** megvalósításához is kapcsolódik. Egy narratíva a társalgásban ugyanis nemcsak egy eseménysor ismertetését jelenti, hanem egy szociokulturális sajátosságokkal bíró interakciós műfajt, társas tevékenységet, a „sztorizást” vagy sztorimesélést, amelyben alapvető szerepet kap a beszédpartner(ek) aktív, alkotó részvétele.

Ennek egyik gyakori megvalósulási formája a ko-konstrukció: ezzel itt a beszédpartner nemcsak kiegészít egy megkezdett mondat szerkezetet, hanem a narratíva aktív létrehozásában is részt vesz, az eredeti beszélő által megkezdett elbeszélés keretei között: például a történet egy következő részletének a megfogalmazásával, vagy az elbeszélés színességét, fordulatosságát növelő kiegészítésekkel. A történetmesélés továbbá mint interakciós tevékenység is közösen konstruálódik, így a ko-konstrukciókkal a partnerek nemcsak a narratíva tartalmába és szerkezetébe, hanem az interakciós részletek – pl. szórakoztató jelleg, csodálkozás jelzése, nevetés, rituális kifejezések – megalkotásába is bekapcsolódhatnak.

Az alábbi diskurzusrészletben megfigyelhető ko-konstrukció például nemcsak egy adott esemény ismertetését valósítja meg (a nyúl bosszantja Arcsit, a kutyát), hanem a történet csattanóját és a szórakoztató jellegét is megeremti, és az együtt alkotott grammatikai, szemantikai és narratív struktúra mellett a közös „sztorizás” mint társas cselekvés is megvalósul ebben a konstrukcióban:

(16)

- 1 A: és azért így rendszeresen nemtom így elkezdni dobálni a
- 2 nemtom tányérját a ketrecnek, amire az Arcsi bedühödik (..)
- 3 és **akkor akkor az Arcsi hülye,**
- 4 **B: és a nyúl meg röhög rajta.**
- 5 A: igen, ő röhög a markába.

(BEA019n008)

A közös történetalkotás gyakran valósul meg a ko-konstrukciók „kórusos” formai típusával is. Erre mutat példát az alábbi idézet (17):

(17)

- 1 A: és ilyen ő amúgy is örült nagy kutya, **hát az a lakásba hármat lép**
- 2 B: **és az izületei az totál meghalnak**, már akkor is tök szenved a kutya ja,
- 3 A: **nem mozog meg semmi,**
- 4 **meg akkor a tacsót hurimálják föl le a lépcsőn meg ilyenek szal ja**
- 5 B: **ja ja nyakába sál meg**

(BEA137n081)

G) Az irónia és humor eszköze

A ko-konstrukciók előfordulnak az **irónia** és a **humor** eszközeként is. A (18) társalgásrészlet egy **ironikus** használatra mutat példát: ebben a lényegét az irónia folytatása jelenti, az első beszélő által elkezdett ironikus megnyilatkozáshoz csatlakozik a partner egy szintén ironikus kiegészítéssel, folytatva és megerősítve az

iróniát (másfajta ironikus használatra l. Komlósi 2014). Ez a konstrukció itt egyetértést, szolidaritást fejez ki, azáltal, hogy a második beszélő is folytatja az eredeti ironikus struktúrát, így pragmatikailag is osztozik az első beszélő véleményében és látásmódjában; sőt, a bővítő hozzátoldásban még fokozza, erősíti is az iróniát.

(18)

- 1 A: persze meg amit még nagyon szeretek az az, hogy valakinek
kifizetnek egymilliót
- 2 hogy megváltoztassa a színét, **meg bonyolultabb legyen a
rendszer,**
- 3 B: **ez rettentő(en), ezek annyira fontosak,** nem?

(BEA137n081)

A humor létrehozása

A ko-konstrukciós szerkezet alkalmas a **humor létrehozására**, egy **társalgásbeli humoros nyelvi-társas aktus** megvalósítására is. Ebben a funkcióban működése eltér az eddig ismertetett, gyakoribb használati típusoktól, melyek lényegét egy megkezdett szerkezetnek a megjósolható, elvárt módon való folytatása jelenti. A humoros funkció esetén a konstrukció második, befejező része nem a megjósolható módon folytatódik: szándékosan eltér a várt és releváns folytatástól, és egy másik, váratlan értelmezést mozgósít. A két értelmezés közti eltérés (inkongruencia) és hirtelen váltás, a két mozgósított forgatókönyv szándékos és játékos célú ütközése, valamint össze nem illő szemantikai részleteiknek összekapcsolódása alkotja a humor forrását; hasonló pszichológiai és pragmatikai alapja van számos viccnek is (részletesen l. Nemesi 2018).

Erre látunk példát a (19) részletben, ahol a beszélő egy arcmelegítő gyógyászati eszközről mesél, amely arcüreggyulladás kezelésére használható, ha eléje ül a páciens; egyik beszédpartnere azonban színlelt módon félreérti az egyik szót, és a „grillező cső” alapján azt feltételezi, hogy a páciens grillcsirke módjára forog a forró eszközben. Az, hogy a beszédpartner ko-konstrukció formájában mondja el színlelt értelmezését, nagyfokú megértést fejez ki, ami – miután az ellenkezője derül ki – fokozza a váratlanságot és így a poén nagyságát. A humoralkotásban fontos szerepet kap a ko-konstrukció egység-jellege is, amely egy szorosan összefogja a két, egymással inkongruens forgatókönyvet vagy fogalmi tartományt. A ko-konstrukciók ilyen humoros célú használatában valószínűleg szerepet kap a félreértés színlelése, valamint e színlelés játékos jellege és pozitív társas célja is, melynek azonosítását a korábbi társas gyakorlatokból szerzett, tágabb szociokulturális ismeretek is segítik; erre utal a humoros feldolgozás gyorsasága is, amelyet az első beszélő nevetése jelez.

(19)

- 1 A: nem hőszugárzó, hát ilyen amit a mikrókba van most
- 2 az a grillező cső az volt benne [és]
- 3 B: [aha]
- 4 A: **az volt az arcmelegítő ugye**
- 5 C: **és közbe(n) forogsz** <<komoly hangon folytatva az előző mondatot>
- 6 A: nem, **haha** <<nevet>

(BEA109n065)

A közös ironizálás, valamint a társalgásbeli humor és annak a ko-konstrukcióban megjelenő, játékos ugratásszerű formája szintén pozitív társas jelentéseket is hordoz; a szórakozás és vidám hangulatteremtés mellett általában a szolidaritás, közösség, közelség kifejezésére vagy megteremtésére is alkalmas. Ennek szociokulturális összetevői is vannak, melyek feltárásához további kutatás szükséges.

H) Szóátvételi eszköz

A ko-konstrukció funkciójaként végül említhető a **burkolt szóátvétel** is (pl. Boronkai 2008, 2011); ez a vizsgált elemzésekben ritkán fordult elő, de sajátos szerepe miatt érdemes kiemelni. A közös fordulóalkotás ilyenkor átmenetet alkot az együttműködő jellegű kollaboratív befejezés és a közbevágással történő, önválasztásos szóátvétel között; utóbbira utal, ha a kollaboratívnak tűnő befejezés után a második beszélő tovább beszél, vagyis új fordulót kezdett és nem adja vissza a szót az előző beszélőnek, mint a közös fordulóalkotásnál egyébként szokás. Ilyen használatot figyelhetünk meg a (20) példában, ahol C befejezi A megnyilatkozását, részben kórusos formában, de utána tovább beszél, új, saját fordulót alkotva:

(20)

- 1 A: nem tudok találni egy elegáns szövegkabátot csak ha bemegyek külön az
- 2 öltönytárolóba **ahol meg hetvenezer forint egy** [szövet/]
- 3 B: [igen]
- 4 C: **szövetkabát** meg a másik hogy
- 5 B: [igen]
- 6 C: [ugye] nőknél azért így árulnak így szövetkabátot így ömlesztve.
(..) két dolog szokott a problémám lenni

(BEA331f147)

5. Összefoglalás

A tanulmány magyar társalgásokban előforduló ko-konstrukciók, más néven kollaboratív fordulóalkotás fő típusait tekintette át, a társalgáselemzés és a kognitív pragmatika megközelítését ötvöző, kognitív-funkcionális keretben. Bemutatta, hogy

a ko-konstrukcióban a társalgás résztvevői közti aktív mentális együttműködés különösen intenzív csúcspontjai képeződnek le grammatikailag; ez formailag több tipikus struktúrában is megvalósul. A ko-konstrukcióhoz a társalgásban számos funkció kapcsolódhat: a kommunikációs zavarok és szókeresési nehézség elhárítása mellett szolgálhat a társas közösség, szolidaritás, figyelem vagy megértés kifejezésére, egyetértés és támogatás jelzésére, beszédműfajok közös megvalósítására, valamint a humor eszközeként való használatára is találunk példát. Az elemzések feltárták, hogy a kollaboratív fordulóalkotás tényezői között mind kognitív műveletek (különösen a fordulóvég-jóslás, elmeolvasás, közös figyelem, közös jelentésalkotás), mind társas aktusok és jelentések (elsősorban a szolidaritás, egyetértés, megértés, támogatás vagy közösség kifejezése) megjelennek, többnyire szorosan összefonódva egymással és az interakcióhoz kapcsolódó tágabb szociokulturális ismeretekkel, gyakorlatokkal.

A tanulmány az elemzett társalgásokban feltárt főbb típusokat mutatta be; a továbbiakban érdemes lenne a vizsgálatokat más társalgásokra és tágabb korpuszra is kiterjeszteni, elemezve többek közt a társalgás résztvevői közti viszonyok és a ko-konstrukció használata közti összefüggéseket, a ko-konstruált fordulók és az egyes társalgásokban megjelenő fordulótípusok, fordulókonstrukció-mintázat kapcsolatát, vagy a ko-konstrukció fonetikai részleteit is. De figyelmet érdemel a nézőpont-viszonyok szerepe és alakulása is szerkezetben, a ko-konstrukcióban használatának szociokulturális tényezői, illetve a közös konstruálás más jelenségeivel való kapcsolata is; ezek vizsgálata további kutatásokra vár.

Átíráshoz használt jelek:

[]	átfedő beszéd
()	érthetetlen szövegrész
(may i)	feltételezett szó, bizonytalan
(.)	mikroszünet, kb. 0.2 sec
(-) (--) (---)	hosszabb szünetek (0.2-0.5 sec, 0.5-0.8 sec és 0.8-1.0 sec)
((nevetés))	egy nem-nyelvi jelenség megnevezése
<< kommentár>	a lejegyző kommentárja
írásjelek	nem a szintaktikai mondatfajta, hanem a mondatvégi intonációt jelölik

Hivatkozott szakirodalom

- Boersma, P. – Weenink, D. 2011. *Praat: Doing phonetics by computer*. <http://www.praat.org>. (Utolsó elérés: 2013.nov.23.)
- Boronkai Dóra 2008. Konverzációelemzés és anyanyelvtanítás II. *Anyanyelvpedagógia* 2008: 3–4.
- Boronkai Dóra 2011. Az interakciós szerkezet és a szociokulturális tényezők összefüggései a spontán társalgásokban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XI. évfolyam 1–2: 151–168.

- Clark, Herbert C. 1996. *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clancy, Brian – McCarthy, Michael 2015. Co-constructed turn-taking. In Aijmer, Karen – Ruehlemann, Christoph (eds): *Corpus Pragmatics: A handbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 430–453.
- Clayman, Steven E. 2012. Turn-Constructional Units and the Transition-Relevance Place. In Sidnell, Jack – Stivers, Tanya (eds): *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. 155–166.
- Corps, Ruth E. – Gambi, Chiara – Pickering, Martin J. 2018. Coordinating Utterances During Turn-Taking: The Role of Prediction, Response Preparation, and Articulation. *Discourse Processes* 55/2: 230–240.
- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In Evan, Vyvyan – Pourcel, Stephanie (eds): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420.
- De Ruiter, J. P. – Mitterer, Holger – Enfield, N. J. 2006. Projecting the end of a speaker's turn: a cognitive cornerstone of conversation. *Language* 82: 515–535.
- Duranti, Alessandro – Brenneis, Don 1986. The audience as co-author. In Duranti, Alessandro – Brenneis, Don (eds): *The audience as co-author*. Special Issue of *Text* 6/3: 239–247.
- Goodwin, Charles 1979. The Interactive Construction of a Sentence in Natural Conversation. In Psathas, G. (ed): *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington Publishers. 97–121.
- Goodwin, Charles 1995. Co-Constructing Meaning in Conversations With an Aphasic Man. *Research on Language and Social Interaction* 28/3: 233–260.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Grácsi Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter 2012. BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó: Budapest. 9–24.
- Gumperz, John J. 1992. Contextualization and understanding. In Duranti, A. – Goodwin C. (eds): *Rethinking context: language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press. 229–252.
- Hátori Ágnes – Horváth Viktória 2019. Társalgás, beszélőváltás és diskurzusszerveződés új megközelítésben – fonetikai jellemzők és pragmatikai tényezők összefüggései magyar társalgásokban. Pilot study. In Gósy Mária (szerk.): 2019. *Beszédkutatás* 27. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 134–153.
- Haugh, Michael 2010. Co-construction in interaction. In Németh T. Enikő – Bibok Károly (eds): *The Role of Data at the Semantic-Pragmatics Interface*. Berlin: Mouton de Gruyter. 349–80.
- Hayashi, Makoto 2003. *Joint Utterance Construction in Japanese Conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Horváth Viktória – Krepsz Valéria – Gyarmathy Dorottya – Hátori Ágnes – Bóna Judit – Dér Csilla Ilona – Weidl Zsófia 2019. Háromfős társalgások annotálása a BEA-adatbázisban: elvek és kihívások. *Nyelvtudományi Közlemények* 115: 255–274.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations of Sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jacoby, Sally – Ochs, Elinor 1995. Co-Construction: An Introduction. *Research on Language & Social Interaction* 28/3: 171–183.
- Kecskes, Istvan 2012. Encyclopaedic knowledge and cultural models. In Schmid, Hans-Jörg (ed): *Cognitive Pragmatics*. Berlin, Boston: Mouton De Gruyter. 175–198.

- Komlósi Boglárka 2014. Most ironizálsz? Az irónia és az irónia kulcsingerei a különböző nyelvi szinteken. *Magyar Nyelvőr* 138: 226–244.
- Lerner, Gene H. 1991. On the syntax of sentences-in-progress. *Language in Society* 20/3: 441–458.
- Lerner, Gene H. 2002. Turn-sharing: The choral co-production of talk-in-interaction. In Ford, C. E. – Fox, B. A. – Thompson, S. A. (eds): *The language of turn and sequence*. Oxford, England: Oxford University Press. 225–256.
- Lerner, Gene 2004. Collaborative turn sequences. In Lerner, Gene (ed): *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. Amsterdam: John Benjamins. 225–256.
- Levinson, S. C. – Torreira, F. 2015. Timing in turn-taking and its implications for processing models of language. *Frontiers of Psychology* 6: 731.
- Local, John 2004. On the interactional and phonetic design of collaborative completions. In Hardcastle, William – Beck, Janet (eds): *A Figure of Speech. A Festschrift for John Laver*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 263–282.
- Németh Zsuzsa 2020. A nemlexikális őő hang interakciós szerepének elemzése magyar nyelvű társalgásokban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 7/1: 23–50.
- Nemesi Attila László 2018. Nyelvészeti humorelméletek. *Századvég* 87: 41–55.
- Ono, Tsuyoshi – Thompson, Sandra A. 1996. Interaction and syntax in the structure of conversational discourse: collaboration, overlap, and syntactic dissociation. In Hovy, Eduard H. – Scott, Donia R. (eds): *Computational and Conversational Discourse: Burning Issues – An Interdisciplinary Account*. Berlin: Springer Verlag. 67–96.
- Pohárnok Melinda – Molnár Zsófia – Várnagy András 2017. Kötődés és párbeszéd – szülő-gyermek dialógusok és szelf-fejlődés óvodáskorban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 72. 1/6: 91–105.
- Sacks, Harvey 1992. *Lectures on Conversation*. Oxford: Blackwell.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emmanuel A. – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50: 696–735.
- Schegloff, Emmanuel A. 1996. Turn organization: One intersection of grammar and interaction. In Ochs, E. – Schegloff, E. A. – Thompson, S. (eds): *Interaction and Grammar (Studies in Interactional Sociolinguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press. 52–133.
- Selting, Margret – Auer, Peter – Barth-Weingarten, Dagmar – Bergmann, Jörg et al. 2011. A system for transcribing talk-in-interaction: GAT 2 translated and adapted for English by Elizabeth Couper-Kuhlen and Dagmar Barth-Weingarten. *Gesprächsforschung* 12:1–51. www.gespraechsforschung-ozs.de (Utolsó elérés: 2022.febr.20.)
- Szczepek, Beatrice 2000a. Formal aspects of collaborative productions in English conversation. *InLiSt (Interaction and Linguistic Structures)* 17.
- Szczepek, Beatrice 2000b. Functional aspects of collaborative productions in English conversations. *InLiSt (Interaction and Linguistic Structures)* 21.
- Tannen, Deborah (ed): 1993. *Gender and Conversational Interaction (Oxford Studies in Sociolinguistics)*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael 1999. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tomasello, Michael – Carpenter, Malinda – Call, Joseph – Behne, Tanya – Moll, Henrike
2005. Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition.
Behavioral and Brain Sciences 2005/28: 675–735.
Verscheuren, J. 1999. *Understanding Pragmatics*. London – New York – Sydney –
Auckland: Arnold.

HÁMORI ÁGNES
Nyelvtudományi Kutatóközpont
hamori.agnes@nytud.hu

A skót nyelv – online kérdőív a nyelv helyzetéről a mai skót társadalomban

A skót nyelv a 2014-es referendum után a skót társadalom életében egyre erősebb szerephez jutott, amelynek egyik jelzőköve a skót parlament új nyelvpolitikája, a skót nyelv oktatási rendszerbe való beágyazása, illetve a skót beszélők skót nyelvi online aktivitása. Mindazonáltal a skót nyelv önállósága az angol nyelvtől továbbra sem tisztázott teljes mértékben, és a skót társadalom is megosztott annak tekintetében, hogy önálló nyelvként, vagy az angol nyelv nyelvjárásaként értelmezze. A tanulmány ezen kérdéskört igyekszik körbejárni három fő szempont alapján: a skót nyelv történeti ismertetésével; néhány, az angol nyelvtől eltérő nyelvtani sajátosság bemutatásával; és az általam készített online kérdőív elemzésével. A kérdőív, amelyben 56 skót származású kitöltő vett részt, a résztvevők véleményét igyekezett felmérni a skót nyelv önállóságával és szuverenitásának fontosságával kapcsolatban. Végeredményben a tanulmány célja azonban az, hogy felhívja a figyelmet a kérdéskör tisztázatlanságára és a skót nyelv jelenlegi helyzetére.

Kulcsszavak: skót nyelv, nyelvjárás, nyelvpolitika, nyelv és identitás, identitásmarker.

1. Bevezetés

Az aktuális belpolitikai viszonyok változásával a skót társadalom életében a skót nyelv egyre hangsúlyosabb szerepet kap. Bár a 2014-es referendum után a skót állam területileg és gazdaságilag továbbra is Nagy-Britannia része maradt, a 2015-ös nyelvpolitikájuk (Language Policy of Scottish Parliament 2015) okot ad arra a következtetésre, hogy a skót állam a skót nyelv megerősítésére törekszik. A skót nyelv, amely az elmúlt évszázadokban viszonylag kevés társadalmi megbecsülést élvezett, újra szerepet kapott az oktatásban és a mindennapok nyelvhasználatában. Emellett a közösségi felületek egyre szélesebb körű használata a skót emberek és a Skócia határain túl élők számára is segítséget nyújt a nyelvük jobb és átfogóbb megismerésére. Jelen tanulmányban igyekszem bemutatni a skót nyelv eddigi helyzetét a különböző történelmi korokon keresztül, és választ találni arra a kérdésre, hogy nyelvváltozatként tekintünk-e a nyelvre. Továbbá egy online végzett kutatás segítségével megvizsgálom, hogy mennyire elfogadott és használatos napjainkban a skót nyelv a különböző online platformokon, vagy akár a hétköznapi életben is. Tanulmányom célja azonban elsősorban az, hogy felkeltse az érdeklődést a téma iránt, és további vizsgálatokra ösztönözzön a skót nyelv és társadalom jobb és mélyebb megismerésére – így az itt megjelenő kutatás csak bevezető kutatásként funkcionál. A skót nyelv történetének és nyelvpolitikai helyzetének ismertetése után nyelvi példákon keresztül mutatom be a skót nyelvnek az angol nyelvtől eltérő tulajdonságait, végezetül pedig – kutatásom főbb eredményeit bemutatva – a résztvevők skót nyelvvel kapcsolatos gondolataival zárom az írásomat.

2. A skót nyelv története

A skót nyelv nyugati germán eredetű, beszélt formája az óangol northumbriai nyelvjárásából származik, míg íráshagyománya az edinburghi és a lothiani beszélt nyelven alapszik; a skót nyelv azonban a korai középkorban elvált az óangoltól. Hagyományosan beszélt területei Skócia déli és keleti részére tehető (McClure 1993, Nihtinen 2005). Az óangol rokonság miatt – ami szembetűnő lehet a két nyelv szintaktikai hasonlóságában, illetve az angol és skót szavak formai hasonlóságában – a skót nyelvet sok esetben úgy azonosították, mint az angol nyelv egyfajta nyelvjárását (Kirk 2011). Azonban nyelvi kapcsolat nem csak az angollal figyelhető meg, különösen, ha a szókincset tekintjük, hiszen a skót nyelv szavakat kölcsönzött a gael, a skandináv, a dán, illetve a francia nyelvekből is (Anderson 2007). Míg a gael elsősorban helynevekben (a *drum* például Drumnadrochit kisváros nevében, illetve a *glen* Glenboig kisváros nevében)¹ és a mindennapi szókincs szavaiban őrződött meg (pl. *brock* 'borz', vagy különböző szidalmazó jelzők személyekre²). Ugyanakkor a skandináv szavak hatása a hétköznapi beszédre jelentősebb, mint a skót nyelvhez területileg közelebb álló gael nyelvnek. A későbbi kereskedelmi kapcsolatok Dániával és Franciaországgal további szavak kölcsönzését jelentették – ilyenek például a dánból jött *cavie* ('tyúkretrec, retrecbe zár'), és *howff* ('körbekerített nyílt terület'), vagy a franciából átvett *shet* ('ponyva, lepel') és *houlet* ('bagoly') szavak (McClure 1993).

A skót nyelv a késői Stuart-periódusra kifinomult irodalmi nyelvvé vált – amit jelez Gavin Douglas skót nyelvű Aeneis-fordítása³ is –, azonban a következő évszázadokban a skót nyelv szerepe az irodalmi és a királyi udvar életében fokozatosan háttérbe szorult. Ennek első lépcsőfokát a nyomtatás megjelenésének idejére datálhatjuk. A nagyrészt angolul beszélő nyomdászok ugyanis nem ismerték a skót nyelv elkülönült írásjeleit és morfológiai rendszerét, így az angol toldalékokat kezdték el használni a skót nyelvű nyomtatásokban is. Továbbá hozzájárult ehhez az is, hogy a reformáció kora a latinnal szemben meghozta a nép nyelvén írt bibliafordításokat, amelyek a teológusok munkái alapján angol nyelvűek voltak, így a skót nyelv presztízsvesztetté vált. 1603-ban az Union of the Crown (a skót és angol királyság egyesülése) hatására a skót nyelvű királyi udvar megszűnt, ugyanúgy, ahogyan az angliai parlamenttel 1707-ben történt egyesülést követően a skót nyelvű politika minden addigi gyakorlati formája is (McClure 1993, Corbett–Stuart 2012). Skócia hivatalos nyelve innentől kezdve az angol lett (Nihtinen 2005), a skót használata kiszorult mind az udvari, mind az irodalmi életből, a skót elit elhatárolódott tőle, és tagjai önmagukat inkább „North Briton”-nak (északi

¹ A helynevek forrása a Scotland's Towns Partnership által fenntartott Understanding Scottish Places honlap: <https://www.usp.scot>

² A továbbiakban megjelenő skót szavak angol megfelelői a Dictionaries of the Scots Language online honlapjáról letöltve: <https://www.dsl.ac.uk>

³ A könyvről bővebben az alábbi linken lehet tájékozódni:

<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935338.001.0001/oxfordhb-9780199935338-e-65> (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)

briteknek) nevezték (Lawson 2014: 144); így a skót nyelv elsősorban a parasztság által használt hétköznapi beszéd részeként maradt fenn (McClure 1993). A 18. századra a skót és az angol folyamatos nyelvi kapcsolatából jött létre a Standard Scottish English (standardizált skót angol) akcentus (Lawson 2014). Ugyan a skót írók egy csoportja (Allan Ramsay, Robert Fergusson és Robert Burns) igyekezett visszaállítani a skót nyelv renoméját, munkásságuk nem ért el különösebb sikert. A skót nyelv visszaszorulásának folyamata a 19. századra odáig jutott, hogy az 1872-es Oktatási Törvény teljes mértékben kizárta a skót nyelvet az oktatási intézményekből (Hendry 1993, McClure 1993).

A huszadik századtól kezdve azonban újra az érdeklődés középpontjába került a skót nyelv, és az úgynevezett Scottish Renaissance (skót reneszánsz) irodalmi mozgalom megalapítói a régi skót (az 1700-as évek előtti beszélt nyelv) felhasználásával a skót nyelv megújítását tűzték ki célul (Lawson 2014:144). Ennek eredményeként előbb 1915-ben megjelenik James Wilson *Lowland Scots* című skót grammatikája, majd 1921-ben William Grant és James Main Dixon *Manual of Modern Scots* című grammatikája, amely egyfajta helyesírási útmutatót is ad az olvasóknak (McClure 1993). Azonban a skót oktatásügyi osztály 1946-os beszámolója a skót nyelvet továbbra is a műveletlen emberek nyelvének titulálja, amely ebben a formában nem alkalmas az oktatás és a kultúra közvetítésére (Lawson 2014:145). Változás a skót nyelv iránti hozzáállásban az 1970-es évektől figyelhető meg, amikor is 1973-ban létrejön a Scots Language Society (Skót Nyelv Társaság), amely létrehozta a *Lallans* folyóiratot, teret adva a skót nyelvű szépirodalomnak és a skót nyelvi tanulmányoknak. Skót nyelvű írók és költők jelentek meg, akik elsődlegesnek tartották a nyelv propagálását. A társaság közreműködésével 1991-ben létrehozták a Scots Language Resource Centre-t (Skót Nyelvi Erőforrás Centrum) Perth-ben⁴ (McClure 1993). Továbbá megjelent az az elképzelés, miszerint a skót nyelvet egy dialektuskontinuumon kell elhelyezni, ahol is az egyik végponton a Broad Scots (népnyelvi skót) helyezkedik el, míg a másikon a Standard Scottish English (standardizált skót angol), és a skót nyelv beszélőit a két végpont között találhatók (Hendry 1993, Niven 2017). Az általános vélekedés szerint a skót nyelvet továbbra is főként a munkásosztály beszéli (Nihtinen 2005: 128), azonban egy újabb kutatás kimutatta, hogy a nyelvet a középosztálybeliek használják leginkább, mivel ők vannak a legközelebbi kapcsolatban a skót nyelvű irodalommal (Kirk 2011:197).

A General Registration Office (Skót Regisztrációs Hivatal) 1996-os felmérése szerint a skót népesség skótul beszélőinek száma 1,5 millió fő (Nihtinen 2005), az ország új nyelvpolitikájában megjelent adat közel húsz év távlatából is ugyanezt tükrözi (Language Policy of Scottish Parliament 2015). A skót nyelvet ugyan rögzítették az Európai Unió Nyelvi Chartájában (Language Charter, European Charter for Regional and Minority Languages), a második rész alatt (Part II), jelentősége azonban „szociálisan kondicionált dialektusként” lett feltüntetve, amely így szemben áll a gael nyelv Charta által szerzett jogaival – értve itt az oktathatóságot

⁴ A honlap megtekinthető az alábbi címen: <https://www.scotslanguage.com>

lehetőségét és a nyelv fenntartásának szükségességét (Millar 2006). A 2014-es referendum, bár politikai függetlenedést nem hozott az ország számára Nagy-Britanniától, a skót jogalkotót (Scottish Executive) lépésekre ösztönözte a skót nyelvnek a korábbinál hivatalosabb pozícióra emelésével: ideértve a nyelv oktatásának fontosságát, az ország harmadik hivatalos nyelveként való elismerését (a jelenlegi két hivatalos nyelv, a gael és az angol mellett), illetve választhatóvá tette a hivatalos levelekben a skót kifejezések használatát (Language Policy of Scottish Parliament 2015).

A skót nyelv megítélése a lakosság körében azonban kevésbé változott, beszélői elsősorban továbbra is családi környezetben használják a nyelvet, illetve csak az angol egy nyelvjárásának tekintik (Scottish Government Social Research 2010), mindazonáltal fontosnak tartják, és identitásjelzőként tekintenek rá (Unger 2013).

3. Nyelvjárás vagy önálló nyelv?

Az előzőekből kitűnik, hogy noha a skót állam részéről láthatóak lépések a skót nyelv önálló nyelvként való elfogadása felé, továbbra is kérdéses a nyelvként való megítélése. Az újabban elérhető skót nyelvi és nyelvű grammatikák (skót nyelvű grammatika: Christine Robinson, *Modern Scots Grammar*, 2012) lehetőséget biztosítanak a nyelv alaposabb megismerésére. Young (2013) könyvét felhasználva – a teljesség igénye nélkül – igyekszem bemutatni azt, hogy a skót nyelv (mindamelllett, hogy természetesen az angol nyelvvel áll legközelebbi rokonságban) nyelvtani rendszerbeli különbségeket is mutat az angol nyelvhez képest. Ezek a különbségek adhatnak alapot arra, hogy a skót nyelvet akár önálló nyelvként is értelmezhessek. Az alábbi öt példa az angoltól eltérő nyelvtani rendszer néhány jelenségét mutatja be.

A skót nyelv igeragozása az angolhoz igen hasonló, így az ige egyes szám harmadik személyében – a továbbiakban E/3-ban – (a kiejtéstől függően) egy -s ragot kap, azonban a beszélők az angoltól eltérően a többes számú alanyok esetében is az E/3-as ragozási formát alkalmazzák, így például *the lassies eats fish suppers* (ang. *the lassies eat fish supper*, 'a lányok halvacsorát esznek') mondat a skótban grammatikailag helyesnek tekinthető. Hasonló struktúra figyelhető meg a jelen idejű történetmesélésnél (present-historic narrative) is, ahol az igeragozás minden számában és személyében az ige az E/3-as alakjában használandó: *Sae we gangs up tae him an A says 'Awa hame!'* (ang. *So we went up to him and I said 'Go home!'*, 'Tehát odamentünk hozzá, és azt mondtam, menjünk haza.' (Young 2013: 7). A skót nyelvben a többszörös tagadás sem tekinthető nyelvtanilag helytelennek (míg az angolban igen); a skótban a kettős tagadás alkalmazása a tagadás megerősítését jelenti: *A'm no sayin naethin* (ang. *I am not saying anything*, 'Nem mondom semmit') (Young 2013: 11). A skót nyelvben van egy -ie kicsinyítő képző is, amely feltételezhetően a flamand vagy holland nyelvből származik: *a cuppie* (ang. *small cup*, 'kis csésze') (Young 2013: 15), azonban az angolban az -ie képző a becézésként megtalálható, pl. *sweetie* ('édesem'). Utolsó példáim a birtokos melléknévek és a

visszaható névmások. Az angollal szemben megfigyelhető, hogy a birtokos melléknevek (Possessive Adjectives) a skótban teljesen különálló ragozással rendelkeznek, azaz *mines* (my), *yours* (your), *his* (his), *hers* (her), *oors/wirs* (our), *theirs* (their); illetve a visszaható névmásoknál is az angoltól eltérő alakok figyelhetők meg: *masel* (myself), *yersel* (yourself), *himsel/hissel* (himself), *hersel* (herself), *itssel/hitsel* (itself), *oorsel/wirsel* (ourselves), *yersel/ the sel o ye* (yourselves), *thaimsel/theirsel* (themselves) (Young 2013: 18–19). Mindazonáltal a fenti két példa esetében figyelembe kell venni – egységes grammatikai és helyesírási szabályzatok hiányában –, hogy a birtokos melléknevek és a visszaható névmások a skót nyelvű beszélők területi elhelyezkedésének függvényében, és a különböző nyelvjárássok használatában, egészen más alakokat is ölthetnek.

A fenti példák, habár csak a szemléltetést szolgálják, alkalmasak lehetnek arra, hogy érzékeltessék a különbségeket az angol és a skót nyelv között; az említett különbségek (például a többszörös tagadás) arra engedhetnek következtetni, hogy a skót nyelvet ne az angol dialektusaként, hanem önálló nyelvként tekintsük. Azonban a nyelv és nyelvjárás kérdéskörének eldöntéséhez a fenti példákon kívül behatódóbb nyelvtani tanulmányozásokra lenne szükség. A nyelv további kutatásában segítségünkre lehetnek a közösségi felületek, amelyek egyre nagyobb térhódítást mutatnak, ezeknek az alapján a beszélők nyelvének írásbeli reprezentációjára, a nyelv aktuális helyzetének vizsgálatára és a skót nyelv szerepének megítélésére vonatkozó kérdésekre adhatunk átfogóbb válaszokat. Emellett Anderson (2007) tanulmányára alapozva feltételezhetjük, hogy a skót nyelv nyelvi büszkeségként tud megjelenni a közösségi felületeken.

4. A kutatás

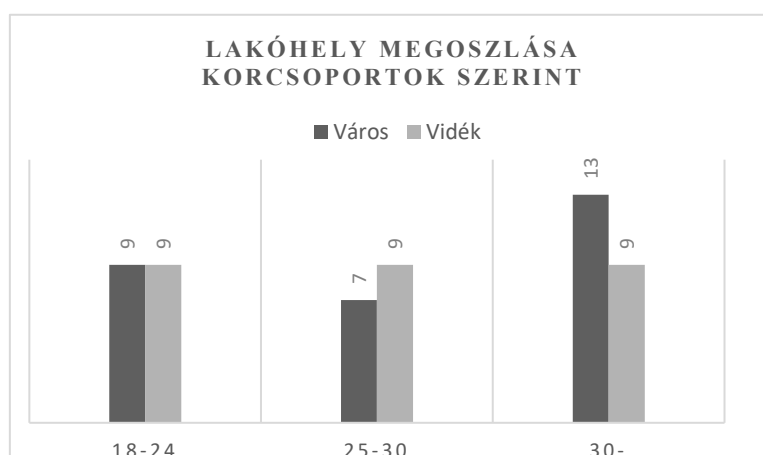
Kutatásom célja az volt, hogy felmérjem a Reddit közösségi média skót nyelvű felhasználóinak hozzáállását a skót nyelvhez. A kutatásban (The Independence of Scottish English) összesen 66 fő vett részt, ebből azonban csak 56 kitöltő adatát lehetett felhasználni – az első tíz kitöltő a kérdőív kérdéseinek fejlesztését segítette. A kis létszámból adódóan kutatásom nem tekinthető reprezentatívnak, funkciója szerint egy bevezető kutatásként értelmezendő a témában. A kutatás egy online kérdőívből állt, amelyet a Google Poll rendszerét használva a Reddit nevű közösségi portálon tettem közzé, annak is az *r/Scotland* aloldalán – amely felület 195 ezer taggal⁵ rendelkezik. A kérdőívet négy részre osztottam fel. Az első részben a Quota Sampling metódusát követve általános információkat gyűjtöttem a résztvevőktől (azonban a fent nevezett módszer irányelvei nem teljes egészében találhatók meg a kutatásban)⁶. Ezt követte egy fordítási feladat. Az ehhez kapcsolódó kérdéseket

⁵ Az oldal megtekinthető az alábbi linken: <https://www.reddit.com/r/Scotland/> (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)

⁶ Így például nem vonatkoznak kérdések a résztvevők nemére, legmagasabb iskolai végzettségére, vagy családi állapotukra, amelyeket előzetes feltevések alapján nem tartottam fontosnak, de későbbi kutatásokban ezen kérdések beiktatása kifejezetten szükséges lenne.

tartalmazta a harmadik rész: a feladat kiegészítéseként a hétköznapi életben használt skót nyelvű szavak összegyűjtését kértem a résztvevőktől, ami egy mini korpusz építésére szolgált. Végezetül az adatközlők véleményét kértem a skót nyelv érthetőségével kapcsolatban – ezekkel a szöveges válaszokkal zárult a kérdőív negyedik része.

A résztvevők életkora alapján három csoportot alakítottam ki: 18–24 év közötti (18 fő), 25–30 év közötti (16 fő), és 30 év feletti (22 fő) korcsoportot. Azon feltételezés alapján, miszerint a Reddit oldalt elsősorban a 18–40 év közötti korosztály használja, az utolsó korcsoport felső korhatárát nem határoztam meg, így nem tudok pontos képet adni ezen válaszadók koráról. A következő kérdés a résztvevők lakóhelyét igyekezett felmérni, 7 régióra osztottam fel az országot (a skót parlament által is támogatott <https://www.scotland.org> felosztása alapján), azonban a továbbiakban a válaszokat a város (Edinburgh és Glasgow) és vidék (Shetland and Orkney, North East, Tayside and Central, West Central, South West, Borders) kategóriába soroltam. Mindegyik válasznál lehetőség nyílt az előre meghatározottak mellett új válaszok megadására, így az egyik kitöltő lakhelynek Manchestert írta be (amely Angliában található), őt a későbbiekben a városban élőkhez soroltam. A válaszadók fele-fele arányban érkeztek vidékről, illetve városból; a lakóhely és a korcsoportok szerinti megoszlás (1. ábra) a későbbiekben magyarázatokat adhat a skót szavak eltérő ismeretére is.

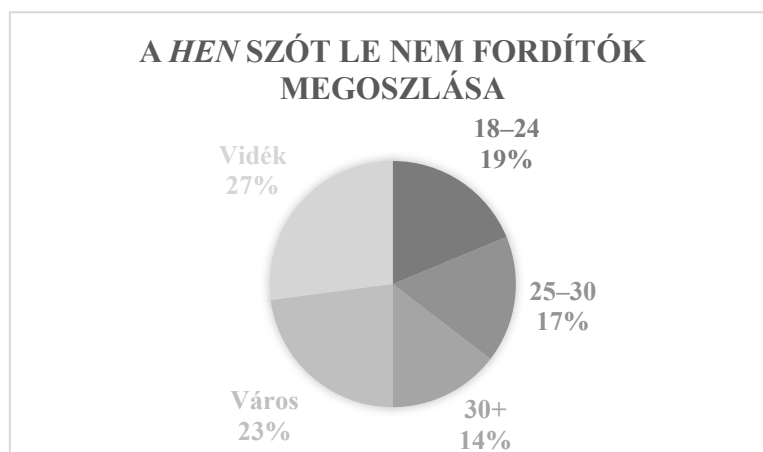
1. ábra. Lakóhely megoszlása korcsoportok szerint

A kérdőív második része egy skót–angol vegyes nyelvű szöveggel kezdődött, amelyet a Twitter közösségi oldalról töltöttem le. A résztvevők feladata az volt, hogy fordítsák le a szöveget sztenderd angolra (Standard British English). A fordítandó szöveg eredeti változata:

„Maw keeps buying dark chocolate biscuits knowin fine well am allergic tae it hinkin it'll stop me tanning them. Hink again Alison hen get the epi-pen ready.”⁷

Fordítása magyarra: „Anya továbbra is étcsokoládés süteményeket vesz, pedig nagyon jól tudja, hogy allergiás vagyok rá, gondolván, ez majd visszatart a megevésüktől. Gondold újra Alison nő, és készítsd elő az epipent!”

A szövegben az alábbi skót szavakat találhatjuk: *maw* (ang. *mom, mother* 'anya'), *am* (ang. *I am* 'vagyok'), *tae* (ang. *to* '-hoz, -hez, -höz'), *hinkin* (ang. *thinking* 'gondol' folyamatos alakban), *tanning* (ang. *eating* 'enni' folyamatos alakban), *hink* (ang. *think* 'gondol'), *hen* (ang. *woman, old lady* 'nő, idős hölgy'). A kérdőívben részt vevők 98%-a sikeresen le tudta fordítani a szöveget sztenderd angolra. Azonban a *hen* szó fordítása nyolc különböző megoldást hozott – illetve 24 fő egyáltalán nem fordította le –, a legnépszerűbb válasz a *girl* ('lány') és a *dear* ('kedves') megoldás volt (8-8 fővel), ezt követte a *woman* ('nő') és *old lady* ('öreg hölgy') megoldás (6-6 fővel). További 4 fő meghagyta a skót eredetijében (*hen*), 3 fő pedig a *love* ('kedves' becéző forma) fordítást írta. A hátramaradó három fő egészen eltérő válaszokat adott: *darling* ('kedves'), *honey* ('édes' becéző forma), és *pet* ('kiskedvenc'). Míg a fent megnevezett szavaknál viszonylagos egyezések találhatók korcsoport és lakhely szerinti elosztásban, addig a *hen* szót le nem fordítók megoszlásában nagy különbségek láthatóak (2. ábra) – ez azonban fakadhat abból, hogy a kifejezés Nagy-Britannia-szerte használatos. Összesen 24 fő nem tudta lefordítani a szót, ebből 13 fő vidékről származott, és a legtöbben (9 fő) a 18–24 év közötti korosztályhoz tartoztak. Így tehát valószínűsíthető, hogy a fiatalabb generáció már nem ismeri a szót (az eredeti poszt 2017-ből származik), de arra is engedhet következtetni, hogy a *hen* szó főleg városias környezetben van jelen, és jelentése új, a használók számára sem rögzült.

2. ábra. A *hen* szó megoszlása

⁷ Twitter, megosztva 2017.11.13-án, letöltve 2019.06.10.

A résztvevők 91%-a válaszolta, hogy a fordítási feladat nem okozott számára nehézséget, illetve 98%-uk állította, hogy ezek ismert szavak Skóciában (4. kérdés: „Did you find it difficult to rewrite?”, 5. kérdés: „Do you think these are well-known words in Scotland?”). A kérdőív hatodik kérdése arra irányult, hogy skót vagy angol nyelvet használnak-e a résztvevők az online felületeken – egy adatközlő javaslatának nyomán beiktattam a vegyes lehetőséget is –, a válaszadók 45%-a jelölte a vegyes opciót, ami a lefordítandó szövegen is megfigyelhető volt.

Az ezt követő kérdésben megkértem a résztvevőket, hogy adjanak pár példát az általuk rendszeresen használt skót szavakra. Ez azonban csak azokra vonatkozott, akik igennel (vagy a vegyes lehetőséggel) válaszoltak az előző kérdésben, így 28 fő 68 szót írt le. Az így kapott szavakat összegezve, korcsoportokra és lakhelyre lebontva csoportosítottam, illetve sztenderd angol jelentést társítottam hozzájuk. Mivel a feladatban nem volt szükséges a szavak sztenderd angol jelentésének megadása, így két szótár segítségével fordítottam le a résztvevők által írt nyelvi példákat (<https://www.scotranslate.com> és *Dictionaries of the Scots language*: <https://dsl.ac.uk>) (részlet: 1. táblázat). A szavak csoportosításánál figyelembe kellett vennem, hogy a skót nyelvnek jelenleg nincs egységesített helyesírási szabályrendszere, így a nyelvhasználók leginkább a nyelvjárási területeiknek megfelelő kiejtés szerint írják a szavakat. A hasonló jelentéssel bíró szavakat az eltérő írásmód ellenére egy csoportba vettem (lásd 1. táblázat). A válaszadók által megadott legnépszerűbb szavak az *aye* (ang. *yes, know* 'igen, tud'), a *naw/nae* (ang. *no, not* 'nem', tagadó formula), a *maw* (ang. *mom* 'anya'), *tae* (ang. *couple, to, too* 'pár, -hoz/-hez/-höz, túl'), a *ken/kain* (ang. *know, recognise* 'tud, felismer'), *hink* (ang. *think* 'gondol'), *wee* (ang. *small* 'kicsi') és *dinnae/dinnie* (ang. *do not*, tagadó formula) voltak. Megfigyelhető volt, hogy a 31 főből 16 fő vidékről származott. Továbbá a legtöbb szót a 18–24 év közötti válaszadók adták, azonban a *nae/naw* és a *ken/kain* szavakat csak a 25–30 év közötti korosztályba tartozók írták, míg a *tae* és a *hink* szavak teljesen hiányoztak a 30 év felettiek csoportjába tartozók listáiról. Ugyan csak 31 fő vett részt a korpuszgyűjtésben, a fiatal generáció (18–24 év közöttiek) aktív részvétele (12 fő) mutathat újfajta érdeklődést a nyelv iránt.

	Korcsoprtok			Lakóhely		Jelntés	
	30+	18-24	25-30	város	vidék	Forrás: scotranslate.com	Forrás: Dictionaries of the Scots language
aye	4	7	6	7	10	yes	to know, beware of, apprehend, learn
naw/nae	3	4	5	7	5	no/not	
hink		4	1		5	think	
outwith	3	1		1	3		outside, out of
numpty	1				1	half-wit	
wheesht/weesht	1	1			2	be quiet (a command)	
wee	1	3	1	2	3	small, little, tiny	
dinnae/dinnie	1	2	1	1	3	don't	
maw	2	3	1	2	4	mom, mommy, mother	

1. táblázat. A korpusz feldolgozására készült táblázat

Az utolsó feladatban a válaszadóknak a skót nyelvvel kapcsolatos attitűdjét igyekeztem felmérni, megvizsgálva, mekkora arányban tekintik a skót nyelvet önálló nyelvnek, illetve dialektusnak – amely a kérdésben közvetve található meg (8. kérdés: „Do you think it is easily understandable for speakers who speak English as a second language? Why or why not?”). A résztvevők közül 30 fő úgy gondolta, hogy a fent említett szavak nem lennének érthetőek a skótlak nem beszélők számára. A válaszadók elsődlegesen úgy gondolták, hogy a skót az angoltól különálló nyelv: „[...]nagyon sok régi szó és kifejezés van, amelyeknek nincs igazán angol jelentése, vagy értelmetlen az angolban⁸” (10, q8⁹), „[...]Néhány skót szónak nincs egyértelmű angol eredetű szinonimája.¹⁰” (16, q8). Emellett volt olyan válasz, amely a skótot egy másik nyelv nyelvi szituációjához hasonlította: „Egyáltalán nem, ez [a skót] olyan, mintha egy francia személy próbálna megérteni valakit Quebecből [...].¹¹” (19, q8). Azonban volt, aki felhívta a figyelmet a skótban megtalálható nyelvjárások különbségeire és a megértési nehézségekre is:

[...] A skót helyesírás hiánya – legalábbis azé, amelyet mindenkinek tanítanak iskolában – ahhoz vezet, hogy az emberek azt és úgy írják, ahogy mondják. Erre egy jó példa a lit használata a like [itt mint kötőszó helyett] a glasgowi és környező területeknél. Így tehát a „A wis lit at, whit ye daein pal?” mondatban [magyarul: Én meg mondom: „Mit csinálsz haver?”] az angol „I was like,

⁸ „Not really, there's a lot of older words and terms that don't really have a meaning in English or don't make sense in terms of English.”

⁹ A kutatásban résztvevőket 01-től 56-ig számoztam. A 'q' a kérdőív kérdéseire utal.

¹⁰ „No. As some Scots words to not share obvious roots with English synonyms.”

¹¹ „Absolutely not, it's like a French person trying to understand someone from Qubec, they probably think we're speaking with a sock in our mouth!”

what are you doing, pal?” helyett. Nem lehet egyszerű nem anyanyelvű beszélőknek. ¹²(06, q8),

„Aberdeenből származom, így a nyelvjárás, amelyet beszélek, a Doric, amely különbözik attól, amilyen skótot Glasgowban beszélnek. Amikor Glasgowban éltem, az embereknek nagyon nehezükre esett megérteni [...]”. ¹³ (39, q8).

További 18 fő nem tudott egyértelműen választ adni, többségük úgy gondolta, a szövegkörnyezetből értelmezhetőek a szavak: „Úgy gondolom, ez mind a szövegkontextustól függ. Néhány szót ki lehet találni a körülötte lévő szavakból, a többieknek talán kell némi magyarázat. Sokkal nehezebb lehet, ha nem sztenderd szavakat használnak”. ¹⁴ (12, q8), illetve személyes példát is hoztak a skót nyelv érthetőségének magyarázatára: „Elsőre valószínűleg nem [érthető], de idővel hozzá lehet szokni, és mások is használni kezdik. Az exem szlovák volt, és most már pont úgy beszél, mint én, sőt, még úgy is ír, mint én. Úgy gondolom, a külföldiek végül beleszeretnek [a nyelvbe].” ¹⁵ (08, q8). A válaszadók közül mindössze 8 fő gondolta úgy, hogy a skót szavak mindenki számára érthetőek, és ehhez sok esetben egy olyan elgondolást tettek hozzá, hogy a skót nyelv az angol egy nyelvjárása: „Érthető, mivel ez [a skót nyelv] angol” ¹⁶ (18, q8) és „Ez csak egy nyelvjárás, ami [tkp.: amelynek a megértése] tanulást igényel” ¹⁷ (29, q8).

Azonban a válaszadók nagy aránya a skót nyelvet önálló nyelvnek tekintette, ami attitűdváltozásra, illetve egy újonnan megjelenő attitűdre utalhat a 2014-es referendum és 2015-ös új nyelvpolitika bevezetése óta (Language Policy of Scottish Parliament 2015). Továbbá látható, hogy a korábbi, a skót nyelvet elsősorban az angol egy nyelvjárásaként felfogó hozzáállás jelentősen változott, és a skót lakosság körében terjed az igény, hogy a skót nyelvre egy külön, önálló nyelvként tekintsenek.

¹² „Probably not when written as in the example above. It's a pretty recent thing, which is really only found online, especially on social media. The lack of a codified Scots orthography- at least one which is commonly taught in schools, etc.- leads to people trying to type as they talk. A good example may be the use of "lit" for "like" in Glasgow and the surrounding areas. So "A wis lit at, whit ye daein pal?" for "I was like, what are you doing, pal?". Can't be easy for non-native speakers!”

¹³ “I am from Aberdeen so the dialect of Scots I speak, Doric is different to the Scots spoken in Glasgow. When I lived in Glasgow people had. A hard time understanding me so I imagine it would be very difficult for someone who's second language is plain English.”

¹⁴ “I think it all depends on the context. Some words can be figured out from what is being said around them, others might need a bit of explanation. It can be much harder if more non-standard words are used.”

¹⁵ „It's not at first but they soon catch on and begin using it themselves. My ex is Slovakian and now speaks just like me with it all, even typing like it too. I think foreigners become enamoured eventually.”

¹⁶ „It is because this is English.”

¹⁷ „It's just a dialect which requires learning.”

5. Konklúzió

A skót nyelv az elmúlt években a skót állam és a társadalom részéről is hangsúlyosabb szerepet kapott, amelyet jelez a skót jogalkotó által bevezetett új nyelvpolitika és az ennek révén kibontakozó oktatásfejlesztés. Arra a kérdésre azonban, hogy a skót önálló nyelv-e, jelenleg nincsenek kiforrott válaszok. A fenti kutatás a skótul beszélő, online tereket használó közösségeknek a skót nyelvhez való hozzáállását mérte fel. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kutatásban részt vevők nagyobb aránya tekinti a skót nyelvet önállónak, és tartja fontosnak a megkülönböztetést az angoltól. További lépések várhatóak a skót állam részéről a nyelv nagyobb mértékű használata és elfogadottsága érdekében, azonban ahogyan Smith és Millar nézetei is mutatják,¹⁸ az oktatás tekintetében a nyelvvel foglalkozó szakemberek egyelőre még nem jutottak el a mindenki számára megfelelő konszenzus kialakításáig a nyelv standardizálását illetően.

Források

- Kaneo [@Kaneo_67], (2017, November 13), *Tweets* [Twitter profile], Retrived November 10, 2019 https://twitter.com/kaneo_67?lang=en (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)
- Kewney, N 2020. Scottranslate, Retrieved April 15, 2020 <http://www.scottranslate.com/> (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)
- Scottish Government 2010. Scottish Government for Social Research. Edinburgh: Scottish Executive.
- Scottish Government 2015. Language Policy of the Scottish Parliament. Edinburgh: Scottish Executive.
- Scottish Government, & University of Glasgow 2021. Dictionaries of the Scots Language <https://dsl.ac.uk>
- The European Parliament 2016. General Data Protection Regulation, Directive 95/46/EC.
- Young, P. L. Clive 2013. The Scots learner's grammar. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. <http://scotshaunbuik.co.uk/wp/wp-content/uploads/SHGremmar-1.4.1.pdf> (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)

Hivatkozott szakirodalom

- Anderson, Wendy 2007. The SCOTS Corpus: A Resource for Language Contact Study. In Ureland, P. – Sture, Lodge, Anthony and Pugh, Stefan (eds): *Language contact and minority languages in Europe*. Series: Studies in Euro linguistics. 5. Logos Verlag. 1–10.

¹⁸ Az erről szóló videó az alábbi linken tekinthető meg:
<https://www.youtube.com/watch?v=oH8pxfqgSBQ&list=FLqpc2n7qVqkqN1mbysYDiGw&index=1>
(Utolsó elérés: 2022.szept.19.)

- Corbett, John – Stuart-Smith, Jane 2012. Standard English in Scotland. In Hickey, R. (ed): *Standards of English: Codified Standards Around the World. Series: Studies in English language*. Cambridge: Cambridge University Press. 72–95.
- Hendry, Joy 1993. No bad language. *Fortnight* No. 318. Supplement: Talking Scots (June 1993). 20–23.
- Kirk, John M. 2011. Scotland and Northern Ireland as Scots-speaking Communities. In Kirk, J., M. – Ó Baoill, D., P. (eds): *Sustaining Minority Language Development: Northern Ireland, the Republic of Ireland, and Scotland*. Belfast Studies in Language, Culture and Politics 20. Belfast: Cló Ollscoil na Barána. 193–205.
- Lawson, J. Kirsten 2014. Scots: A Language or Dialect? Attitudes to Scots in Pre-Referendum Scotland. *Hungarian Journal of English and American Studies*. 20/2: 143–161.
- Millar, McColl Robert 2006. ‘Burying Alive’: Unfocussed Governmental Language Policy and Scots. *Lang Policy* 5. 63–86. doi: 10.1007/s10993-005-5626-6
- McClure, J. Derrick 1993. What’s Scots?. *Fortnight* No 318. Supplement: Talking Scots (June 1993). 3–5.
- Nihtinen, Atina, L., K. 2005. Scotland’s Linguistic Past and Present: Paradoxes and Consequences. *Studia Celtica Fennica* 2- Essays in honour of Anders Ahlqvist. 118–137.
- Niven, Liz 2017. The Scots Language in Education in Scotland. Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning. 1–39. https://www.mercatorresearch.eu/fileadmin/mercator/documents/regional_dossiers/scots_in_scotland_2nd.pdf (Utolsó elérés: 2022.szept.19.)
- Unger, W. Johann 2013. The Discursive Construction of the Scots Language. *Education, politics and Everyday Life*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 141–148. ISBN 9789027206428

HELLER KATA
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 hellerkata.13@gmail.com

Változó világ, tradicionális szokások

Az online térben adott bókok elemzése

A kutatás célja, hogy feltárja a személyes, illetve online kommunikáció során kapott bókra adott válaszolás közötti különbségeket, valamint az eltérő válaszadási lehetőségeket. A tanulmány kitér az új válaszadási minták feltérképezésére az online szférában, emellett a nemek közötti különbségekre bók fogadást illetően. A kutatás módszertanát diskurzuskiegészítő teszt képezi. 248 kitöltő nyolc eltérő bókra fogalmazott válaszüzenetet, ezáltal a tanulmány eredményeit több, mint 1900 válaszüzenet elemzése adja. A kutatás részét képezi Szili (2004) eredményeivel való összehasonlítás, amely a személyesen kapott bókokra fókuszált. Az összehasonlítás eredménye, hogy különböző válaszstratégiák dominálnak online és offline, amikor az azonos kategóriába tartozó bókok kerülnek összevetésre. Ezenkívül kismértékű nemi különbségek is megfigyelhetők voltak.

Kulcsszavak: bók, bókra adott válasz, online kommunikáció, diskurzuskiegészítő teszt.

1. Bevezetés

A bókolás művészete évtizedek óta kutatott témakör, a bók online térben való megjelenése azonban új kérdések elé állítja a tudományos diskurzust. Az internet közege nemcsak a bókolás módjára és tartalmára van hatással, hanem a bókra adott válasz megkonstruálására is. Az online térben való bókfogadás eddig nem sok figyelmet kapott, amennyiben folyt is erre vonatkozó kutatás, célzottan egy-egy közösségimédia-platformra fókuszált (Indah–Rifana 2017, Placencia – Lower – Powell 2016). Kutatásom célja az online kapott bókokra való reakciók vizsgálata és azok összehasonlítása egy korábbi, Szili (2004) által végzett kutatás eredményeivel, az esetleges eltérések és hasonlóságok felfedése.

Kutatásom három hipotézisre épül: 1) az emberek online, illetve személyes interakciók esetén azonos bóktípusra eltérő kategóriába sorolható választ adnak; 2) az online kommunikáció sajátosságából adódóan újabb reakciótípusok emelkednek ki, amelyek nem szerepelnek a korábbi szakirodalomban (Szili 2004); 3) a válaszadásban nemi különbségek is kirajzolódnak és megkülönböztethetők lesznek.

A vizsgálat fókuszában – hasonlóan az összehasonlítás alapját képező kutatáshoz – a 18 és 26 év közötti korosztály áll, ugyanis e korcsoport képviselői kimagasló arányban használják a közösségi média nyújtotta kommunikációs lehetőségeket. A kutatás diskurzuskiegészítő teszt segítségével készült, a kitöltőknek (248 fő) nyolc bókra kellett választ megfogalmazniuk, úgy, ahogy azt online kommunikáció során, valamelyik instant üzenetküldő platformon – Messenger, WhatsApp, Viber – keresztül tennék. A vizsgálatban szereplő nyolc bók a Wolfson és Manes (1980) által megkülönböztetett bóktípusoknak feleltethető meg. A kapott

válaszokat a már korábban kidolgozott kategorizációs rendszer alapján csoportosítottam. Végezetül Szili (2004) eredményeit összevettem a jelen kutatás során nyert adatokkal, majd egy nyitott kérdéseket tartalmazó interjúk felmérést végeztem a módszertan esetleges hiányosságainak pótlása, illetve az eredmények ellenőrzése érdekében.

A kutatás fő célja, hogy rávilágítson a bókolás online térben való alakulására, mintáira, ezáltal reflektálva az online kommunikáció egyediségére és megkülönböztető vonásaira.

2. A bókkutatás kezdeti meghatározó alakjai – szakirodalmi áttekintés

A bókok kutatásával az 1970-es években kezdtek foglalkozni. A vizsgálatok eleinte a bókok csoportosítására és a válaszok kategorizálására irányultak, később olyan új tényezőkkel egészültek ki, mint a nemi szerepek, illetve a regionális, kulturális és nyelvi különbségek hatásai. A 2000-es években felerősödő online kommunikáció jelentősen felrázta a társalgáskutatást, érintve és tovább bővítve a bókkutatás lehetőségeit is.

A bókolás évtizedekre visszanyúló kutatásában áttörő eredményeket hozott Pomerantz (1978) tanulmánya, nevéhez fűződik a bókra adott válaszstratégiák rendszerezése. A téma egy másik kiemelkedő kutatója Holmes, aki 1986-os tanulmányában nagy számú, több mint 500 – szóban elhangzó, majd később írott formában is lejegyzett – bókváltást vizsgált, az elemzés során a bókok mondattani és lexikális mintáira helyezve a hangsúlyt. Az eredmények alapján kidolgozott egy összetett csoportosításon alapuló kategorizációs rendszert. A téma korai kutatói között említendő Wolfson (1981) is, aki az angol anyanyelvűek, illetve az angol mint idegen nyelvűek közötti különbségeket vizsgálta, figyelembe véve a kultúrák közötti befolyásoló tényezőket. A bókkutatás megalapozóiként tehát Pomerantz (1978), Wolfson (1981) és Holmes (1986) említendő, az ő eredményeik és kérdésfelvetéseik ösztönözték a további kutatások létrejöttét.

2.1. Bókkutatás a magyarban

Magyar nyelvterületen elsőként Szili (2004) foglalkozott a bók és a dicsérő szavak kutatásával, valamint a magyar nyelv és kultúra válaszstratégiáinak csoportosításával. A fogalmak közti eltérést a magyarban a küldő és a fogadó fél neme határozza meg. A bók Szili (2004) megállapítása alapján férfitól származik és nő fogadja, míg a dicséret két nő vagy két férfi között hangzik el.

Szili egy százhetven fős csoportot vizsgált diskurzuskiegészítő teszt alkalmazásával, az eredményeket Holmes 1986-os kutatásával és rendszerezésével vetette össze. Szili (2004) a magyar nyelv sajátosságainak megfelelően kibővítette és átstrukturálta Holmes (1986) eredeti szisztémáját, egyik lényeges változás, hogy az osztályozás 14 tagúvá vált.

Ahogy az 1. ábrán látható, Szili (2004) minden fő stratégia esetében már a Holmes (1986) által kidolgozott alkategóriák mellé tette a magyarban megjelenő,

adott fő stratégiába tartozó választípusokat. Mindkét kutató esetében megjelent a bókkal való egyetértés és a bók viszonzása, azonban a magyarban a köszönetnyilvánítás külön típusnak minősült. Ezenfelül az 1. ábrán megfigyelhető, hogy a magyarban egy újfajta elfogadási stratégia, a tréfálkozás is megjelent.

2.2. Az elfogadás-főstratégia

főstrat.	strat.	Holmes	Szili
A.	1.	A bók méltánylása és egyetértés: <i>Thanks; Yes (or smile)</i>	Egyetértés kifejezése, a bókot megerősítő megnyilatkozás: <i>Igen, szép; Nekem is tetszik.</i>
	2.	Egyetértő megnyilatkozás: <i>I think it's lovely, too.</i>	Köszönet: <i>Köszönöm.</i>
	3.	Lefokozó vagy minősítő megnyilatkozás: <i>It's not too bad, is it.</i>	Öröm kifejezése: <i>Nagyon örülök, hogy tetszik.</i>
	4.	A bók viszonzása: <i>You're looking good, too.</i>	A bók viszonzása, a megdicsért tárgy felajánlása: <i>Kedves vagy; Kipróbálsz?</i>
	5.	–	Tréfálkozás: <i>Én sajnos nem érzékeltem a zsenialitásom, mert el voltam foglalva vele.</i>

1. ábra. Holmes (1986) és Szili (2004: 269) bókra adott válaszok kategorizálásának összevetése az elfogadás-főstratégia esetében

Holmes (1986) három stratégiából álló egyet nem értés főstratégiájával szemben Szili (2004) négy stratégiát állapított meg a magyar mintában. A pontosító kérdés stratégiáját nem vélte felfedezni, azonban két újat igen: a lefokozást/beccsmerlést, illetve a zavar/kellemetlenség érzésének kifejezését.

főstrat.	strat.	Holmes	Szili
B.	1.	Egyet nem értés: <i>I'm afraid I don't like it much.</i>	Lefokozó, beccsmerlő megjegyzések, magyarázatok: <i>Á, ezeréves cucc.</i>
	2.	Pontosító kérdés: <i>Is beautiful the right word?</i>	Zavar, kellemetlenség érzésének kifejezése: <i>Zavarba hozol.</i>
	3.	A bókoló őszinteségének megkérdőjelezése: <i>You don't really mean that.</i>	A bók minősítése (őszintétlenség, túlzás, elfogultság kifejezése): <i>Szerintem elfogult vagy egy kicsit.; Ezt komolyan gondolsz?</i>
	4.	–	Egyet nem értés: <i>Ez nem igaz.</i>

2. ábra. Holmes (1986) és Szili (2004: 271) bókra adott válaszok kategorizálásának összevetése az egyet nem értés, visszautasítás-főstratégia esetében

Az elterelés-főstratégia esetében a különböző típusoknak a száma nem változott, ahogy azt a 3. ábra is mutatja, viszont a nyelvi sajátosságoknak megfelelően bizonyos típusok megnevezése pontosításra került. Holmes (1986) informatív megjegyzése helyett Szili (2004) az elterelő magyarázat elnevezést adta a

stratégiának, a Holmes által megkülönböztetett figyelmen kívül hagyás stratégiát pedig Szilinél az igyekezet kifejezése váltotta le.

főstrat.	strat.	Holmes	Szili
C.	1.	A dicséret, bók másra háritása: <i>My mother knitted it.</i>	A dicséret, bók másra háritása: <i>A mamám kötötte.</i>
	2.	Informatív megjegyzés: <i>I bought it at that Vibrant Knite place.</i>	Elterelő magyarázat: <i>Én a Váci utcában vettem.</i>
	3.	Figyelmen kívül hagyás: <i>It's time we were leaving, isn't it?</i>	Igyekezet kifejezése: <i>Rengeteget dolgoztam érte.</i>
	4.	Legitim kitérés	Figyelmen kívül hagyás: <i>Mikor vizsgázol?</i>
	5.	Megerősítés kérése/a bók megisméltetése: <i>Do you really think so?</i>	Kétkedés, bizonyosságkeresés: <i>Igazán?; Valóban?</i>

3. ábra. Holmes (1986) és Szili (2004: 272) bókra adott válaszok kategorizálásának összevetése az elterelés-főstratégia esetében

A Holmes (1986) és Szili (2004) által gyűjtött fő stratégiákat összevető táblázatokban megfigyelhető, hogy a három fő stratégiából álló rendszert (elfogadás, egyet nem értés/visszautasítás, elterelés) Szili megtartotta, azonban új alcsoportokat hozott létre és bizonyos csoportokat újracímkezett a magyarban végzett kutatás eredményei alapján.

Hangsúlyozandó továbbá, hogy a kutatók körében a magyar mint idegen nyelv esetében alkalmazott bókolási szokásokról is indult vizsgálódás (Erdősi 2012, Pap 2017).

3. A kutatás módszertana

A minta meghatározásakor a vizsgált személyek életkorának és nemének, valamint az adatközlő csoportok létszámának kijelölése volt az elsődleges lépés.

3.1. A létszám és a korcsoport meghatározása

A kutatás részét képezte egy összehasonlító elemzés felállítása Szili (2004) korábbi eredményeivel, ezért az adatközlő csoportok meghatározásakor fontos szempont volt az általa vizsgált minta leképezése. Szili 170 adatközlő – közülük 110 egyetemista – választ gyűjtött össze, így annak érdekében, hogy a két kutatás összehasonlítása megfelelően megalapozott legyen, ennek a kitöltőszámnak elérésére volt szükség. Szili mintájának életkorbeli eloszlása mellett azt kellett figyelembe venni, hogy az online kommunikációban túlnyomórészt mely korcsoport van jelen aktívan. Mivel az elektronikus média nyújtotta kommunikációs lehetőségek leginkább a serdülők, valamint a fiatal felnőttek körében népszerűek (Subrahmanyam–Greenfield 2008), a minta korosztálybeli meghatározása 18–26 évre esett. A fiatal felnőtt korosztály megfeleltethető Szili (2004) egyetemista kitöltői korcsoportjának.

3.1.1. Nemenkénti eloszlás

Az adatközlő csoportok meghatározásakor fontos szempont volt a nemek lehetőleg arányos eloszlása. A kommunikációban jelentkező nemek szerinti eltérések számtalan vizsgálatra alkalmas kérdést vetnek fel. Jelen tanulmány célzottan a bókolás stratégiáinak bemutatására törekszik, így tárgyalja a bókolás és a bókfogadás során tapasztalható nemenkénti eltéréseket. A kutatás újszerűsége abban rejlik, hogy a különböző nemek képviselőinek viselkedése online térben fogadott bókok esetében egy kevésbé kutatott, átfogó eredmények szempontjából hiányos témakör. Bár Szili (2004) a személyes kommunikációt vizsgáló kutatása esetében tett már kísérletet a nemek közötti esetleges különbségek felfedezésére.

3.1.2. További tényezők

A mintában szereplő személyek életkorának és nemének meghatározása mellett fontos szempont volt, hogy az adatközlők anyanyelve a magyar nyelv legyen, ezzel is követve Szili (2004) mintáját. Pino (1981) és Pap (2017) is hangsúlyozza, hogy a válaszadók anyanyelve – például ha az egyén kétnyelvű, vagy esetleg tanult nyelv számára, amin a vizsgálat folyik – befolyásolhatja a válaszok alakulását.

3.2. Adatfelvétel

Az adatfelvétel – Szili (2004) vizsgálatához hasonlóan – diskurzuskiegészítő teszt alkalmazásával készült, azonban a jelen kutatás online kérdőívet használt. Ennek fő oka, hogy a kutatás az online térben megjelenő bókra adott válaszokat vizsgálja, így a felmérés is ezt a teret használta. A kitöltők nagy részéhez közösségimédia-platformokon keresztül jutott el a kérdéssor, ezzel is szűkítve a kitöltők körét azokra a személyekre, akik valóban rendszeresen kommunikálnak online, tehát a kérdőívben létrehozott szituációk sem feltétlenül idegenek számukra.

3.2.1. A kérdőív összetétele

Az adatközlőknek nyolc különböző bókra kellett válaszüzenetet megfogalmazniuk. A kérdőívben szereplő nyolc bóktípus meghatározásához kiindulópontként a Szili (2004) kutatásában megjelenő bókok szolgáltak. Szili, Wolfson és Manes (1980) négy csoportba osztott bóktípust alkalmazott: külső megjelenés, tulajdon, képességek/készségek/adottságok és teljesítmény; mindegyik bóktípus kétszer szerepelt a kérdőívben. A bókok, amelyekre a kitöltőknek a jelen kutatásban válaszolniuk kellett, a következők voltak:

- (1) Jó, hogy ezt megbeszéltük. Nagyon megértő vagy 😊
- (2) Nagyon jól megtanultál egy idegen nyelvet. Látszik a befektetett energia!
- (3) Szuper volt a prezentációd 😊 nagyon jó előadó vagy

- (4) Nagyon jól néz ki az új telefonod!
- (5) Tipikusan olyan ember vagy, akinek a mosolya bárkit képes felvidítani!
- (6) Mindig meglepsz a kiváló problémamegoldó képességeddel!
- (7) Amúgy akartam mondani, hogy nagyon jól áll az új hajad 😊
- (8) Menő a cipőd, nagyon tetszik 😊

Amellett, hogy a bókok általánosak, a vizsgált korcsoport élettapasztalataira, birtoklás szempontjából értéknek tartott tulajdonokra igyekeznek reflektálni.

A kérdőív összetétele szempontjából fontos volt a kitöltő, illetve a válaszadó kapcsolatának meghatározása. Miles (1994) kutatta, hogy milyen hatással van a bókfogadásra a bókolás során interakcióba kerülő személyek közötti kapcsolat jellege. Eredményei azt igazolták, hogy a kapcsolat típusa hatással lehet a bók típusának a megválasztására, valamint az arra érkező válasza is.

Jelen kutatás során a baráti kapcsolat került előtérbe, mivel ez a leggyakoribb fennálló kötelék a bókolás esetében, emellett Szili (2004) is ezt vizsgálta.

3.2.2. Az online kommunikáció imitálása

A kérdőív megalkotásakor – annak ellenére, hogy egy mesterségesen létrehozott szituációt tár a kitöltő elé – fontos szempont volt az online kommunikáció imitálása, ezzel segítve a kitöltőt, hogy jobban a chatelés hangulatába tudja képzelni magát.

4. ábra. Részlet a *Bókokra adott válaszok az online térben* kérdőívből

Ahogy azt a 4. ábra mutatja – ami egy részlet a *Bókokra adott válaszok az online térben* c. kérdőívből –, az üzenet (bók) chatablak formájában jelent meg egy profilkép kíséretével, amely a személyes, baráti kapcsolat érzetét igyekszik erősíteni. Az üzenet alatt, az instant üzenetküldő platformokon gyakorta megjelenő „Írj be üzenetet...” szöveg is látható, ami felhívás arra, hogy a fogadó fél válaszoljon.

Az online kommunikáció utánzása szempontjából az emojihasználat megjelenítése is elengedhetetlen volt. Minden bóktípus esetében – a hozzájuk tartozó kettő példa egyikénél – látható egy emotikon, ami lehetőséget kínál annak vizsgálatára, hogy amennyiben a bókot emoji kíséri, a válaszokban is nagyobb

számban jelenik-e meg emotikon? Ennek megválaszolására az eredmények részletes kifejtésénél kerül sor.

3.2.3. Kiegészítő kutatás – egyéni interjúk

A diskurzuskiegészítő teszt kitöltését követően egyéni elbeszélgetések keretében sor került az eredmények egy más módszerrel való megközelítésére is. A személyes interjúkon olyan adatközlők vettek részt, akik a diskurzuskiegészítő teszt kitöltésében is közreműködtek. Az interjú kérdéssora összesen 17 elemből állt, amelyek érintették az online és személyesen kapott bókokra adott válaszok feltételezhető különbségeit bóktípusonként, azok ismertetőjegyeit, valamint a leggyakoribb válaszok rendszeres előfordulásának igazolását.

Az interjúkról a résztvevők beleegyezésével hangfelvétel készült. A válaszok elemzése és csoportosítása után a diskurzuskiegészítő teszt eredményeivel összemérve jött létre a kutatás végső összegzése.

3.3. Adatok

A Bókokra adott válaszok az online térben kérdőívet 262 személy töltötte ki, azonban csak 248 adat minősült érvényesnek. A 248 kitöltésből 157 származott nőtől (63%), míg 92 férfitől (38%). A 18–26 év közötti kitöltőkből 153 (62%) jelölte jelenlegi tevékenységnek az egyetemi hallgató létet, ebből 33 (az egyetemi hallgatók 22%-a) mellette munkát is vállal. Azok tették ki a második legszámosabb csoportot, akik jelenleg munkavállalók, de nem egyetemi hallgatók (79 kitöltő, 32%). Ezen a három eseten túl még megjelent olyan, aki a munkakereső (5 személy, 2%) vagy középiskolai tanuló (11 személy, 4%) kategóriába sorolható.

3.4. Az elemzés módja, diskurzuskiegészítő teszt

A diskurzuskiegészítő teszt különböző beszédaktusok esetében széles körben, több nyelven is alkalmazott adatgyűjtési mód (Ogiermann 2018). Annak érdekében, hogy a diskurzuskiegészítő teszt eredményei megbízhatóak legyenek, összeállítás előtt szükséges a vizsgált interakciótípust a valóságban, élő beszédben megfigyelni, részletesen elemezni, majd a tesztet annak megfelelően alakítani. Ogiermann a diskurzuskiegészítő tesztek pozitívumát abban jelöli meg, hogy nagy mennyiségű adat gyűjthető be, amely által lehetőség nyílik gazdag korpusz létrehozására.

Jelen kutatásban a diskurzuskiegészítő tesztben feltüntetett bókokra írt válaszokat Szili (2004) átdolgozott kategorizációs rendszere alapján csoportosítottam. Az elsődleges lépés a fő stratégia meghatározása volt: a válaszoló a bókot elfogadja, visszautasítja vagy eltereli. Ezután következett a válasz pontosabb elemzése, a fő stratégián belüli kategória meghatározása. Szili a három fő stratégián belül összesen 14 kategóriát különböztet meg. Az egyértelmű esetek mellett gyakran megjelennek összetettebb válaszok is, ahol egy fő stratégián belül egyszerre több kategóriának felel meg a bókra adott válasz, illetve amikor a válasz több fő stratégiát

is ötvöz. Az elemzés során a válaszban felfedezhető összes fő stratégiát és alkategóriát megjelöltem.

4. Eredmények

4.1. Személyiségre vonatkozó bók

A diskurzuskiegészítő tesztben a következő két példa tartozott a személyiségre vonatkozó bók kategóriájába:

- (1) Jó, hogy ezt megbeszéltük. Nagyon megértő vagy 😊
- (6) Mindig meglepsz a kiváló problémamegoldó képességeddel!

Szili (2004) szerint ez egy különös típus, ugyanis vannak közös jellemvonásai a fizikai adottságra irányuló bókokkal, de a teljesítményt értékelő szavakkal is, annak ellenére, hogy az egyik egy velünk született vonásunkra reflektál, míg a másik egy olyan eredményre, amiért általában tudatosan, önmagunk fejlesztésével tettünk.

4.1.1. Eredmények és összevetés

A személyiségre vonatkozó bókok esetében a köszönetnyilvánítás után (a2) a leggyakoribb válaszstratégia az öröm kifejezése (a3), illetve az elterelő magyarázat adása (c2) volt. A két válaszstratégia több esetben párban is előfordult:

- (9) Örülök, hogy tudtunk róla beszélni. Bármikor számíthatsz rám 😊
- (10) Én is örülök, hogy sikerült tisztázni! Máskor ne félj elmondani.

A két válaszstratégia gyakori használata és együttes megjelenése utal Brown és Levinson (1978) emberi homlokzatvédő és fenntartó elméletére. A bókra válaszoló egyszerre szeretne kedvelt és elfogadott lenni, a bókolóval nem ellenkezni, ugyanakkor nem önteltnek látszani.

Érdekes megfigyelés, hogy mindkét bók egy kategóriába sorolható, azonban a válaszstratégiák alkalmazásában megjelennek eltérések. A fogadó megértő voltát hangsúlyozó bók sokkal inkább kiváltotta az öröm kifejezésének igényét, mint a második példa, ami a válaszadó problémamegoldó képességét emelte ki.

Az összehasonlítás érdekében az egy bóktípusba tartozó két példának az eredményeit – a saját vizsgálat, illetve Szili (2004) esetében is – összevontam, így az eredmények a személyiségre vonatkozó bókra adott válaszok arányát vetik össze. Mivel a két kutatás kérdőíve különböző számú kitöltő válaszaiból adódik össze, nem az egy kategóriába eső válaszok darabszáma a meghatározó, hanem annak százalékos aránya a kitöltők körében.

Az 5. ábra alapján megfigyelhető, hogy bizonyos válaszstratégiák esetében, annak ellenére, hogy ugyanabba a bóktípusba sorolható a példa, jelentős eltérések figyelhetők meg (az ábrán a vastaggal jelölt számok).

	Személyiségre vonatkozó bók			
	Szili (2004)		Illés (2021)	
a1	32 db	9%	23 db	5%
a2	195 db	57%	119 db	24%
a3	31 db	9%	109 db	22%
a4	56 db	16%	12 db	2%
a4v	N/A		7 db	1%
a5	14 db	4%	35 db	7%
b1	44 db	13%	71 db	14%
b2	1 db	-	1 db	-
b3	60 db	18%	9 db	2%
b4	29 db	9%	6 db	1%
c1	37 db	11%	4 db	-
c2	26 db	8%	93 db	19%
c3	42 db	12%	71 db	14%
c4	N/A		2 db	-
c5	22 db	6%	9 db	2%
Egyéb	N/A		35 db	7%
Nem kategorizálható	N/A		17 db	3%

5. ábra. Bókokra adott válaszok az online térben kérdőív személyiségre vonatkozó bókra adott válaszok összehasonlítása Szili (2004) eredményeivel

Szili (2004) eredményei között összességében a köszönetnyilvánítás (a2) – sárga négyzettel jelölt 57% – bizonyult a leggyakoribb válaszstratégiának, ahogy saját kutatásomban is, bár közel sem olyan kiemelkedő mértékben. Meglepő eltérést mutat a bók viszonzása (a4), a bók minősítése (b3), illetve a bók másra hárítása (c1) stratégia alkalmazása is.

Az eredmények összehasonlítása során egyezéseket is felfedeztem, főként a keveset használt válaszstratégiák esetében, mint a zavar/kellemetlenség érzésének kifejezése (b2), valamint a figyelmen kívül hagyás (c4).

Az interjúk kiegészítő kutatás rámutatott, hogy a személyiségre vonatkozó bóktípuson belül meghatározó, hogy a bók fogadója hogyan értékeli saját magában a megdicsért személyiségbeli vonását. Válaszadás során mindkét kommunikációs forma esetén az elfogadás fő stratégiát részesítenék előnyben.

4.2. Teljesítményre vonatkozó bók

Szili (2004) azokat a válaszokat értékeli legérdekesebbként, amelyek a teljesítményre vonatkozó bókra irányulnak, hiszen esetükben sokszor ellentétes stratégiák emelkednek ki, úgymint öröm kifejezése, lefokozás vagy becsmélés. Úgy véli, a nemi különbségek is ennél a bóktípusnál rajzolódhatnak ki leglátványosabban.

A bók online kommunikációban való megjelenését vizsgáló diskurzuskiegészítő tesztben a következő két példa szerepelt teljesítményre vonatkozó bókként:

(2) Nagyon jól megtanultál egy idegen nyelvet. Látszik a befektetett energia!

(3) Szuper volt a prezentációd 😊 nagyon jó előadó vagy

4.2.1. Eredmények és összevetés

A teljesítményre vonatkozó bók esetében egyértelműen – a két példánál közel azonos számban – a köszönet (a2) stratégia volt a legnépszerűbb a kitöltők körében. Alacsonyabb számban, de eltérést mutatott az öröm kifejezése (a3) válaszstratégia, amely inkább a 3-as számú bókra érkezett válaszként.

Az igyekezet kifejezése (c3) válaszstratégia a 2-es számú bók esetében magaslott ki, a stratégiát a következő példák szemléltetik.

(11) Huu ne is mondd, tegnap vagy 5 órát szenvedtem vele 😞

(12) Beleadtam mindent

A zavar, kellemetlenség érzésének kifejezése (b2) és a figyelmen kívül hagyás (c4) válaszstratégiák a teljesítményre vonatkozó bókra hozott mindkét példa esetében háttérbe szorultak.

A teljesítményre vonatkozó bókokra érkezett válaszstratégiák összevetésekor nagy különbségek jelentek meg a következő stratégiák esetében, ahogy azt a 6. ábra is szemlélteti.

	Teljesítményre vonatkozó bók			
	Szili (2004)		Illés (2021)	
a1	19 db	6%	14 db	3%
a2	123 db	36%	393 db	79%
a3	100 db	29%	79 db	16%
a4	79 db	23%	14 db	3%
a4v	N/A		37 db	7%
a5	6 db	2%	16 db	3%
b1	166 db	49%	64 db	13%
b2	-	-	1 db	-
b3	10 db	3%	18 db	4%
b4	9 db	3%	4 db	1%
c1	12 db	4%	11 db	2%
c2	13 db	4%	39 db	8%
c3	56 db	16%	108 db	22%
c4	N/A		1 db	-
c5	22 db	6%	12 db	2%
Egyéb	N/A		3 db	1%
Nem bekategorizálható	N/A		2 db	-

6. ábra. Bókokra adott válaszok az online térben kérdőív teljesítményre vonatkozó bókra adott válaszok összehasonlítása Szili (2004) eredményeivel

Szili (2004) vizsgálatában a lefokozás és a becsmérő megjegyzés (b1) bizonyult a leggyakoribb válaszstratégiának a teljesítményre irányuló bók esetén. A személyes kommunikáció során a bókolást gyakorta köszönetnyilvánítással (a2), illetve az öröm kifejezésével fogadták. Jelen kutatás során a – több esetben idegen nyelven történő – köszönetnyilvánítás, valamint az igyekezet kifejezése (c3) bizonyult a legvisszatérőbb reakciónak. A 6. ábráról leolvasható, hogy a tréfálkozás (a5) és a bók minősítése (b3) közel azonos mértékben jelent meg.

Az interjúk során az adatközlők a teljesítményre vonatkozó bók esetében – online és személyes kommunikáció során egyaránt – az elfogadás fő stratégia mellett döntöttek. A diskurzuskiegészítő teszt eredményeinek összevetésekor kiemelkedően megjelenő lefokozó, becsmérő megjegyzés, mely az egyet nem értés fő stratégiába tartozik, nem jelent meg. Azonban a megkérdezettek közül ketten is kiemelték, hogy a személyesen kapott, teljesítményre vonatkozó bók esetében az elfogadás után elterelő magyarázatot is tennének, amennyiben a teljesítményt nem érzik igazán kiemelkedőnek.

4.3. Tulajdonra vonatkozó bók

A tulajdonra vonatkozó bókok esetében figyelembe kell venni a dicséret tárgyának értékét, ugyanis ez is befolyásolhatja a válasz típusát (Szili 2004). Szili tesztjében a megdicsért tulajdon az autó, illetve a kabát volt, az online kommunikációt vizsgáló összevető kutatásban a telefon és a cipő.

(4) Nagyon jól néz ki az új telefonod!

(8) Menő a cipőd, nagyon tetszik 😊

4.3.1. Eredmények és összevetés

A legnagyobb mértékű egyezés a példákra érkezett válaszok és azok stratégiái között a tulajdonra vonatkozó bók esetén mutatható ki. A reakciók közt ritkán jelenik meg az egyet nem értés és visszautasítás fő stratégia (b1–b4). A két vezető stratégia a – minden bók esetében nagy számban megjelenő – köszönetnyilvánítás (a2) és az elterelő magyarázat (c2), amely főként a vásárlás helyét vagy indokát tartalmazza. A két stratégia több esetben együtt is megjelenik.

(13) Kösz! Nagyon régóta szerettem volna megvenni.

(14) Kösz! 😊 karácsonyra kaptam, képzeld az első kamerája kijön a telefon tetejéből, ha bekapcsolom.

A két kutatás összehasonlítása során szembetűnővé válik, hogy az eredmények nem egyeznek teljesen. A 7. ábra szemlélteti, hogy Szili (2004) kutatásában a válaszadók leginkább az egyetértés kifejezése (a1) mellett döntenek, ezzel szemben az online kommunikációra irányuló vizsgálatban ez a kategória nem jelent meg jelentős számban. Hasonló eredményeket mutat az igyekezet kifejezése (c3) stratégia összehasonlítása is. Szili vizsgálatában a kitöltők 22%-a, míg a jelen kutatás mindössze 1%-a alkalmazott igyekezet kifejezésére utaló elemeket. Jelen vizsgálat eredményei között a köszönetnyilvánítás, valamint az elterelő magyarázat (c2) jelent meg számottevően, amely kategóriák Szili eredményeiben nem voltak kiemelkedőek.

	Tulajdonra vonatkozó bók			
	Szili (2004)		Illés (2021)	
a1	182 db	54%	96 db	19%
a2	121 db	36%	364 db	73%
a3	21 db	6%	12 db	2%
a4	30 db	9%	16 db	3%
a4v	N/A		4 db	1%
a5	8 db	2%	18 db	4%
b1	36 db	11%	13 db	3%
b2	1 db	-	1 db	-
b3	2db	-	1 db	-
b4	10 db	3%	1 db	-
c1	12 db	4%	1 db	-
c2	59 db	17%	140 db	28%
c3	76 db	22%	6 db	1%
c4	N/A		7 db	1%
c5	11 db	3%	8 db	2%
Egyéb	N/A		13 db	3%
Nem bekegategorizálható	N/A		2 db	-

7. ábra. Bókokra adott válaszok az online térben kérdőív tulajdonra vonatkozó bókra adott válaszok összehasonlítása Szili (2004) eredményeivel

A kiegészítő interjú résztvevői egyetértettek abban, hogy a tulajdonra vonatkozó bók esetén hasonlóan reagálnának online és offline: a bókot valamilyen formában elfogadnák, további információt adnának, és a megdicsért tárgy kapcsán beszélgetést kezdeményeznének. Több válaszadó nyilatkozott arról, hogy online kommunikáció esetén a linket – amelyen keresztül az említett tárgy elérhető és megvásárolható – is elküldenék, amennyiben úgy érzik, hogy a bókolónak valóban tetszik, és érdekli a megvétele.

4.4. Külsőre vonatkozó bók

Szili (2004) úgy véli, az emberek a külsőre irányuló bókkal kapcsolatban a legkételkedőbbek, ugyanis ezt a típust leginkább „társadalmi olajozóként”, az interakció elindítójaként alkalmazzák. Ebből kifolyólag a válasz vélhetően rutinszerű, a köszönetnyilvánítás valamely módját, esetleg viszonzást tartalmaz. A kutatásban szereplő két külsőt érintő bók a mosolyra, illetve a hajviseletre vonatkozott.

- (5) Tipikusan olyan ember vagy, akinek a mosolya bárkit képes felvidítani!
- (7) Amúgy akartam mondani, hogy nagyon jól áll az új hajad 😊

4.4.1. Eredmények és összevetés

A köszönet (a2) válaszstratégia csak a 7-es számú bók esetében jelent meg leggyakoribb bókra adott válaszként, míg a bók viszonzása (a4v) az 5-ös példánál volt kiemelkedő. Hasonlóan alacsony arányban, szinte alig vagy egyáltalán nem jelent meg a lefokozó, becsmérlő magyarázat (b1), egyet nem értés (b4), a bók másra hárítása (c1) és a figyelmen kívül hagyás (c4) válaszstratégia. Ezzel ellentétben az egyéb kategóriába sorolt válaszok a külsőre vonatkozó bókok esetében voltak a legmagasabbak. Az eredeti válaszstratégiák számának vizsgálata alapján feltételezhető lenne, hogy Leech (2014) szerénységi maximái nem jelennek meg, azonban az egyéb kategóriába eső válaszok magas száma utalhat arra, hogy az illedelmes elterelésnek, a szerénység fenntartásának más módja is van az online kommunikáció során, az emotikonhasználaton keresztül.

Ahogy az a 8. ábrán látható, Szili (2004) vizsgálata esetében az a2 és az a4 a két legnépszerűbb válaszstratégia.

	Külsőre vonatkozó bók			
	Szili (2004)		Illés (2021)	
a1	31 db	9%	30 db	6%
a2	220 db	65%	297 db	60%
a3	18 db	5%	60 db	12%
a4	106 db	31%	14 db	3%
a4v	N/A		99 db	20%
a5	5 db	1%	31 db	6%
b1	17 db	5%	7 db	1%
b2	17 db	5%	12 db	2%
b3	9 db	3%	18 db	4%
b4	17 db	5%	6 db	1%
c1	19 db	6%	5 db	1%
c2	14 db	4%	79 db	16%
c3	23 db	7%	10 db	2%
c4	N/A		3 db	-
c5	18 db	5%	28 db	6%
Egyéb	N/A		36 db	7%
Nem kategorizálható	N/A		2 db	-

8. ábra. Bókokra adott válaszok az online térben kérdőív külsőre vonatkozó bókra adott válaszok összehasonlítása Szili (2004) eredményeivel

Az online bókolást vizsgáló kérdőív hasonló eredményt mutat, amennyiben az a4 és a 4v kategóriára összevonva tekintünk. Jelentős eltérés látható azonban az elterelő magyarázat (c2) stratégiában, amely Szilinél a válaszok mindössze 4%-át teszi ki.

A külsőre vonatkozó válaszstratégia eldöntésekor több adatközlő is befolyásoló tényezőként hivatkozott a baráti kapcsolat típusára és mélységére. Két férfi válaszadó jelezte mellékes információként, hogy ritkán kapnak külsőre irányuló bókot, amennyiben mégis megtörténik, vicces választ hajlamosak adni.

4.5. Nemenkénti különbségek

Mindkét nem esetében a köszönetnyilvánítás bizonyult a legjellemzőbb válaszstratégiának. A nők és férfiak mind a négy bóktípus esetében, online és offline kommunikációban egyaránt a megköszönésstratégiát alkalmazták túlnyomóan. Az eredmények összhangban állnak Miles (1994) elfogadás-főstratégiára vonatkozó megállapításaival. Kimutatható továbbá, hogy a köszönetet mindkét kutatás esetében a női kitöltők alkalmazták nagyobb számban. Az említett stratégián túl azonban nem mutatható ki egyéb egyezés a két kutatás között.

Az online kommunikációt imitáló diskurzuskiegészítő teszt eredményei arra világítottak rá, hogy a férfiak és a nők általában azonos válaszstratégiákat alkalmaznak, nagyobb eltérés csupán két bóktípus esetében mutatható ki. A tulajdonra vonatkozó bók esetén a női kitöltők fejezték ki gyakrabban egyetértésüket. A külsőre vonatkozó bókot szintén a nők hajlamosabbak viszonzni, míg a férfiakra inkább a tréfálkozás jellemzőbb.

4.6. Emotikonhasználat

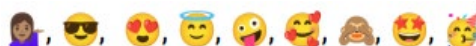
A diskurzuskiegészítő teszt emotikonhasználatra irányuló eredményeit bóktípusokra lebontva vizsgáltam. Előzetes feltételezésem, miszerint ha a bók tartalmaz emoji-t, a válaszokban is nagyobb valószínűséggel jelenik meg hangulatjel, nem igazolódott. Az emoji-k gyakori megjelenését Herring (2007) azzal indokolja, hogy az online kommunikáció írott formájában a gesztusok és arckifejezések átadása másként nem lehetséges. Cirillo (2012) azonban úgy véli, az emotikonok nem csupán kiegészítésekre alkalmasak, hanem összetettebb üzenet átadására is.

Megfigyelhető, hogy az emoji-k használata a külsőre vonatkozó bókok esetében a legkiemelkedőbb. A külsőre vonatkozó bókok közül az 5-ös számú példára reagáltak a legtöbben csak emoji használatával, míg a legkevésbé az ugyanebbe a bókkategóriába tartozó 7-es számú példára. A kitöltők a tulajdonra vonatkozó bók esetében érezték legkevésbé indokoltnak a hangulatjelek alkalmazását.

Kimutatható továbbá, hogy a nők nagyobb százaléka használ emoji-t, amikor válaszüzenetet ír egy online kapott bókra. A legnagyobb nemek közötti eltérés a személyiségre vonatkozó bókok esetében figyelhető meg. Baron (2004) megállapította, hogy a nők online kommunikációját összességében a nyíltság és a

gyakoribb emotikonhasználat jellemzi. Abban az esetben, ha a kitöltők válaszként csak emojiakat használtak, a nemek aránya közel megegyező volt.

Megjelenés szempontjából az alapértelmezett mosolygós arcot (😊) az enyhén elpiruló (😊), a nevető (😄), a nevető enyhe kétségbeeséssel (😅), a pusztit dobó (😜) és a kacsintó (😏) követte, de a szív emoji különböző változatai is megjelentek (❤️/💕). Kevesebb számban, de előfordultak még a következők:

A jelek közös vonása, hogy valamilyen arckifejezést, érzést igyekeznek közvetíteni.

5. Összegzés

A kutatás tárgyát a 18–26 év közötti, magyar anyanyelvű fiatalok online bókra adott válaszstratégiáinak megválasztása képezte. A kutatás célja az volt, hogy diskurzuskiegészítő teszt alkalmazásával összehasonlító elemzést végezzen egy korábbi, a bókra adott válaszokat személyes kommunikáción keresztül vizsgáló kutatással.

A kutatást megelőző hipotézisek között szerepelt, hogy az emberek ugyanabba a típusba tartozó bókra online és személyes kommunikáció esetén más válaszstratégiákat hajlamosak alkalmazni, előnyben részesíteni. További feltételezés volt, hogy az online kommunikációban sajátos, csak az online térben megvalósítható válaszstratégiák is megfigyelhetők, amely szükségessé teszi a korábban ismert kategorizációs rendszer bővítését. A várt eredmények között szerepelt továbbá a nemi különbségek megmutatkozása.

5.1. Kitekintés

A bókutatás szakirodalmában új eredményként szolgálhat a két eltérő kommunikációt vizsgáló diskurzuskiegészítő teszt összehasonlítása. Az online térben való bókolás, valamint az arra adott válaszok megválasztásának számos befolyásoló tényezője lehet, egyebek mellett a platform és annak sajátosságai, a vizsgált korcsoport, esetleg a kultúra. A jelen kutatás ennek az összetett témakörnek egy kis szegmensét, az online, instant üzenetváltásban megvalósuló bókolást vizsgálta a magyar anyanyelvű fiatal felnőttek körében.

A kutatás rávilágított, hogy adott bóktípuson belül is eltérő válaszstratégiák dominálhatnak, ennek értelmében problémás a típusonkénti válaszstratégiák összevetése az online és a személyes kommunikáció esetében. Az eredmények további kutatási lehetőségeket vetnek fel. A válaszstratégiák összesített eredményei elhatárolható tendenciákat mutatnak az online és offline kommunikációt illetően. Mivel korábbi, kifejezetten az összehasonlításra fókuszáló vizsgálatra nincs további példa, a meglévő válaszstratégiák bővítése szükséges volt az online kapott bókokra

adott válaszok csoportosítása érdekében. A témával való további foglalkozás lehetővé teszi egy pontosított, az online kommunikáció sajátosságainak megfelelően bővített csoportosítási rendszer kialakítását. A kutatás a nemek közötti eltérésekre vonatkozó általánosítások problémás voltát is alátámasztja, igazolja, hogy az online és offline bókolásban továbbra is sok kérdést vet fel a nemek kommunikációs szokása.

A kutatás során megválaszolatlan kérdéskörként merült fel azoknak a gyakran előforduló válaszstratégiáknak a kombinációja, amelyek ellentétes, látszólag össze nem illő stratégiákból tevődnek össze. Fontos lenne vizsgálni a párosítások létrehozásának motivációját, illetve azt, hogy az egyes bóktípusok esetében milyen kombinációk jelennek meg, és miért éppen azok.

Az emoji használatának összetettebb megértése is egy fontos kutatási kérdés a későbbiekre nézve. Az emotikonok általános használatáról jelenleg több elmélet ismert: csak érzéseket és arckifejezéseket utánoznak vagy saját jelentéssel bírnak. Az online térben való megjelenésük egy konkrét beszédaktusban – a bók fogadása során – érdekes eredményeket adhat. További kérdéseket vet fel az emoji bóktípusonkénti megjelenése, illetve nemi eloszlása mellett, hogy előfordulnak-e olyan válaszstratégiák, amelyek esetén gyakoribb az alkalmazásuk.

A jelen kutatás igazolta, hogy azonos bóktípuson belül esetenként eltérő válaszstratégiák emelkednek ki, az eredmény további vizsgálatok lehetőségét és egy új kutatás kiindulópontját is adhatja.

Hivatkozott szakirodalom

- Baron, Naomi S. 2004. See you online: Gender issues in college student use of instant messaging. *Journal of Language and Social Psychology* 23: 397–423.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. In E. N. Goody (ed): *Questions and politeness: Strategies in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press. 56–311.
- Cirillo, Valeria 2012. The Pragmatics of Virtual Environments. Compliment Responses in Second Life. *Lingue e Linguaggi* 7: 37–58.
- Erdősi Vanda 2012. A magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítése. Az oktatás és kutatás fő szempontjai. *Anyanyelvi Kultúraközvetítés* 1/1.
- Herring, Susan C. 2007. A faceted classification scheme for computer-mediated discourse. *Language@ internet* 4/1.
- Holmes, Janet 1986. Compliments and Compliment Responses in New Zealand English. *Anthropological Linguistics* 28/4: 485–508.
- Indah, Rohmani Nur – Rifana, Nur Fatikh 2017. The pattern of compliments in Instagram photo comments. *International Journal of Research Studies in Language Learning* 7/3: 57–69.
- Leech, Geoffrey N. 2014. *The pragmatics of politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Miles, Peggy 1994. Compliments and gender. *Occasional Paper* 26: 85–137.
- Ogiermann, Eva 2018. Discourse completion tasks. *Methods in pragmatics*. 229–255.

- Pap Andrea 2017. Jó a vice! Az olasz anyanyelvűek ironikus megnyilvánulásai magyarul (bókra adott válaszokban). *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 1–2: 125–132.
- Placencia, María Elena – Lower, Amanda – Powell, Hebe 2016. Complimenting behaviour on Facebook: Responding to compliments in American English. *Pragmatics and Society* 7/3: 339–365.
- Pomerantz, Anita 1978. Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints. In Jim Schenkein (ed): *Studies in the organization of conversational interaction*. New York: Academic Press. 9–112.
- Subrahmanyam, Kaveri – Greenfield, P. 2008. Online communication and adolescent relationships. *The Future of Children* 18/1: 119–146.
- Szili Katalin 2004. A bókra adott válaszok pragmatikája. Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 128/3: 265–285.
- Pino, Cecilia 1981. Muy a tus ordenes: Compliment Responses among Mexican-American Bilinguals. *Language in Society* 10/1: 53–72.
- Wolfson, Nessa – Manes, Joan 1980. The compliment as a social strategy. *Research on Language and Social Interaction* 13/3: 391–410.
- Wolfson, Nessa 1981. Compliments in cross-cultural perspective. *TESOL Quarterly* 15/2: 117–124.

ILLÉS TEKLA
 Budapesti Corvinus Egyetem
 tekla.illes1@gmail.com

A színpadok mögött

Az amerikai és a magyar filmvilág szereplőit érintő szexuális zaklatási vádakra érkező bocsánatkérések összehasonlítása

2017 nem csupán a pusztító hurrikánok miatt volt emlékezetes az Amerikai Egyesült Államokban. Ebben az évben vette kezdetét a #MeToo-mozgalom is, melyhez több szexuális zaklatással és erőszakkal vádolt hollywoodi filmproducer, forgatókönyvíró, rendező és színész neve köthető. Váratlanul söpört végig a filmvilágban az amerikai színésznő, Alyssa Milano (2017) „velem is megtörtént” tweetje. Egy tucat másik érintett mellett ő szintén áldozatnak vallotta magát. Bár a gyanúsítottak közül a legtöbben tagadták a vádak, többen mégis a bocsánatkérő közlemény közzététele mellett döntöttek. Munkám fókuszában a bocsánatkérés mint beszédaktus áll, melynek segítségével visszaállítható a beszélő vagy a hallgató hibájából felborított, kettejük közötti egyensúly (Szili 2003, vö. Blum-Kulka–House 1989). A bocsánatkérés mennyiségi és minőségi szempontból is eltérhet a különböző nyelvet beszélők, más kultúrában élők között. Ez okozhatja a félreértéseket és a legnagyobb kárt a különböző kultúrához tartozók együttműködésében (Szili 2003).

Kulcsszavak: #MeToo, bocsánatkérés, filmproducer, filmvilág, rendező, szexuális erőszak, szexuális zaklatás, színész.

1. Bevezetés

Dolgozatomban összehasonlítom, hogy mennyire tér el a bocsánatkérés aktusa, mennyiben változhat kontextustól függően, és milyen mértékű kulturális különbség fedezhető fel a magyar, illetve az angol nyelvű nyilatkozatok esetében. A kiválasztott bocsánatkéréseket munkámban kvalitatív tartalomelemzéssel, kommunikációs és pragmatikai szempontból vizsgálom. A vizsgálat anyagául olyan, a #MeToo-mozgalom elindulása után egészen 2020-ig nyilvánosságra hozott magyarországi és amerikai rendezők, színészek és egy filmproducer által kiadott közlemények szolgáltak, amelyek szerzői bocsánatkéréssel reagáltak az őket érintő vádakra; függetlenül a szexuális zaklatás pontos időpontjától és attól, hogy lesznek-e az ügynek jogi következményei (büntetés). A következő egyének bocsánatkérését (és bocsánatkérésük előzményeit) választottam ki: Gothár Péter, Kerényi Miklós Gábor, Marton László, Ben Affleck, Richard Dreyfuss, Morgan Freeman, Dustin Hoffman, Kevin Spacey, Ben Vereen és Harvey Weinstein.

Munkám célja, hogy feltérképezzem, milyen bocsánatkérő stratégiákat használtak a vádlottak, és milyen formulákból kellene állnia a közleményeknek egy ilyen súlyos sérelem esetén. Ezenkívül azt is megfigyelem, hogy a nyilatkozatok összetételétől függetlenül a sértettek elfogadják-e a bocsánatkérést és/vagy megbocsátanak-e a megvádoltaknak.

Kutatásom hipotézisei a következők: sem a magyar, sem az amerikai vádlottak bocsánatkérő közleményét követően nem történik meg a feloldozás, mert a bocsánatkérők elbagatellizálják az ügyet, és saját magukat is áldozatként állítják be – nyilatkozataikban nem ugyanazok a bocsánatkérő stratégiaegyüttesek ismétlődnek.

2. Szakirodalmi áttekintés

A bocsánatkérés vezethet ténylegesen a megbocsátáshoz, különösen akkor, hogyha egy súlyos sérelemről van szó (Kirchhoff – Wagner – Strack 2012). A bocsánatkérés mint beszédaktus összefüggésben áll az udvariassággal, amennyiben például a bocsánatkérésre arctámogató cselekedetként tekintünk. Ez mind a beszélő, mind a hallgató számára előnyökhöz vezethet – a beszélő beismeri hibáját, bocsánatot kér, a hallgató pedig elfogadja azt, s megbocsát neki (Brown–Levinson 1987, Martínez-Flor – Beltrán-Palanques 2014). Az, hogy milyen bocsánatkérő stratégiát választunk ki, egyén- és szituációfüggő is (Suszczyńska 1999). A más kultúrában élők másként értelmezhetnek bizonyos nyelvi sajátosságokat, ezért fontos, hogy tisztában legyünk azokkal, és aszerint válasszuk ki a megfelelő bocsánatkérő stratégiát. Minél súlyosabb egy sérelem, annál több elemből kell állnia a bocsánatkérésnek (Anderson – Linden – Habra 2006, Darby–Schlenker 1982, Fehr–Gelfand 2010, Robbennolt 2003a, Scher–Darley 1997, Kirchhoff et al. 2012). Ilyen a dolgozatomban vizsgált (emberi jogot sértő) súlyos sérelem – szexuális zaklatás és szexuális erőszak – elkövetésére vonatkozó bocsánatkérő reakció. A sérelmet elkövető célja lehet a minél nagyobb mértékű arcvesztés (Martínez-Flor – Beltrán-Palanques 2014) és a megbocsátás elérése; de előfordulhat az is, hogy inkább arcmentő stratégiát választ (Suszczyńska 1999), és elbagatellizálja az ügyet.

A szexuális erőszak az egyik súlyosabb az erőszakos bűncselekmények közül, emellett pedig a szexuális zaklatás gyakorisága (McCarthy 2017, Gideon et al. 2018) sem hagyható figyelmen kívül, melyek fontosságára hosszú idő után a #MeToo-mozgalom hívta fel a figyelmet nemcsak az Amerikai Egyesült Államokban, hanem a világ számos más pontján is.

2.1. A #MeToo-mozgalom után nyilvánosságra hozott bocsánatkérő közlemények

A szexuális zaklatással és/vagy erőszakkal vádolt, befolyással rendelkező személyek fő célja az, hogy közleményükben helyreállítsák saját imázsukat. A bocsánatkérés fontossága azonban abban rejlik, hogy javítson a sérelmet elkövető és a sértett viszonyán (Schumann–Dragotta 2020). Bennett és Earwaker (1994) tanulmánya szerint minél súlyosabb egy sérelem, annál nagyobb a megbocsátás elutasításának esélye (l. Kirchhoff et al. 2012). Ez pedig a beszélő arcfenyegetésének mértékét növeli, hiszen hiába alázkodik meg, ha bocsánatkérésének célja – vagyis a másik fél megbocsátása – nem teljesül. A közönség/nyilvánosság kedvezőbben fogadta azokat a közleményeket, amelyekben a megvádolt a részletekre kitérően fogalmazta meg mondandóját védekező hangnem használata nélkül, mint a kevésbé részletes, inkább

védekező jellegű nyilatkozatokat (Griffin et al. 1991, Kirchhoff et al 2012, Kirchhoff – Čehajić-Clancy 2014, Schumann–Dragotta 2020, vö. Scher–Darley 1997). Egy kifejezetten #MeToo-vádoltak bocsánatkérését vizsgáló kutatás pedig arra mutatott rá, hogy sokkal nagyobb előnnyel rendelkeznek azok, akik nem önfókuszú közleménybe építik bocsánatkérésüket (Schumann–Dragotta 2020).

3. A vizsgálat módszertana

Dolgozatomban magyarországi és amerikai rendezők, színészek és egy filmproducer szexuális zaklatás és/vagy erőszak vádjára érkező bocsánatkérését mutatom be, amelyeket a #MeToo-mozgalom elindulásától 2020-ig hoztak nyilvánosságra. Választásom arra a tíz főállású színészre, rendezőre és filmproducerre esett, akik írásos formában, tehát közleményben kértek bocsánatot. A Vox adatbázisában szereplő hét amerikai színész és rendező – Ben Affleck, Richard Dreyfuss, Morgan Freeman, Dustin Hoffman, Kevin Spacey és Ben Vereen – mellett Harvey Weinstein filmproducer is helyet kapott, hiszen ő a hollywoodi filmvilág első olyan szereplője volt, akinek szexuális zaklatás-botránya futótűzként terjedt szét. Az adatbázisban annak a 262 személynek (főként celebritásoknak, politikusoknak és vezérigazgatóknak) a neve szerepel, akiket szexuális zaklatással vádoltak meg. A magyar filmvilág három gyanúsítottját pedig az Index a Zaklatási botrányok Magyarországon (w1) elnevezésű aktája alapján gyűjtöttem össze. Ők voltak azok, akik valamelyik IFID-STRATÉGIA (Illocutionary Force Indicating Device) használatával kértek bocsánatot (esetleges) helytelen viselkedésükért és cselekedeteikért.

Fontos azonban kiemelni, hogy nem minden esetben önszántukból reagáltak a vádlottak. Előfordult olyan is, hogy egy újságírói felkeresést követően tették közzé mondanivalójukat. Mind az amerikai, mind a magyarországi esetek előzményeiről a legnagyobb itthoni és külföldi hírportálok által készített összefoglalókat használtam fel – főként azokat a forrásokat, melyekben a sértettek először számoltak be a történetekről.

3.1. Bocsánatkérési stratégiák

Suszczyńska (1999) és Szili (2003) tanulmányához hasonlóan munkámban én is a CCSARP (Cross-Cultural Study of Speech-Act Realization Patterns) kutatások klasszifikációs rendszerét vettem alapul, hogy segítséget nyújtson a megvádoltak megnyilatkozásláncainak elkülönítésében és osztályozásában (Blum-Kulka – Olshtain 1984, Szili 2003, vö Fraser 1981, Olshtain–Cohen 1983, Olshtain 1989).

Mivel Szili (2003) vizsgálata kifejezetten a magyar nyelvhasználók formulahasználatára irányult, ezért az ő öt típust elkülönítő taxonómiáját használtam, mely két általános és három szituációfüggő stratégiát tart számon. Ezek közül a témám szempontjából a legjelentősebb az ún. illokúciós erőt magába foglaló eszközök típusa, az IFID-ek, hiszen ezek tartalmazzák a bocsánatkérési szándékot.

A felelősség beismerésére vonatkozó sémák pedig a második stratégiatípusba tartoznak. Mivel e két típus kiemelkedően fontos, ezért ezek részletes bemutatásával kezdem. A CCSARP öttényezős modell formuláinak előfordulását az 4.3. alponban bemutatott táblázat foglalja össze.

3.1.1. IFID-stratégiák

A bocsánatkérési stratégiák közül a legjelentősebb az IFID-ek használta, melyek explicit módon fejezik ki a bocsánatkérési szándékot – egy bocsánatkérést kifejező ígét, vagyis performatívumot tartalmaznak. Például: *bocsánatot, elnézést kérek*. A bocsánatkérések alkalmasak a beszédaktus megjelenítésére és emellett rangsorolhatók is. Rámutathatnak arra, hogy a beszélő megnyilvánulásakor csupán a társadalmi elvárásoknak szeretne-e megfelelni vagy őszinte szándékát jeleníti-e meg (Szili 2003). Az IFID kifejezést Searle (1969) vezette be, majd Blum-Kulka és Olshtain (1984) fejlesztette tovább (Kirchhoff – Strack – Jäger 2009). Az IFID-stratégiák a legkonvencionálisabbak és leginkább használatosak a bocsánatkérés verbális kinyilvánításakor (Suszczyńska 1999). Olshtain és Cohen (1983) három alkategóriájukat különítette el a legerősebbtől a leggyengébb felé haladva (Szili 2003):

1. Illokúciós erőt magában foglaló eszközök (IFID-ek)

1.a Sajnálát kifejezése: *sajnálom (I am sorry)*

1.b Bocsánatkérés: *bocsánatot kérek (I apologize)*

1.c Megbocsátás kérése: *elnézést (excuse me), bocsáss meg (forgive me/pardon me)*

2. A felelősség beismerése

2.a A hiba beismerése: *az én hibám (it is my fault/mistake)*

2.b Önnön hiányosságunk beismerése: *nem tudom, hogy gondoltam (I was not thinking)*

2.c Annak felismerése, hogy a másik személynek jár a bocsánatkérés: *igazad van (you are right)*

2.d Szándékosság hiánya: *nem állt szándékomban (I did not mean to)*

Olshtain (1989) szerint a következő három stratégia szituációfüggő (Szili 2003):

3. Magyarázkodás, helyzetjelentés: *akkoriban más idők jártak (that was the culture then)*

4. Javítás felajánlása: *kifizetem az okozott kárt (I will pay for the damage)*

5. Ígéret a jövőbeli elkerülésre: *többé nem fog előfordulni (it will not happen again)*

Míg a bocsánatkérés (offer of apology) alkategóriához a *bocsánatot kérek* performatív szerkezet tartozik, addig a megbocsátás kérése (request for forgiveness)

alcsoporthoz a hallgatóhoz intézett elnézés, megbocsátás kérését tartalmazza (pl. *remélem megbocsátanak, elnézést kérek*).

3.2. Az illokúciós erőt fokozó és lefokozó elemek

Vannak olyan nyelvi fokozó és lefokozó eszközök is – ezeket a továbbiakban megkülönböztetés céljából félkövérrel jelölöm – (*Elborzaszt, hogy a cselekedetemmel netán kellemetlen helyzetbe hoztam őt. **Sajnálom. Bocsánatot kérek** azoktól, akik kényelmetlenül vagy megsértve érezték magukat – **sosem volt szándékomban** [mindezt éreztetni].*), melyeket a beszélő hozzákapsol egy-egy bocsánatkérő stratégiához. Ezen beszédaktus használatakor jobbra nem érvényes a különféle erősségű stratégiák egyidejű alkalmazása. A beszélő a kiegészítő elemekkel képes növelni a bocsánatkérési szándékának erejét. Ez pedig még nagyobb arcvesztést eredményez számára, így növelheti a hallgató megbocsátásának esélyét. Blum-Kulka és Olshtain (1984) a fokozó eszközök két típusát különböztette meg; ennek kiegészítését pedig Szili (2003) felosztása alapján különítettem el:

- a) IFID-en belüli eszközök
 - a.1 Határozók: **végzetlenül sajnálom**
 - a.2 Kérés, könyörgés: **tisztelettel kérem bocsánatkérésem elfogadását**
 - a.3 Ismétlés: **nagyon-nagyon sajnálom**
- b) IFID-en kívüli eszközök
 - b.1 Stratégiaegyüttesek (ugyanazon vagy más IFID-stratégia megismétlése): **Ezért kérttem bocsánatot [...], és továbbra is bocsánatot kérek...** Továbbá az öt stratégia közül kettő vagy akár több együttes használata: **Olyannyira sajnálom, hogy nem is tudom szavakba foglalni. Akkoriban behálózott a celebek és a drogok világa...**
 - b.2 Megszólítások: **Tisztelt Közvélemény!**

A nyelvi fokozók egyéni és kulturális sajátosságok mellett szociopragmatikai tényezőktől is függhetnek. Előfordulhat, hogy a beszélő többféle módon próbálja erősíteni mondandóját, mivel a másinak okozott sérelem mélyebben érinti őt, de az is lehet, hogy az egyik kultúrában (vagy adott esetben országban) ugyanannak a mondandónak, tettnek nagyobb súlya van, mint a másikban (Szili 2003). Például míg az Amerikai Egyesült Államokban a szexuális zaklatást büntetendő, addig Magyarországon nem (Kovács 2018).

Ugyanakkor a beszélő célja lehet az is, hogy a nyelvi lefokozók használatával védje saját arcát, csökkentse hibájának mértékét/súlyát esetleg a történetek letagadásával. Ide tartozik az alábbi két eset:

- a) Feltételeesség: **bocsánatot kérek, ha olyat tettem vagy úgy viselkedtem**
- b) A bocsánatkérés tényének megkérdőjelezése, a hiba másra hárítása: **Akkoriban behálózott a celebek és a drogok világa, az önvédelmi**

megnyilvánulásokig terjedhet: *Szándékom szerint mindig a művészet
valamilyen típusú megjelenéséért, a különleges belső világok
felszabadítására törekedtem.*

Az illokúciós erőt fokozó elemek előfordulását a 4.3. alpont 2. táblázata, a lefokozó elemek előfordulását pedig a 3. táblázat foglalja össze.

4. A tartalomelemzés részletei

4.1. Az amerikai filmvilág szereplőit érintő szexuális zaklatások vádjai és a vádlottak bocsánatkérő közleményeinek elemzése

4.1.1. A Harvey Weinstein-ügy

Az Oscar-díjas filmproducert legalább 80 nő – köztük Angelina Jolie, Gwyneth Paltrow és Salma Hayek – vádolta meg a szexuális zaklatástól egészen a szexuális erőszakig. Bár elismerte, hogy viselkedésével fájdalmat okozott, a vádak nagy része véleménye szerint: „teljes mértékben alaptalan” (w2, w3). A The New York Times 2017. október 5-én hozta nyilvánosságra leleplező sztoriját – többek között Rose McGowan és Ashley Judd is beszámolt a velük történetekről –, mely kirobantotta a Harvey Weinstein-botrányt (Kantor–Twohey 2017). Weinstein 2018. május 25-én adta át magát a New York-i rendőrségnek, azonban csak 2020. március 11-én ítélték el. Huszonhárom év letöltendő börtönbüntetést kapott szexuális erőszak és zaklatás miatt (w4).

4.1.1.1. Harvey Weinstein közleménye

Weinstein még aznap reagált a vádakra: október 5-én tette közzé nyilatkozatát, melyet többek között a BBC is közölt. A CCSARP öttényezős modelljéből négy teljesült Weinstein esetében, összesen hét stratégiaegyüttest, egyet pedig egy mondaton belül is használt. A közleményben lényegében csak magáról beszélt – inkább komolytalan, bizarr hangvétellű írásról van szó. Az utolsó bekezdés tartalma jelentősen elvonja a figyelmet bocsánatkérésről, így annak elfogadhatósága megkérdőjelezhető. Hiába használt közleményében három bocsánatkérő formulát és több stratégiaegyüttest is. Fontos kiemelni azonban azt, hogy Weinstein nem használt feltételeességet, mely lefokozza az illokúciós erőt. Bocsánatkérése részben sikeresnek bizonyult, mivel néhány áldozat elfogadta azt és megbocsátott.

4.1.2. A Ben Affleck-ügy

A színész 2017. október 10-én – az őt érintő botrány kitörése előtt egy nappal – a Harvey Weinstein-t ért szexuális zaklatási vádakra reagált Facebook-profilján. Közleményében kijelentette, hogy támogatni kell azokat, akik nyilvánosságra hozták a velük megtörténeteket, és elítélni azokat, akik hasonló módon viselkednek, mint Weinstein (Gajanan 2017). Másnap egy Twitter-bejegyzésben hívták fel a figyelmet arra, hogy Affleck az MTV Total Request Live c. műsorában interjú közben fogdosta

Hilarie Burtont. A színésznő csak ezután hozta nyilvánosságra tapasztalatait (Grady 2017, Mumford 2017). Ezt követően Annamarie Tandler (sminkművész), illetve Jen Statsky (író) is szexuális zaklatással vádolta meg a színészt (Grady 2017). Az egyik legnagyobb filmadatbázis, az IMDb adatai szerint a 2017-es botrányt követően Affleck pár évig nem kapott és/vagy vállalt filmszerepet, csupán gyártásvezetője volt a Város a hegyen (City on a Hill) c. sorozat egyik epizódjának. Azóta azonban hét filmfelkérést is kapott.

Kijelenthetjük, hogy az Oscar-díjas színész karrierjét nem törték meg a szexuális zaklatás-vádak.

4.1.2.1. Ben Affleck közleménye

Affleck október 11-én Twitter-felületén kért bocsánatot Burtontól, akit az interjú közben fogdosott (Gonzalez 2017). A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Affleck esetében, csupán egy stratégiaegyüttes található közlendőjében. Weinstein közleményéhez hasonlóan ő sem használt feltételeességet, és csupán egy bocsánatkérő formula fordult elő nyilatkozatában, azt azonban két illokúciós erőt fokozó eszközzel erősítette meg. Ez alapján Affleck bocsánatkérése elfogadhatónak tekinthető.

4.1.3. A Kevin Spacey-ügy

2017. október 29-én elsőként számolt be Anthony Rapp (színész) a vele történetéről. Rajta kívül még 7 férfi – köztük Robert Cavazos (színész), Tony Montana (rendező), Harry Dreyfuss (színész), Andy Holtzman (színházi koordinátor) – szexuális zaklatással, 5 férfi – köztük a Kártyavár (House of Cards) c. sorozat egyik asszisztense és egy anonimítást kérő színész – pedig szexuális erőszakkal vádolta meg Spacey-t (Cheng–Vary 2017). Spacey minden vádat tagadott, s bár egyszer sem ítélték el (w5), karrierje romba dőlt. 2017 óta csupán egy filmben szerepelt az IMDb adatbázis adatai szerint. Több szervezet megszakította az Oscar-díjas színésszel való együttműködését, köztük a Netflix is.

4.1.3.1. Kevin Spacey közleménye

A színész október 30-án Twitter-bejegyzésben reagált az őt érintő vádakra (Park 2017). A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Spacey esetében. Két stratégiaegyüttest használt közleményében ugyanazon IFID-stratégia megismétlésével, illetve az IFID-stratégiák és a magyarázkodás összekapcsolásával. Ahogy Weinstein, ő is inkább önmagát helyezte középpontba. Bár az illokúciós erőt fokozó elemek közül kettőt, a lefokozó elemek közül pedig egyet használt, mégsem tekinthető elfogadhatónak bocsánatkérése a feltételeesség használata, illetve a nyilatkozat fő témájának megváltoztatása miatt.

4.1.4. A Dustin Hoffman-ügy

Anna Graham Hunter (író) volt az első, aki 2017. november 1-jén szexuális zaklatással vádolta Hoffmant. Részletesen számolt be összefoglalójában a színész viselkedéséről, akit predátornak nevezett (Hunter 2017). Az író beszámolóját követően Wendy Riss Gatsiounis (producer) és Kathryn Rossetter (színész) is szexuális zaklatással vádolta meg őt (Holloway 2017, Lee 2017). Az Oscar-díjas színész és képviselője a további vádakra nem reagált. Az IMDb adatai alapján a botrányt követően két film főszerepét is megkapta.

4.1.4.1. Dustin Hoffman közleménye

A The Hollywood Reporter megkeresésére Hoffman még aznap, november 1-jén reagált a vádakra. A CCSARP öttényezős modelljéből csupán egy teljesült Hoffman esetében. Rövid közleményében egy IFID-stratégia fordult elő, mellyel a sajnálatát fejezte ki a feltételeesség használatával. Az illokúciós erőt fokozó elemek közül azonban egyet sem használt. A 2017-es Tribeca Filmfesztiválon azt is közölte, hogy azt tette, amit a tanácsadói javasoltak a vádak után, bocsánatot kért (Zeitchik 2017). Mindezt Hoffman bocsánatkérő közleménye a legkevésbé tekinthető elfogadhatónak.

4.1.5. A Richard Dreyfuss-ügy

Jessica Teich (író) 2017. november 7-én szexuális zaklatással vádolta meg Dreyfust, miután a színész két nappal korábban Twitter-bejegyzésében (Dreyfuss 2017) fejezte ki¹, mennyire büszke fiára, Harryre, aki nyilvánosságra hozta a Spacey-vel történeteket. Teich képmutatónak nevezte Dreyfust. A nő állítása szerint a közös munkájuk során szexuális tárgyként kezelte. Teich félt a nyilvánosságtól, miközben Dreyfuss fiának közleménye arra sarkallta őt, hogy beszámoljon a vele történetekről (Yuan 2017). Az író nem jelentette fel az Oscar-díjas színészt, karrierjére pedig az IMDb információja szerint nem volt negatív hatással az ügy. A 2017-es évet követően összesen 13 felkérést fogadott el.

4.1.5.1. Richard Dreyfuss közleménye

2017. november 10-én Dreyfuss közleményben reagált a Vulture megkeresésére. A CCSARP öttényezős modelljéből három teljesült Dreyfuss esetében. Összesen három stratégiaegységet használt közleményében. A színész tagadta a vádakat, a felelősséget részben másra hárította. S bár az illokúciós erőt fokozó elemek túlsúlyban vannak a lefokozó eszközökkel szemben, Dreyfuss csupán egy

¹ Az eredeti poszt megtekinthető itt:

https://twitter.com/RichardDreyfuss/status/926970885990477824?ref_src=twsrc%5Etfw

bocsánatkérő formulát használt, mellyel nem konkretizálta sajnálatának mértjét, ezért nem tekinthető elfogadhatónak bocsánatkérése.

4.1.6. Ben Vereen-ügy

A Tony-díjas Broadway színészt, Ben Vereent két színésznő – Kaitlyn Terpstra és Kim (vezetéknévét nem hozta nyilvánosságra) – 2018. január 4-én vádolta meg szexuális zaklatással. Állításuk szerint egyikőjüket rávette arra, hogy orális szexet létesítsen vele. Ezenkívül erkölcstelen megjegyzésekkel és viselkedéssel is meggyanúsították (Cox 2018, Nordine 2018, Puente 2018). Az IMDb adatai szerint Vereen karrierjét nem befolyásolták a történetek, hiszen a botrányt követően legalább 6 felkérést kapott.

4.1.6.1. Ben Vereen közleménye

Vereen 2018. január 5-én Twitter-bejegyzésében tette közzé nyilatkozatát – melyet azóta már törölt. A CCSARP öttényezős modelljéből négy teljesült Vereen esetében. A rendező három bocsánatkérő formulát és hét stratégiaegyüttest használt. Elismerte tetteit, bár kiemelte, hogy céljai, szándékai mások voltak. Vereen nem keresett kifogásokat, nem tagadta a vádakat, nem védte arcát, s a minél teljesebb önmegsemmisítésre törekedett. Az illokúciós erőt lefokozó elemek közül egyet sem, a fokozók közül azonban kettőt is használt, ezért bocsánatkérése a leginkább elfogadhatónak tekinthető.

4.1.7. A Morgan Freeman-ügy

Freemant 8 nő – anonimitásukat megtartva több film produkciós asszisztense, egy stábvezető és Chloe Melas (riporter) – vádolta meg szexuális zaklatással. Az első sértett (produkciós asszisztens) 2018. május 24-én hozta nyilvánosságra a vele történeteket. Emellett 16 személy erősítette meg a színész erkölcstelen viselkedését. Senki sem jelentette az incidenst, a legtöbben azért, mert féltették a munkájukat (Phung–Melas 2018). Az Oscar-díjas színész karrierjére az IMDb adatbázisa szerint egyáltalán nem voltak hatással a szexuális zaklatás-vádak. A botrány óta több mint 14 felkérést kapott.

4.1.7.1. Morgan Freeman közleménye

A CNN felkereste Freeman szóvivőjét, aki megkérte, részletezzék a vádakat. Ezt követően többször is továbbították az e-mailt, válasz azonban egyszer sem érkezett. A leleplező cikk megjelenését követően Freeman még aznap, május 24-én hozta nyilvánosságra első közleményét (Phung–Melas 2018), május 25-én pedig újabb közleményt adott ki, melyet többek között a The Guardian is közzétett. Mivel mindkét közleménye szorosan összefügg egymással, emellett pedig maga a szerző is visszautal első nyilatkozatára, ezért azokat egy összefogó közleményként elemzem.

A CCSARP öttényezős modelljéből három teljesült Freeman esetében. Összesen három stratégiaegyüttest használt, ugyanazon IFID-stratégia megismétlésével. Először a feltételelesség használata nélkül, később azonban már a feltételelesség használatával kért bocsánatot. Inkább a vádak tagadását hangsúlyozta, ezért bocsánatkérésének elfogadhatósága megkérdőjelezhető.

4.2. A magyar filmvilág szereplőit érintő szexuális zaklatások vádjai és a vádlottak bocsánatkérő közleményeinek elemzése

4.2.1. A Marton László-ügy

A 2017. október elején kirobbanó Weinstein-botrány híre, ahogy a világ számos más tájára, úgy Magyarországra is eljutott. Legelőször Sárosdi Lilla (színésznő) beszélt a nyilvánosság előtt arról, hogy Marton László – filmrendező és színházigazgató – szexuálisan zaklatta. Marton még aznap, 2017. október 19-én, az Országos Sajtószolgálathoz eljuttatott közleményben (Marton 2017a) tagadta az őt érintő vádakot (Urfi 2017a). Néhány nappal később – anonimitásukat megtartva – összesen 10 nő vádolta meg szexuális zaklatással Martont (Kovács 2017). Nem sokkal később a magyar sajtó arra is felfigyelt, hogy egy kanadai színház (Soulpepper Theatre Company) jóval Sárosdi esete előtt, 2015-ben szakította meg együttműködését Martonnal, mivel a színházközösség két tagja is szexuális zaklatással vádolta őt. A közösség az áldozatok anonimitásának megőrzése érdekében nem tett további lépéseket (Urfi 2017b). Marton 2019-ben újra rendezői székbe ülhetett a Veszprémi Petőfi Színházban (Kovács 2019).

4.2.1.2. Marton László közleménye

Egy héttel később, 2017. október 26-án az Országos Sajtószolgálatnak továbbított nyilatkozatban (Marton 2017b) elismerte bűnösségét. A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Marton esetében, összesen két stratégiaegyüttest használt. Marton közleménye elején áldozatként állítja be magát és családját is. A szándékosság hiányát kiemelve tudomásul vette, hogy megsértett másokat. Ezt követően pedig minden névvel és név nélkül megszólaló személytől bocsánatot kért a feltételelesség használatával. A dolgozatomban említett magyarországi megvádolt személyek közül Marton az egyetlen, aki megbocsátást kért. Bár az illokúciós erőt fokozó elemekből kettőt használt, bocsánatkérését a feltételelesség használatával fejezte ki – emiatt megkérdőjelezhető annak elfogadhatósága. Ennek ellenére Sárosdi mégis elfogadta, ezért bocsánatkérése (legalább részben) sikeresnek tekinthető.

4.2.2. A Kerényi Miklós Gábor-ügy

Miután Maros Ákos (táncos) 2017. november 6-án beszámolt a vele történetekről, Kerényi Miklós Gábort (Kerót) a Budapesti Operettszínház igazgatósága azonnali hatállyal eltanácsolta (Haász 2017). Maros mellett Kalmár Péter (rendező) és

Czapáry Veronika (író) is szexuális zaklatással vádolta meg Kerényit (w6, w7). Az Operettszínház belső vizsgálatának lezárása után a színház nyilatkozatában közölte, hogy az ügyben senki nem tett feljelentést és magánindítványt sem terjesztett elő – ezzel csupán a sértettek élhetnek (w8). A közleményben arra is kitértek, hogy biztosítják a Kerényi által rendezett előadások zavartalan lebonyolítását (Haász 2017). Az incidens után Kerényi több rendezői felkérést kapott – külföldön is (Csatári 2019).

4.2.2.2. Kerényi Miklós Gábor közleményei

A szexuális visszaélésekkel vádolt rendező először 2017. november 17-én saját Facebook-profilján reagált a vádakra (w9). Mivel a két közlemény – Freeman nyilatkozatához képest – egymástól mennyiségi és minőségi szempontból is jelentősen eltér (az első lényegre törőbb, míg a második sokkal részletesebb), ezért azokat egymástól függetlenül elemzem. A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Kerényi első közleményében, összesen két stratégiaegyüttest használt. Bár nem tagadta a vádakat, a feltételeesség használatával kért bocsánatot, s közben magát védte. Minden esetben a saját művészeti kifejezőmódjára hivatkozott. Ezen bocsánatkérése tehát nem tekinthető elfogadhatónak. Az ennél is kisebb mértékű arcsértés elkerülése érdekében pedig egy újabb közleményt hozott nyilvánosságra közel fél év elteltével. Kerényi 2018. április 3-án az Indexnek továbbított közleményében részletesen reagált a vádakra. A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Kerényi második nyilatkozatában, összesen két stratégiaegyüttest használt. Bűnbakként és áldozatként tekintett magára, Maros Ákostól, az első felszólalótól azonban bocsánatot kért. Ezt követően a rendező fenyegetésbe kezdett: bárkit beperel, aki a továbbiakban bármilyen szexuális visszaéléssel megvádolja őt. Meggondolatlan és méltatlan viselkedését (melyet elismert) egyszerűen azzal magyarázta, hogy ő ilyen. Az illokúciós erőt fokozó elemek közül az előző közleményéhez hasonlóan, szintén kettőt használt, azonban nem ugyanazon elemek ismétlődtek. Bár feltételeesség nem fordult elő, a bocsánatkérés tényét kétszer is megkérdőjelezte. Ezen nyilatkozata elsősorban az ügy tisztázására irányult, mintsem a még nagyobb mértékű arcvesztésre, ezért bocsánatkérésének elfogadhatósága megkérdőjelezhető.

4.2.3. A Gothár Péter-ügy

A budapesti Katona József Színház 2019. november 19-én hivatalos weboldalán tette közzé, hogy az egyik munkatársuk több esetben is erkölcsi határokat átlépő módon viselkedett a színház dolgozóival. Közölték, hogy a színház belső vizsgálatot rendelt el, és azonnali hatállyal elbocsátotta az elkövetőt. A rendező később elismerte, hogy róla volt szó. Egy anonimitást kérő szemtanú (színházi dolgozó) is alátámasztotta a rendező erkölcstelen viselkedését (w11). Gothár a Színház- és Filmművészeti Egyetemen is elvesztette állását (w12), később azonban a másik két rendezőtársához hasonlóan ő is újra rendezői székbe ülhetett (w13).

4.2.3.2. Gothár Péter közleménye

Gothár Péter (2019) nyilatkozatát a Katona József Színház hivatalos weboldalán tette közzé 2019. november 20-án. A CCSARP öttényezős modelljéből kettő teljesült Gothár esetében, összesen két stratégiaegyüttest használt. Gothár közleménye az egyetlen, melyben megemlíti, hogy az incidens mikor történt, s azt is, hogy a bocsánatkérés és annak elfogadása már megtörtént. Beismerte, hogy erkölcsileg elfogadhatatlan módon viselkedett. S mivel az eset a köztudatba került, ezért nyilvánosan is sajnálatát fejezte ki. Gothár a bocsánatkérő formulák és az illokúciós aktust fokozó elemek közül is kettőt alkalmazott, feltételeességet pedig egyáltalán nem használt, ezért közleménye elfogadhatónak és sikeresnek tekinthető – az utóbbi azért, mert állítása szerint az áldozat elfogadta bocsánatkérését.

Kevin Spacey	(1)	(1)						(1)		
Dustin Hoffman	(1)									
Richard Dreyfuss	(1)					(1)		(2)		
Ben Vereen	(3)		(1)			(1)		(1)		(1)

Morgan Freeman		(3)					(1)	(1)		
Marton László		(1)				(1)	(1)			
Kerényi Miklós Gábor – 1. közlemény		(1)	(2)				(1)			
Kerényi Miklós Gábor – 2. közlemény	(1)	(3)				(2)				

Gothár Péter	(1)	(1)				(2)				
--------------	-----	-----	--	--	--	-----	--	--	--	--

1. táblázat. Az öttényezős modell formuláinak előfordulása

A vádlottak, akik bocsánatot kértek	a) IFID-en belüli eszközök			b) IFID-en kívüli eszközök	b.2 Megszólítások
	a.1 Határozók	a.2 Kérés, könyörgés	a.3 Ismételés	b.1 Stratégiaegyüttesek	
Harvey Weinstein	(2)			(7)	
Ben Affleck	(1)			(1)	
Kevin Spacey	(1)			(2)	
Dustin Hoffman					
Richard Dreyfuss	(1)			(3)	
Ben Vereen	(1)			(7)	
Morgan Freeman				(3)	
Marton László		(1)		(2)	
Kerényi Miklós Gábor – 1. közlemény				(2)	(3)
Kerényi Miklós Gábor – 2. közlemény	(1)			(2)	
Gothár Péter	(1)			(2)	

2. táblázat. Az illokúciós erőt fokozó elemek előfordulása

A vádlottak, akik bocsánatot kértek	a) Feltételesség	b) A bocsánatkérés tényének megkérdőjelezése
Harvey Weinstein		(1)
Ben Affleck		
Kevin Spacey	(1)	
Dustin Hoffman	(1)	
Richard Dreyfuss		(2)
Ben Vereen		
Morgan Freeman	(1)	
Marton László	(1)	
Kerényi Miklós Gábor – 1. közlemény	(2)	(1)
Kerényi Miklós Gábor – 2. közlemény		(2)
Gothár Péter	(1)	

3. táblázat. Az illokúciós erőt lefokozó elemek előfordulása

4.4. Az amerikai vádlottak bocsánatkérő közleményeinek összehasonlítása

Ahogy azt a Suszczyńska (1999) által végzett kutatás is alátámasztja, a megbánás kifejezése az angol anyanyelvűek esetében a legtöbbször használt stratégia azért, mert a többi szerkezethez képest ez kevésbé arcfenyegető, mint a megbocsátás kérése. A bocsánatkérést pedig a sajnálat kifejezésével kötik össze a legtöbb esetben. Ennek megfelelően a hét megvádolt közül a legtöbb a megbánás/sajnálat, illetve a bocsánatkérés kifejezését használta nyilatkozatában. A többség célja tehát feltehetően az volt, hogy minél kevésbé alázkodjanak meg.

Az IFID-stratégiák közül öten használták a sajnálat kifejezését, négyen a bocsánatkérést, egy vádlott pedig megbocsátást is kért. Előfordult, hogy ugyanazon IFID-stratégia többször is szerepelt egy-egy közleményben – Weinstein kétszer, Vereen háromszor fejezte ki sajnálatát, Freeman pedig háromszor emelte ki a bocsánatkérést –, emellett három közleményben két különböző IFID-stratégia is megjelent. Ez utóbbi Weinstein, Spacey és Vereen esetében fordult elő. Weinstein és Spacey nyilatkozatában a sajnálat kifejezése mellett a bocsánatkérést, míg Vereen a sajnálat mellett a megbocsátás kérése eszközt használta. Hármójuk közül azonban Vereen közleményében fordult elő a legtöbb bocsánatkérő formula – összesen négy. Öten használták a magyarázkodás, helyzetjelentés elemet, a legtöbbször – kétszer – Dreyfuss. A magyarázkodás használata mellett Weinstein és Dreyfuss a bocsánatkérés tényét kérdőjelezte meg. Vereen volt az egyetlen, aki kijelentette, lényegében ígéretet tett, hogy a jövőben korábbi viselkedését figyelembe véve jár el kapcsolatai kialakításakor.

Az illokúciós erőt fokozó elemek közül a többség határozókat használt. A kérés, könyörgés, az ismétlés és a megszólítás azonban egyik esetben sem fordult elő. A hét megvádolt közül Hoffman volt az egyetlen, aki egyet sem használt a fokozó elemek közül. Rövid közleményében a feltételesség használatával fejezte ki

sajnálata, nem önszántából hozta nyilvánosságra közleményét, ezt ő maga erősítette meg. Ezért nyilatkozata a legkevésbé elfogadhatónak tekinthető.

Spacey amellet, hogy megpróbálta elterelni a vádakról, a bocsánatkérésének okáról a figyelmet, csupán a feltételeesség használatával kért bocsánatot. Az ő nyilatkozata keltett leginkább felháborodást, mivel előtérbe került szexuális identitásának nyilvánosságra hozása (Rahman 2017). Bocsánatkérése emiatt nem tekinthető elfogadhatónak. Dreyfuss közleményében nem egyértelmű, miért kért bocsánatot. Hiába használt több stratégiaegyüttest, mint Spacey. Mindketten megpróbálták megmagyarázni az (esetleges) incidenseket. Dreyfuss a felelősséget részben másra hárította, ezért az ő bocsánatkérése sem tekinthető elfogadhatónak.

Weinstein és Vereen a legtöbb – összesen hét – stratégiaegyüttest használt, azonban Weinstein eggyel több határozóval erősítette meg bocsánatkérő formuláinak illokúciós erejét. Közleménye második felében azonban – Spaceyhez hasonlóan – teljes mértékben elterelte a bocsánatkérés fontosságáról a figyelmet, mellyel saját arcát védte. Közleményének elfogadhatóságát ezért kérdőjelezték meg (Garber 2017). Fontos kiemelni azonban, hogy két színésznő – Judd és Hayek – is megbocsátott Weinsteinnak, McGowan azonban erre nem volt hajlandó. Freeman először a feltételeesség használatával, majd anélkül kért bocsánatot, mégis inkább a vádak tagadását helyezte előtérbe nyilatkozatában. Így az ő bocsánatkérése is megkérdőjelezhető.

Affleck és Vereen azonban egyszer sem használt feltételeességet, és a bocsánatkérés tényét sem kérdőjelezte meg. Affleck közleményében a CCSARP öttényezős modellje közül kettő, Vereen közleményében összesen négy teljesült. Bár Affleck nyilatkozatát eleinte nem fogadta jól a nyilvánosság, a lényegre törő közleményének összetétele miatt mégis elfogadhatónak minősíthető (Mumford 2017). Affleckkel ellentétben Vereen a minél teljesebb önmegsemmisítésre törekedett, emiatt az ő bocsánatkérése tekinthető a leginkább elfogadhatónak.

Fontos kiemelni azt is, hogy bár Weinstein és Dreyfuss közleménye területi szempontból a leghosszabb, Affleck nyilatkozata a legrövidebb, s Vereené is sokkal rövidebb és lényegre törőbb volt az első kettőnél. Ennek megfelelően egy rövid, lényegre törő közlemény is ugyanolyan elfogadhatónak – vagy akár még elfogadhatóbbnak is – tekinthető, mint egy részletes, hosszú gondolatmenetekkel teli nyilatkozat.

4.5. A magyar vádlottak bocsánatkérő közleményeinek összehasonlítása

Szili (2003) tanulmánya szerint a magyar anyanyelvűek körében a bocsánatkérés és a megbocsátás kérése a legelterjedtebb. Ezt támasztja alá, hogy a három magyar vádlott közleményében a bocsánatkérés az egyetlen, amely mindannyiójuknál előfordult – Kerényi második közleményében (mely az összes közül a leghosszabb) összesen háromszor. Emellet csupán az ő közleményében fordult elő a megbocsátás kérése elem is. Marton volt az egyetlen, aki egyszer használt egy IFID-stratégiát – a négy közlemény közül azonban az ő közleménye volt a második leghosszabb. Gothár ezzel szemben kétszer használt egy-egy bocsánatkérő formulát. A három nyilatkozat

közül az övé volt a legrövidebb. Emellett pedig mindannyian két stratégiaegyüttest is használtak. Tehát mind az angol, mind a magyar nyelvű közlemények összetétele alapján arra következtethetünk, hogy egy részletes, hosszú gondolatmenetet kifejtő nyilatkozat nem feltétlenül tartalmaz több IFID-stratégiát vagy stratégiaegyüttest, mint egy rövidebb.

Az IFID-eken kívül még egy stratégia – a felelősség beismerése – is előfordult mindhármuk közleményében. Kerényi első nyilatkozatában egyszer a szándékosság hiányát emelte ki, a másodikban azonban kétszer említette annak felismerését, hogy a másik személynek jár a bocsánatkérés. A két említett elem Martonnál is előfordult. Azt követően azonban már csak az utóbbi – a bocsánatkérés szükségességének felismerése – fordult elő Kerényi második közleményében és Gothár nyilatkozatában is. Megfigyelhető, hogy a három közleményben ugyanazok a stratégiaegyüttesek ismétlődnek. Mivel Marton volt az első, aki nyilvánosságra hozta közleményét, elképzelhető, hogy Kerényi és Gothár is az ő általa kiválasztott, megfelelőnek vélt elemek igénybevitelével építette fel saját nyilatkozatát. Ezt támasztja alá a társadalmi bizonyíték elve, mely szerint azt tartjuk megfelelőnek, helyesnek, amit mások is annak vélnek – legyen szó egy döntésről vagy akár viselkedésről (Cialdini 2009).

Mindannyian használtak illokúciós erőt fokozó elemet, azonban csak két közleményben fordult elő lefokozó elem. Az előbbiből Kerényi első, rövidebb közleményében szerepelt a legtöbb, azt azonban mindkét nyilatkozatában (bár nem teljes mértékben) ellensúlyozta a lefokozó eszközök használatával. Első bocsánatkérése ezért nem tekinthető elfogadhatónak. Második nyilatkozatában azonban már nem használt feltételeességet, anélkül kért bocsánatot. Viszont fenyegetést is használt, s inkább a történetek tisztázására fektetett nagyobb hangsúlyt – magát helyezte a középpontba. Emiatt bocsánatkérésének elfogadhatósága megkérdőjelezhetővé vált. Marton volt az egyetlen, aki bocsánatkérése elfogadását kérte, melyet a sértett (Sárosdi) nyilvánosan is elfogadott – emiatt az sikeresnek tekinthető. Bár csupán egy esetben fordult elő, azt feltételezhetjük, hogy a kérés, könyörgés illokúciós erőt fokozó elem a bocsánatkérés elfogadásához, sikerességéhez vezethet. Bocsánatkérését azonban a feltételeesség használatával fejezte ki, s önmagára áldozatként tekintett, ezért kérdőjelezhető meg bocsánatkérésének elfogadhatósága. Egyedül Gothár nem használt illokúciós erőt lefokozó elemet, és azt állította, hogy az ő múltban történt bocsánatkérését is elfogadták, így az is sikeresnek tekinthető.

4.6. Az amerikai és a magyar vádlottak bocsánatkérő közleményeinek összehasonlítása

Míg a magyar nyelvű közleményekben a CCSARP öttényezős modellje közül csupán kettő teljesült, az angol nyelvű közleményekben azonban – bár nem egyidejűleg – mind az öt tényező megjelent. A legtöbb – egyidejűleg összesen négy – Weinstein és Vereen nyilatkozatában fordult elő. Csupán Spacey és Hoffman határolódott el a felelősség beismerésétől, Affleck és Hoffman pedig nem próbált

meg magyarázkodni. Weinstein és Kerényi nyilatkozatában fordult elő az, hogy egy mondaton belül egy stratégiaegyüttes szerepelt. Mindketten a sajnálat kifejezését kombinálták – míg az előbbi a javítás felajánlásával, az utóbbi a felelősség beismerésével. Bár a hiba beismerésével csökkenteni tudjuk arcunk mértékét, így kiegyenlítve a beszédpartner arcát ért veszteséget (Szili 2003), egyik nyilatkozatban sem szerepelt sem a hiba, sem pedig az önnön hiányosság beismerése – bár helytelen viselkedésüket néhányan igen, hibájukat nem ismerték be, valamint (esetleges) helytelen cselekedetüket és/vagy viselkedésüket sem kérdőjelezték meg.

Kilenc megvádolt közleményében van jelen legalább egy illokúciós erőt fokozó elem. Ezen eszközök közül a kérés, könyörgés egyedül Marton, a megszólítás pedig csak Kerényi nyilatkozatában fordult elő. Az ismétlés elem egyik közleményben sem fordult elő. Az illokúciós erőt fokozó elemeket használók közül Affleck, Vereen és Gothár bocsánatkérése tekinthető sikeresnek vagy elfogadhatónak. Tehát nem minden esetben eredményes a fokozó eszközök jelenléte. Bár Weinstein bocsánatkérésének elfogadhatósága megkérdőjelezhető, két sértett nyilvánosan is megbocsátott a filmproducernek, egy azonban nem. Ez alapján részben sikeresnek tekinthető Weinstein bocsánatkérése. Nyolc közleményben pedig legalább egyszer előfordult egy illokúciós erőt lefokozó elem. Affleck és Vereen egyetlen illokúciós erőt lefokozó elemet sem használt. Mindkét bocsánatkérés elfogadhatónak tekinthető. A lefokozó elemet használók közül összesen négy nem tekinthető elfogadhatónak vagy őszintének, négy elfogadhatósága pedig megkérdőjelezhető. Az illokúciós erőt lefokozó elemek jelenléte összefüggésben áll a bocsánatkérés elfogadhatóságának hiányával és/vagy megkérdőjelezhetőségével.

5. Összefoglalás

Az a reakciólánc, melyet 2017 októberében a Weinstein-féle szexuáliserőszak- és szexuális zaklatás-vádak indítottak el, arra utal, hogy az erkölcsi elszámoltathatóság és bocsánatkérés relevanciája meghatározóbb, mint valaha. Több százan hozták nyilvánosságra a velük történeteket, és léptek fel olyan befolyásos közéleti személyek ellen is, akik szexuálisan zaklatták vagy bántalmazták őket. A #MeToo-mozgalom globális elterjedése arra bátorította az embereket, hogy megosszák egymással tapasztalataikat, felhívva a figyelmet arra, mekkora jelentősége van e társadalmi szintű problémának (Schumann–Dragotta 2020). Reményre ad okot a mozgalom folytatása, a Times Up!-kampány is, mely alapítványával világszerte segíti a szexuális zaklatás áldozatait (Kovács 2018).

Bár a kvalitatív kutatásom eredményei arra mutattak rá, hogy a szexuális zaklatás- és szexuáliserőszak-vádakra érkező bocsánatkérő közlemények többsége nem elfogadható vagy megkérdőjelezhető, előfordult, hogy ennek ellenére mégis elfogadták azokat. Sárosdi elmondása szerint például lelki megnyugvást eredményezett számára az, hogy Marton egyáltalán reagált a vádakra – bár a feltételeességet használva kért bocsánatot (w14). Fontos kiemelni azonban, hogy a sértettek nagy többsége nem reagált a vádlott bocsánatkérő közleményére/közleményeire. Megfigyelhető, hogy azok a nyilatkozatok, melyek

felépítésétől függően, valamint az illokúciós erőt lefokozó elemek elhagyásával kértek bocsánatot, elfogadhatónak bizonyultak. Sikerességük a legtöbb esetben viszont azért kérdéses, mert nyilvános megerősítés nem érkezett a sértettektől – nem tudjuk, elfogadták-e a bocsánatkérést, esetleg megbocsátottak-e a megvádoltaknak.

Első hipotézisem beigazolódott – mely szerint mind a magyar, mind az amerikai vádlottak bocsánatkérő közleményét követően nem történik meg a feloldozás, mert ők elbagatellizálják az ügyet –, hiszen Weinstein sértettjei közül csak ketten bocsátottak meg a filmproducernek (egyikőjük száanalomból), Marton bocsánatkérését az egyik sértett elfogadta, Gothár pedig kijelentette, hogy már megtörtént a feloldozás (az áldozat nyilvánosan nem reagált). A további hét esetben azonban nem reagáltak a sértettek és/vagy nem fogadták el a megvádoltak bocsánatkérését. Második hipotézisem – saját magukat is áldozatként állítják be – nem igazolódott be, csupán négy közleményben fordult elő az, hogy a gyanúsítottak áldozatként tekintettek magukra, azonban a legtöbben a minél kisebb mértékű arcvesztésre törekedtek. Harmadik hipotézisem – nyilatkozataikban nem ugyanazok a bocsánatkérő stratégiaegyesütségek ismétlődnek – részben igazolódott be, mert a magyar vádlottak közleményeiben megfigyelhető egy séma, mely mind a négy nyilatkozatban megegyezett.

Kutatásommal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a bocsánatkérés gyakran elmarad, különösen egy ilyen súlyos sérelem esetén, pedig fontos beszédaktus, hiszen ez vezethet ténylegesen a megbocsátáshoz. Emellett pedig arra is rámutatnék, hogy a #MeToo-mozgalom mennyire fontos társadalmi párbeszédet indított el, különösen most, mikor a nemek forradalmát éljük. Kutatásom limitációihoz tartozik az, hogy nem megegyező az amerikai és a magyarországi filmvilág szereplőitől származó közlemények száma – Magyarországon csupán hárman kértek nyilvánosan bocsánatot, míg az amerikaiak közül heten. A korpuszomba csupán a főállású színészek, rendezők és egy filmproducer közleménye került bele, a forgatókönyvírók, televíziós személyiségek nyilatkozatai nem.

Mivel a bocsánatkérés helyzet- és személyiségfüggő is (Suszczyńska 1999), ez a terület a továbbiakban részletesebb kutatást igényel. Érdemes lehet más anyanyelvű vádlottak nyilatkozatának elemzése és azok egymással való összehasonlítása, így rámutatva a különböző kultúrák nyelvi sajátosságaira – hiszen a kulturális tényezők is befolyásolják azt a döntésünket, mely bocsánatkérő stratégiát preferáljuk egy adott szituációban (Suszczyńska 1999). Munkám ugyanakkor további tanulmányok alapjául szolgálhat.

Források

Cheng, Susan – Vary, Adam B. 2017. *Here are the people who Kevin Spacey has allegedly sexually harassed or assaulted*
<https://www.buzzfeednews.com/article/susancheng/men-who-kevin-spacey-has-allegedly-sexually-harassed#.ti3j8JMpG> (Utolsó elérés: 2021.márc.18.)

- Cox, Gordon 2018. *Broadway atar Ben Vereen apologizes after accusations of sexual harassment* <https://variety.com/2018/legit/news/ben-vereen-accused-sexual-harassment-1202654320/> (Utolsó elérés: 2021.márc.28.)
- Csatári Henriett 2019. *Négy országban dolgozik egyszerre KERO* <https://www.blikk.hu/sztarvilag/kultura/negy-orszagban-is-rendez-kerenyi-miklos-gabor/8xvjhr> (Utolsó elérés: 2021.márc.13.)
- Dreyfuss, Richard 2017. *Twitterbejegyzés.* https://twitter.com/RichardDreyfuss/status/926970885990477824?ref_src=twsrc%5Etfw
- Gajanan, Mahita 2017. *'I am saddened and angry.' Ben Affleck speaks out amid Harvey Weinstein sexual assault allegations* <https://time.com/4976248/ben-affleck-harvey-weinstein/> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- Garber, Megan 2017. *What Harvey Weinstein's Apology Reveals* <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2017/10/harvey-weinstein-apology/542193/> (Utolsó elérés: 2021.márc.16.)
- Gonzalez, Sandra 2017. *Ben Affleck apologizes for groping Hilarie Burton on camera* <https://edition.cnn.com/2017/10/11/entertainment/ben-affleck-apology/index.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- Grady, Constance 2017. *The Harvey Weinstein scandal has inspired a Ben Affleck scandal* <https://www.vox.com/culture/2017/10/13/16465216/ben-affleck-harvey-weinstein-sexual-harassment> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- Haász János 2017. *Kirúgta az Operettszínház a visszaélésekkel vádolt Kerényit* https://index.hu/kultur/2017/11/07/kerenyi_miklos_gabor_budapesti_operettszinhez_zaklatas_kirugas/ (Utolsó elérés: 2021.márc.13.)
- Holloway, Daniel 2017. *'Genius' producer accuses Dustin Hoffman of sexually harassing her in 1991 (exclusive)* <https://variety.com/2017/film/news/dustin-hoffman-sexual-harassment-1202604822/> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- Hunter, Anna G. 2017. *Dustin Hoffman sexually harassed me when I was 17 (guest column)* https://www.hollywoodreporter.com/features/dustin-hoffman-sexually-harassed-me-i-was-17-guest-column-1053466?utm_source=twitter (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- IMDb n.d. *Ben Affleck* https://www.imdb.com/name/nm0000255/?ref_=nv_sr_srg_0 (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- IMDb n.d. *Ben Vereen* https://www.imdb.com/name/nm0893965/?ref_=fn_al_nm_1 (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- IMDb n.d. *Dustin Hoffman* <https://www.imdb.com/name/nm0000163/> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- IMDb n.d. *Kevin Spacey* https://www.imdb.com/name/nm0000228/?ref_=fn_al_nm_1 (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- IMDb n.d. *Morgan Freeman* https://www.imdb.com/name/nm0000151/?ref_=tt_cl_t7 (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- IMDb n.d. *Richard Dreyfuss* <https://www.imdb.com/name/nm0000377/> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- Kantor, Jodi. & Twohey, Megan 2017. *Harvey Weinstein paid off sexual harassment accusers for decades* <https://www.nytimes.com/2017/10/05/us/harvey-weinstein-harassment-allegations.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.16.)
- Katona József Színház 2019. *A Katona József Színház közleménye* <https://katonajozsefszinhaz.hu/43258-a-katona-jozsef-szinhaz-kozlemenye-3> (Utolsó elérés: 2021.márc.11.)

- Gothár Péter 2019. *Gothár Péter közleménye*. <https://katonajozsefszinhaz.hu/43259-gothar-peter-kozlemenye> (Utolsó elérés: 2021.márc.11.)
- Kovács, Bálint 2017. *Két újabb áldozat vall: a Marton-ügy súlyosabb, mint gondoltuk* https://index.hu/kultur/2017/10/26/ket_ujabb_aldozat_vall_marton_laszlo_ugy_szex_ualis_zaklatas_vigszinhaz/ (Utolsó elérés: 2021.márc.12.)
- Kovács, Bálint 2019. *Marton László új előadásával megpróbálja eltörölni a múltat* https://index.hu/kultur/2019/02/18/marton_laszlo_uj_rendezeze_tartuffe_kritika_sze_xualis_zaklatas_veszpremi_petofi_szinhaz_oberfrank_pal/ (Utolsó elérés: 2021.márc.12.)
- Lee, Benjamin 2017. *Dustin Hoffman accused of 'abusive' sexual harassment on Broadway* <https://www.theguardian.com/film/2017/dec/08/dustin-hoffman-sexual-harassment-broadway> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- Milano, Alyssa 2017. *Me too*. https://twitter.com/alyssa_milano/status/919659438700670976?lang=en
- Mumford, Gwilym 2017. *Ben Affleck apologises for groping Hilarie Burton in 2003* <https://www.theguardian.com/film/2017/oct/11/ben-affleck-apologises-for-groping-hilarie-burton-in-2003> (Utolsó elérés: 2021.márc.15.)
- Nordine, Michael 2018. *Ben Vereen apologizes for 'Inappropriate Conduct' after being accused of sexual assault* <https://www.indiewire.com/2018/01/ben-vereen-sexual-harassment-1201913649/> (Utolsó elérés: 2021.márc.28.)
- Marton László 2017a. *Marton László közleménye* http://os.mti.hu/hirek/130997/marton_laszlo_kozlemenye (Utolsó elérés: 2021.jan.02.)
- Marton László 2017b. *Marton László közleménye* http://os.mti.hu/hirek/131156/marton_laszlo_kozlemenye (Utolsó elérés: 2021.jan.02.)
- Park, Madison 2017. *Kevin Spacey apologizes for alleged sex assault with a minor* <https://edition.cnn.com/2017/10/30/entertainment/kevin-spacey-allegations-anthony-rapp/index.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.18.)
- Phung, An & Melas, Chloe 2018. *Women accuse Morgan Freeman of inappropriate behavior, harassment* <https://edition.cnn.com/2018/05/24/entertainment/morgan-freeman-accusations/index.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.23.)
- Puente, Maria 2018. *Broadway star Ben Vereen accused of sexual assault during production of 'Hair'* <https://eu.usatoday.com/story/life/2018/01/05/broadway-star-ben-vereen-accused-sexual-assault-during-production-hair/1007489001/> (Utolsó elérés: 2021.márc.18.)
- Rahman, Abid 2017. *Kevin Spacey provokes furious backlash by coming out as gay in sexual assault apology statement* <https://www.hollywoodreporter.com/news/kevin-spacey-provokes-furious-twitter-backlash-anthony-rapp-apology-gay-admission-1052847> (Utolsó elérés: 2021.márc.18.)
- Urfi Péter 2017a. *„Végig fognom kellett a nemi szervét, amíg a rendezését nézte”* <https://tldr.444.hu/2017/10/22/vegig-fognom-kellett-a-nemi-szervet-amig-a-rendezeset-nezte> (Utolsó elérés: 2021.márc.12.)
- Urfi Péter 2017b. *Egy kanadai színház előállt: két éve egy zaklatási ügy miatt megszakították a kapcsolatot Marton Lászlóval* <https://444.hu/2017/10/31/egy-kanadai-szinhaz-elollt-ket-eve-egy-zaklatasi-ugy-miatt-megszakitottak-a-kapcsolatot-marton-laszloval> (Utolsó elérés: 2021.márc.18.)

- Vox n.d. *A list of people accused of sexual harassment, misconduct, or assault* <https://www.vox.com/a/sexual-harassment-assault-allegations-list/> (Utolsó elérés: 2021.febr.01.)
- Weinstein, Harvey 2017. *Közlemény.* <https://money.cnn.com/2017/10/05/media/harvey-weinsteins-full-statement/index.html>
- Yuan, Jada. 2017. *L.A. writer says Richard Dreyfuss sexually harassed and exposed himself to her in the 1980s* <https://www.vulture.com/2017/11/richard-dreyfuss-accused-of-exposing-himself-to-woman.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.30.)
- Zeitchik, Steven. 2017. *John Oliver grills Dustin Hoffman about sexual harassment allegations* https://www.washingtonpost.com/news/business/wp/2017/12/04/john-oliver-grills-dustin-hoffman-over-sexual-harassment-allegation/?hpid=hp_hp-more-top-stories_oliver-hoffman-1130pm%3Ahomepage%2Fstory (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w1 https://index.hu/aktak/szinhazi_zaklatas_marton_laszlo_sarosdi_lilla_merenyi_miklos_gabor_vogszinhaz_operettszinhaz_szinhaz/ (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w2 BBC 2019a. *Harvey Weinstein scandal: Who has accused him of what?* <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-41580010> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w3 *Harvey Weinstein found guilty of rape in watershed case* <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51621041> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w4 *Harvey Weinstein timeline: How the scandal unfolded* <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-41594672> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w5 *Kevin Spacey timeline: How the story unfolded* <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-41884878> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w6 *Egy áldozata megnevezte Kerényi Miklós Gábort* <https://magyarnarancs.hu/bun/egy-aldozata-megnevezte-kerenyi-miklos-gabort-107478> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w7 *Kerényi Miklós Gábort már azzal vádolják, hogy 13 éves fiút is zaklatott* <https://24.hu/belfold/2017/11/07/kerenyi-milkos-gabort-mar-azzal-vadoljak-hogy-13-eves-fiut-is-zaklatott/> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w8 *Ez lett a belső vizsgálat eredménye Kero ügyében: Közleményt adott ki az Operettszínház* https://www.blikk.hu/sztarvilag/sztarsztorik/ez-lett-a-belso-vizsgalat-eredmenye-kero-ugyeben/2zj19lz?utm_source=hirkereso&utm_medium=hirkereso&utm_campaign=hirkereso (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w9 *Elnézést kért az Operettszínházból azonnali hatállyal kirúgott Kerényi Miklós Gábor – íme a szavai* <https://www.blikk.hu/sztarvilag/sztarsztorik/elnezest-kert-kerenyi-miklos-gabor/ctk5fj4> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w10 *Kerényi Miklós Gábor bocsánatot kér, de házugságnak nevezi a szexuális zaklatás vádját* https://index.hu/kultur/2018/04/03/kerenyi_miklos_gabor_bocsanatot_ker_de_hazug_sagnak_nevezi_a_szexualis_zaklatas_vadjat/ (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)

- w11 *Gothár-ügy: A szexuális zaklatást dűlakodás követte*
<https://ripost.hu/sztar/fules/gothar-peter-zaklatas-katona-jozsef-szinhaz-botrany-eroszak-dulakodas-2193132/>
 (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w12 *Gothár Péter a Katona zaklatási botrányának főszereplője*
https://index.hu/kultur/2019/11/20/tanuvallomas_nelkul_nemigen_derul_ki_a_katon_a_jozsef_szinhaz_zaklatojanak_kilete/ (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w13 *Kijött Gothár Péter új filmjének előzetese* <https://24.hu/kultura/2020/11/04/gothar-peter-het-kis-veletlen-elozetes-film/> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w14 *Sárosdi Lilla elfogadta Marton bocsánatkérését*
https://hvg.hu/élet/20171026_Sarosdi_Lilla_elfogadta_Marton_bocsanatkereset
 (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w15 *'I did not assault women': Morgan Freeman responds to allegations*
<https://www.theguardian.com/film/2018/may/26/morgan-freeman-allegations-sexual-harassment-apology> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w16 <https://edition.cnn.com/2017/10/30/entertainment/kevin-spacey-allegations-anthony-rapp/index.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w17 <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-features/dustin-hoffman-sexually-harassed-me-i-was-17-guest-column-1053466/> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w18 <https://www.vulture.com/2017/11/richard-dreyfuss-accused-of-exposing-himself-to-woman.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w19: <https://www.indiewire.com/2018/01/ben-vereen-sexual-harassment-1201913649/>
 (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w20 <https://edition.cnn.com/2018/05/24/entertainment/morgan-freeman-accusations/index.html> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w21 <https://www.theguardian.com/film/2018/may/26/morgan-freeman-allegations-sexual-harassment-apology> (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w22 <https://www.blikk.hu/sztarvilag/sztarsztorik/elnezest-kert-az-operettszinhazbol-azonnali-hatallyal-kirugott-kerenyi-miklos-gabor/ctk5fj4>
 (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)
- w23 https://index.hu=kultur/2018/04/03/kerenyi_miklos_gabor_bocsanatot_ker_de_hazugsagnak_nevezi_a_szexualis_zaklatas_vadjat/
 (Utolsó elérés: 2021.márc.22.)

Hivatkozott szakirodalom

- Blum-Kulka, Shoshana – Olshtain, Elite 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP)1. *Applied Linguistics* 5/3: 206–210.
- Cialdini, Robert B. 2009. *Hatás: A befolyásolás pszichológiája*. Budapest: HVG Kiadó. 144–147.
- Clark, D. 2020. Out of every 100 women in your country how many do you think say they have experienced any form of sexual harassment since the age of 15?. *Ipsos MORI*.
- Gideon, Skinner – Stannard, James – LoharSelf, Olivia 2018. Perils of Perception 2018. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-12/perils_of_perception_2018_charts_v1_final_041218_1.pdf
 (Utolsó elérés: 2022.okt.03.)

- Griffin, Mitch – Babin, Barry J. – Attaway, Jill S. 1991. "An Empirical Investigation of the Impact of Negative Public Publicity on Consumer Attitudes and Intentions", in NA - Advances in Consumer Research Volume 18, eds. Rebecca H. Holman and Michael R. Solomon, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 334–341.
- Heritage, John – Raymond, Chase W. – Drew, Paul 2019. Constructing apologies: Reflexive relationships between apologies and offenses. [elektronikus változat]. *Journal of Pragmatics* 142: 185–200.
- Kirchhoff, Johanna – Strack, Micha – Jäger, Uli 2009. *Apologies: Depending on offence severity the composition of elements does matter*. Presentation for the INPsySR-Symposium “Preventing Violent Conflict” at the 11th ECP (előadás). Oslo, Norway.
- Kirchhoff, Johanna – Wagner, Ulrich – Strack, Micha. 2012. Apologies: words of magic? The role of verbal components, anger reduction, and offence severity [elektronikus változat]. *Peace and Conflict Journal of Peace Psychology* 18/2: 109–130.
- Kovács, Bálint 2018. *Puszild meg: Szexuális zaklatás, a #metoo jelenség és ami mögötte van*. Budapest: Libri Kiadó.
- Martínez-Flor, Alicia – Beltrán-Palanques, Vicente 2014. The role of politeness in apology sequences: How to maintain harmony between speakers. [elektronikus változat]. *Estudios de Linguística Inglesa Aplicada (ELIA)* 14/13: 43–51.
- McCarthy, Niall 2017. *Most U.S. women have been sexually harassed* <https://www.statista.com/chart/11809/most-us-women-have-been-sexually-harassed/> (Utolsó elérés: 2021.jan.04.)
- Schumann, Karina – Dragotta, Anna 2020. Is moral redemption possible? The effectiveness of public apologies for sexual misconduct [elektronikus változat]. *Journal of Experimental Social Psychology* 90: 20–23.
- Suszczyńska, Małgorzata 1999. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies [elektronikus változat]. *Journal of Pragmatics* 31/8: 1053–1065.
- Szili Katalin 2003. Elnézést, bocsánat, bocs... (A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben). [elektronikus változat]. *Magyar Nyelvőr* 127/3: 292–307.

IZSÁKOVÁ DÓRA
 Budapesti Corvinus Egyetem
 arodkaszi@gmail.com

József Attila aukcióra megy: hitelességi vita egy hírportál felületén

Az alábbi dolgozat egy olyan diskurzus kritikai értelmezésével foglalkozik, amely egy dokumentumegyüttes hitelességét tematizálta, irodalomtörténeti és filológiai kérdéseket érintve. A dolgozat a vita első felét elemzi, elsősorban arra a dokumentumra (versre vagy verskezdeményre) fókuszálva, amelyet a diskurzus megnyitója, Bíró-Balogh Tamás József Attila kéziratánaként azonosított. A hitelességi vita azért teremtett különös helyzetet, mert a vita kezdeti szakaszát elsősorban a Telex felülete mediálta. A dolgozat arra kérdez rá, hogy a Telex mint hírportál milyen szerepet töltött be a vita kibontakozásában, miképpen befolyásolta a vitában részt vevő személyek (Bíró-Balogh Tamás, Bókay Antal, Sárközi Éva, Tverdota György) megítélését. A Telex cikkeinek és az abba ágyazódó megnyilatkozásoknak az elemzésével a dolgozat az uralmi viszonyok meg- és újraalkotódását követi végig.

Kulcsszavak: diskurzuselemzés, kritikai elméletek, József Attila, Telex, hitelességi vita.

1. Bevezetés

1.1. Témafelvetés

2021 februárjában viszonylag nagy sajtóvisszhangot kapott egy új József Attila-vers kéziratának felbukkanása és aukcióra bocsátása. A hírről először a Telex számolt be (forrás: TEL1). A hír elterjedése után vita alakult ki a kézirat hitelességéről, amelyről a Telex a későbbiekben is hírt adott (forrás: TEL2, TEL3). A vita mindenkit megérintett, aki olvasta: indulattal és csúsztatással, elnyomással és erőszakkal volt teli, amiben nem lehetett nem észrevenni minden megbotrántoztatás alapját, a szenvedést. Ezen kár meglepődnünk, egyébként is tendencia, hogy az irodalom kizárólag „irodalmi” – elsősorban intézmények és aktoraik közötti – botrányként képes tematizálni a közbeszédet,¹ másrészt a kapitalizmus, amely a jelen történelmi helyzetét meghatározza, amúgy sem tesz mást a maga rejtett eszközeivel, minthogy elidegenedést és szenvedést hoz a bizonytalanságban élőknek, azaz: botrányt okoz (Tamás 2021).

A dolgozat témáját ez az őszinte felháborodás szülte. Célja, hogy megvizsgálja, a Telex felületén megképződő hitelességi vita milyen uralmi viszonyok közepette teremtett méltatlan helyzetet és okozott szenvedést. A dolgozat nem tekinti át a teljes vitaanyagot, egyrészt, mert a vita tárgyát képező korpusz tágabb az itt bemutatottnál, a József Attila-kézirat mellett egy rendőrségi kísérőlevelet és egy Arany János-dedikációt is tartalmaz, másrészt, mert a dolgozat fókuszában a vita első fele áll, annak is elsősorban olyan gyújtópontjai, amelyeket a

¹ További jó példa erre, szintén a közelműltből, Tóth Krisztina megszólalása, amely Jókai közoktatásból való kivétele mellett foglalt állást, majd az azt követő véleménytermelődés (Kőszeghy–Ungvári 2021).

Telex felülete mediált. A dolgozat nem a vita irodalomtörténeti vagy filológiai részleteivel foglalkozik, hanem a vita diskurzuselemzésével, rámutatva a Telexnek, valamint a vita résztvevőinek az uralmi viszonyokhoz kapcsolódó pozíciójára.

1.2. Elméleti keret

A vita által okozott felháborodás és szomorúság, illetve az ezeket keresztülszövő szolidaritás olyan nyelvészeti terület felől hangosítható ki, mint a kritikai diskurzuselemzés (l. Fairclough–Wodak 1997, van Dijk 2000, Szilczl 2018).

A kritikai diskurzuselemzés a nyelvi elemzést a szociális mozgások megértésével kapcsolja össze, mivel a diskurzusok megképződését a társadalmi valóság történelmi helyzete határozza meg (Szilczl 2018: 3). Kritikai diskurzuselemzés alatt kétféle megközelítést is szokás érteni: egyrészt diskurzuselemzési módszertant, másrészt szociálisan elkötelezett irányzatot (Fairclough–Wodak 1997). A továbbiakban a dolgozat az utóbbi megközelítést fogadja el, így a kritika diskurzuselemzést olyan politikai elköteleződésnek tekinti, amely az uralmi viszonyok szenvedőivel vállal szolidaritást (vö. Van Dijk 2000: 445–446).

A kritikai diskurzuselemzés az uralmi egyenlőtlenségek termelésében, újratermelésében vagy megkérdőjelezésében érdekelt diskurzusokat vizsgálja (Van Dijk 2000: 442). Ez az elköteleződés azon a gondolaton alapul, hogy a diskurzusok nem ártatlanok, a diskurzusokon olyan ideológiák hagyják a nyomukat, amelyek a diskurzusokban képződnek meg, vagy termelődnek újra, és ezt megfordítva, amelyek maguk hívják létre a diskurzusok reprodukcióját (Szilczl 2018: 3–4). Van Dijk szerint a hatalom egyenlőtlen termelődése valamilyen erőforráshoz való privilegizált hozzáféréseken alapszik (Van Dijk 2000: 447) – ilyen erőforrás lehet a tőke különböző, azaz társadalmi, kulturális, gazdasági vagy szimbolikus formája (Bourdieu 2010a, Bourdieu 2010b), vagy akár a diskurzushoz vagy a kommunikációhoz való hozzáférés is (Van Dijk 2000: 449).

A diskurzusok ágensei természetesen nem feltétlenül vannak tisztában azzal, hogy miképpen működnek közre a hatalmi egyenlőtlenségek megképződésében, valamint milyen ideológiailag perspektivált nézőpontból alkotják meg a diskurzusokat (Szilczl 2018: 4). Az egyenlőtlenségek újratermelésében egyaránt közreműködnek az intézményesített hatalmi és uralmi viszonyok, illetve az ellenőrzői hatalmat gyakorló csoport vagy elit tagjai is (Van Dijk 2000: 447–450). Az ellenőrzést gyakorló csoport kognitív hatalmat is birtokolhat, amely értelmében a meggyőzés, a színlelés, a manipuláció révén (Van Dijk 2000: 447) vagy más pszichopolitikai eszközzel termelik újra a hatalmat (Han 2020), híven a kapitalizmus működésmódjához, amelyben a társadalmi struktúra elnyomó viszonyai mindinkább rejtve lépnek működésbe, ám a hatásuk (elidegenedés és szenvedés) mégsem lappang.

A kritikai diskurzuselemzés egyszerre vizsgálja a diskurzust az egyenlőtlenségek újratermelődése (l. fent) és az emancipáció felől (Szilczl 2018: 11). E kettő azonban, ahogy – többek között – TGM írásából kiderül, közel sem azonos

irányt takar: az egyenlőség állapota az uralmi viszonyok (az osztálytársadalom) megmaradásával jut érvényre, míg az emancipáció folyamata az uralmi viszonyok (az osztály) teljes felszámolásával (Tamás 2021: 114–148). Az egymásba gabalyodó politikafilozófiai szálak felfejtését ezen a ponton szüneteltetnünk kell: a dolgozat beszédtemája a szenvedés és az azt kiváltó uralmi viszonyok, a kritikai diskurzuselemzés politikafilozófiai alapjait nem ez a dolgozat tekinti át részletesen.

1.3. Kutatási kérdések

A dolgozat kutatási kérdése, hogy a hitelességi vitáról elsőként és elsősorban hírt adó Telexen milyen uralmi viszonyok által és milyen uralmi viszonyokban alkotódik meg a vita. A dolgozat kifejezetten aziránt érdeklődik, hogy a vitáról tudósító Telex mint hírportál cikkei (TEL1, TEL2, TEL3), valamint a cikkekben szemlézett két szembenálló oldal (egyfelől Bíró-Balogh Tamás, másfelől Sárközi Éva, Bókay Antal és Tverdota György) írásai miképpen metszik keresztbe és miképpen láttatják az irodalmi mezőt, mint olyat (Bourdieu 2013 mezőelmélete alapján), illetve, hogy a Telex által mediált hitelességi vita miképpen állítja elő megalázó és megalázott, szenvedést okozó és szenvedő viszonyát. Ezzel együtt a dolgozat azt is vizsgálja, hogy a diskurzus miképpen járul hozzá a hatalmi egyenlőtlenségek újratermeléséhez (vö. van Dijk 2000: 442), és ebben milyen szerepet játszik egyes csoportok vagy ágensek privilegizált hozzáférése valamilyen – társadalmi szempontból – értékkel bíró erőforráshoz.

A dolgozat nem érdekelt az egyes személyek felelősségre vonásában, minthogy nem individualista – így különösebben nem vizsgálja az egyes identitások megkonstruálódását sem. A dolgozatot a társadalmi **struktúra**, valamint a kulturális és irodalmi tér **pozíciói** érdeklik, amelyben az elemzett diskurzus létrejön, és amelyeket az elemzett diskurzus újratermel. Az itt vizsgált pozíciók és strukturális viszonyok nem valamiféle önmozgó létezők, hanem a kapitalizmus megjelenési formái.

2. A hitelességi vita rövid bemutatása

2.1. A vita kibontakozása

Ahogy a dolgozat az 1.1-ben már említette, először a Telex számolt be arról, hogy egy potenciálisan új József Attila-kézirat került elő, amelynek (és az ahhoz tartozó dokumentumoknak) a hitelességét Bíró-Balogh Tamás irodalomtörténész igyekezett bizonyítani egy aukciós portál (antikvarium.hu) felkérésére. A cikk, amely 2021. február 10-én jelent meg, szemlélte Bíró-Balogh elemzését, akiről egy kisebb portrét közölt, részletezve szakértői pozícióját, megszólaltatva Bíró-Baloghot is (TEL1). Az aukciós portál Bíró-Baloghot mint szakértőt alkalmazta, az így elvégzett bér munka eredménye egy, az aukciós portálra felkerülő tanulmány, amely a kézirat hitelességét vizsgálta (Bíró-Balogh é. n.). Ebben Bíró-Balogh amellett érvelt, hogy a kézirat József Attila autográf kézirata, így a költő saját aláírásával hitelesítve egyben egy új József Attila-vers is előkerült (*Edit* címmel). Az írás publikálása után a kézirat is

felkerült az aukciós portálra, ezzel együtt a licitálás dátumát (2021. február 18.) is kitűzték.

A kézirat előkerüléséről szóló cikk után egy héttel a Telex újabb cikket közölt február 17-én, amely arról számolt be, hogy a kéziratban olvasható írás versszerűségét Tverdota György és Bókay Antal irodalomtörténészek kétségbe vonták (TEL2). Tverdota a József Attila Társaság honlapján tette közzé az állásfoglalását (Tverdota 2021), Bókay a Népszava által megszólítva nyilatkozott (NSz1). Tverdota és Bókay a kézirat versszerűsége mellett a kézirat hitelességének problémáját is előtérbe helyezték, ám a hitelességről szóló véleményüket inkább csak sugallták. A felmerülő gondolatokról a Telex Bíró-Baloghot másodszor is megszólaltatta, aki reagált a felmerülő ellenérvekre, és – bár finoman, de – kritika alá vonta azokat (TEL2).

Február 18-án a Telex újabb cikkben számolt be arról, hogy Sárközi Éva a József Attila-kézirat hitelessége ellen érvelt (TEL3). Sárközi Éva a prae.hu művészeti portál online felületén publikálta a Telex által szemlézett írását (még ugyanaznap, 18-án), amelyben egyértelműen kétségbe vonta a kézirat hitelességét, rámutatva a felmerülő problémákra, saját bizonyítékokat is felsorolva (Sárközi 2021). A Telex beszámolója ismét megszólaltatta Bíró-Baloghot, aki meglehetősen indulatosan igyekezett cáfolni Sárközi ellenérveit (TEL3).²

2.2. A mediáció aktusa

A hitelességi vita kezdeti szakaszának kibontakozását a Telex mediálta. A Telex hírportálként nem semleges, maga is aktor a diskurzusban (Kress 2010). Az ehhez hasonló, hírportálokon mediált viták lefolyását erősen befolyásolja, hogy a hírportál (a cikk írói és a szerkesztőség közös munkájának az eredményeként) miképpen láttatja az egyes oldalak vitabeli pozícióját, hogy milyen értéket társít az egyes érvekhez és ellenérvekhez, vagy, hogy melyik felet engedi igazán kibontakozni. Ebben fontos szerepet játszik, hogy a hírportál közvetve (a cikkíró által összefoglalva) vagy közvetlenül (idézet formájában) ágyazza be a vitabeli megszólalásokat, illetve, hogy a beágyazódó megnyilatkozásokat³ milyen szövegkörnyezet készíti elő (pozitív, negatív, semleges).

A hírportál feladata a hitelességi vitán belül, hogy a tudomány egy adott problémakörét (a dokumentumok előkerülését, majd a kibontakozó vita lefolyását) átfordítsa a közvélemény nyelvére, ami végső soron valamiféle egalitárius feladat (lenne): egy filológiai és irodalomtörténeti területhez (a József Attila-kutatáshoz és a kéziratvizsgálathoz) kapcsolódó egyenlőtlen tudáseloszlást, a szakértők és a

² A Telex-cikkek megjelenése után nem sokkal, február 22-én az előkerült dokumentumokat a kutatók (irodalomtudósok, restaurátorok, muzeológusok) immár személyesen is megtekinthették, ahol erős konszenzus alakult ki arról, hogy az iratok hamisítványok (l. Veres András beszámolóját: NSz2). A Telex szűkszavúan tudósította, hogy a megtekintés után az aukciós portál visszavonta a József Attilának tulajdonított kézirat (és vele az Arany-dedikáció) aukciós tételét (TEL4). A vita további megnyilatkozásairól a Telex nem számolt be.

³ A beágyazott megnyilatkozásokhoz l. Tátrai (2017: 57–59).

„laikusok” közötti szakadékot kell – legalább – mérsékelje, azzal, hogy érthetően fogalmazza újra a vitabeli érveket és ellenérveket. A hírportáltól nem egyszerűen objektivitást várunk, hanem, hogy a szerzők egységesen ismerjék fel a saját alakító erejüket a nivellálás folyamatában.

Anélkül, hogy elkezdenénk a vita részletes elemzését, előzetesen megállapítható, hogy a vita résztvevőinek eltérő mértékű hozzáférése volt a Telex felületén megalkotódó diskurzushoz. Míg Bíró-Balogh Tamást a hírcikkek többször is megszólaltatták, a gondolatait közvetlen idézetben közölték (l. TEL1, TEL2, TEL3), addig Sárközi Évát interjú vagy közlemény formájában egyszer sem szólaltatták meg, a Telex inkább csak szemlélte a megnyilatkozását (l. TEL3). Köztes pozíciót töltött be Bókay és Tverdota. Bókaynak egyértelmű hozzáférése volt a Népszava felületén megalkotódó diskurzushoz, amely mint szakértőt szólaltatta meg (l. NSz1), Tverdota pedig sikeresen juttatta el a közleményét a Telex szerkesztőségéhez, amelyet a cikk közvetlenül idézett (l. TEL2).

A hírportál alapvetően a magas látogatottságszám elérésében érdekelt, hiszen a Telex bevétele részben a felületen megjelenített reklámoktól függ (Bodoky 2009), részben a hírportált online utalásokkal támogató (patronáló) felhasználóktól (TEL5). A hírportál nem jelenik meg nyomtatásban, így a gazdasági struktúrájának az alapja a hírcikkek magas látogatottságszáma: a beágyazott reklámok megjelenítése és a portál szimbolikus tőkéjének a növelése.⁴ A Telex piaci szereplőként arra van ítélve, hogy növelje minden egyes cikknek a látogatószámát, ezzel pedig az olvasót immár nemcsak nivellálja (vagy nivellálná), hanem annak érdekében is alakítja, hogy (jobb esetben) felkeltse a figyelmét, vagy (rosszabb esetben) kikényszerítse a kattintását.

3. A hitelességi vita jelentősége

A vita egy olyan költő kéziratának hitelességéről szól, akit a legtöbb olvasó ismer. József Attila ismertségét elsősorban az oktatási rendszerben, az irodalomoktatásban elfoglalt prominens szerepe termeli ki, ezért egy új kézirat felbukkanása, valamint a kéziratról való vita a költő kánonbeli helyéből adódóan alapvetően magas olvasottságra tarthat számot. A tantervbe való beépítés révén József Attila post mortem, egy hosszú folyamat során kanonizálódva klasszikus, azaz megkérdőjelezhetetlen szerzővé vált. Az oktatási intézmények, „amelyek a múltbeli művek szentesítésének és a megfelelő fogyasztók termelésének és szentesítésének (az iskolai bizonyítvány révén) monopóliumára tartanak igényt” (Bourdieu 2013: 168–169), úgy termelik ki József Attila szimbolikus tőkéjét (vö. Bourdieu 2010b), hogy az a tanulóba vésődjön, és ezzel kitermelődjenek azok a fogyasztók is, akik a József Attilával kapcsolatos hírekre igényt tartanak.

Az, hogy a kézirat áruként válik hozzáférhetővé egy aukciós portálon, különleges helyzetet teremt. Az irodalmi mező gyakran olyan szimbolikus vagy reprezentációs erőterként határozódik meg, amely elhatárolható a termelőeszközök

⁴ A szimbolikus tőke gazdasági tőkébe forgatható át – a portál hírneve növeli és stabilizálja a látogatottságot, az így bevont olvasók pedig több reklámot nyitnak meg és többet patronálnak.

birtoklásának, a bér munkának vagy a tőke mozgásnak a viszonyától,⁵ azonban a hitelességi vita egy olyan (viszonylag egyértelmű) helyzetet teremt, ahol az aukció és a hitelesítés aktusa miatt nagyon is közvetlen kapcsolat tételezhető az irodalmi mező és a gazdasági tőke között (erre Tverdota 2021 is reflektál, ehhez l. a 4.2-t).

A kézirat árúként a bér munkát végző szakértőt is sajátos helyzetbe juttatja. Magyarország félperifériaként ágyazódik be a kapitalista világ gazdaságba (Barna et al. 2019, Éber et al. 2019), és itt, a kelet-európai félperiférián a helyi középosztály a saját pozícióját kevésbé piaci tevékenységből, mint inkább állami erőforrásból nyeri (Barna et al. 2019: 234). Ennyiben Bíró-Baloghnak, a kézirat hitelesítőjének kitüntetett szerepe van: őt nem egy állami fenntartású intézmény, hanem az antikvarium.hu aukciós portál bízta meg. Bíró-Balogh az aukciós portálnak végzett bér munka kiemeli a többi szakértő közül, jelentős szimbolikus és kulturális tőkéhez jut. Egyrészt presztízshez, hiszen az elsők között értesül a kézirat meglétéről, másrészt időhöz és lehetőséghez, hogy a kéziratot nyugodtan és közvetlenül vizsgálhatja, szemben a többi szakértővel, akik a vita vizsgált időszakában csak a kézirat digitalizált változatával találkozhatnak – azzal is a szabadidejükben.

A hitelességi vita tehát egyben annak a megvitatása is, hogy ki jogosult a kéziratot hitelesítő szakértő szerepének betöltésére, illetve az abból fakadó előnyökre – elsősorban a szimbolikus tőke felhalmozására, amelyet később társadalmi vagy gazdasági tőkébe is átforgathat. Innen nézve egy szakértői pozíció vitabeli megerősítése egyben a jövőbeli szakértői feladatok megsokszorozásával járhat.

4. A hitelességi vita kritikai elemzése

4.1. A kézirat felfedezése

A TEL1 hírcikk részletesen számol be a kézirat megtalálásáról és Bíró-Balogh újabb eredményéről, a bizonyítás hitelességéről – ennek során bemutatja Bíró-Balogh személyét, illetve a kézirat-hitelesítés menetét. A cikk Bíró-Balogh tanulmányát szemlézi, úgy, hogy a felfedezés jelentőségét mindvégig igyekszik érthetően átfordítani az olvasóközönség felé (*Az igazi irodalomtörténeti szenzációt nem is csak a vers előkerülésének ténye, hanem a felbukkanásának körülménye jelenti*, TEL1), megfelelő mértékű kontextuális tudást szolgáltatva, akár a közoktatás anyagát átismételve (*Gyömrői Edit, József Attila analitikusa, egyike a költő nagy és reménytelen szerelmeinek*, TEL1), akár az irodalomtudomány – szakmán belül – adottnak vett alapvetéseit tisztázva (*Az ugyanis nagyon ritka, hogy még ismeretlen József Attila-vers kerüljön elő*, TEL1). Ezt néhány tanulmánybeli rövid idézet beszúrása szakítja meg, amelyeket vagy semleges (pl.: *Az Edit nem más, mint a Számvetés „újraírása”, „kifordítása”, megerősítő modalitásúvá váltása – állítja Bíró-Balogh*, TEL1), vagy pozitív szövegkörnyezet keretez (*A szakértő szerint a vers*

⁵ Mindez természetesen nem igaz a kritikai elméletekre, l. pl. Bourdieu kiváló elemzését a szépirodalmi könyvkiadás profitszerző folyamatáról (Bourdieu 2013: 162–167).

„véltetően egy korai, még rövid szerelmi fellángolásról tanúskodik”, TEL1). Ahogy a fentiek is mutatják, a cikk alapvetően Bíró-Balogh pozícióját erősíti meg (már a *szakértő* megnevezés is sokatmondó), amelyet az irodalomtörténész külön, a hír kedvéért történő megszólaltatásával fokoz tovább, teret engedve arra, hogy Bíró-Balogh széles körben érthető megnyilatkozásokkal egészítse ki a tanulmányban leírtakat („*Bár elméletben soha nem teljes egy életmű, hiszen pár éve Janus Pannoniustól is került elő új szöveg, József Attilát korán, az ötvenes években kezdték kutatni, irodalomtörténetileg és muzeológiaiilag feldolgozni. Márpedig akkor még irodalmi kapcsolathálózatának legtöbb tagja élt, így könnyebben eljuthattak múzeumokba a költőtől kapott kéziratok*”, TEL1). Bíró-Balogh Tamás a cikkbeli, közvetlenül idézett megnyilatkozásaiban a saját szakértői szerepét erősíti meg, kiemelve a helyzet sajátosságát, azt, hogy középosztálybeli szakértőként – a félperiférián – nem-állami piaci szereplők alkalmazzák („*ezek mögött az esetek egy részében valami üzlet áll, az illető venni vagy eladni akar valamit, azért kéri ki a véleményemet, hogy megéri-e az adott kézirat az árát*”, TEL1). A cikk Bíró-Balogh Tamás tekintélyét erősíti tovább az általa végzett tevékenység részletezésével (*Járt már a kezében kézirat és dedikált kötet Radnótitól, Kosztolányitól, Adyától, Csáthtól, Aranytól, Kölcseytől*, TEL1), végül pedig, a hír zárásaként a hitelesítés aktusát Lengyel András szimbolikus tőkéjének az újratermelésével (és növelésével) betonozza be (*Felkérték Lengyel Andrást, a szegedi múzeum nyugalmazott irodalomtörténészét – aki József Attila egyik legjobb ismerője, és az előzőleg felbukkant József Attila-versről írt tanulmányt –, hogy kontrollálja az elsődleges véleményt*, TEL1).

Valószínű, hogy a cikk megjelenése mindenfelől kielégíthette a Telex szerkesztőségének az igényeit. Egyrészt, mert elsőként számol be egy új József Attila-kézirat felbukkanásáról, amely József Attila közoktatásban betöltött szerepéből adódóan nagy olvasói figyelemre tart igényt. Másrészt, mert ehhez egy olyan irodalomtörténészt szólaltat meg, aki kellően közlékenynek bizonyult, és akinek a pozíciója megalapozottnak tűnik ahhoz, hogy hitelesítse a kéziratot.

A Telex és Bíró-Balogh kapcsolata az irodalomtörténész szemszögéből is termékenynek bizonyul: a kéziratnak szentelt sajtófigyelem a saját szakértői és kulturális tekintélyét is tovább erősíti, sőt, a TEL1 hírcikkben a szakma **egyedüli** szószólójaként lép színre. Ez már csak azért is lehetséges, mert a munka, amelyet elvégez, nem igényli, hogy végigjárja a tanulmány publikálás kanyargós útját. Bíró-Baloghnak nincs szüksége arra, hogy megvárja, amíg egy folyóirat vagy egy tanulmánykötet közli a tanulmányát, ahogy arra sem, hogy az irodalmi intézményrendszer befogadja az eredményét. Bíró-Balogh **tényként** prezentálja a hitelesítési eljárását (l. pl.: ***mindenképpen ez tekinthető az első Edit-versnek, vagyis mérföldkönek számít az életműben – mondja Bíró-Balogh Tamás***, TEL1, kiem. tőlem), a kutatói közösség autoritásait megkerülve, miközben a Telex, illetve az antikvarium.hu-hoz hasonló piaci szereplők (kéziratvásárlók és -eladók) közösen kezeskednek Bíró-Balogh tekintélyéért. Bíró-Balogh, mondhatni, mintegy „kívülről” igyekszik növelni a saját szakmai presztízsét. A probléma, amely a vitapartnerek között majd kibontakozik, kevésbé fakad abból, hogy Bíró-Balogh

megkerüli a tudomány konvencionális intézményi keretét, sokkal inkább abból, hogy ezt a kerülőutat a saját autoritásának az építésére használja fel.

4.2. A vita kezdete

A TEL1 hírcikk olyan jelentőségre tesz szert, hogy az irodalomtörténészek is innen jutnak információhoz (l. Tverdota 2021, Sárközi 2021) – ami, úgy tűnik, a kézirat hitelesítés fent jelölt, sajátos módjából ered, abból, hogy a filológiai eredményeken elsőként és elsősorban piaci szereplők (jelen esetben az aukciós portál és a hírportál) osztoznak.

A Telex a TEL1 publikálása után újabb cikkben (l. TEL2) számol be a kézirat pozíciójának megkérdőjeleződéséről, amelynek Tverdota György (l. Tverdota 2021) és Bókay Antal ad hangot (l. NSz1). A TEL2 cikk viszonylag nagy teret enged Bókaynak és Tverdótának: Tverdota a saját nyilatkozatát juttatja el a szerkesztőséghez, Bókay megnyilatkozását pedig egy korábban megjelenő Népszava-cikkből ágyazzák be. A cikk megérti és végigviszi a felmerülő aggályokat, elfogadja és újratermeli a tekintélyüket (l. pl. *Tverdota György irodalomtörténész – egyben a József Attila Társaság elnöke és számos, a költővel foglalkozó könyv szerzője vagy szerkesztője*, TEL2), többször is idéz a megnyilatkozásaikból. A beágyazott közvetlen megnyilatkozásokat legtöbbször semleges szövegkörnyezet készíti elő (l. pl. *teszi fel a kérdést Tverdota, A Népszavának azt nyilatkozta, – fogalmazta meg ezt lapunknak*, TEL2). Mindez azt mutatja, hogy Tverdótának és Bókaynak viszonylag nagy hozzáférése volt a hírportál felületéhez, valamint, hogy a Telex érdekelt volt a vélemények alapos kibontásában és ütköztetésében. A TEL1 cikk – és így a magas elérés újragenerálása – közvetlenül folytatható: a Telex ezzel nemcsak egy filológiai eredmény, hanem egy kibontakozó filológiai vita első számú mediátorává válik.

A két irodalomtörténész szószólóként alkotta meg a saját identitását, amelyben egyben az irodalmi mező saját kételyeit is képviselik. Ez különösen nehéz feladat, hiszen a sajtóvisszhang nyomán kiszélesedett a kézirat iránt érdeklődő olvasóközönség, továbbá az eredetileg megszólaló Bíró-Balogh Tamás a kézirat(hitelesítés) újdonságát a vers alacsony esztétikai értéke elé helyezte. Bókay és Tverdota ebben a nehéz helyzetben az érthetőség kritériumának megfelelően igyekeznek elmagyarázni a gondolataikat. Ennek során Bókay a kéziratot bevásárlólistához hasonlítja (*Kétségtelen, hogy József Attila kézírásával készült, de nem vers: ötletek, verselemek vannak felsorolva, olyan, mint egy bevásárlólista, ami önmagában rendezetlen, szerkesztetlen*, NSz1), Tverdota verscsírának nevezi (*A filológiai kutatásban az ilyen szövegre a „verscsíra” kifejezést szokás alkalmazni. Egy olyan fogalmazvány, amely egy készülő vershez írt első nekifutásnak tekinthető*, Tverdota 2021). Tverdota mindezek mellett egy lehetséges érvelési hibát is sugall, rámutatva a filológiai bizonyítás elvárásmezőjére, arra, hogy József Attila vázlatokat/fogalmazványokat sohasem szignózott (*Az azonban több, mint furcsa: gyanús, hogy miért datálna egy verscsírát, és miért írná alá a nevét?!*, Tverdota 2021), ezt pedig Bíró-Balogh figyelmen kívül hagyja. Sőt, Tverdota aláírás és datálás

gyanús szokatlanságából kiindulva a kézirat hitelességét is megkérdőjelezi (*Vagy esetleg arra gondolt volna a költő, hogy egyszer majd aukcióra kerül sor, és ezért felszereli fogalmazványát a kikiáltáshoz szükséges alkatrészekkel?* Tverdota 2021), ahogy ezt a közlemény címe is erősen implikálja (*Egy új József Attila-kézirat (?) véleményezése*, Tverdota 2021).

Elsőre talán meglepőnek tűnik, hogy a cikkekre válaszoló kommentek Bókay és Tverdota felé támadó hangot ütnek meg: egy kommentelő *okosoknak* láttatja őket, egy másik pedig Tverdota állítását (a kézirat nem vers, hanem inkább verscsíra) teszi gúny tárgyává (*Erre a megállapításra lehet, hogy ki kellene adni valamilyen tudományos fokozatot*) (2. ábra⁶). Ez alapján az következtethető ki, hogy Tverdota és Bókay megnyilatkozása a Telex-kommentelők egy része előtt diszkreditálódott a kettejük kulturális tőkéjét és szószólói szerepét illetően. Ennek egy lehetséges oka, hogy a vita a mediáció aktusában alapozódik meg, és az olvasók az egyszer már hallott, és most megismételt Bíró-Balogh-féle érvet fogadják el igaznak – hiszen a többször megismételt, ugyanabból a forrásból származó információ meggyőzőbb az olvasók számára, mint a csak egyszer olvasott (Veszelszki–Falyuna 2019: 43). Másrészt érdemes megemlíteni, hogy a TEL1 cikkben Bíró-Balogh tényként prezentálta az eredményeit (l. 4.1), amely után (már csak a kézirat felfedezésének az újszerűsége, az „irodalomtudományi szenzáció” miatt is) kifejezetten a gyöngeségként hat Bókay és Tverdota megnyilatkozásainak a prezentálása, amelyeket a TEL2 célzottan **véleményként** láttat (*majd a társaság honlapján is közzétették a véleményét; A honlapon megjelent véleményében azt is megjegyzi, hogy; mint véleményében írja*; TEL2).⁷ Harmadrészt az sem elhanyagolható, hogy Tverdótának és Bókaynak Bíró-Baloghhoz képest jelentősen kevesebb ideje és lehetősége van a kézirattal foglalkozni. Tverdota a TEL1 után 4 nappal hozza nyilvánosságra a közleményét, Bókay megnyilatkozása szűk egy héttel a TEL1 után jelenik meg, úgy, hogy közben egyikük sem látta előben a kéziratot (*erről [a kézirat hitelességéről] addig nem is lehet véleményt alkotni, míg azt az ember a kezébe nem veszi – erre viszont még nem volt módjuk, mivel az jelenleg Szegeden van*, TEL2).

Mindezek alapján az látszik, hogy Bíró-Balogh jelentős privilégiumokkal rendelkezik a vitában megszólaló Bókayhoz és Tverdotához képest, emiatt, bár mindkét oldal véleménye érthetően közvetítődik, Bíró-Balogh érvelése az olvasóközönség szemében elfogadhatóbb. A fentiekből már azt is látjuk, hogy a kommentelők véleménye miért vált elfogulttá – a Telex mint mediátor uralmi pozíciója azzal veteti észre magát, hogy (tudatosan vagy nem, de) előirányozza a kommentelők vélekedését.

⁶ Az ábrákat l.: Ábrajegyzék

⁷ Bár a cikk második felében Bíró-Balogh is inkább egy vitabeli véleményt alkot meg, azonban Bókay és Tverdota elsőnek csak véleményként léphet színre, míg Bíró-Balogh elég, ha csak másodjára puhít a megnyilatkozások határozottságán.

4.3. A vita elmélyülése

4.3.1. Sárközi Éva írása

A kézirat hitelességét Sárközi Éva vonta először expliciten megfogalmazott érvekkel is kétségbe. Sárközi (2021) József Attila líratechnikája, a kézirat filológiai problémái, valamint a kéziratot hitelesítő kísérőirat címer- és pecséthasználata felől érvelt amellett, hogy a kézirat nem autográf dokumentum. A bizonyító gondolatmenet invenciózussága döntő fordulatot jelentett a vita menetében (l. még NSz2-t).

Az érvelés kidolgozottsága ellenére az írás homályosan pozicionálja saját magát. Nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy a prae.hu felületén megjelent cikk a szakmának „befelé” vagy a nyilvánosságnak „kifelé” szól – ráadásul a prae.hu online felülete sem segít a döntésben, hiszen a prae.hu egyszerre művészeti és kulturális portál.⁸ Mivel a vita eleve a széles nyilvánosság előtt zajlik, és az írás érvei újszerűek, az írás közérthetősége fontos szempont lehet az olyan olvasók előtt, akik úgy érdeklődnek az irodalmi mező iránt, hogy annak nem szakértői.

A cikk egyes részei azt erősítik, hogy Sárközi írásában a széles nyilvánosság az a hallgatóság, akire tervezi a megszólalás mikéntjét (a hallgatóságtervezés Bell interakciós modellje, ehhez l. pl. Simon 2012: 30–33). A szövegtest első sora rögtön a *széles közvéleményt* nevezi meg (*A kéziratok felbukkanásáról a Telex előző éjjel közzétett cikkéből értesülhetett a szélesebb közvélemény*), majd az írás néhány erősen esszéisztikus szófordulata (például a vers esztétikai minőségén való ironizálás: *Hát igen... talán ez lehet az egyetlen releváns magyarázat... József Attila gúnyversnek szánta*, Sárközi 2021) és a szakirodalmi hivatkozások hiánya szintén ezt, a széles nyilvánosságra tervezett, tehát: közérthető megszólalásmódot támasztják alá. Szintén a jól érthető megszólalásmód felé gravitálnak az írás olyan részei, amelyek egy-egy nehezebben érthető megfogalmazást magyaráznak meg (l. pl. a disszonancia konszonanciájáról a 4.3.2-t).

Az írás terminushasználata és a mondszerkesztés módja azonban olykor egy irodalomtudományi tanulmányra hajaznak – ezekben a részekben a szerző inkább az irodalomtudományi kutatók közösségére tervezi a megszólalását. Például szolgálhatnak az olyan szövegezők, mint hogy a *disszonáns elemek determinálttá nemesednek* [József Attila] *lírájában, a vers kohézióját éppen az ambivalencia teremti meg*, illetve, az a Bíró-Baloghnak szánt kritika, amely szerint Bíró Baloghnak sikerült *a műelemzés professzionális befolyásolási technikáinak mesterfogásait felhasználva rámutatnia a referenciális olvasat problematikusságára* (Sárközi 2021). A terminusok használata azért lehet részben problémás, mert a terminusokhoz való hozzáférés privilegizált erőforrás (amellyel bizonyos esetekben a laikusok is befolyásolhatók, utóbbihoz l. Falyuna 2018: 34), a fent idézett mondszerkesztési módok pedig azért, mert nem kapnak egyértelműsítést. Az egyértelműsítés hiánya

⁸ Érvelhetünk amellett is, hogy a cikk a kultúra iránt érdeklődő, de nem szakmabeli olvasókra tervezi a megszólalását – ez esetben azonban valószínű, hogy továbbra is fennállnak az alább felsorolt problémák a terminushasználatot és a szövegezést, a könny(ebb)en érthető magyarázatot illetően.

egy egyenlőtlen uralmi viszonyt erősít meg, akár a szimbolikus tőke növelésére tett további kísérletek, mint a cikk végi aláírás (*A szerző József Attila-kutató, filológus, a József Attila Társaság elnökségi tagja. Elismert szakértő a József Attila-kéziratok azonosítása terén*). Ezek a szövegrészek így egy részlegesen hierarchizált pozíciót termelnek ki, amely megnehezíti, hogy a szerzőt hiteles, közérthető szószólóként prezentálja a nyilvánosság számára, azaz, hogy emancipálja az egyszeri olvasót az irodalomtudomány érthető bemutatásával.

4.3.2. A Telex harmadik cikke

Sárközi cikkét a Telex szemlézi, amelyben meglehetősen negatív színben láttatja Sárközi ellenérveit a hitelességi vitában.

A TEL3 a kézirat hitelesítését kontrollvéleményező Lengyel Andrásra mint az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező kutatóra hivatkozik (*Az egyik legjelesebb magyar József Attila-kutató, Lengyel András – ő írt tanulmányt a tizenhét éve előkerült József Attila versről – hitelesnek és eredetinek minősítette azt*), sőt, Tverdota és Bókay tekintélyét is kiemeli, miközben őket a kézirat hitelességét bizonyító szerzőként említi meg (*Hogy versnek lehet-e nevezni a nyolc sort, azt megkérdőjelezte a József Attila Társaság elnöke, Tverdota György, de sem ő, sem a témában szintén megszólaló Bókay Antal irodalomtörténész nem vonta kétségbe a kézirat hitelességét*, TEL3 – itt egy csúsztatás vagy félreértés is megkonstruálódik, hiszen Tverdota, mint láttuk, a vers hitelességének a problémáját is implikálta). A TEL3 Sárközi kulturális és társadalmi pozícióját ellenben egyértelműen aláássa, amikor „csak” *József Attila-kutatóként* hivatkozik rá (elhallgatva József Attila értekező prózájának sajtó alá rendezésében szerzett eredményeit). Továbbá, azzal, hogy a Telex ebben a hírcikkben harmadjára szólítja meg Bíró-Baloghot, az ismétlés révén ismét csak a Bíró-Balogh által kínált érvek meggyőző erejét növeli (l. 4.2, vö. Veszelszki–Falyuna 2019: 43). Mindez legfőképpen azért probléma, mert a Telex-cikk az itt elemzett erőszakos módozatokkal az olvasókat manipulálja (Bárházi 2008), kierőszakolva, hogy az olvasók a Telex által felkínált módon értelmezzék a kialakult hitelességi vitát. A manipulátor megalázza a manipuláltat, az erőszak az elnyomottat, íme, minden uralmi viszony lényege.

Sárközi megnyilatkozását a TEL3 meglehetősen kevésszer, akkor is röviden idézi. A TEL3 Sárközi idézett vagy kivonatolt megnyilatkozását negatív, sőt, meglehetősen gúnyos szöveggörnyezetbe ágyazza be.

A TEL3 már rögtön a cikk első soraiban burkolt kritikával (az inkonzisztencia vádjával) illeti Sárközi megszólalásmódját, azt, hogy a szemlézett Sárközi-írás a címben óvatosabban fogalmaz, mint később, a szövegtestben: *Sárközi Éva a prae.hu-n megjelent írásában azt állítja, a címben még csak lehetőségként (hogy „lehet”), a szövegben már tényként, hogy a József Attilának tulajdonított kézirat hamisítvány* (TEL3).

A TEL3 Sárközi néhány alapvető fontosságú érvét úgy mutatja be, mint ami a vitában pusztán ismétlődik, semmilyen újdonság értékkel nem bír: *Az írásában egyrészt megismétli a korábbi észrevételeket, miszerint „a kéziratban szereplő sorok*

nem tekinthetők József Attila versnek”, csak az nem „lenne kizárható, hogy egy készülő vershez ötletek, gondolatok feljegyzései lennének – ha nem lenne ott egy pontos dátum és aláírás”, illetve azt is, hogy nem hihető néhány héttel egy rideg hangvételi levél előtt egy ilyen hangvételi verset írni ugyanannak a személynek (TEL3). Az igaz, hogy az itt idézett érvek – hogy stílszerűek legyünk – csíráját már Tverdota (2021) is említi, az azonban egyértelmű csúsztatás, hogy Sárközi Tverdota érveinek a mimézisét adná. Sárközi nem annyira másolja, mint inkább kidolgozza a Tverdótánál is felmerülő állítások bizonyítását. Egyrészt olyan részletesen rekonstruálja József Attila életrajzi körülményeit a vizsgált vers keletkezési idejében, amilyen részletekbe sem a Telex, sem Bíró-Balogh nem megy bele – ennek a részletezésnek csak egy része a TEL3 által is említett József Attila-levél idézése (Sárközi teljes terjedelmében idéz egy József Attila-levelet, amit József Attila Gyömrői Editnek írt a vizsgált időszakban). Másrészt Sárközi nemcsak visszahangozza Tverdota gondolatait, hogy az előkerült kéziratot nem lehet versként kategorizálni (József Attila bizonyos verskéziratai alatt találunk datálást, mások alatt nem. Ha egy verskéziratot lead egy szerkesztőség számára, a költő aláírhatja a szerzői nevet. Az azonban több, mint furcsa: gyanús, hogy miért datálna egy verscsírá, és miért írná alá a nevét?!, Tverdota 2021), hanem a saját kutatói eredményeire hivatkozva erősíti meg Tverdota megjegyzését (2018 tavaszáig – öt éven át – József Attila értekező prózájának sajtó alá rendezésén dolgoztam. Ez idő alatt a költő összes fennmaradt kéziratát megismertem és tanulmányoztam. A jegyzeteit, noteszeit, céduláit is. Nincs köztük olyan versvázlat, amit datálással és aláírással hitelesített volna., Sárközi 2021).

A TEL3 a szövegtest legkritikusabb helyén úgy fogalmaz, hogy Sárközi *tesz további állításokat is, például azt, hogy szerinte a szöveget hitelesítő tanulmányában Bíró-Balogh Tamásnak „sikerült a műelemzés professzionális befolyásolási technikáinak mesterfogásait felhasználva rámutatnia a referenciális olvasat problematikusságára”, illetve megjegyzi, hogy a versből hiányzik a disszonancia konszonanciája* (TEL3). A Telex-cikk egyértelműen gúnyosan láttatja Sárközi bizonytalankodó terminushasználatát – az *illetve megjegyzi, hogy a versből hiányzik a disszonancia konszonanciája* szövegezősmód mulatságosan hat az érthető magyarázatot elváró olvasók részéről. Ezt mutatja az, hogy a közösségi médium felületén megosztott cikk kommentelői pont erre, a cikkben idézett és gúnyosan láttatott megnyilatkozása reflektálnak, például: *engem a disszonancia konszonanciája győzött meg*, vagy például *„...illetve megjegyzi, hogy a versből hiányzik a disszonancia konszonanciája...”, vasutasként nekem is egyből szemet szúrt!* (1. ábra). A Telex-cikk gúnyos hangvétele élesen szemben áll azzal a korábbi (többé-kevésbé) semleges nézőponttal, amely Bókay, Tverdota vagy Bíró-Balogh véleményét prezentálta. A TEL3 azért is csorbítja Sárközi tekintélyét, mert kevés teret hagy a szövegtestben Sárközi ellenérvének megértésére (szemben Bókay, Tverdota vagy Bíró-Balogh érveivel). A *disszonancia konszonanciája* valóban szerencsétlen szövegezési mód, azonban ez nem mástól, mint magától József Attilától ered, ahogy azt Sárközi is elmagyarázza („Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konsz. nem egyéb megértett disszonanciánál.” – fogalmazta

meg a költő alkotói módszerének egyik legjellemzőbb elemét Medvetánc című tanulmányvázlatában), a szófordulat értelmével együtt (Verseiben az egymásnak ellentmondó, egymással ütköztetett képek első pillantásra kuszának tűnő szövevényéből bontakozik ki a harmónia, Sárközi 2021). Sárközi tekintélyét a Telex azzal is elbizonytalanítja, hogy a TEL3 Sárközi talán legfontosabb érvét meglehetősen röviden foglalja össze, közvetlen idézet nélkül, sőt, az ellenérvet egy zárójeles megjegyzéssel igyekszik megcáfolni: Sárközi emellett azt is megjegyzi, hogy a kézirathoz mellékelt lefoglalási dokumentum hitelessége is bajos, mert azon 1945-ös dátummal egy olyan babérkoszorús Kossuth-címer van, amit akkor nem használtak (a Kossuth-címer valóban csak 1946-tól lett hivatalos, de a háború utáni hónapokban elég nagy káosz volt a hazai címerhasználatban) (TEL3).

4.3.3. Bíró-Balogh harmadik megszólaltatása

A TEL3 hírcikk diszkreditálja Sárközi véleményét, miközben Bíró-Baloghét inkább megerősíti. A TEL3 a szövegtest második felében közvetlenül idézi Bíró-Baloghot (l. 2.1). Az, hogy Sárközivel ellentétben Bíró-Balogh közvetlen megnyilatkozásban szólalhat meg, már önmagában árulkodó arról, hogy a Telex az uralmi viszonyok megerősítésében volt érdekelt. Az azonban még szembetűnőbb, hogy miután a TEL3 lényegében minden lényegi helyen – rejtett vagy explicit módon – számon kéri Sárközit, Bíró-Balogh meglehetősen indulatos megjegyzéseit minden probléma nélkül, tárgyilagosan vezeti fel (*A már említett Bíró-Balogh Tamás, a kéziratot hitelesítő tanulmány szerzője lapunk megkeresésére az alábbiakat közölte írásban:*, TEL3). Mindez expliciten mutatja, hogy Bíró-Balogh olyan sikeresen kamatoztatta a Telex szerkesztőségével folytatott együttműködésben a meglévő társadalmi tőkét, hogy az együttműködés Sárközi rovására megy végbe.

Bíró-Balogh az ellenérvekre olyan pozícióból reflektál, ahonnan a saját hatalmát (tudományos presztízsét) erősíti meg és hierarchizálja, úgy, hogy közben olyan indulattal kéri számon Sárközit, akit ráadásul, meg sem nevez, hogy az lényegében totális hatalmi alávetésnek és megszégyenítésnek hat: *mélységesen megdöbben az a szakmai hozzáállás, amivel egyesek a kézirat eredetiségét cáfolni igyekeznek, anélkül, hogy az eredeti dokumentum akár csak egy percre is a kezükben lett volna. Hasonló helyzetekben ez a kutatói minimum – ahogy Tverdota György is írja –, enélkül cáfolni valamit a legteljesebb szakmaiatlanság* (TEL3). Bíró-Balogh válasza Sárközi szakmai hitelét és kompetenciáját igyekszik destruálni, miközben egy olyan erőforrásra hivatkozik, amelyhez Bíró-Balogh privilegizált hozzáféréssel rendelkezett – hiszen az aukciós portál eredetileg Bíró-Baloghot kérte fel a kézirat hitelességének megvizsgálására, amellyel (Sárközivel szemben) helyzeti és információs előnyhöz jutott (l. 3). Bíró-Balogh a privilegizált helyzetét maga is kiemeli, amikor számonkéri Sárközit, sőt, számonkér minden pesti filológust, akik nem utaztak el Szegedre a kézirat megtekintésért (*Márpedig arra, hogy a kéziratot megnézzék, bármikor lett volna lehetőségük a pesti kutatóknak. A Budapest–Szeged-távolság autóval másfél óra, vonattal két óra húsz perc alatt kényelmesen megtehető. Ha a tétel védettségét kezdeményező Műtárgyfelügyeleti Hatóság munkatársai és*

egész tévéstábok meg tudták tenni ezt a távot, talán a most ilyen-olyan okok miatt kételkedők is meg tudták volna, TEL3). Ezzel Bíró-Balogh nemcsak a saját kivételezett, hierarchizált és hatalmi pozícióját termeli ki újra, hanem a főváros-vidék ellentét mesterséges felszításával egy olyan átpolitizált nézőpontot is színre visz, amely egy információ elhallgatásán alapul, azén, hogy a kéziratot a munkájukból kifolyólag megtekintő tévéstáb vagy hatóság szituációja nem azonos a szabadidejükben Szegedre utazó pesti kutatók helyzetével.⁹

Bíró-Balogh végső soron a saját szakértői vagy szószólói pozícióját erősíti meg azzal, hogy a neki ellentmondó Sárközi véleményét erőszaknak teszi ki. Bíró-Balogh a Telex-szerkesztőség segítségével termeli újra a hatalmi pozícióját, amely a kézirathoz való könnyed hozzáférése, a szakértői kapcsolatain és a kézirat elemzésével töltött időn alapszik. Bíró-Balogh a Telex-cikkben idézett válaszában olyan indulattal kel ki Sárközi ellen, hogy nemcsak Sárközi érvelésének a hatásszándékát (vö. Sandig 1995) kérdőjelezi meg, hanem ezzel együtt Sárközi írását jogilag és/vagy morálisan is felelősségre vonja (*Az erre az alapvető szakmai hibára épülő vélekedést közzétenni pedig a közvélemény tudatos félrevezetése, TEL3*). Bár közvetlenül nem explikálódik, Bíró-Balogh pozíciója azzal, hogy megvonja Sárközitől a szakmaiság státuszát, egyben a magyar félperiféria genderrezsímét is újratermeli (ehhez l. Czirfusz et al. 2019: 11), hiszen a saját erőszakesszaktárának a felmutatásával a férfi hatalmi pozíciót teszi jól láthatóvá – nem független a Telextől mint aktortól, amely teret enged Bíró-Baloghnak, míg Sárközitől megvonja a tisztes megnyilatkozás bármilyen lehetőségét. Sárközi kétszer is alávetett pozícióba kerül: először is a Telexnek mint mediátornak, amely gúnnal és csúsztatással viszi színre Sárközi ellenérveit; másodszor pedig Bíró-Baloghnak, aki a saját privilégiumait felhasználva úgy alázhatja meg Sárközit, hogy annak a Telex semmiféle gátat nem emel.

Bíró-Balogh a saját hatalmi pozícióját agresszív módon termeli ki újra, miközben az irodalomtudomány vagy az irodalom szószólójaként amellet tesz számot, hogy az irodalmi mező egy indulatokkal és erős individualizáltsággal felhígított tér, amely célja, hogy a fogyasztóknak autográf kéziratokat és autográf kéziratokról szóló híreket adjon el.

5. Konklúzió

Összességében nézve a vizsgált megnyilatkozások az uralmi viszonyok megerősítéséhez járulnak hozzá, bár különböző mértékben. Sárközi írása annyiban, hogy néhány szövegrészletben nem az egyenlősítő tudásmegosztás mellett kötelezi el magát, hanem a szakértői pozíciók tekintélyének **restaurálása** mellett, amelyek betöltői privilegizált birtokosai maradnak a József Attiláról való diskurzusnak. A Telex felülete annyiban, hogy a diskurzus **szabályozójaként** lép fel, hozzáférést

⁹ A felvetés már csak azért is elképesztően nonszensz ötlet, mivel a hitelességi vita lefolyásának idejében éppen egy világjárvány újabb felfutása közepén jártunk, a „pesti kutatók” utaztatásának ez idő tájt komoly egészségügyi kockázatai is voltak.

biztosít a vitához és kézben tartja annak lefolyását, miközben bizonyos megszólalókat előnyben, másokat hátrányban részesít. Bíró-Balogh megnyilatkozásai annyiban, hogy azok Bíró-Baloghot olyan autoritásként léptetik fel, akinek az állításai megcáfolhatatlanok, és aki olyan privilégiumokkal rendelkezik, amelyet Sárközi **megalázására** és **megszégyenítésére** használ fel. Végso soron a fő probléma nem a szerzők személyével van, hanem azokkal az uralmi viszonyokkal, amelyekbe a megnyilatkozások egyszerre kényszerülnek bele és kényszerítenek bele másokat.

Források

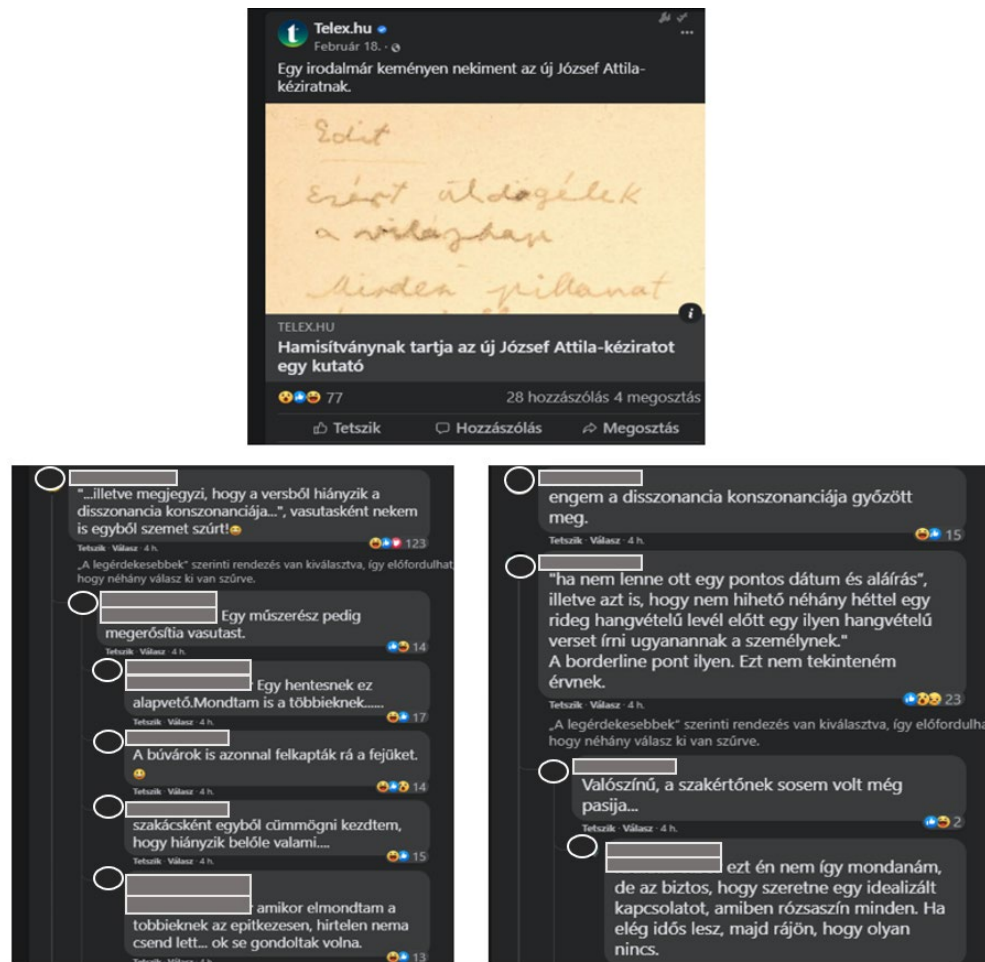
- Bíró-Balogh Tamás é.n. József Attila ismeretlen verse. *Antikvarium.hu*. <https://www.antikvarium.hu/aukcio/index.php?t=cd&bid=985935&aid=17585&o=1> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- NSz1 = Csepregi Evelyn 2021. Talány vagy mérföldkő? Elárverezik József Attila eddig ismeretlen kéziratát. *Népszava* (online verzió). https://nepszava.hu/3110001_talany-vagy-merfoldko-elarverezik-jozsef-attila-eddig-ismeretlen-kezirata (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- NSz2 = Veres András 2021. Egy „József Attila-kézirat” nyomában. *Népszava* (online verzió). https://nepszava.hu/3110883_egy-jozsef-attila-kezirata-nyomaban (Utolsó elérés: 2022.jan.11.)
- Sárközi Éva 2021. Szép remények. Hamisítvány lehet az árverésre bocsátott, József Attilának tulajdonított kézirat. *Prae.hu*. <https://www.prae.hu/article/11955-szep-remenyek/> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- TEL1 = Haász János 2021a. Eddig ismeretlen József Attila-vers került elő. *Telex*. <https://telex.hu/kult/2021/02/10/eddig-ismeretlen-jozsef-attila-vers-kerult-elo> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- TEL2 = Haász János 2021b. Komoly vihart kavart az eddig ismeretlen József Attila-kézirat. *Telex*. <https://telex.hu/kult/2021/02/17/komoly-vihart-kavart-az-eddig-ismeretlen-jozsef-attila-kezirata> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- TEL3 = Haász János 2021c. Hamisítványnak tartja az új József Attila-kéziratot egy kutató. *Telex*. <https://telex.hu/kult/2021/02/18/jozsef-attila-kezirata-edit-vita-irodalom-biro-balogh-tamas-sarkozi-eva> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)
- TEL4 = Marjanovic Mira 2021. Visszavonja online árveréséről az újonnan felfedezett József Attila-verset az Antikvárium.hu *Telex*. <https://tamogatas.telex.hu/> (Utolsó elérés: 2022.jan.11.)
- TEL5 = Támogasd a Telexet! *Telex*. <https://tamogatas.telex.hu/> (Utolsó elérés: 2022.jan.11.)
- Tverdota György 2021. Egy új József Attila-kézirat (?) véleményezése. <http://jatarsasag.hu/2021/02/14/egy-uj-jozsef-attila-kezirata-velemenyezese/> (Utolsó elérés: 2021.márc.20.)

Hivatkozott szakirodalom

- Barna Emília – Madár Mária – Nagy Kristóf – Szarvas Márton 2019. Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2010 után. *Fordulat* 26: 225–251.

- Bárházi Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104 /4: 443–463.
- Bodoky Tamás 2009. *A hírportál mint tömegmédiium (Tájékozódás és médiahasználat az interneten)*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Bourdieu, Pierre 2010a. Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE. 156–165.
- Bourdieu, Pierre 2010b. A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. In Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE. 165–178.
- Bourdieu, Pierre 2013. *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája* (ford. Seregi Tamás). Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- Czirfusz Márton – Csányi Gergely – Éber Márk Áron – Gagy Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba – Katona Noémi – Kovai Cecília – Meszmann T. Tibor – Nagy Kristóf – Pinkasz András – Szarvas Márton – Vigvári András 2021. Szószedet a Fordulat 26. számához. *Fordulat* 26: 5–27.
- Éber Márk Áron – Gagy Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba 2021. 2008–2018: Válság és hegemonia Magyarországon. *Fordulat* 26: 28–75.
- Fairclough, Norman – Wodak, Ruth 1997. Critical discourse analysis. In Van Dijk, Teun (ed): *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage. 258–284.
- Falyuna Nóra 2018. Az (ál)tudományos ismeretek és az internet. *Jel-Kép* 2018/4: 34–50.
- Han, Byung-Chul 2020. *Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Budapest: Typotex.
- Kőszeghy Ferenc – Ungvári Sára 2021. Nemcsak Jókait és Az arany embert, de az egész irodalomoktatást át kell gondolnunk. *Mérce*. <https://merce.hu/2021/07/16/nemcsak-jokait-es-az-arany-embert-de-az-egesz-irodalomoktatast-at-kell-gondolnunk/> (Utolsó elérés: 2021.aug.06.)
- Sandig, Barbara 1995. A német nyelv stilisztikája. (Részletek) *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 41: 306–333.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 108: 18–39.
- P. Szilczl Dóra 2018. Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe. *Jel-Kép* 2018/3: 2–25.
- Tamás Gáspár Miklós 2021. Igazság és osztály. In Tamás Gáspár Miklós – Sipos Balázs (szerk.): *Antitézis. Válogatott tanulmányok. 2001–2020*. Budapest: Pesti Kalligram. 115–194.
- van Dijk, Teun A. 2000 [1993]. A kritikai diskurzuselemzés elvei. (ford. Kriza Borbála). In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szövegváltozatok a politikára*. Budapest: Tankönyvkiadó–Universitas. 442–477.
- Veszelszki Ágnes – Falyuna Nóra 2019. Az áltudományosság leleplezése érveléstechnikai-nyelvészeti eszközökkel. *Médiakutató* 20/3: 39–51.

Ábrajegyzék

3. ábra. A TEL3 hír megosztása a Telex Facebook-oldalán

4. ábra. A TEL2 hír megosztása a Telex Facebook-oldalán

KOPCSÁK RÓBERT
Eötvös Loránd Tudományegyetem
kopcsakrobert@gmail.com

A spanyol szótagösszevonás vizsgálata a nyelvoktatás szempontjából

Számos korábbi kutatás hívta már fel a figyelmet a célnyelvihez közelítő kiejtés és a beszéd sebességének jelentőségére (Baditzné 2019, Laham et al. 2009, Mátraházi 2020). Mindennek fényében fontosnak tűnik a célnyelvihez közelítő sebességgel kivitelezett beszédprodukció, azonban korábbi kutatásaim alapján (Kovács 2019, 2020 és 2021) még a Közös Európai Referenciakeret szerinti B2-es szinten (tehát középszinten) is a célnyelvi értéknél csak jelentősen lassabb beszéd- és artikulációs tempóra képesek a spanyol nyelvtanulók.

Jelen vizsgálódásomban erre a problémára szeretnék megoldási lehetőséget találni: a spanyol nyelvre jellemző szótagösszevonás, vagyis két egymás melletti azonos magánhangzó eggyé való redukálódásának (Esgueva Martínez 2004; Hualde et al. 2010; Navarro Tomás 1977, idézi Hualde 2014; Planas Morales 2013; Román et al. 2018) jelenlétét és gyakoriságát elemzem szóhatáron. Ehhez négy spanyol dialektus (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói és argentinai-uruguayi) anyanyelvi beszélőinek félszpontán beszédprodukcióját (interjúk) hasonlítom össze B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók hangmintáival (szintén interjúk). A következő hipotézisek mentén kezdtem el kutatásomat: (i) a szótagösszevonás mind a négy elemzett spanyol nyelvváltozatban megtalálható; viszont (ii) a jelenség nem, vagy csak szórványosan fordul elő a magyar nyelvtanulók spanyol nyelvű beszédében.

Ötven hangfelvételnél (kilencvenkilenc perc összesen) a Praat programban való elemzése után eredményeim arra mutatnak rá, hogy a szótagösszevonás valóban megjelenik mind a négy általam elemzett spanyol dialektusban (de csak az esetek kevesebb, mint felében), és csak nagyon ritkán fordul elő a B2-es KER szintű nyelvtanulók beszédprodukciójában: egyetlen ilyen esetet találtam a magyar adatközlők beszédprodukciójában.

Kulcsszavak: beszédprodukció, dialektusok, félszpontán beszéd, magánhangzó-redukció, nyelvoktatás, spanyol, szótagösszevonás.

1. Kiindulópontok

Számos korábbi kutatás emelte már ki az anyanyelvihez közelítő spanyol kiejtés fontosságát, illetve előnyeit. Laham és munkatársai (2009) például kifejezetten a beszéd sebességével kapcsolatban azt az eredményt kapták, hogy a kutatás résztvevői ugyanazt az erkölcsi bűnt kevésbé találták súlyosnak, amikor azt folyékonyan, gördülékenyen, vagyis kevesebb beszédsszünettel, ezáltal nagyobb beszédtempóval ismertették, mint amikor sokkal tagoltabban.

A spanyolok megítélése alapján pedig a jó kiejtés és a diskurzusjelölő elemek (szerintük) megfelelő használata érthetőség szempontjából még a nyelvtani hibákat is ellensúlyozhatja (Baditzné et al. 2018). Ezzel szemben a célnyelvitől eltérő kiejtéssel rendelkező beszélőket egy másik kutatás spanyol adatközlői csak

alacsonyabb presztízsű szakmára vélték alkalmasnak, és számos szupraszegmentális elemet (például hezitálási forma, beszédtempó, szavak átkötése) kiemelték, amiket hiányoltak vagy nem találtak megfelelőnek a vizsgálatban résztvevő B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédprodukciónak (Baditzné 2019).

Arra is találhatunk példát a szakirodalomban, hogy nyelvvizsgakörnyezetben is hátrány érhet minket lassabb beszédünk miatt: egy ilyen szituációban végzett vizsgálat eredményei szerint a spanyol anyanyelvű tanárok szigorúbban értékelték az A2-B2-es KER szintű nyelvtanulók beszédprodukciónak folyékonyág szempontjából, mint a magyar anyanyelvű tanárok, akár spanyoltanárok, akár nem. Az említett spanyol származású tanárok kiemelték a beszéd- és artikulációs tempót a szünettartás mellett mint az értékelésüket befolyásoló tényezőket (Mátraházi 2020).

Láthatjuk tehát, hogy az anyanyelvihez közelítő kiejtésnek és a gördülékeny beszédnek még abban is szerepe lehet, hogy elkerüljük az esetleges negatív nyelvi előítéletet. Ennek ellenére korábbi kutatásaim a beszédtempó (Kovács 2019 és 2021) és az artikulációs tempó (Kovács 2020) témájában azt mutatták, hogy ez a terület fejlesztést igényel még B2-es KER szinten is, mert a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók az anyanyelvi beszélőkéhez képest jelentősen lassabb beszéd- és artikulációs tempót produkáltak.

Jelen kutatásban azonos magánhangzók szóhatáron való összevonásának jelenlétét és gyakoriságát vizsgálom négy spanyol nyelvváltozatban (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói, argentinai-uruguayi) és B2-es KER szintű magyar anyanyelvű spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónak. Feltételezésem szerint a szótagösszevonás esetleges hiánya a magyar ajkú adatközlők beszédében kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy az artikulációs tempójuk lassabb az anyanyelvi beszélőkénél még B2-es KER szinten is. Úgy gondolom, a szótagösszevonás megismertetése és gyakorlása a nyelvtanulókkal lehetséges megoldásként szolgálhat a korábban vázolt problémára.

A szótagösszevonás a spanyol nyelv egy problémás jellemzőjének tekinthető, gondot okozhat akár az olyan nyelvtanulóknak is, akik már „elég jó” beszédprodukciónak képesek, mivel a különálló hangok tökéletes kiejtése önmagában nem feltétlenül vonja maga után a magánhangzó-kapcsolatok megfelelő megvalósítását is, ami viszont nélkülözhetetlen a „jó” spanyol kiejtéshez (Espinosa 1924: 299–300). Mindez olyan helyzetekben okozhat nehézséget, amikor hallott szövegértésre van szükség, hiszen általában nem külön-külön halljuk a szavakat, hanem összekapcsolva, blokkokban, melyek nem biztos, hogy egybeesnek a szintaktikai egységekkel és a könnyen felismerhető nyelvtani funkciókkal (Planas Morales 2013: 79–80). Ez okból kifolyólag a DELE spanyol nyelvvizsgákon például a hallott szövegértés feladatok ma már többet érnek, mint korábban (Planas Morales 2013: 78–79).

2. Elméleti háttér

2.1. A redukció fogalma, típusai

Az általánosságban értett redukció számos nyelvtípusra jellemző jelenség, a franciától az angolon át egészen a koreaiig (lásd Ernestus–Warner 2011: 254). A fonetikai redukciót úgy határozhatjuk meg, mint egy szó kiejtésének eltérése a normatív, pontos kiejtéstől, aminek következtében elképzelhető, hogy az adott szó önmagában állva nem felismerhető, viszont a kontextus segítségével könnyen azonosíthatjuk (Ernestus et al. 2002; Xu 1994, idézi őket Burchfield–Bradlow 2014: 270). A szótagredukció pedig definíciója szerint felölel minden olyan esetet, amely során a ténylegesen megvalósult szótagok száma elmarad a norma alapján várt szótagok számától (Johnson 2004, idézi Burchfield–Bradlow 2014: 270–271). A szótagok mellett azonban hangok is redukálódhatnak, például a magánhangzók hajlamosabbak erre, mint a mássalhangzók (Trouvain et al. 2001: 158), a spanyol nyelvre viszont inkább a mássalhangzó-redukció jellemző, a magánhangzó-redukció csak marginálisan fordul elő (Voigt–Schüppert 2013: 319). Az elkövetkezendőkben csak a magánhangzók által determinált szótagredukcióra fogok fókuszálni, hiszen a szótagösszevonás szempontjából ez a típus a releváns, lévén, hogy a spanyol nyelvben is csak magánhangzó lehet szótagmag (lásd például Quilis 1999: 368).

A spanyol nyelvben a magánhangzókapcsolatokat egyetlen (difongus, vagy három magánhangzó esetén triftongus), vagy több különálló szótagban (hiátus) is ejthetjük (részletesebben lásd például Hualde et al. 2010: 90–94). Gyors beszédben azonban a hiátusok is egyetlen szótagra redukálódhatnak (Hualde et al. 2010: 98), illetve Aguilar (2003: 2111) alapján előfordulhatnak magánhangzókieesések vagy -törlések is, tehát kettő vagy több magánhangzó helyett csak az egyik akusztikai lenyomata észrevehető. Bowen (1956: 8) kiemeli, hogy kettő nem azonos magánhangzó találkozásakor általában az első szenved el különböző változásokat, például rövidül, félhangzóvá válik, vagy redukálódik.

Egymás mellett álló, de különböző szótagokba tartozó magánhangzókat különbözőképpen ejthetünk. Ezek az opciók inkább a beszédstílusra vonatkozó preferenciáinktól függenek, mintsem az adott magánhangzókapcsolat szerkezetétől (Aguilar 2003: 2112, Bowen 1956: 6). Aguilar (2005, idézi Hualde 2020: 175) szerint például a különböző szótagban való ejtés formális, a diftongussá válás sztenderd, a magánhangzótörlés pedig informálisnak mondható a spanyolban. A magánhangzókapcsolatok ejtésének kontextusfüggő szabályairól a spanyol nyelv vonatkozásában lásd például Contreras (1969).

Fontos megemlíteni, hogy a diftonguson és a hiátuson felül – mely jelenségek egy adott szón belül fordulnak elő – létezik az úgynevezett „dierézis”, vagyis szóhatáron található két magánhangzó külön szótagban való ejtése (Espinosa 1924: 305) és a „sinalefa”, ami két külön szóhoz tartozó magánhangzó egyetlen szótagban való ejtését jelenti (Espinosa 1924: 301–302). Espinosa (1924: 302) szerint a sinalefa a szabályszerű, a dierézis – a szerző szavaival élve a hiátus – pedig ritka.

2.2. A szótagredukciót meghatározó tényezők

A szótagredukció jelenléte és gyakorisága számos befolyásoló tényezőtől függ. A következő faktorok nem csupán a spanyol nyelvre értendők. Ernestus–Warner (2011: 254) holland nyelvre vonatkozó kutatása alapján például a nők beszédprodukciónak több redukció lehetséges fel, mint a férfiakéban, illetve a fiatalok beszédében is gyakrabban találkozhatunk ezzel a jelenséggel, mint az idősebbekében. Ezen felül több tanulmány is kijelenti, hogy a gyorsabb beszédben – magasabb beszédtempó-érték esetében – nagyobb mértékben jellemző a redukció (Burchfield–Bradlow 2014: 274–275; Hoole et al. 1994, idézi Tomaschek et al. 2014: 429; Navarro Tomás 1950, idézi Esgueva Martínez 2004: 89; Navarro Tomás 1977: 148–149, idézi Hualde 2020: 170; Voigt–Schüppert 2013: 322; Wong 2004). Ennek az az oka, hogy a gyors beszédben az artikuláció kevésbé lesz tiszta, ezzel a szótagok lerövidülnek vagy kiesnek (Voigt–Schüppert 2013: 322).

Meghatározó tényező a redukció tekintetében a hangsúly is: általánosságban elmondható, hogy a hangsúlyos magánhangzókra nem olyan jellemző a redukció, mint a hangsúlytalanokra (Aguilar 2003: 2112; Alba 2006: 277; Cuenca Villarín 2000: 43; Navarro Tomás 1977: 148–149, idézi Hualde 2020: 170). Egészen pontosan a legnagyobb mértékben a két hangsúlytalan magánhangzóból álló csoport időtartama csökken, ezt követi az egy hangsúlyos és egy hangsúlytalanból (ebben a sorrendben) álló magánhangzókapsolat, majd a hangsúlytalan-hangsúlyos magánhangzó kombinációja, a redukciónak pedig a leginkább ellenálló magánhangzókapsolat a két hangsúlyosból álló (Aguilar 2003: 2113, Alba 2006). Ez utóbbi esetben a hangsúly is csökkenhet vagy elveszhet (Hualde 2014: 77).

Néhány tanulmány arra is fényt derített, hogy a szótagtípus is befolyásolhatja a redukciót, azonban ezzel kapcsolatban nem egységes a szakirodalom: Alba (2006: 278) szerint a zárt szótagok (melyek mássalhangzóra végződnek) jelentősen érzékenyebbek a redukcióra, mint a nyílt, vagyis magánhangzóra végződő szótagok, Burchfield–Bradlow (2014: 270 és 274–275) alapján azonban a nyílt szótagok gyakrabban szenvednek el redukciót, mint a zártak. A szavak gyakoriságát és típusát tekintve azonban már nagyobb az egyetértés. Egyfelől elmondhatjuk, hogy az adott nyelvben gyakrabban előforduló szavakra jellemzőbb a redukció, mint a ritkábbakra (Bybee 2000: 252, idézi Alba 2006: 274; Bybee 2002, idézi Alba 2006: 275; Munson 2007 és Munson–Solomon 2004, idézi őket Tomaschek et al. 2014: 429). Mindez összefüggésbe hozható az artikuláció automatizálódásával (Bybee 2000: 252, idézi Alba 2006: 274), vagyis a kevesebb erőfeszítést igénylő produkcióval, és a „szükségtelen” artikulációs mozgások kikopásával (Zipf 1935, idézi Tomaschek et al. 2014: 429). Fontos még megemlíteni, hogy jelentősen kevesebb redukció történik a tényleges jelentést hordozó szavak esetében, mint olyan szókapcsolatokban, melyek csupán nyelvtani szerepet betöltő szavakat is tartalmaznak, például ige és prepozíció kombinációjában (Casali 1997 és 1998; Causley 1999; Jenkins 1999, idézi őket Alba 2006: 279). Ezek mellett szintaktikailag szorosan összetartozó szerkezetekben is gyakoribb a redukció (Hualde 2014: 78).

Az előzőekben említett tényezőkön felül annak is jelentősége van redukció tekintetében, hogy az adott nyelvi elem került-e már korábban említésre a beszélgetés során (Jenkins 1999, idézi Alba 2006: 273), ahogy a magánhangzók jellemzői is számítanak: a magánhangzókapcsolatokat tekintve gyakoribb a redukció abban az esetben, amikor a második magánhangzó alsó vagy középső nyelvvállású, illetve amikor a két magánhangzó nyelvvállása hasonló (Alba 2006: 277–278). Fontos kiemelni, hogy Burchfield–Bradlow (2014: 274–275) szerint a nyelv és a beszédstílus önmagában nem befolyásolja a redukciót, és csak más változókkal együttesen érnek el hatást redukció szempontjából.

2.3. Szótagösszevonás: azonos magánhangzók szóhatáron

Mivel a kutatásom kifejezetten a szavakon átívelő, azonos magánhangzókat tartalmazó kapcsolatok temporális jellemzőire fókuszál, a következő szekcióban ezek jellemzőire részletesebben is kitérek. Az azonos, nem felső nyelvvállású magánhangzókból (ezek a spanyolban: /a/, /e/, /o/) álló kapcsolatokat gondos kiejtéssel a sztenderd szerint mindig hiátusként ejtjük (Hualde et al. 2010: 91–92), mivel mindegyik magánhangzó külön szótagmag (Quilis 1999: 179). A spanyol nyelvre jellemző ejtési mintázatok alapján viszont két megegyező hangból álló magánhangzókapcsolat esetén alapvetően egyetlen magánhangzót ejtünk, azáltal, hogy a két eredeti hang összeolvad eggyé (Bowen 1956: 7; Contreras 1969: 61; Hualde 1994, idézi Román et al. 2018: 155)¹. Aguilar (2003: 2111–2112) ezt monoftongizálódásnak hívja, amelyhez szerinte gyors, de nem emfatikus beszédstílus szükséges.

Espinosa (1924: 299) alapján az azonos magánhangzók találkozása szóhatáron a szabályok szerint szintén összevonással jár, amire hagyományosan, főként a költészetben, a már említett sinalefaként utalunk (Aguilar 2003: 2111; Hualde 2020: 165; Hualde et al. 2010: 98; Navarro Tomás 1977: 147–158, idézi Hualde 2014: 76). Navarro–Ledesma (1903: 86, idézi Esgueva Martínez 2004: 89) a sinalefát mint a spanyol nyelv egyik szabályát mutatja be, és ahogy Henríquez Ureña (1961: 17, idézi Esgueva Martínez 2004: 89) is kiemeli, a spanyol nyelv megköveteli a sinalefát.

Összefoglalva tehát a sinalefa általános szabály a spanyol nyelvben, ha két magánhangzó egymással érintkezik úgy, hogy egyik szó végén található, a másik pedig a következő szó elején (Espinosa 1924: 301–302). Így a két hang egyetlen szótagot fog képezni (Espinosa 1924: 302), és összeolvadásuk oly mértékű lehet, hogy egyetlen, ugyanolyan kontextusban lévő hangéval megegyező értékre redukálódnak (Hualde 1994, idézi Román et al. 2018: 155; Hualde 2014: 77; Hualde, et al. 2010: 98; Monroy Casas 1980: 65, idézi Esgueva Martínez 2004: 90)². Mi több,

¹ Azonban nem minden kutatás eredménye erősíti meg ezt: Aguilar (2003: 2112) például azt találta, hogy azonos magánhangzók találkozásakor a hiátus megtartása a leggyakoribb.

² Wong (2004) szerint viszont a szótag eggyé olvadása azzal jár, hogy a magánhangzó időtartama megnő.

akár három azonos hangsúlytalan magánhangzó időtartama is lerövidülhet egyetlen hangéval megegyezőre (Hualde 2014: 77).

Két azonos magánhangzó esetében hívja ezt a jelenséget Espinosa (1924: 302) összevonásnak (angolul *contraction*, spanyolul *contracción*). Planas Morales (2013: 70) definíciója szerint a szótagösszevonásnak („*contracción silábica*”) két altípusa létezik szóhatáron: egyetlen hanggá való redukálódás, és diftongussá vagy triftongussá válás. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban Espinosát (1924) követve szótagösszevonásként csak a két azonos magánhangzó egyggyé olvadására fogok utalni.

3. Hipotézisek

Ahogy láthattuk az előző szekcióban, a szakirodalomban számos általános jellegű információt olvashatunk a szótagösszevonás jellemzőivel és a jelenségre hatással lévő tényezőkkel kapcsolatban, ám ezek nem fókuszálnak egyetlen adott nyelvre sem. A spanyolra vonatkozó korábbi tanulmányok bemutatják, hogy mely fonetikai szabályok követelik meg a szótagösszevonás vagy szótagredukció alkalmazását, és hogy milyen körülmények (mint például a beszédstílus vagy a hangsúly) befolyásolják a szótagösszevonást a spanyol nyelvben. Mindennek ellenére azonban ezen kutatások csak anyanyelvi adatközlők adatait ismertetik és elemzik, és egyikük sem foglalkozik a spanyol különböző nyelv dialektusaival.

Ennek fényében vizsgálódásom elején a következő feltételezéseket fogalmaztam meg a szótagösszevonással kapcsolatban:

- a szótagösszevonás minden elemzett spanyol nyelvváltozatban (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói, argentinai-uruguayi) megjelenik, és az azonos magánhangzók időtartama egyetlen hang időtartamára csökken;
- a B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédprodukciónak nem, vagy csak elvétve lehet fel a szótagösszevonás, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy artikulációs tempójuk lassabb a célnyelvi értékektől³ (lásd Kovács 2020).

4. Korpusz

4.1. Az adatközlők profilja

Jelen kutatásban magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédprodukciónak hasonlítom össze célnyelvi beszélőkével, vizsgálatom alapját egy összesen ötven autentikus hangmintából (interjú) álló korpusz jelenti, kilencvenkilenc perc hosszúságban összesen. Ebből tíz hangfelvételt tesznek ki a magyar adatközlőkkel készített interjúk, negyvenet pedig az anyanyelvi beszélők interjúi.

³ A hiátus időtartama ugyanis hosszabb, mint redukált magánhangzókapcsolatoké, amelyeknél rövidebb az egyetlen hangból álló monoftongusoké (Aguilar 2003: 2113).

A hanganyagok felvételekor a magyar nyelvtanulók 20 és 25 év közötti, 1993 és 1997 között született egyetemi hallgatók voltak, kilenc nő és egy férfi, mindannyian B2-es KER szinten beszéltek a spanyol nyelvet, vagyis sikeresen teljesítettek B2-es KER szintű vizsgát, azonban C1-es KER szintűt még nem tettek.⁴ Emellett kiemelendő, hogy a magyar adatközlők majdnem mindegyike átlagos beszélőnek tekinthető anyanyelvén beszéd- és artikulációs tempó tekintetében. Egészen pontosan a tíz nyelvtanuló közül kettő produkált a magyar átlagos beszédtempónál (Bóna 2014: 118) alacsonyabb értéket; ez a különbség nem volt nagyobb 0,3 szótag/másodpercnél.

A spanyol anyanyelvi beszélők négy különböző nyelvvaltozatot (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói, argentinai-uruguayi) képviselnek, minden nyelvjárást tíz-tíz adatközlő, öt férfi és öt nő. Foglalkozásukat tekintve mindannyian színészek, azért, hogy össze tudjam hasonlítani a beszédprodukciójukat. Életkoruk a következő táblázatban látható; minden esetben úgy határoztam meg a korukat, hogy a születési idejüket összehasonlítottam az interjúk közzétételének dátumával.

	É-spanyolországi		D-spanyolországi		Mexikói		Argentinai-uruguayi	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Életkor (év)	20	31	24	27	22	28	27	40,5 ⁵
	21	35	26	35	30	33	32	43
	25	40	33	36	36	40	41	44
	42	43	33	44	36	46	42	45
	45	49	35	48	43	53	48	46
ÁTLAG	30,6	39,6	30,2	38	33,4	40	38	43,6
SZÓRÁS	11,97	6,99	4,87	8,22	7,86	9,98	8,4	2,11

1. táblázat. A spanyol anyanyelvű adatközlők életkora

Az észak-spanyolországi dialektus minden képviselője Madridban született, a dél-spanyolországi beszélők mindegyike Andalúzia⁶ tartományban, a mexikói spanyol nyelvjárás beszélői pedig Mexikóvárosban. Az argentinai-uruguayi adatközlők közül négy (három nő és egy férfi) Montevideo szülötte, míg két nő és négy férfi Buenos Airesben született.

⁴ A B2-es KER szint választásának oka az, hogy a Közös Európai Referenciakeret (2002: 33) megfogalmazása szerint ezen a szinten a nyelvtanuló már „folyamatos és természetes módon olyan szintű normális interakciót tud folytatni anyanyelvű beszélővel, hogy az egyik félnek sem megterhelő”. Véleményem szerint a nyelvtanulás és nyelvtanítás legfőbb célja ennek a szintnek az elérése.

⁵ Ennek az adatközlőnek nem tudtam meghatározni a pontos életkorát.

⁶ Az egyik adatközlő Valencia tartományban született, viszont a családja andalúz származású, és ő maga is Andalúziában él(t) hatéves kora óta

(lásd: https://elpais.com/elpais/2013/11/15/eps/1384536050_832255.html, utolsó elérés: 2022.jan.23.)

4.2. A hangfelvételek típusa és forrása

Kutatásomhoz interjút tartalmazó hangfelvételeket használtam, melyet félszponán beszédként tudunk meghatározni. Spontán beszéd esetén nem előre megformált szöveg hangzik el (Gósy 2004: 242), ennek a beszédstílusnak a legfőbb jellemzője az, hogy a beszédtervezés és a beszédprodukció párhuzamosan zajlik, aminek következtében a spontán beszéd lassabb lesz (Levelt 1999, idézi Váradi–Beke 2013: 26–27). Ezzel ellentétben olvasás során nem kell különösebb figyelmet szentelnünk a formának és a tartalomnak, csakis az artikulációra kell koncentrálnunk (Bóna 2016: 166). Markó (2005) eredményei szerint viszont a spontán narratívához képest nő az artikulációs tempó párbeszéd esetében. Mivel interjú esetében a kérdések meghatározzák a témát, és ezáltal a beszélgetés szókincsét is, ezt a beszédstílust inkább félszpontánként definiálhatjuk.

A vizsgálat során elemzett hangminták két különböző forrásból származnak. A spanyol anyanyelvi beszélőkkel készített interjút egy videómegosztó platformon találtam, míg a magyar ajkú adatközlők beszédprodukcóját tartalmazó hanganyagokat én vettem fel egy csendes egyetemi teremben. A felvétel során rajtam kívül csak az adatközlők, a tíz magyar nyelvtanuló és minden esetben ugyanaz az andalúz származású interjúztató volt jelen a helyiségben. A kutatás részletei és céljai ismeretlenek voltak a résztvevők előtt.

A lehető legobjektívebb eredményeket szerettem volna kapni, ezért igyekeztem kizárni azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatták volna a kutatás eredményét. Így például minden esetben interjút vizsgáltam, és az ugyanabba a csoportba tartozó adatközlők azonos szinten beszéltek a nyelvet: minden spanyol származású résztvevő anyanyelvi beszélő, a magyar adatközlők mindegyike B2-es KER szinten beszélt a felvétel idején a spanyol nyelvet. Lehetőségeimhez mérten igyekeztem közel ugyanabból a korcsoportból kiválasztani az adatközlőket, és az interjúk témái szubjektívek, de nem túl személyesek voltak (a magyarok esetében például a hobbi, a spanyol színészeknél pedig a saját karrierjük), hogy az érzelmek se befolyásolják az eredményeket.

5. Módszertan

5.1. A hangfelvételek kezelése és szerkesztése

A szótagösszevonás vizsgálatához használt hangfelvételeket a Praat (6.1.16-os verzió, Boersma–Weenink 2020) nevű fonetikai-akusztikai programban szerkesztettem. Mindegyik felvételtől egy olyan részletet választottam ki, ami nem az eleje, és nem is a vége volt az interjúnak, hogy az adatközlő esetleges izgulása vagy sietsége ne befolyásolja az eredményeket. Ezenkívül kivágtam minden olyan további részt, ami a kutatás céljait tekintve irrelevánsnak minősült: így például az

interjúztató személy kérdéseit és közbeszólásait, illetve a kérdés és válasz közötti csendet.⁷

Ily módon a B2-es magyar nyelvtanulókkal készült interjúk átlagos hossza 78,86 másodperc volt, a legrövidebb 56,21 másodperc, a leghosszabb pedig 96,83 másodperc hosszú. A spanyol anyanyelvi beszélők interjúiból minden esetben egy legalább két perces szakaszt választottam ki (Bóna 2019 alapján): az elemzett szegmensek átlagos hossza 128,27 másodperc (legrövidebb: 120,25 másodperc; leghosszabb: 145,26 másodperc) volt.

5.2. A szótagösszevonás vizsgálata

Jelen kutatás a szavakon átívelő, azonos magánhangzókból álló hangkapcsolatok időtartamára fókuszál. Egyik hipotézisem szerint a spanyol anyanyelvűek beszédében két, szótaghatáron található megegyező magánhangzó időtartama oly mértékben csökken, hogy egyetlen hang időtartamával fog megegyezni. Ennek a feltételezésnek az esetleges megvalósulását a következőképpen vizsgáltam: minden adatközlő produkciójában jelöltem azokat a kontextusokat, melyekben potenciális szótagösszevonásokat találtam, tehát amelyekben az első szó ugyanarra a magánhangzóra végződik, amelyikkel a következő kezdődik (például *que el*, magyarul 'hogya a...').

Mivel az adott magánhangzó ejtési hossza egyénenként változó lehet, ahhoz, hogy össze tudjam hasonlítani az összevont magánhangzók időtartamát egy önálló hang idejével, minden beszélő esetében kijelöltem három-három egyfajta „kontrollmagánhangzót” a szótagösszevonásával megegyező pozíció(k)ban (hangsúlyos, hangsúly előtti, hangsúly utáni és hangsúlytalan⁸). Ezeket a magánhangzókat és magánhangzó-kapcsolatokat szegmentáltam, vagyis külön választottam a Praat programban, és összehasonlítottam az időtartamukat. Így meg tudtam határozni, hogy az adott beszélő milyen hosszúsággal ejti a szóban forgó magánhangzót, tehát milyen időtartamra kellene a szótaghatáron található két magánhangzónak redukálnia ahhoz, hogy hipotézisem teljesüljön.

A következő táblázatban egy példát láthatunk a szótagösszevonás, valamint a kontrollmagánhangzók kiválasztására és használatára:

⁷ „Csendnek” nevezzük a párbeszédnek beszédturnusai között megjelenő néma szakaszt (Gallardo-Paúls 1996: 66 és 74–75), míg „szünet” alatt az adott beszélő beszédprodukcióján belüli néma szegmenseket értjük (Gallardo-Paúls 1993: 195, Quilis 1999: 416).

⁸ A hangsúly előtti és a hangsúly utáni pozíció is hangsúlytalannak számít, a „hangsúlytalan”-ként felcímkezett pozíció különbsége hozzájuk képest abban rejlik, hogy a „hangsúlytalannak” nevezett pozíció szomszédos szótagjaiban sincsen hangsúly; azaz abszolút hangsúlytalan. A spanyol nyelvre vonatkozó hangsúlyozási szabályokat lásd például Quilis (1999: 391–395).

LEHETSÉGES SZÓÖSSZEVONÁS (hangsúly előtti pozíció)		
Kontextus	Időtartam (ms)	Összevonás? (lásd kontrollmgh.)
que estamos /ke st amos/	41,45	nem
que está /ke st á/	24,5	igen
ÁTLAG (ms) / ARÁNY	32,98	50%
KONTROLLMAGÁNHANGZÓK (hangsúly előtti pozíció)		
Kontextus	Időtartam (ms)	
personajes /personá x es/	25,69	
ordenando /ordená n do/	60,55	
dejando /dexá n do/	35,88	
ÁTLAG	40,71	

2. táblázat. A szótagösszevonás összehasonlítása a kontrollmagánhangzókkal⁹

A hangminták elemzése során olyan problémákba ütköztem, és olyan kérdéses esetekkel találkoztam, melyek módosításra kényszerítették az előre meghatározott elemzési tervet. Egyrészt azzal a ténnyel szembesültem, hogy az [e] hangra vonatkozó, potenciálisan szótagösszevonást tartalmazó kontextusok száma jelentősen több az összes többi hangénál. Mivel azokból csak elenyésző számú esetet találtam, és így elemzésem kevés információt szolgáltatott volna, ezért – illetve e tanulmány terjedelmi korlátai miatt – végül csupán az [e] hangot vizsgáltam.

Másrészt pedig, mivel a lehetőségeimhez mérten a lehető legobjektívebb eredményt szerettem volna kapni, csak az egyértelmű eseteket vettem figyelembe. Így például nem képezte részét az elemzésnek olyan (szóvégi) magánhangzó, amely kiugróan hosszú időtartama miatt inkább hangnyúlásnak tűnt, mint szimpla hangnak. Hasonlóképpen eltekintettem a túl gyors artikulációs tempó miatt alig érthető hangoktól és a két hangsúly között található magánhangzókapcsolatoktól is (például *siempre está* /sjémprestá/, magyarul 'mindig [+ létige]'), hiszen ebben az esetben nem tudtam volna meghatározni a pozíció kategóriáját. Emellett az olyan magánhangzó-kapcsolatokat is kihagytam az elemzésből, melyekben két hangsúlyos magánhangzó került egymás mellé (hangsúlytorlódás, *accent clash*), mivel a spanyol beszélők igyekeznek elkerülni ezt a jelenséget, és a torlódás feloldására több különböző módszer is létezik, ezek közé tartozik a hangsúly áthelyezése is (lásd például Almeida–San Juan 2001 és Dorta Luis–Hernández Díaz 2007: 111–123).

6. Eredmények

6.1. Első hipotézis

A szótagösszevonás részletesebb elemzése előtt azt feltételeztem, hogy a nevezett jelenség, esetükben két azonos magánhangzó redukciója szóhatáron, jelen van mind a négy kiválasztott spanyol nyelvváltozatban, és a magánhangzókapcsolatok

⁹ A vizsgált hangokat félkövéren szedtem, a hangsúlyt pedig ékezzel jelöltem a fonemikus átírásban.

időtartama egyetlen, ugyanolyan minőségű és ugyanabban a pozícióban található magánhangzó időtartamára csökken. A következő táblázat mutatja a ténylegesen végbemenő szótagösszevonás arányát, vagyis a megvalósult szótagösszevonások számát a lehetséges szótagösszevonásra alkalmas kontextusokkal összevetve. A spanyol (anyanyelvi beszélők) és a magyar (B2-es KER szintű nyelvtanulók) korpuszba tartozó hangfelvételek hosszbeli különbségei miatt elsősorban a szótagösszevonás arányát, és nem a megjelenő szótagösszevonások számát vizsgáltam, azonban a táblázat a ténylegesen végbement szótagösszevonások számát (N) is tartalmazza.

Azt azonban fontos megjegyezni, hogy szótagösszevonásnak az első hipotézisem értelmében csak azokat az eseteket tekintettem, amelyekben a két magánhangzó időtartama egyetlen magánhangzó időtartamára vagy annál kevesebbre csökkent. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt jelen kutatásom nem tárgyalja azokat a magánhangzókapcsolatokat, amelyek időtartama ugyan csökkent két önálló magánhangzó időtartamához képest, viszont az egyetlen magánhangzóét nem éri el. A kapott adatok először dialektus szerint láthatóak.

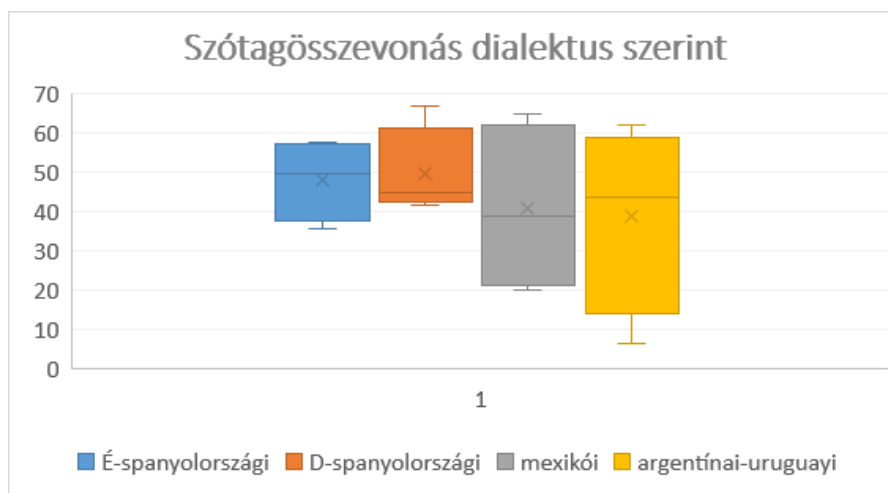
ÉSZAK-SPANYOLORSZÁGI DIALEKTUS	
Pozíció	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
hangsúlyos (9 adatközlő)	57,41%; N= 12 (43,39)
hangsúly előtti (8 adatközlő)	42,5%; N= 11 (45,59)
hangsúly utáni (5 adatközlő)	56,67%; N= 5 (43,46)
hangsúlytalan (7 adatközlő)	35,71%; N= 4 (47,56)
ÁTLAG	48,07%
SZÓRÁS	10,72
DÉL-SPANYOLORSZÁGI DIALEKTUS	
Pozíció	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
hangsúlyos (9 adatközlő)	44,39%; N= 20 (31,02)
hangsúly előtti (10 adatközlő)	45,5%; N= 11 (42,59)
hangsúly utáni (6 adatközlő)	66,67%; N= 7 (51,64)
hangsúlytalan (6 adatközlő)	41,67%; N= 4 (49,16)
ÁTLAG	49,56%

SZÓRÁS	11,52
MEXIKÓI DIALEKTUS	
Pozíció	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
hangsúlyos (10 adatközlő)	52,67%; N= 22 (44,36)
hangsúly előtti (9 adatközlő)	64,95%; N= 17 (41,75)
hangsúly utáni (4 adatközlő)	25%; N= 3 (31,92)
hangsúlytalan (5 adatközlő)	20%; N= 2 (44,72)
ÁTLAG	40,66%
SZÓRÁS	21,65
ARGENTÍNAI-URUGUAYI DIALEKTUS	
Pozíció	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
hangsúlyos (10 adatközlő)	49,95%; N= 27 (24,71)
hangsúly előtti (10 adatközlő)	37,24%; N= 16 (34,8)
hangsúly utáni (7 adatközlő)	61,9%; N= 7 (48,8)
hangsúlytalan (4 adatközlő)	6,25%; N= 1 (12,5)
ÁTLAG	38,84%
SZÓRÁS	23,94

3. táblázat. A megvalósult szótagösszevonások aránya és száma (N) dialektus szerint¹⁰

Az előbbieken bemutatott eredmények láthatóak a következő ábrán, vagyis a szótagösszevonás aránya a négy elemzett spanyol dialektusban:

¹⁰ Az első oszlopban zárójelben az látható, hogy hány adatközlő beszédprodukciónak találtam szótagösszevonásra alkalmas kontextust az adott kategóriában.

1. ábra. Szótagösszevonás dialektus szerint

Ahogy láthatjuk, a szótagösszevonás mindegyik elemzett spanyol nyelvváltozatban megjelenik; a leggyakoribb a dél-spanyolországi (49,56%), a legkevésbé gyakori az argentínai-uruguayi (33,84%) dialektusban. Ennek fényében kijelenthető, hogy az eredmények részben alátámasztják az első hipotézist, tekintve, hogy még a dél-spanyolországi nyelvjárás esetében sem éri el a ténylegesen megvalósuló szótagösszevonások aránya az összes lehetséges eset 50%-át. Azt is fontos megemlíteni, hogy néhány adatközlő beszédprodukciójában nem találtam példát szótagösszevonásra az adott pozícióban, egészen pontosan a magánhangzó-kapcsolatok időtartama nem redukálódott egyetlen magánhangzó időtartamára.

Ezek az eredmények részben megegyeznek egy korábbi, artikulációs tempóra vonatkozó kutatásom (Kovács 2020) eredményeivel: négy spanyol nyelvjárás (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói, argentínai-uruguayi) artikulációs tempóját hasonlítottam össze, és a második legmagasabb értéket a dél-spanyolországi (6,42 szótag/mp) nyelvváltozat mutatta, míg a második legalacsonyabb tempóértékűnek az argentínai-uruguayi (6,22 szótag/mp) nyelvjárás bizonyult. Ebből kifolyólag úgy tűnik, hogy lehet korreláció az artikulációs tempó és a szótagösszevonás között, mivel a dél-spanyolországi nyelvjárás mindkét változó esetében a legmagasabb értékek egyikét mutatta (szótagösszevonás: legmagasabb, artikulációs tempó: második legmagasabb), mindeközben pedig az argentínai-uruguayi dialektus rendre a legalacsonyabb értéket produkáló nyelvjárások közé került (szótagösszevonás: legalacsonyabb, artikulációs tempó: második legalacsonyabb).

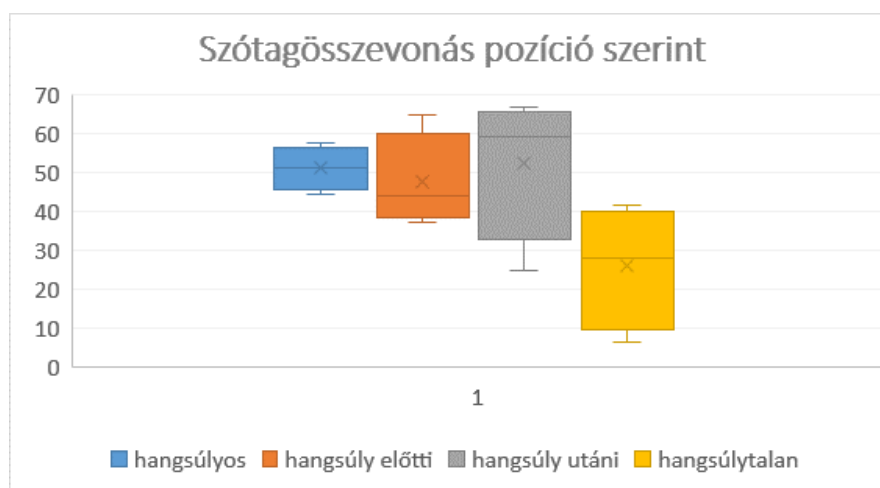
A következő táblázatban a már bemutatott eredmények láthatóak, ebben az esetben viszont pozíció szerint:

HANGSÚLYOS POZÍCIÓ	
Dialektus	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
É-spanyolországi (9 adatközlő)	57,41%; N= 12 (43,39)
D-spanyolországi (9 adatközlő)	44,39%; N= 20 (31,02)
Mexikói (10 adatközlő)	52,67%; N= 22 (44,36)
Argentínai-uruguayi (10 adatközlő)	49,95%; N= 27 (24,71)
ÁTLAG	51,11%
SZÓRÁS	5,44
HANGSÚLY ELŐTTI POZÍCIÓ	
Dialektus	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
É-spanyolországi (8 adatközlő)	42,5%; N= 11 (45,59)
D-spanyolországi (10 adatközlő)	45,5%; N= 11 (42,59)
Mexikói (9 adatközlő)	64,95%; N= 17 (41,75)
Argentínai-uruguayi (10 adatközlő)	37,24%; N= 16 (34,8)
ÁTLAG	47,55%
SZÓRÁS	12,09
HANGSÚLY UTÁNI POZÍCIÓ	
Dialektus	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
É-spanyolországi (5 adatközlő)	56,67%; N= 5 (43,46)
D-spanyolországi (6 adatközlő)	66,67%; N= 7 (51,64)
Mexikói (4 adatközlő)	25%; N= 3 (31,92)
Argentínai-uruguayi (7 adatközlő)	61,9%; N= 7 (48,8)
ÁTLAG	52,56%
SZÓRÁS	18,82
HANGSÚLYTALAN POZÍCIÓ	

Dialektus	Szótagösszevonás aránya és száma (szórás)
É-spanyolországi (7 adatközlő)	35,71%; N= 4 (47,56)
D-spanyolországi (6 adatközlő)	41,67%; N= 4 (49,16)
Mexikói (5 adatközlő)	20%; N= 2 (44,72)
Argentínai-uruguayi (4 adatközlő)	6,25%; N= 1 (12,5)
ÁTLAG	25,91%
SZÓRÁS	15,98

4. táblázat. A szótagösszevonás aránya és száma (N) pozíció szerint¹¹

A kapott eredmények ebben az esetben is láthatóak diagramon:

2. ábra. Szótagösszevonás pozíció szerint

Ami a pozíciót illeti, látható, hogy a szótagösszevonás a hangsúly utáni pozícióban a leggyakoribb (52,56%), a hangsúlytalan pozícióban pedig a legkevésbé gyakori (25,91%). Érdekes módon ezek az eredmények nem egyeznek a szakirodalomban leírtakkal, ahol azt találjuk, hogy hangsúlytalan szótagok gyakrabban redukálódnak, mint a hangsúlyosak (Aguilar 2003: 2112; Alba 2006: 277; Cuenca Villarín 2000: 43; Navarro Tomás 1977: 148–149, idézi Hualde 2020: 170). Ezzel szemben azonban a jelen kutatásban kapott adatok azt mutatják, hogy a szótagösszevonás

¹¹ Az első oszlopban zárójelben az látható, hogy hány adatközlő beszédprodukcijában találtam szótagösszevonásra alkalmas kontextust az adott kategóriában.

hangsúlyos pozícióban a második leggyakoribb (51,11%).

Azonban itt is fontos megjegyezni, hogy kivitelezett szótagösszevonásnak csak azokat az eseteket tekintettem, amikor két egymást követő magánhangzóból álló sorozat időtartama egyetlen magánhangzó időtartamára vagy rövidebbre csökken.

6.2. Második hipotézis

Az előbbieken felül a kutatásom kezdetén azt is feltételeztem, hogy a B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédprodukciónak az anyanyelvi beszélőkével ellentétben nem, vagy csak marginálisan található meg a szótagösszevonás. Mindez pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyar ajkú diákok artikulációs tempója elmarad a célnyelvi értéktől (Kovács 2020).

A második hipotézis részben nyert alátámasztást, ugyanis a szótagösszevonás megjelent a magyar korpuszban is, de a tizenhét szótagösszevonásra alkalmas kontextus közül mindössze egyetlen esetben,¹² méghozzá hangsúlyos pozícióban (5,88%).

Azt azonban fontos megjegyezni, hogy a magyar nyelvtanulók (összesen 10 fő) hangmintáiban szignifikánsan kevesebb szótagösszevonás-kompatibilis környezetet találtam, tehát olyan szókapcsolatokat, melyek első tagjának utolsó és második tagjának első magánhangzója megegyezik. A lehetséges szótagösszevonásra alkalmas pozíciók előfordulása a következőképpen alakult: hangsúlyos pozíció összesen három főnél, hangsúly előtti négy főnél, hangsúly utáni négy főnél, hangsúlytalan pedig két adatközlő esetében. Láthatjuk tehát, hogy az adott pozícióban még az adatközlők felénél sem fordult elő szótagösszevonásra alkalmas környezet.

Véleményem szerint ez nem elsősorban a véletlennek és a hangminták (a spanyol korpuszhoz képesti) rövidegének köszönhető, hanem inkább annak, hogy a B2-es KER szintű diákok az anyanyelvű beszélőkhöz képest sokkal tagoltabban, jelentősen több szünettel és hezitálással beszélnek. Ennek következtében pedig kevesebb szót is ejtenek közvetlenül egymás után, szünet vagy hezitálás nélkül, ami csökkenti az esetleges szótagösszevonás lehetőségét. Így a négy kiválasztott pozíció (hangsúlyos, hangsúly előtti, hangsúly utáni, hangsúlytalan) közül egyik sem jelent meg minden beszélőnél, és egy adatközlő esetében egyetlen olyan környezetet sem találtam, ahol felmerült volna a szótagösszevonás lehetősége.

Fontos kitérni arra is, hogy a magyar adatközlőkkel interjút készítő spanyol (andalúz származású) beszélő beszéd- és artikulációs tempója (sorrendben: 5,3 és 7,12 szótag/másodperc) jelentősen gyorsabb volt, mint a B2-es szintű magyar nyelvtanulóké (sorrendben: átlagosan 2,9 és 4,58 szótag/másodperc, lásd Kovács 2019). Emellett pedig az anyanyelvi interjúztató beszédprodukciónak nem csak az

¹² Ennek az adatközlőnek a beszédprodukciónak két olyan környezetet találtam ebben a hangsúlyos pozícióban, ami kompatibilis volt a szótagösszevonással, és ebből a két lehetséges esetből, ahogy már említettem, csak az egyikben valósult meg az összevonás (50%).

[e] hangra vonatkozó szótagösszevonás (N= 8; 40%), illetve mássalhangzó-redukció (például a szótagvégi /s/ aspirációja és törlése) is megfigyelhető volt. Jelen kutatásom eredményei azonban azt mutatják, hogy a nyelvtanulók nem kezdik el tudat alatt imitálni a szótagösszevonást, ezért immerziós nyelvtanulás helyett direkt módon megfogalmazott instrukciókra lehet szükség a jelenség alkalmazásának fejlesztése érdekében.

7. Konklúzió

Ebben a tanulmányban egymást követő, azonos magánhangzók összevonását vizsgáltam szóhatáron. Négy spanyol nyelvváltozatot (észak-spanyolországi, dél-spanyolországi, mexikói, argentinai-uruguayi) hasonlítottam össze, hogy kiderüljön, van-e közöttük különbség a már említett jelenséget illetően. Eredményeim alapján a szótagösszevonás egy tipikus jelenség a spanyol nyelvben, és 10,72% különbség lelhető fel a szótagösszevonást legnagyobb arányban produkáló dialektus (dél-spanyolországi, 49,56%) és a jelenséget legritkábban mutató nyelvjárás között (argentinai-uruguayi, 38,84%). Mivel a felhasznált spanyol korpusz mindegyik adatközlője színész volt, a kapott eredmények valós dialektális különbséget mutathatnak. Ahhoz azonban, hogy ki tudjuk zárni, vagy legalábbis csökkenteni tudjuk az egyéni különbségeket a nyelvváltozatokon belül és ezek között, több minta vizsgálatára lenne szükség a jövőben.

Ezen felül a szótagösszevonás jelenlétét és előfordulási arányát kutatva B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédprodukciónak is elemeztem. A szótagösszevonásra alkalmas tizenhét lehetséges esetből végül egyetlen megvalósult szótagösszevonást találtam (5,88%) a magyar adatközlők mintáiban, ami alapján a jelenség majdnem tízszer gyakoribb a spanyol anyanyelvű beszélők beszédprodukcójában.

A kapott adatok alapján feltételezhető, hogy összefüggés található az artikulációs tempó és a szótagösszevonás között, mivel az a nyelvváltozat, amelyik a legnagyobb arányban mutatott példát szótagösszevonásra, az artikulációs tempót vizsgáló korábbi kutatásomban is a legmagasabb értéket mutató nyelvjárások egyike lett (Kovács 2020). Ugyanez a korreláció volt fellelhető a legkisebb arányban szótagösszevonást mutató nyelvjárás esetében is (az artikulációs tempó tekintetében a második legalacsonyabb értéket mutatta).

Érdemes megemlíteni, hogy Tsao és munkatársai (2006, idézi Santiago–Mairano 2017) szerint például a gyors beszéd- és artikulációs tempó magánhangzóredukciót von maga után. Ezzel szemben viszont korábban a legmagasabb artikulációs tempót mutató nyelvjárás (a már említett négy dialektus közül), a mexikói spanyol ebben a kutatásban a második legkisebb arányban produkált szótagösszevonást a másik három vizsgált nyelvváltozattal összevetve.

Ehhez hasonlóan felmerült ellentmondás az argentinai-uruguayi dialektussal kapcsolatban is. A szakirodalomban leírtak alapján (Kaisse 2001 és Sosa 1999, idézi őket Baditzné 2020: 9) erre a nyelvjárásra jellemző a hangsúlyos szótagok megnyúlása. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a megnyúlt szótagok

megakadályozzák az egyetlen magánhangzó időtartamára való redukálódást, aminek következtében ebben a nyelvváltozatban lenne a legritkább a szótagösszevonás hangsúlyos pozícióban. Az ebben a kutatásban kapott eredményeim azonban azt mutatják, hogy az argentinai-uruguayi nyelvjárásban csak a második legkisebb arányban fordul elő a szótagösszevonás az említett pozícióban.

Mindennek fényében fontos lenne további kutatásokat végezni a spanyol nyelvészet ezen területén, akár teret adva más típusú redukcióknak, összevonásoknak is. Emellett azzal is árnyalni lehet a most kapott eredményeket, ha nem csak az egy magánhangzó időtartamára csökkent magánhangzókapcsolatokat kezeljük szótagösszevonásként. Homogénebb körülmények között felvett interjúk használatával pedig objektívebb eredményeket kaphatunk jövőbeli vizsgálatok során, hiszen a formális vagy informális környezet közti különbség befolyásolhatta a most kapott adatokat, lásd csendes egyetemi tanterem a magyar korpusz, és többféle helyszín (kávézó, televíziós műsor) a spanyol korpusz esetében. Burchfield–Bradlow (2014: 274–275) szerint azonban a beszédstílus önmagában nem, inkább más tényezőkkel együtt tudja befolyásolni a redukciót.

Végül, de nem utolsósorban, fontos kiemelni, hogy a kutatás során kapott adatok azt sugallják, hogy szoros összefüggés található a szótagösszevonás és az artikulációs tempó között, így ezt a két jelenséget együttesen kellene fejleszteni: a gyors beszéd kevésbé tiszta artikulációja szótagok lerövidülésével és kiesésével járhat (Burchfield–Bradlow 2014: 274–275; Hoole et al. 1994, idézi Tomaschek et al. 2014: 429; Navarro Tomás 1950, idézi Esgueva Martínez 2004: 89; Navarro Tomás 1977: 148–149, idézi Hualde 2020: 170; Voigt–Schüppert 2013: 322; Wong 2004), a kiesett hangok, szótagok segítségével pedig több szót tudunk kiejteni adott idő alatt, ami a beszéd- és artikulációs tempóra lehet hatással, például szó/perces mértékegység esetében: ilyenkor a hallott szavak számára fókuszálunk, és nem arra, hogy azok hány hangban valósultak meg (Bóna 2007: 12, 16).

Azt is láthattuk, hogy hiába kaptak egy szótagösszevonást alkalmazó beszélgetőpartnert a magyar nyelvtanulók, nem kezdték el ők is automatikusan összevonni a szótagokat. Ennek fényében a jövőben vizsgálni tervezem a nyílt instrukciók szerepét ezen a területen, vagyis, hogy direkt tanítás után gyakrabban fog-e megjelenni a szótagösszevonás a nyelvtanulók beszédprodukciónak. Különösen annak tudatában lenne fontos a nyelvtanulók megismertetése a szótagösszevonással, hogy a szakirodalom is sürgeti ennek a problematikus jelenségnek a megértését a beszélt nyelvben (Espinosa 1924: 299–300).

Köszönetnyilvánítás

Jelen kutatás az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP-20-2) támogatásával jött létre. Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Baditzné Dr. Pálvölgyi Katának odaadó segítségét, hasznos észrevételeit.

Hivatkozott szakirodalom

- Aguilar, Lourdes 2003. Effects of prosodic and segmental variables on vowel sequences pronunciation in Spanish. In Solé, Maria Josep – Recasens, Daniel – Romero, Joaquín (eds.): *15th International Congress of Phonetic Sciences*. Barcelona. 2111–2114. https://www.researchgate.net/publication/294705220_Effects_of_prosodic_and_segmental_variables_on_vowel_sequences_pronunciation_in_Spanish (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Aguilar, Lourdes 2005. Los enlaces vocálicos: ¿una cuestión de dominios prosódicos? *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*, III/6: 29–48. <https://www.jstor.org/stable/41678112> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Alba, Matthew C. 2006. Accounting for variability in the production of Spanish vowel sequences. In Sagarra, Nuria – Toribio, Almeida Jacqueline (eds): *Selected Proceedings of the 9th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville, MA: Cascadia Proceedings Project. 273–285. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=5E34EF9CC40947E839A116B4C0FDCE26?doi=10.1.1.506.2019&rep=rep1&type=pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Almeida, Manuel – San Juan, Esteban 2001. Clash silábico y desplazamiento acentual en el español canario. *Estudios de fonética experimental* XXI: 159–171. <https://raco.cat/index.php/EFE/article/view/144001> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Baditzné Pálvölgyi, Kata 2019. ¿Debería importarnos la pronunciación en la enseñanza del español con fines específicos? In Nyakas, Judit – Gazsi, Rebeka Dalma (eds): *Lingua*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. 232–243.
- Baditzné Pálvölgyi, Kata 2020. The prosodic correlates of stress in European and Argentinian ‘Porteño’ Spanish. In Gocsál, Ákos – Gósy, Mária – Grácsi, Tekla Etelka – Gyarmathy, Dorottya – Horváth, Viktória – Huszár, Anna – Kohári, Anna – Krepsz, Valéria – Mády, Katalin (eds): *Speech Research Conference. Hungarian Research Institute for Linguistics*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 9–11. <http://doi.org/10.18135/BeszKutKonf.2020>
- Baditzné Pálvölgyi, Kata – Gaál, Zoltán Kristóf – Hegedüs, Renáta – Poller, Lilla – Ruiz Sánchez, Cristina – Takács, Lili 2018. Actividades teatrales para lograr una comunicación oral exitosa. In *Cuadernos ELTE 2017: El teatro como atajo pedagógico*. Budapest: Agregaduría de Educación de la Embajada de España en Hungría. 7–17.
- Boersma, Paul – Weenink, David 2020. Praat: doing phonetics by computer [számítógépes program]. 6.1.16-os verzió, letöltés ideje: 2020. augusztus 31. (<http://www.praat.org/>)
- Bóna Judit 2007. *A felgyorsult beszéd produkciós és percepcióssajátossága*. Doktori disszertáció. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/bona/Phd_dolgozat_BonaJudit.pdf. (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Bóna, Judit 2014. Temporal characteristics of speech: The effect of age and speech style. *The Journal of the Acoustical Society of America* 136/2: 116–121. <https://doi.org/10.1121/1.4885482>
- Bóna Judit 2016. Temporális sajátosságok a beszédben. In Bóna Judit (szerk.): *Fonetikai olvasókönyv*. Budapest: ELTE Fonetikai Tanszék. 159–173. <http://real.mtak.hu/41254/1/FonetikaiOlvasokonyv.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)

- Bóna Judit 2019. A spontán beszéd és a felolvasás temporális jellemzői kisiskolás korban. *Beszédkutatás* 27/1: 272–290. <https://doi.org/10.15775/Beszkut.2019.272-290>
- Bowen, J. Donald 1956. Sequences of vowels in Spanish. *Boletín de Filología* 9: 5–14. <https://revistamad.uchile.cl/index.php/BDF/article/view/50467/53004> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Burchfield, L. Ann – Bradlow, Ann R. 2014. Syllabic reduction in Mandarin and English speech. *The Journal of the Acoustical Society of America* 135: 270–276. <https://doi.org/10.1121/1.4874357>
- Bybee, Joan 2000. Lexicalization of sound change and alternating environments. In Broe, Michael B. – Pierrehumbert, Janet. B. (eds): *Papers in laboratory phonology V acquisition and the lexicon*. Cambridge, Egyesült Királyság: Cambridge UP. <https://www.unm.edu/~jbybee/downloads/Bybee2000LexicalizationSoundChange.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Bybee, Joan 2002. Word frequency and context of use in the lexical diffusion of phonetically conditioned sound change. *Language Variation and Change* 14/3: 261–290. <https://doi.org/10.1017/S0954394502143018>
- Casali, Roderic. F. 1997. Vowel elision in hiatus contexts: which vowel goes? *Language*, 73/3: 493–533. <http://www.balsas-nahuatl.org/mixtec/Electronic-texts-and-bibliography/Morphology%20and%20synxtac%20general%20theory/Casali-Vowel-elision.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Causley, Trisha 1999. Faithfulness and contrast: the problem of coalescence. In Shahin, Kimary N. – Blake, Susan – Kim, Eun-Sook. (eds): *The proceedings of the Seventeenth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: CSLI. 117–131.
- Contreras, Heles 1969. Vowel Fusion in Spanish. *Hispania* 59/1: 60–62. <https://doi.org/10.2307/337724>
- OKTATÁSI HIVATAL Nyelvvizsgázatási Akkreditációs Osztály (NYAK) 2002. 3. Közös referenciaszintek. In *Közös Európai Referenciakeret 2002 - magyar változat*. https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/KER_2002/3%20fejezet_2.pdf (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Cuenca Villarín, María Heliodora 2000. Lenguas de compás acentual y lenguas de compás silábico. Revisión teórica e implicaciones pedagógicas. *ELIA* 1: 41–54. <http://revistas.uned.es/index.php/ELIA/article/view/18245> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Dorta Luis, Josefa – Hernández Díaz, Beatriz 2007. El choque de acentos en español. *Síntesis Tecnológica* 3/2: 111–123. <http://revistas.uach.cl/index.php/sintec/article/view/776> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Ernestus, Mirjam – Baayen, Harald – Schreuder, Rob 2002. The Recognition of Reduced Word Forms. *Brain and Language* 81/1–3: 162–173. <https://doi.org/10.1006/brln.2001.2514>
- Ernestus, Mirjam – Warner, Natasha 2011. An introduction to reduced pronunciation variants. *Journal of Phonetics* 39/3: 253–260. [https://doi.org/10.1016/S0095-4470\(11\)00055-6](https://doi.org/10.1016/S0095-4470(11)00055-6)
- Esgueva Martínez, Manuel Agustín 2004. Vocales en contacto: La sinalefa. *Rhythmica* II/2: 87–107. <https://doi.org/10.5944/rhythmica.6403>
- Espinosa, Aurelio M. 1924. Synalepha and Syneresis in Modern Spanish. *Hispania* 5/7: 299–309. <https://doi.org/10.2307/331182>

- Gallardo Paúls, Beatriz 1993. La transición entre turnos conversacionales: silencios, solapamientos e interrupciones. *Contextos* 11/21–22: 189–220. https://www.researchgate.net/publication/50813945_1993La_transicion_entre_turnos_conversacionales_Silencios_solapamientos_e_interrupciones (Utolsó elérés: 2022.jan. 23.)
- Gallardo-Paúls, Beatriz 1996. *Análisis conversacional y pragmática del receptor*. Valencia: Ediciones Episteme, Colección Sinapsis.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Henríquez Ureña, Pedro 1961. *Estudios de versificación española*. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires.
- Hoole, Philip – Mooshammer, Christine – Tillmann, Hans G. 1994. Kinematic analysis of vowel production in German. In *Proceedings of the Third International Conference on Spoken Language Processing*. Yokohama, Japan. 53–56. <https://www.phonetik.uni-muenchen.de/~hoole/pdf/yoko2pdf.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Hualde, José Ignacio 1994. La contracción silábica en español. In Demonte, Violeta (ed.): *Gramática del español*. Mexikóváros: El Colegio de México. 629–647.
- Hualde, José Ignacio 2014. *Los sonidos del español*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hualde, José Ignacio 2020. Syllable merger. In Colina, Sonia – Martínez-Gil, Fernando. (eds.): *The Routledge Handbook of Spanish Phonology*. New York, NY: Routledge. 162–180.
- Hualde, José Ignacio – Olarrea, Antxon – Escobar, Anna María – Travis, Catherine E. 2010. *Introducción a la lingüística hispánica*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Jenkins, Devin Lane 1999. *Hiatus resolution in Spanish: phonetic aspects and phonological implications from Northern New Mexican data*. Doktori disszertáció. University of New Mexico.
- Johnson, Keith 2004. Massive reduction in conversational American English. In Yoneyama, Kiyoko – Maekawa, Kikuo (eds.): *Spontaneous Speech: Data and Analysis. Proceedings of the 1st Session of the 10th International Symposium*. The National International Institute for Japanese Language, Tokió, Japán. 29–54.
- Kaisse, Ellen M. 2001. The long fall: An intonational melody of Argentinean Spanish. In Herschensohn, Julia – Mallén, Enrique – Zagana, Karen (eds): *Features and Interfaces in Romance*. Amsterdam: Benjamins. 148–160. <https://doi.org/10.1075/cilt.222.10kai>
- Kovács, Dorottya 2019. *La velocidad de habla de los húngaroparlantes al hablar español espontáneo*. Az Országos Tudományos Diákköri Konferencián előadott kutatás. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/55707> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Kovács, Dorottya 2020. La velocidad de articulación en la enseñanza de ELE. *Acta Hispanica* 25: 87–99. <https://doi.org/10.14232/actahisp.2020.25.87-99>
- Kovács, Dorottya 2021. La velocidad de habla de cuatro dialectos del español. Comparación con estudiantes húngaros de nivel B2. Elhangzott: *Encrucijadas. Coloquio Internacional de Hispanistas Centroeuropeos*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 2021. november 12–13.

- Laham, Simon M. – Alter, Adam L. – Goodwin, Geoffrey P. 2009. Easy on the mind, easy on the wrongdoer: Discrepantly fluent violations are deemed less morally wrong. *Cognition* 112: 462–466. <https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/web.sas.upenn.edu/dist/c/183/files/2016/08/Laham-Alter-Goodwin-2009-Unexpected-fluency-decreases-wrongness-COGNITION-1uagjk9.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Levelt, Willem J. M. 1999. Producing spoken language: A blueprint of the speaker. In Brown, Colin M.–Hagoort, Peter (eds.): *The neurocognition of language*. Oxford: Oxford University Press. 83–122. https://pure.mpg.de/rest/items/item_147935_6/component/file_196891/content (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Markó Alexandra 2005. *A spontán beszéd néhány szuprasegmentális jellegzetessége*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. <http://www.spontanbeszed.hu/letoltes/asponanbeszedszuprasz.pdf> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Mátraházi Noémi 2020. Eltérő nyelvi háttérű hallgatók beszédfolyamatosság-értékelése magyar és spanyol beszéd alapján. In Ludányi Zsófia – Grácsi Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020*. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 93–105. http://www.nytud.hu/alknyelvdok20/proceedings/Matrahazi_Noemi.pdf (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Monroy Casas, Rafael 1980. *Aspectos fonéticos de las vocales españolas*. Madrid: Sociedad General Española de Librería.
- Munson, Benjamin 2007. Lexical access, lexical representation, and vowel production. *Laboratory Phonology* 9: 201–228.
- Munson, Benjamin – Solomon, Nancy Pearl 2004. The effect of phonological neighborhood density on vowel articulation. *Journal of speech and hearing research* 47: 1048–1058. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2004/078\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2004/078))
- Navarro y Ledesma, Francisco 1903. *Lecciones de literatura (Preceptiva de los géneros literarios)*. Madrid, Imprenta Alemana.
- Navarro Tomás, Tomás 1950. *Manual de pronunciación española*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Navarro Tomás, Tomás 1977. *Manual de pronunciación española* (19th edition). *Revista de filología española*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Planas Morales, Sílvia 2013. El grupo rítmico y el grupo fónico en la clase de ELE. *Revista Internacional de Lenguas Extranjeras* 2: 67–80. <https://revistes.urv.cat/index.php/rile/article/view/247/239> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Quilis, Antonio 1999. *Tratado de fonética y fonología españolas*. Madrid: Editorial Gredos.
- Román, Domingo – Quezada, Camilo – Aguilera, Loreto 2018. Duración de vocales idénticas en límite de palabras en español de Chile. *Estudios de Fonética Experimental* XVII: 151–170. https://www.ub.edu/journalofexperimentalphonetics/pdf-articles/XXVII-10_DRoman-separata_new.pdf (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Santiago, Fabian – Mairano, Paolo 2017. *Do Spaniards speak faster than Mexicans? Studying Spanish Rhythm in natural speech*. Elhangzott: *Phonetics and Phonology in Europe 2017*. Köln, Németország. 2017. június 12–14. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01737829/document> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)

- Sosa, Juan Manuel 1999. *La entonación del español. Su estructura fónica, variabilidad y dialectología*. Madrid: Cátedra.
- Tomaschek, Fabian – Tucker, Benjamin V. – Wieling, Martijn – Baayen, R. Harald 2014. Vowel articulation affected by word frequency. In Fuchs, Susanne – Grice, Martine – Hermes, Anne – Lancia, Leonardo – Mücke, Doris (eds): *Proceedings of the 10th International Seminar on Speech Production*. Köln, Németország. 429–432. https://www.researchgate.net/publication/281086661_Vowel_articulation_affected_by_word_frequency (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Trouvain, Jürgen – Koreman, Jacques – Erriquez, Attilio – Braun, Bettina 2001. Articulation rate measures and their relation to phone classification in spontaneous and read German speech. *Proceedings of the Workshop Adaptation Methods for Speech Recognition*. 155–158. <http://kops.uni-konstanz.de/handle/123456789/15074> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Tsao, Ying-Chiao – Weismer, Gary – Iqbal, Kamran 2006. The effect of intertalker speech rate variation on acoustical vowel space. *Journal of the Acoustical Society of America* 119/2: 1074–1082. <https://doi.org/10.1121/1.2149774>
- Váradi Viola – Beke András 2013. Az artikulációs tempó variabilitása a felolvasásban. *Beszédkutatás* 21: 26–42. <http://real.mtak.hu/8458/> (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Voigt, Stefanie – Schüppert, Anja 2013. Articulation rate and syllable reduction in Spanish and Portuguese. In Gooskens, Charlotte S. – Van Bezooijen, Renee. (eds): *Phonetics in Europe: Perception and Production*. 317–332. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-03517-9>
- Wong, Wai Yi Peggy 2004. *Syllable fusion and speech rate in Hong Kong Cantonese*. Elhangzott: *Speech Prosody 2004*. Nara, Japán. 2004. március 23–26. https://www.isca-speech.org/archive_open/sp2004/sp04_255.pdf (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Xu, Yi 1994. Production and perception of coarticulated tones. *Journal of the Acoustical Society of America* 95/4: 2240–2253. http://www.homepages.ucl.ac.uk/~uclyyix/yispapers/Tone_perception.pdf (Utolsó elérés: 2022.jan.23.)
- Zipf, George Kingsley 1935. *The psycho-biology of language. An Introduction to Dynamic Philology*. Cambridge: MIT Press.

KOVÁCS DOROTTYA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
kdorki97@gmail.com

Elméleti és módszertani kérdések a mai magyar keresztnévészlet változásának vizsgálata kapcsán

Jelen tanulmány azon elméleti és módszertani kérdésekkel foglalkozik, amelyek a magyar keresztnévészlet vizsgálatakor merülnek fel. A tanulmány a szerző folyamatban lévő kutatásán alapul, amelynek középpontjában a keresztnévészlet eredet szerinti összetételének vizsgálata áll, az utóbbi ötven évben történt változások tükrében. A felmerülő kérdések a szakirodalomban használt eredet jelentéseihez kapcsolódnak, amelyek gyakorta vegyítettek. E jelentéseket Slíz Mariann modelljében (2020) választotta szét következetesen, meghatározva a *nyelvi eredet*, *keletkezésmód*, *a név forrása*, *a név valláshoz való viszonya* értelmezéseket. A vizsgálat eredményei az alkalmazott névtan különböző területein nyújthatnak segítséget, így a folyamatosan bővülő keresztnévészlet annotálásában, valamint további vizsgálatok elvégzésében.

Kulcsszavak: magyar keresztnévészlet, nyelvi eredet, keletkezésmód, név forrása, név valláshoz való viszonya.

1. Alkalmazott névtani vonatkozások

Írásom alapjául folyamatban lévő kutatásom szolgál, melynek célja a magyar keresztnévészlet eredet szerinti összetételének vizsgálata az utóbbi ötven évben történt változások alapján. Ehhez létrehoztam az anyakönyvezhető keresztnévek több szempontból szűrhető adatbázisát három, a vizsgált időszakot reprezentáló névszótár alapján. Ennek során azonban azzal a problémával szembesültem, hogy a keresztnévszótárak – mivel a kutatásomtól eltérő céllal készültek – nem minden esetben, illetve nem közvetlenül vagy egyértelműen tartalmazzák a vizsgálatomhoz szükséges információkat. Ezért a következőkben azokat a módszertani kérdéseket tekintem át, amelyek a nyomtatott keresztnévszótárak elektronikus, sok szempontú szűrésre alkalmas adatbázissá alakítása során jelentkeznek, az általam alkalmazott megoldások egyidejű bemutatásával. Céлом nem a nyomtatott névszótárak kritikája: az itt bemutatott módszertani problémák ezek felhasználhatóságát nem csökkentik, szakmai megbízhatóságát nem vonják kétségbe. Az itt bemutatott problémák ugyanis nem a szótárak rendeltetésszerű használatakor jelentkeznek, hanem egy speciális helyzetben: akkor, amikor egy papíralapú, egyszerű keresésre, többé-kevésbé lineáris olvasásra szánt szótári anyagot egy teljesen más igényeket kielégíteni kívánó (összetett szűrésekre, összevetésekre, statisztikák készítésére alkalmas) elektronikus adatbázissá alakítunk.

A tanulmány központi kérdése, hogy az *eredet* terminus különféle értelmezési lehetőségeinek elkülönítése és alkalmazása hogyan hasznosítható a keresztnévészlet vizsgálata során. Munkámnak számos alkalmazott nyelvészeti vonatkozása van, mivel a kutatás során felmerült elméleti és módszertani kérdések

körüljárása, valamint az eredmények széles körű bemutatása hozzájárulhat a nyelvi ismeretterjesztéshez. A szakmai igényű utónévszótárak mellett az utóbbi évtizedekben különböző laikus utónévkönyvek jelentek meg, melyek típusuktól függően szakmai ismeretek hiányában és/vagy ideológiai megfontolásból (alternatív nyelvrokonság vagy ezoterikus tanok hirdetése okán) félretájékoztatják a mindenkor olvasót. Ezzel ugyanakkor gyakorlati problémákat okoznak (pl. nem anyakönyvezhető név választása az újszülött számára), továbbá fokozhatják a bizalmatlanságot a nyelvtudománnyal szemben (a témáról bővebben l. Farkas 2019, Slíz 2020a). A kutatás eredményei nem csupán a laikus keresztnévszótárak hatását kívánják ellensúlyozni, de az interneten elérhető utónévkeresők információit is segíthetnek bővíteni.

2. Források

Ladó János 1971-ben megjelent Magyar utónévkönyve (MUnk.¹) volt az első olyan szakmai igényű utónévszótár, mely a korszakban anyakönyvezhető teljes keresztnévkészletet tartalmazta, valamint a nevek eredetére vonatkozó információt szolgáltatott. Ezen indokok miatt ezt a kötetet választottam a vizsgálat kiindulási alapjának. Ladó munkáját követően a keresztnévkészlet folyamatosan bővült névkérelmezések által; ezeknek az újabb neveknek a beemelásával készült el a szótár új kiadása 1998-ban (MUnk.²). A napjainkban elérhető legújabb ilyen típusú utónévkönyv a 2017-es Örök névnapár (ÖNn.), Fercsik Erzsébet és Raátz Judit munkája (a keresztnévkészlet bővüléséről l. bővebben Raátz 2008, 2013, 2014, 2015; Farkas 2017; Slíz–Farkas 2021).

Az utónévkönyvek mellett online forrásokat is alkalmaztam, így a Raátz Judit és Sass Bálint nevéhez fűződő Utónévkeresőt, mely számos szempontból kereshetően, szűrhetően tartalmazza az összes, 2013 júniusáig anyakönyvezésre javasolt nevet. Saját adatbázisom építésében (l. 5. pont) segítséget nyújtott emellett a Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján elérhető, havonta frissített jegyzék az anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevekről (UnJ.).

3. Elméleti modell

A vizsgálat elvégzése – így az adatbázis létrehozása – érdekében számos elméleti és módszertani kérdés áttekintése volt szükséges, a következőkben ezen kérdéseket járom körül. A nevek vizsgálatakor meghatározó tényező az *eredet*. E fogalom, illetve a rá használt terminus jelentése azonban nemcsak a laikus keresztnévszótárakban, de a szakirodalomban sem egyértelműen körülhatárolt, mint arra Slíz Mariann (2020b) felhívta a figyelmet. A szerző az *eredet* négy értelmezési lehetőségét különítette el: a 1. nyelvi eredet, 2. a név keletkezésének módja, 3. a név forrása és a 4. nevek valláshoz való viszonya. Ezek részletes ismertetésére a későbbiekben térek vissza (l. 4. pont). Amennyiben e szempontok keverednek egy, a névkészlet változását felmérni célzó kvantitatív vizsgálat során, könnyen pontatlanná válhatnak az arányok, így nem valós adatok születnek, ezért az

adatbázisom fenti szempontok szerinti annotálása kiemelkedően fontos előkészítő lépés volt. Kutatásomhoz Slíz Mariann modelljét ezért a forrásként használt keresztnévszótárak adataira alkalmaztam, és ezzel dolgoztam tovább. Ezáltal egy olyan átfogó módszert alakítottam ki a keresztnévészlet változásának a vizsgálatához (l. 4. és 5. pont), mely alkalmazhatóvá vált bármely nyelvtörténeti korszakra, valamint más nyugati/európai típusú kultúrák keresztnévészletére is (hiszen a magyar keresztnévészlet ezekhez hasonló rétegekből épül fel).

4. Az eredet értelmezési lehetőségei és a vizsgálat során tisztázandó kérdések

A következőkben az *eredet* terminusnak a kutatás során alkalmazott értelmezési lehetőségeit, illetve az azokkal kapcsolatos módszertani kérdéseket ismertetem bővebben az utónévszótárakból vett példákkal szemlélítve.

4.1. A nyelvi eredet

A vizsgált szempontok közül az első a nyelvi eredet, melynek jelentése tovább bontandó. Munkámban elkülönítettem a végső eredetet és az átadó nyelvet (vö. Slíz 2020b: 68, Slíz–Farkas 2021: 22). Végső eredetnek tekintem azt a nyelvet, melyben az adott név létrejött; például a *Salamon* esetében ez a héber. Ugyanakkor a név sokszor közvetítő nyelven keresztül válik a magyar keresztnévészlet részévé (pl. a *Salamon* átadó nyelve a latin). Számos esetben, így a példaként használt *Salamon*-nál is, az utónévszótárak csak a végső eredetet tüntetik fel a nyelvi eredet kapcsán, máskor csak az átadó nyelvet, több nyelven át vándorló nevek esetében pedig akár közbeeső nyelveket is. Eljárásukat részben az magyarázza, hogy – a közszavakhoz hasonlóan – a nevek végső eredetének és átadó nyelvének meghatározása nem könnyű feladat, nem is mindig lehetséges, ezért a szótárkészítőknek (akiknek nem feladatuk saját etimológiák készítése) nem feltétlenül áll rendelkezésére a megfelelő információ.

A nyelvi eredet többféle értelmezésének következtelen alkalmazása félreértésekre adhat okot. Az elkészülő adatbázis szempontjából tehát meghatározó volt a fenti értelmezési lehetőségek elkülönítése. Mivel az átadó nyelv tükrözi a név átvételekor fennálló valós nyelvi kapcsolatot, elemzésemben ezt vettem alapul.

4.1.1. A nyelvi eredet megjelölésének hiánya, bizonytalan és ismeretlen nyelvi eredet

Az utónévszótárakban nem minden esetben jelenik meg a nyelvi eredetre vonatkozó információ. Ez jellemzően a különböző alakváltozatok és a férfinévek női párjai (pl. *Anasztázia* < *Anasztáz*, *Vaszília* < *Vaszip*, *Szabina* < *Szabin*) esetében fordul elő. A női névpár átadó nyelve nem szükségszerűen ugyanaz, mint a férfinév, és/vagy nem feltétlenül azonos időben jöttek létre, vagy vettük át őket. Az *Ajtony* például az ómagyar korban használt, majd az újmagyar korban felújított, ótörök eredetű férfinév, női párja, az *Ajtonka* viszont újabb keletű névalkotás, tehát magyar eredetű

(hiszen az eredet szempontjából az utolsó névalkotási mozzanatot veszem figyelembe (vö. 4.2. pont). Legtöbbször e különbséget nehéz vagy lehetetlen megállapítani (bizonyára ezért is nem jelölik a nyelvi eredetet ilyenkor a szótárak), hiszen gyakran nem tudhatjuk biztosan, hogy egy adott névpár női tagja mikortól van jelen a névkészletünkben. A nevek nyelvi eredet szerinti csoportosítása során így a női párokat pontosabb információ híján (a tipikus, leggyakoribb esetet véve alapul) abba a kategóriába soroltam, melyben férfi párjaik voltak.

További kérdést vetnek fel a különböző típusú írás- és ejtészváltozatok: gyakran nem tudni, hogy a rövid vagy a hosszú magánhangzós alakok voltak-e előbb, illetve ugyanazt tekinthetjük-e az átdó nyelvnek (vö. pl. szláv *Zóra* és *Zora*; angol *Lilian* és *Lilián*), e kérdés a mássalhangzóbeli változatok (vö. pl. germán *Attila* és *Atilla*; latin *Szpartakusz* és *Spartakusz*) esetében is felmerül. Ezen nevek esetében nyelvi eredet helyett a keletkezés módra vonatkozó információt találunk (alakváltozat). Egy-egy név változatait emiatt ugyanazon kategóriába soroltam (a női párokhoz hasonlóan).

Más keresztnévkiezletekhez hasonlóan a magyarban is vannak bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek (pl. női *Abiáta*, *Csobilla*, *Pírea*; férfi *Bendegúz*, *Csoma*, *Tobán*), amelyek külön-külön kategóriát képviselnek. Az ismeretlen eredetű neveket az utónévszótárak jelölik (*ism*); ezekből hoztam létre az adatbázisom azonos nevű kategóriáját. A bizonytalan nevek általam kialakított kategóriájába azok a nevek kerültek, melyek esetében 1. az eredet meghatározásakor a keresztnévszótárak különböző nyelvcsaládba tartozó nyelveket jelölnek meg, mert a nevek etimológiája kapcsán többféle lehetőség is szóba jöhet, vagy mert két, eltérő nyelvi eredetű név alakja véletlenül egybeesik (homonímia) (pl. *Vera*: szláv vagy magyar; *Rubi*: angol vagy magyar; *Bocsárd*: germán vagy magyar); 2. a keresztnévszótárak csak a végső eredetre vonatkozó információt szolgáltatnak (pl. *Enki*, *Gilgames* sumer végső eredetűek, átdó nyelvük ismeretlen); 3. az ÖNn. kérdőjellel fejezi ki a megadott nyelvi eredet bizonytalanságát (pl. *Almitra*: arab?; *Mózes*: egyiptomi?); 4. a keresztnévszótárak csak a keletkezés módot (pl. *Klea*: *Kl*- kezdetű női nevek) vagy a forrást (pl. *Kitana*: irodalmi név, *Mortal Kombat*) adják meg, a nyelvet nem. A 4. típusba tartozókat azért nem az ismeretlen kategóriába soroltam, mert e nevek eredetéről lehetnek, illetve vannak feltevéseink (pl. az irodalmi nevek az átdó mű eredeti nyelvéből eredhetnek, de akár valamilyen más nyelvű fordításból is származhatnak).

4.1.2. A régi magyar besorolású nevek és a nyelvcsaládok megjelenése a keresztnévszótárakban

A nyelvi eredetre vonatkozóan a keresztnévszótárak alkalmazzák a *régi magyar* kategória jelölést, mely azonban nem nyelvre, hanem egy nyelvtörténeti korszakra, az ő- és ómagyar korra utal. A régi magyarként kezelt neveket ennek megfelelően átdó nyelvük szerint csoportosítottam, így az adatbázisba mint magyar (pl. *Árpád*), szláv (pl. *Bagamér*), török (pl. *Ata*), germán (pl. *Girót*), latin (pl. *Majs*), bizonytalan (pl. *Levedi*) és ismeretlen (pl. *Zsubor*) eredetű nevekként kerültek.

Egy-egy nyelv esetében a keresztnévszótárak a nyelv különböző korszakaira vagy a nyelvcsaládra utalnak, mivel készítők számos, különböző módszereket és elveket alkalmazó irodalomból dolgoztak, illetve mivel az ugyanazon nyelvből származó nevek az adott átdó nyelvek különböző nyelvtörténeti korszakaiban kerültek át a magyarba. Például míg az *Ingeborg* női név germánként, addig az *Ida* német névként jelenik meg. Mivel a keresztnévszótárak alkalmazzák ezeket a tágabb kategóriákat (pl. germán), adatbázisomban külön kategóriaként meghagytam őket, és létrehoztam további magasabb szintű kategóriákat is. Egyes nevek esetében ugyanis nem határozható meg pontosan, hogy az azonos nyelvcsaládba tartozó nyelvek közül melyikből vettük át az adott keresztnévet (pl. *Eliána*: francia vagy olasz; adatbázisomban az átdó nyelve bizonytalan, a magasabb rendű kategóriája pedig ÚJLATIN). A magasabb szintű kategóriák mellett azonban a részletesebb megjelölést is meghagytam, tehát az adatbázis – az előző példát folytatva – az elemzés céljától függően nemcsak az újlatin, hanem a francia eredetű nevekre is szűrhető.

A GERMÁN magasabb szintű kategóriában a germán (pl. *Ferdinánd*), német (pl. *Albert*) és fríz (pl. *Elka*) eredetüként megjelölt nevek kaptak helyet. Ugyanakkor az ÖNn. számos név esetében egy vagy több skandináv nyelvet is felsorol a germán mellett, más nevek mellett csak a skandináv nyelvek jelennek meg (pl. női *Annelin*: skandináv; *Birgit*: dán, norvég, svéd; férfi *Arvid*: norvég; *Oven*: norvég vagy germán). Mivel ezek a nyelvek a germán nyelvcsaládba tartoznak, a GERMÁN kategória alá rendelve számukra létrehoztam a GERMÁN–SKANDINÁV kategóriát, a szűrés során így a nevek kereszthetővé váltak átdó nyelvük, a GERMÁN–SKANDINÁV és a GERMÁN kategória szerint is.

Annak ellenére, hogy az angol az Északnyugat-Európában beszélt germán nyelvek (ÖNn. 14) csoportjába tartozik, külön kategóriaként (ANGOL) kezeltem. Keresztnévészletünk ugyanis számos olyan, angol átdó nyelvű névvel bővült, mely valamely germán (pl. *Brenda*, *Ralf*) vagy kelta (pl. *Flanna*: ír; *Rona*: skót) nyelvben gyökerezik. Mivel az angol nemcsak a germán nyelvek névanyagával áll szoros kapcsolatban (a témáról bővebben l. HAJDÚ 2003: 266–285), a két kategória összevonása nem adott volna valós képet a keresztnévészlet ilyen irányú bővüléséről.

Az ÚJLATIN magasabb szintű kategóriában francia, olasz, portugál, román és spanyol nevek jelennek meg (pl. női *Julietta*: francia, olasz; *Oana*: román; *Rikarda*: olasz, spanyol; *Szantána*: spanyol, portugál; férfi *Benító*: olasz, spanyol; *Maurício*: olasz, portugál, spanyol).

A SZLÁV magasabb szintű kategória a szláv, bolgár, cseh, lengyel, orosz, szerb és ukrán jelzésű neveket sűriti (pl. női *Jelena*: szláv; *Merima*: horvát, szerb; férfi *Andrej*: szláv; *Igor*: orosz; *Ilán*: horvát, szerb; *Názár*: orosz, ukrán).

A GÖRÖG–LATIN átdó nyelvi kategória alkalmazását a kulturális egymásra hatások, a bibliai megjelenés és a keresztény kultúra hatásai indokolták, valamint az, hogy az átdó nyelv görög vagy latin volta a legtöbb esetben nem határozható meg teljes bizonyossággal. Ebben a magasabb szintű csoportban arámi (pl. *Márta*), akkád

(pl. *Baltazár*), héber (pl. *Abigél*), görög (pl. *Lidia*), latin (pl. *Johanna*) és perzsa (pl. *Eszter*) végső eredetű nevek is megjelennek.

A magasabb szintű kategóriák mellett megmaradt önálló kategóriának többek között a MAGYAR, az ARAB és a TÖRÖK eredetűek csoportja. Az utóbbi kettő között azonban meglehetősen elmosódott a határ. Az *Ali* például végső eredetét tekintve arab, a *Szelim* pedig a héberből került az arabba (ÖNn.), ugyanakkor ezek – számos más névvel együtt – a mai török névkészletnek is tipikus elemei. Hogy melyik név melyik nyelvből került a magyarba, az legfeljebb a névkérelmekből derülhet ki, a névszótárakból nem. Mégsem a bizonytalan kategóriába soroltam e neveket, hiszen itt nem két vagy több, egymástól eltérő etimológia él egymás mellett, és nem is az alakok véletlen egybeeséséről van szó. Ilyen esetekben tehát a szótárak eredetmegjelölését követtem.

4.2. Keletkezés mód

A következő vizsgálati szempont a keletkezés mód volt, mely a nevek magyar nyelvben való létrejöttének különböző módjait foglalja magában. E kategorizáció során – a közszavak esetében alkalmazott elvet követve – az utolsó névalkotási mozzanatot vettem figyelembe (vö. Slíz–Farkas 2021: 22). Azokat a névváltozatokat, amelyek valamely idegen nyelvben keletkeztek, itt nem vizsgáltam, hiszen ezek átvétellel kerültek a magyarba. A *Gréta* például, noha a *Margaréta* és *Margit* becéző alakja, nem a magyarban jött létre, hanem már önálló keresztnévként vettük át. Ezzel szemben azok a tulajdonnevek, melyek köznévi jövevényszavakból jöttek létre (pl. *málna* szláv jövevényszó > *Málna* magyar női személynév) magyar eredetűek, mert a jelentésbeli névalkotás a magyarban történt. Az *Árpád* esetében szintén a magyarban zajlott le a morfológiai névalkotás, az *árpa* török jövevényszó már a magyarban kapott *-d* kicsinyítő-névképzőt. A vizsgált keresztnévkészletben megjelennek magyar eredetű alakváltozatok, így a nevek ellenkező nemű párpai (pl. *Árpád* > *Árpádina*), valamint magyar alakváltozatok (pl. *Fehéra* > *Fehére*, *Fehér*; *Nyeste* > *Neste*) is. Továbbá a névalkotás eredményeként létrejött nevek (pl. *Annaréka* névösszetétel) is magyar eredetűnek tekintendők, hiszen a két jövevénynévből a magyarban jött létre egy újabb név. Ugyanakkor a névösszetétel önmagában nem jelenti azt, hogy a keresztnév bizonyosan magyar eredetű: a használat lehet külföldi hatás eredménye (KnE. 25). Ilyen esetben a nevek bizonytalan eredetűek, mert nem állapítható meg az átadó nyelv (pl. *Annamária*, *Annabella*). Továbbá számos képzett név vált és válik anyakönyvezhetővé (pl. *Gyöngy* > *Gyöngyi*, *Gyöngyike*). Ezek az eredet szempontjából magyar nevek, hiszen az utolsó névalkotási mozzanat ebben a nyelvben zajlott le. Létrejöttek még újabb nevek fordítással (pl. *Aurora* > *Hajnalka*) és kihalt nevek felújításával (pl. *Árpád*, *Zoltán*) (KnE. 17–21, Farkas 2017, Slíz 2018: 289–290).

A jelentésbeli névalkotás kapcsán érdemes figyelmet fordítani a fogalomkörökre, amelyekbe az újonnan keletkezett nevek közszói előzményei tartoznak. Fontos kiemelni, hogy számos esetben a néven megjelenő *-ka/-ke* kicsinyítő képző nem a morfológiai névalkotás eszköze (pl. *Lizinka*, *Zöldike*,

Füzike), hanem a név alapjául szolgáló közszó része (pl. *zöldike*: 'egyfajta madár', 'egyfajta növény'), így ezeket a neveket is figyelembe kell venni a jelentésbeli névalkotás vizsgálatában. (Természetesen azok a nevek, amelyek esetében a kicsinyítő képző a morfológiai névalkotás eszköze volt, nem sorolandók ide; pl. *havas* + *-ka* > *Havaska*.)

4.3. A nevek forrása

A harmadik szempont a nevek forrására, vagyis a fiktív és valós nevek elkülönítésére irányul. Fiktív névnek tekintendők az ismert és ismeretlen szerzők és alkotók munkáiból anyakönyvezhetővé vált tulajdonnevek. Itt azonban gyakorta elmosódottak a határok, mint ahogy arra Slíz Mariann (2020b) felhívja a figyelmet: a mai magyar keresztnévészletben lévő *Hatidzse* név része a török névkészletnek (*Hatice*), ám Magyarországon feltehetőleg (ám nem bizonyíthatóan) török sorozatok által vált közismertté. A név 2013 után válhatott a keresztnévészlet részévé, az Utónévkereső nyilvánosan elérhető adatbázisában ugyanis még nem jelenik meg.

Más kérdést vet fel a fiktív kategórián belüli elmosódott határvonal, melyre a *Gandalf* férfinév szolgál példaként. A vizsgálat során a fiktív neveket irodalmi, mitológiai és bibliai nevek kategóriáiba soroltam az ÖNn. kategorizációja alapján. A *Gandalf* esetében az utónévszótár megemlíti a norvég mitológiai eredetet, valamint irodalmi névként is megjelöli J. R. R. Tolkien A Gyűrűk Ura című műve alapján. A magyar névkérelmezést valószínűsíthetően A Gyűrűk Ura filmek sikere eredményezte (az északi mitológia ilyen szintű magyarországi ismerete ugyanis véleményem szerint jóval szűkebb körű lehet A Gyűrűk Ura ismertségénél), így létrejövő adatbázisomban – mivel egy adatbázisban az elmosódott határterület kezelhetetlen, valahová be kell sorolni a neveket – a *Gandalf* irodalmi névként jelenik meg a forrás tekintetében. Az irodalmi nevek esetében a filmekből, irodalmi művekből és videójátékokból ismert neveket együtt kezeltem, mivel számos esetben az azonos szereplők különböző médiumokban jelennek meg, így gyakran együtt válnak széles körben ismertté, hatásuk nem különíthető el. Az ÖNn. kategóriáit alkalmaztam némileg kibővítve, mivel a keresztnévszótár nem minden név esetében jelöli a forrásra vonatkozó információt (pl. a *Gilgames*-t a mitológiai nevekhez soroltam). Ennek megfelelően az alakváltozatoknál is jelöltem a forrást (pl. az *Achilles*, *Ahilleusz* és *Achilles* egyaránt mitológiai).

A fiktív nevek harmadik elkülönített csoportjába a bibliai nevek kerültek. Noha vitatható, hogy a bibliai nevek fiktív vagy valós neveknek tekintendők-e, ám a Biblia mint irodalmi mű jól elkülöníthető és szerepe meghatározó, az itt feltüntetett nevek pedig szükség esetén külön szűrhetőek maradtak az adatbázisban.

4.4. A nevek valláshoz való viszonya

A negyedik szempont a nevek valláshoz való viszonya. Slíz Mariann az *eredet* négy értelmezési lehetőségének feltárásakor az egyházi és világi nevek csoportjaira koncentrált, melyek kapcsolata igen összetett (bővebben l. Slíz 2020b: 73–74). A

bibliai nevek csoportja napjainkban nagymértékben bővül korábban nem anyakönyvezett héber eredetű bibliai nevekkkel vagy alakváltozatokkal (pl. női *Kecia*; férfi *Itiel*) (Slíz–Farkas 2021: 28). Az újabban anyakönyvezhetővé vált nevek tükrében emellett érdemes figyelmet fordítani a névkészletben megjelenő hindi és szanszkrit eredetű nevekre is, melyeket feltehetően Krisna-tudatú szülők kérelmeztek (Slíz–Farkas 2021: 28).

Fontos hangsúlyozni, hogy egy név adott valláshoz való kötődése nem jelzi automatikusan a név viselőjének vallási hovatartozását. Az arab nevek esetében például a közös kulturális-vallási hagyományok révén kerültek be a nevek a török névkészletbe is, s a magyarba mindkettőből átkerülhettek. Ebben az esetben nem határozható meg pontosan, hogy mi az átvadó nyelv, így a nevek valláshoz való viszonyának vizsgálatakor hasznos lehet a két csoport (az arab és a török) együttes vizsgálata.

5. Az adatbázis létrehozása

A fent tárgyalt kérdések vizsgálata alapján hoztam létre az adatbázist – egy Excel-táblázatot –, melyben a forrásként használt keresztnévszótárak adatait rögzítettem és kiegészítettem. A nyelvi eredetre vonatkozó adatok oszlopai (átvadó nyelv, bizonytalan nyelvi eredet esetében lehetséges nyelvek, magasabb szintű kategória) mellett a névforrás és a képzésmód (jelentésbeli és morfológiai névalkotás) is megjelent külön-külön oszlopban. Emellett jelöltem, hogy az ÖNn. mely egyéb nevekkkel hozza összefüggésbe az adott keresztnévet, valamint külön jelzéssel láttam el a közszoói eredetű neveket, melyek fogalomköreit szintén feltüntettem. Az így létrejövő adatbázis alkalmassá vált a többszemponú szűrésre.

6. Összefoglalás

Jelen írás azokat az elméleti és módszertani kérdéseket tárgyalta, melyek szükségesek a teljes keresztnévkészlet vizsgálatához. Az átvadó nyelv és végső eredet szétválasztása segítheti a laikus olvasók tájékozódását az utónévszótárakban. Emellett az online utónévkeresők létrehozásakor az adatbázis kibővített adatai könnyíthetik az annotálás folyamatát, és eredményesebbé tehetik a szűrőket. Mivel a keresztnévkészlet folyamatosan bővül, az eredmények lehetőséget adnak az Utónévkereső adatainak jövőbeni bővítésére, kiegészítésére.

A gyakorlati hasznosíthatóság mellett a vizsgálat további kutatások alapjául is szolgálhat. A későbbiekben az azonos kategóriarendszer használata lehetőséget nyújt módszeres összehasonlító vizsgálatok elvégzésére, nemcsak időben (egy-egy vidék, település névállományának történeti változása kapcsán), de térben is (különböző települések, vidékek azonos korszakbeli névanyagának összevetésekor). Emellett a szempontrendszer alkalmazása lehetőséget nyújthat különböző európai keresztnévrendszerek és -készletek összetételének, változásának vizsgálatára is.

Források

- MUnk.¹ = Ladó János 1971. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 MUnk.² = Ladó János – Bíró Ágnes 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.
 ÖNn. = Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2017. *Örök névnapló. A mai magyar keresztnévek legteljesebb gyűjteménye*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
 UnJ. = *Az MTA Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke*.
<http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html> (Utolsó elérés: 2020.szept.30.)
 Utónévkereső = Készítette: Raátz Judit – Sass Bálint 2013. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. <http://corpus.nytud.hu/utonevportal/> (Utolsó elérés: 2021.aug.25.)

Hivatkozott szakirodalom

- Farkas, Tamás 2017. Creating a national given-name stock: A chapter from the modern-day history of Hungarian personal names. In Felecan, Oliviu (ed): *Name and Naming: Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics "Name and Naming": Sacred and Profane in Onomastics*. Editura Mega, Editura Argonaut. 137–146.
- Farkas Tamás 2019. Keresztnévszótárak és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. In Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőterben. A 2019. június 8-i révkomáromi névöldrajzi tanácskozás előadásai*. Szombathely: Savaria University Press. 63–80.
- KnE. = Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2009. *Keresztnévek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Raátz, Judit 2008. Trends in the choice of first names in Hungary since the second half of the 20th Century. In Arcanome, Maria Giovanna – de Camilli, Davide – Porcelli, Bruno (eds): *I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Pisa, 28 agosto – 4 settembre 2005*. Vol. 2. Edizioni ETS, Pisa. 208–219.
- Raátz Judit 2013. Társadalmi változás – névjog – névválasztás In Tóth Szergej (szerk.): *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. Proceedings of the HAALLT Congresses*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó – Szegedi Egyetemi Kiadó – MANYE, Budapest–Szeged. 396–403.
- Raátz Judit 2014. Globalizációs és identifikációs jelenségek a mai magyar keresztnévadásban. In Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II. XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 708–715.
- Raátz Judit 2015. Abosától Zsülienig. In Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK. 403–409.
- Slíz Mariann 2018. Tulajdonnév-történet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Kiadó. 284–307.

- Slíz, Mariann 2020a. Hungarian non-professional dictionaries of first names. Methodological problems caused by the lack of lexicographic and onomastic knowledge. *International Journal of Lexicography* 33/4: 488–503. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecaa009>
- Slíz, Mariann 2020b. Various interpretations of the term *origin* in the description of given name systems. *Studia Linguistica Hungarica* 32: 66–75. <https://zenodo.org/record/3907338>
- Slíz, Mariann – Farkas, Tamás 2021. Dynamics of the modern Hungarian given name system. *Onoma* 56: 15–36. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.56/2021/2>

PALLAGI ANNA LIZA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
pallagi.anna.liza@gmail.com

A metapragmatikai jelzések meggyőzésbeli szerepe az 1861. évi országgyűlési vitákban*

Dolgozatomban a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretét követve és a diskurzuselemzés eszközeit felhasználva vizsgálom a nyelvi meggyőzés megvalósulásait az 1861. évi országgyűlési ülésekről készült jegyzőkönyv 19 953 szövegszó terjedelmű részletében. Munkám célja annak feltárása, hogy a felszólalók metapragmatikai reflexiói hogyan válnak a meggyőzés érdekében stratégiai céllal alkalmazott beszélői megoldásokká. A korpusz elemzése során a beszélői attitűd jelölésének három alesetét: az értékelő attitűd, az episztemikus-inferenciális modalitás és az evidencialitás nyelvi kifejeződéseit vizsgálom.

Kulcsszavak: diskurzuselemzés, országgyűlési napló, meggyőzés, metapragmatikai jelzések, idézés.

1. Bevezetés

Dolgozatomban az 1861. évi országgyűlés tavaszi ülőszakában, az alsótáblán elhangzott vitákról készült jegyzőkönyvben vizsgálom a meggyőzés megvalósulásait a metapragmatikai reflexiókat figyelembe véve.

Az országgyűlési ülésekről Magyarországon már a rendi gyűlések időszakában is készítettek feljegyzéseket. A naplók 1790-ig kéziratban, latin nyelven készültek, 1790-től fogva nyomtatásban, magyar és latin nyelven, 1832-től pedig csak magyarul jelentették meg őket (Bódiné Beliznai et al. 2003: 117). Az országgyűlési naplók a történeti kutatások mellett a nyelvészeti tárgyú vizsgálatoknak is fontos forrásai lehetnek.

A dolgozat négy fő részből áll. Először bemutatom munkám elméleti hátterét (2.), majd ismertetem a kutatás módszertanát (3.). Ezt követi a dolgozat gerincét adó, elemzéseket tartalmazó fejezet (4.), végül pedig az eredmények összegzése (5.).

2. A dolgozat elméleti hátttere

Alapfeltevésem, hogy az országgyűlési vitákat nagyfokú metapragmatikai tudatosság jellemzi, mivel a képviselők a helyzetnek és kommunikációs céljaiknak megfelelően nemcsak arra figyelnek, hogy mit mondanak, hanem arra is, hogy hogyan formálják meg nyelvileg megnyilatkozásaikat, miközben egymás meggyőzésére és döntés kialakítására törekszenek. A diskurzusok nyelvi szerveződésével kapcsolatos reflexiók elősegíthetik az interszónális

*Ezúton szeretnék köszönetet mondani Szabó Dorina Szabinának, hogy felhívta a figyelmemet a metapragmatikai reflexiók elemzési szempontként való alkalmazhatóságára, illetve Hrenek Évának a dolgozat megírása során nyújtott segítségéért.

kapcsolatteremtés és kapcsolattartás hatékony működését (Tátrai 2017: 1052). A metapragmatikai tudatosság azt jelenti, hogy a kommunikációs folyamatban részt vevők képesek arra, hogy reflexíven viszonyuljanak a különféle nyelvi konstrukciókhoz és az azokkal összefüggő kognitív folyamatokhoz, valamint a szociokulturális elvárásokhoz is. A nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulás nyelvi kifejezéseit átfogóan metapragmatikai jelzéseknek nevezzük. A mindenkori megnyilatkozó tehát metapragmatikai jelzések alkalmazásával reflexió tárgyává teheti a saját, illetve a másik vagy harmadik fél megnyilatkozóit és befogadói tevékenységét, valamint a diskurzus szerveződését is (Tátrai 2017: 1046).

A dinamikus jelentésképzés során a mindenkori megnyilatkozó képes úgy megkonstruálni nyelvileg a hozzáférhetővé tett tapasztalatot, hogy közben reflektálttá teszi az adott elemi jelenet konstruálása során érvényesülő attitűdjét is (Tátrai 2017: 1047), ekkor beszélhetünk a beszélői attitűd jelöléséről. A beszélői attitűd jelölésének körébe tartozik az értékelő attitűd, az episztemikus modalitás, valamint az evidencialitás jelölése. Az **érzelmi értékelő attitűd** (pl. *sajnos, szerencsére*) a megnyilatkozónak a konstruált elemi jelenethez fűződő szubjektív értékelését teszi reflektálttá. Az **episztemikus modalitás** a megnyilatkozónak az adott esemény vagy szituáció valószínűségére vonatkozó vélekedése (Kugler 2015: 55). Az **evidencialitás** pedig a beszélői tudás, az információ forrásának, típusának nyelvi megjelölését jelenti (Kugler 2015: 54). Az evidencia forrása lehet a megnyilatkozó közvetlen tapasztalata (szubjektívizáció) vagy a megnyilatkozótól különböző személytől származó információ (perspektívizáció) (Kugler 2015: 54). Az **idézés** során a beszélő azokhoz a megnyilatkozásokhoz is viszonyulhat reflexíven, amelyeket, illetve amelyek részleteit beágyazza a saját megszólalásába. Az idézés különböző esetei – az egyenes idézés, a függő idézés és a szabad függő idézés – eltérő módon és mértékben helyezik át a tudatosság szubjektumát, így eltérő módokon járulnak hozzá a jelentésképzéshez (Tátrai 2017: 1050). A jelen dolgozat elemzéseiben az egyenes és a függő idézetre látunk majd példát. Az előbbi esetben a megnyilatkozó szó szerint kívánja visszaadni a tudatosság szubjektumának tekintett beágyazott megnyilatkozó szavait, akinek felelőssége így az idézet formájára is kiterjed. A függő idézés abban különbözik az egyenes idézéstől, hogy a beágyazott megnyilatkozó „felelőssége” csak az idézet tartalmára vonatkozik (Tátrai 2017: 1050–1051). A diskurzus résztvevői az idézéshez némileg hasonló **utalás** eszközével akkor élnek, amikor bizonyos okiratokra, más képviselők által elmondottakra vagy a közvélekedésre hivatkoznak a meggyőzés érdekében.

3. A kutatás módszertana

Dolgozatomban egy terjedelmes korpusz, a Hajnik Károly által szerkesztett „Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója” egy részlete (40–64. oldal), a 10–12. ülésnap 19 953 szövegszó terjedelmű jegyzőkönyvének elemzésén keresztül mutatom be, hogy a képviselők hogyan törekednek egymás meggyőzésére a metapragmatikai reflexiók segítségével. A

jegyzőkönyv-részleteket változatlanul, a korabeli helyesírásnak megfelelő módon közlöm, az oldalszámokat az idézetek után, zárójelben tüntetem fel. Az üléseken felszólaló képviselőket monogramjuk megadásával, az elnököt pedig „E” jelöléssel különböztetem meg. A korpuszt a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretét és terminológiáját követve, a diskurzuselemzés eszközeivel elemzem. A vizsgált szövegből – a tágabb szövegösszefüggéseket is figyelembe véve – manuálisan gyűjtöttem ki a dolgozatban tárgyalt jelenségek megvalósulásait, majd felállítottam egy olyan kategóriarendszert, amelynek segítségével jól áttekinthetővé válnak a meggyőzés érdekében alkalmazott beszélői megoldások. A metapragmatikai reflexiók közül a beszélői attitűd jelölésének három alesetét, az értékelő attitűd, az evidencialitás és az episztemikus modalitás nyelvi kifejeződéseit emelem be az elemzési szempontok közé. A megnyilatkozó explicit nyelvi kifejezések által, valamint implicit formában – például bizonyos igék, jelzők, főnevek használatával – is kifejezésre juttathatja attitűdjét. Munkámban az explicit nyelvi jelölők közül a módosítószókat (pl. *talán*, *bizonyosan*) és a módosító mondatrészleteket, modális tagmondatokat (pl. *azt vélem; még az is meglehet*) vonom be a vizsgálatba.

Fontos megjegyezni, hogy az egyes típusok nem különülnek el élesen egymástól, a kategóriákba való besorolás a prototípuselv alapján történik, és a kategóriák körvonalai sem határozottak: lehetnek közöttük átfedések (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2017: 36). Amikor egy-egy megnyilatkozás vagy megnyilatkozásrészlet kapcsán nem egyértelmű, hogy az adott szövegrész ténylegesen az adott jelenséghöz tartozó példa-e, vagy a tipológiában hol lenne érdemes elhelyezni, ennek eldöntésekor elemzői intuícióimra támaszkodtam.

A szűk korpuszon végzett kvalitatív elemzés előnye, hogy nemcsak az eszközök tipizálását, hanem azok összekapcsolódásának vizsgálatát is lehetővé teszi. A kategóriarendszer ismertetése során mindig az adott szempontnak megfelelően elemzem a szövegrészleteket, de utalok a különböző metapragmatikai jelzések összjátékának lehetőségére és jelentőségére is. Az egyes fejezeteket az adott metapragmatikai jelzés diskurzusbeli szerepével kapcsolatos következtetések zárják.

Az eredmények bemutatása előtt röviden összefoglalom azt az eseménysort, amely az elemzett részletekben vita tárgyát képezi. A megyei követválasztásokon megválasztott személyeket az országgyűlésnek is igazolnia kell, ez az úgynevezett „verificatio” folyamata. A vizsgált ülésnapok jegyzőkönyveiben azt olvashatjuk, hogy bizonyos megyékben a választások lebonyolításával és körülményeivel kapcsolatos olyan aggályok merültek fel, amelyek miatt bizonytalanná vált, hogy egyes követek igazoltnak tekinthetők-e. Az országgyűlés ezeket a kétes eseteket tárgyalja, és szavaz a választások érvényességéről.

4. A beszélői attitűd nyelvi kifejeződései

4.1. Az értékelő attitűd jelölése

Az értékelő attitűd megjelenítése feltűnően kevés alkalommal történik a vizsgálat körébe vont attitűdjelölők segítségével; a képviselők jórészt szóhasználatukkal,

jelzős szerkezetekkel (pl. „*a szomorú* valóságot tovább nem lehet nem meglett-nek tekinteni”) fejezik ki az általuk közöltekhöz való szubjektív viszonyulásukat. Átmeneti jelenséggént említhető a *sajnosan* attitűdjelölő, amely egyetlen alkalommal szerepel a korpuszban, és határozószerűen beépül a függőségi viszonyokba.

(1) KE: [...] *A másik a bizottmány hibás eljárása, ezt eléggé szintén nem látom indokolva, mert azon amúgy is kétes jogú szavazólajstrom anyagi okból történt elkésés miatti nem használatása nem elegendő ok arra, hogy a már elég **sajnosan** eddig is eléggé ingatott különböző nemzetiségek közötti sűrűlődsok újra előidéztessenek.* (45.)

Az elmondottakhoz való pozitív viszonyulást fejezi ki a következő részlet *hála Istennek* közbevetése.

(2) BJ: *Hogy több vérengzés nem történt a választásoknál a hazában, – **hála Istennek** – annak egyik oka az, hogy a nép bizott a ház igazság-szeretetében és részrehajlatlanságában.* (41.)

A (3) részletben a képviselő saját mentális aktivitását teszi metapragmatikai reflexió tárgyává, méghozzá úgy, hogy a reflexió beépül a mondat jelenetét ábrázoló szintaktikai szerkezetbe, a függőségi viszonyhálózatba. A megnyilatkozó mentális működésének bemutatásával implikálja az értékelő viszony kialakítását.

(3) NyP: ***Igen csodálkozom azon**, hogy midőn codificált törvényeink vannak, nem azok rendelkezéséhez tartjuk magunkat a végre, hogy némely nehézségeket megfejtünk.* (44.)

A képviselőnek azt az állítását, hogy csodálkozik a ház döntésén, nem tekinthetjük a valódi meglepettség kifejezésének: az adott megnyilatkozás egy a meggyőzés érdekében alkalmazott beszélői megoldásként értelmezhető. A többes szám első személyű forma pedig azáltal jut fontos szerephez a meggyőzésben, hogy a megnyilatkozó a közös tudás részeként konstruálja meg az általa felvázolt szituációt, tehát azt, hogy az országgyűlés nem a kodifikált törvények rendelkezéseihez tartja magát.

Az érzelmi értékelő attitűd jelölőinek más attitűdjelölőkhöz viszonyított kis száma önmagában adatértékű: az evidencialitás és az episztemikus modalitás fontosabb szerepet töltenek be a képviselők megnyilatkozásai során érvényesülő attitűd jelölésében.

4.2. Az evidencialitás jelölése¹

Az evidencia forrása – amint arra a 2. alpontban már utaltam – lehet a megnyilatkozó közvetlen tapasztalata (Kugler 2015: 54). A (4), (5) részletekben megszólaló képviselők **közvetlen tapasztalaton alapuló evidenciával** (*ezt saját tapasztalásomból [...] állíthatom; mit magam is tapasztaltam*) támasztják alá az általuk elmondottakat.

(4) DJ: [...] **Sokan megvallják**, hogy a vizsgálatra nézve nem tudnak véleményt mondani. *S valóban én is tökéletesen meg vagyok győződve, hogy tisztább választás nem történt az országban, mint a makói, s ezt saját tapasztalásomból és becsületemre állíthatom.* (41.)

(5) JJ: [...] **A jegyzőkönyv világosan constatirozza**, nem csak azt, hogy a választók többsége volt Balogh János mellett, – ki 30 esztendeig szolgált a megyénél, s így minden megyei bajban részt vett, kit a nép ismer, kiben bizalma van, – **mit magam is tapasztaltam, minthogy ott voltam 1848-ban főispán**, – mondom: nem csak hogy a többség szólt mellette, hanem azt is, hogy egyes akarattal választott meg. *A mondottaknál fogva nem tartom igazságosnak, hogy – miután panasz nincs, a jegyzőkönyv következtében buktattassék meg a nép választottja, – és így őt igazolandónak tartom.* (62.)

A (4)-ben a *becsületemre állíthatom* és a *tökéletesen meg vagyok győződve* olyan **elkötelezettségjelölők**, amelyekkel a képviselő azt fejezi ki, hogy el van köteleződve állítása igazsága mellett, s annak jelentőségét kívánja hangsúlyozni (vö. Kugler 2015: 178).

A (4), (5) megnyilatkozói a meggyőzés érdekében a percepción alapuló evidencia mellett a **közvetett módon szerzett ismereteiket** is megosztják hallgatóságukkal. A (4)-ben a *Sokan megvallják*, az (5)-ben *A jegyzőkönyv világosan constatirozza* az evidencia forrásaként egy-egy másodkézből szerzett értesülést jelöl meg. A *Sokan megvallják* mondatkezdő szintagma azt példázza, hogy az evidencialitás olyan jelölése is hozzájárulhat az állítás meggyőző erejéhez, amikor nincsen beazonosítható informátor. A megnyilatkozó a *sokan* elemmel meghatározatlanul nagy számú személyre kiterjeszti a mellékmondat tartalmát magukra érvényesnek tartók körét. Ennek a meggyőzési stratégiának az az elképzelés az alapja, hogy amit sokan gondolnak, az nagy valószínűséggel igaz is.

A (6), (7) részletekben az értesülés **a diskurzus részvevői számára jól ismert okmányból** származik. A megszólalók tehát az evidenciát olvasással nyerték, valószínűleg ennek és e kifejezések nagyarányú lexikalizálódásának (Kugler 2013: 275) tudható be, hogy főleg látással kapcsolatos evidencialjelölőkkel (*azt látom*) jelölik a tudás forrását.

¹ Az evidencialitás modelljét l. Kugler 2015.

(6) KF: [...] **Azt látom** ugyan, hogy a választás félbeszakított, de egyszersmind azt veszem észre, hogy a jegyzőkönyv vezetője, az elnök és jegyző, ellenmondásban állanak az előadásra nézve. (61.)

(7) PI: [...] **Azt látom**, hogy itt ha volt is fenyegetés, ez a **jegyzőkönyv tartalma szerint** igazságos volt. Mert azt mondja a jegyzőkönyv, hogy az egyik rész elment, s az elnök nem folytatta a szavazást. (62.)

A (8) részletben a beszélői tudás forrása szintén egy okmány, itt azonban az evidencia a verbális interakció terminusaival (*mondatik; azt is hallottam; mint hallottuk*) explikálódik. Ennek oka az lehet, hogy a képviselő felszólalása a szóban forgó irat felolvasását követően hangzott el.

(8) BK: [...] **Mondatik** továbbá hogy néhány helység a szavazás helyéről félelemből eltávozott. De **a jegyzőkönyvből azt is hallottam**, hogy minekutána az ellenpárt vezérei embereiket ott nem tarthatták, őket haza eresztették, miből minden esetre kitűnik, hogy a Hertelendy-párt feleinek állása nem volt szabad, hanem vezéreitől függő. [...] Vannak, **mint hallottuk**, két vagy három más helységnek is bizonyítványai ugyanazon szavakkal írottak, melyek lakosai szintén jelen voltak és nem féltek; tehát nem volt olyan nagyon félelmes a helyzet. (43.)

A megnyilatkozó a többes szám első személyű *hallottuk* igével „közösségileg” konstruálja meg az evidencia alapját adó érzékelést, ezzel is növelve állításának meggyőző erejét.

A másodlagos értesülések körébe sorolható **az ülésen korábban elhangzottakra való utalás** is. A (9) és (10) részletekben megszólalók a *hallottam* kifejezéssel nem teszik explicitté, hogy ki felelős az információért, így az ilyen típusú utalások a személyesség, személyeskedés elkerülésére is alkalmasak. Ugyanakkor az ülésteremben jelenlévők számára valószínűleg egyértelmű volt, hogy melyik korábban felszólaló képviselő(k) nevezhető(k) meg a beszélői tudás forrása(i)ként.

(9) BLB: Megvallom, **megdöbbenve hallottam** itt annak megemlítését, mintha az erőszakoskodás, mely a jelen esetről történt, azért nem volna figyelemreméltó, mert halottak nem hullottak el, s nagyobb sérelmezések vagy vérengzések nem történtek. (45.)

(10) CsS: Előre kell bocsátanom, hogy én is azon véleményben vagyok, mikép Vidacs János követársunkat igazolt képviselőnek kell elismernünk. Panaszt leginkább két okból **hallottam** ellene fölemlíttetni. (44.)

A (9)-ben egyszerre történik a beszélői tudás forrásának megjelölése és a hallott információnak a megnyilatkozó számára megdöbbentőként való értékelése, tehát a képviselő érzelmi értékelő attitűdje is kifejeződik.

Az ebben az alfejezetben elemzett részletek tanulsága, hogy a képviselők törekednek arra, hogy megjelöljék kijelentéseik evidenciájának forrását vagy legalábbis utaljanak rá. Bár teljes felszólalások idézésére a jelen dolgozatban nincsen mód – hiszen ezek terjedelme több bekezdésnyi, de nem ritkán közel egy oldal –, megállapítható, hogy a felszólalók egy része kihasználja, hogy a több típusú evidencia együttes szerepeltetése feltehetően hatékony megoldás a jelenlévők vélekedéseinek befolyásolásában.

4.2.1. Az idézés esetei és szerepe

Az evidencialitás jelölésének másik módja a megnyilatkozótól különböző személytől származó információ idézése (Kugler 2015: 54). A képviselők több alkalommal élnek azzal a megoldással, hogy a **vonatkozó jogszabályok idézésével** támasztják alá érvelésüket, vagy cáfolják meg az ellentétes álláspontot. Ennek legáltalánosabb módja az, hogy a képviselő rögzíti, melyik törvénycikket fogja idézni, majd egyenesen idézi, felolvassa azt. A (11) részletben a gyorsíró magát a törvényszöveget nem is tartotta fontosnak lejegyezni.

(11) NyP: [...] *A 18. §. így szól (fölvassa); a 19. §. pedig így hangzik (fölvassa).* (42.)

A (12) részlet esetében nincsen arra vonatkozó információnk, hogy az idézetet felolvasta-e a képviselő, de az idézés módjából erre következtethetünk.

(12) BK: [...] *Mi azt illeti, hogy némely helységek szavazásra nem bocsáttattak: e felett azt mondja a törvény betűje, (28. §.) „A választásnál szavazati joggal csak azok birnak, kik a választóknak kerületenkint készítendő összeírásában foglaltatnak”* (43.)

Más hatást kelthetett a hallgatóság körében az, ha a jogszabályok függő idézet formájában hangzottak el, ahogy a (13) részletben is. A képviselő a paragrafusok idézésével és az azt követő rövid megjegyzésével arra kíván rávilágítani, hogy mi volt a hiba a választás lebonyolításában.

(13) CsS: [...] *mert az 1848-dik 5-dik törvénycikk 18 és 19 §. azt mondja, miként azoknak, kik mint szavazók bejegyeztettek, névjegyzéke több napon át a választás helyén kiteendő azért, hogy ha valakinek valamely választónak bejegyzett egyén, akár személye akár választási képessége iránt észrevételei volnának, azokat megtehesse, és akkor, midőn azon észrevételek a középponti választmány előtt megtétettek és ez az ügyet megvizsgálván, kimondja, hogy a*

panasz alaptalan: szavazhat bátran minden szavazó; de itt ez nem történt meg.
(44.)

A képviselők **az ülésen korábban elhangzottak idézését** is gyakran a meggyőzés szolgálatába állítják. Ez történhet **egy másik képviselő által elmondottak megismétlésével**. Az ismétlés azonban soha nem szó szerinti idézést, hanem az elhangzottak interpretálását vagy olyan újrafogalmazását jelenti, amivel a beszélő rámutat az idézett gondolatmenet gyengeségeire, ellentmondásaira.

A (14) részletben a felszólaló a Nyáry Pál által mondottak újrafogalmazását saját álláspontjának alátámasztására használja fel, hiszen a konfliktus alapját adó eseményeket ugyanúgy látja, mint képviselőtársa. De az idézéssel arra is rávilágít, hogy a Nyáry által levont következtetés véleménye szerint hibás, s a történetekből valami más – a választás érvénytelennek nyilvánítása – következik.

(14) DP: *A dolog úgy áll, **mint Nyáry Pál képviselő ur monda, hogy** t.i. az összeíró bizottmány elutasította a kertész-községbelieket az összeírástól, kik azután a központi bizottmányhoz folyamodtak, ez megadván nekik a szavazati jogot, nevüket a választási lajstromba iktatni rendelte, azonban ezen határozatot végrehajtani elfelejtették. **Ebből nem az következik, mit Nyáry Pál úr mondott, hogy** meg kellett az illetőket fosztani választási joguktól, hanem az, hogyha történt tévedés vagy hiba, akkor a háznak kötelessége azt orvosolni, és felügyelni arra, hogy választási legszentebb jogától senki meg ne fosztassék. Én tehát a választást érvénytelennek kívánom nyilvánítani.* (45.)

A (15), (16) részletekben egyáltalán nem jelenik meg az egyetértésre való törekvés; az idézés azt a célt szolgálja, hogy a megnyilatkozó megcáfolhassa az idézet tartalmát. A (15)-ben az idézetet követi az állítás megkérdőjelezése, a (16)-ban pedig a megszólaló előrevetíti, hogy képviselőtársának véleménye nem egyezik meg az ő álláspontjával, majd idézi a szóban forgó állításokat.

(15) CsS: ***Előttem szóló képviselő társam azt állította,** hogy mióta a ház igazolási kérdésekkel foglalkozik, oly tiszta és világosságra derített tényállás, valamely választás megsemmisítésére nézve, nem mutatkozott még, mint épen a fennforgó esetben. Én nem látom ez esetet olyannak; okom is van reá.* (56.)

(16) DJ: *A vizsgálatnak mindig kell tárgyának lenni; de azok, miket Madarász képviselőtársunk előadott, nem lehetnek vizsgálat tárgyai. **Ő ugyanis először azt állítja,** hogy meg kell vizsgálni, a szavazók közé vajjon valóban jöttek-e be olyanok, kik választói képességgel nem birnak.* (41.)

Az elemzett jegyzőkönyv-részlet alapján úgy tűnik, hogy a megszólalók nem viszonyulnak reflexíven a másik megnyilatkozó és befogadói tevékenységéhez olyanformán, hogy a diskurzus valamelyik résztvevőjéhez címeznék mondandójukat (pl. *Őn azt állítja*). Ennek a reflexivitásnak a szerepét az idézés különböző esetei

töltik be (pl. *Ő ugyanis először azt állítja, hogy...*). A képviselők között így közvetlen megszólítással nem alakulnak ki diskurzusok. Akkor is teljes hallgatóságukhoz címezik szavaikat, ha valamelyik megelőző felszólalásra reagálnak. Ennek oka, hogy feltételezhetően ez a kommunikációs helyzet normája, illetve a kommunikációs cél nem egyetlen képviselő meggyőzése, hanem a többség egyetértésének elnyerése.

Itt érdemes említeni a diskurzus-szerveződésnek azt a sajátos módját, amikor a beszélő saját értelmezői képességéhez viszonyul reflexíven.

(17) KÖ: *Az igazolási ügyben a ház szabálya nyilván mondja, hogy kétség esetében golyózással kell történni a szavazásnak; de miután a kisebbség okát **nem tudom felfogni**, hogy a jelen felállás általi szavazatban miért nem nyugodott meg s húszan aláírva követelik a szavazást, nézetem szerint az csak a 63. §. értelmében történhetik meg.* (57.)

A (17)-ben nem arról van szó, hogy a képviselő ne tudná értelmezni az elhangzottakat. A felek között – szintén a közvetlen megszólítás mellőzésével – úgy jön létre diskurzus, hogy a megnyilatkozó az övével ellentétes álláspont létjogosultságát vitatja el, amikor olyannak tünteti fel, amit „nem tud felfogni”.

Az ülésen korábban elhangzottak idézésének további formái – **a képviselők egyes csoportjaihoz köthető álláspontok idézése**, valamint az **önidézés** – főképp az elnök beszélői megoldásai közé tartoznak, mert ezek lehetővé teszik az ülés menetének kijelölését. A (18) és (19) részletekben az elnök a képviselők egy meghatározott csoportjának, az osztálynak a véleményét idézi, azért, hogy a megtárgyalt ügyet szavazásra bocsáthassa, és világossá tegye, mely álláspont mellett vagy ellen lehetséges az állásfoglalás. Az elnök a három ülésnap valamennyi szavazása előtt az alábbiakhoz hasonló módon summázta az elhangzottakat.

(18) E: ***Az osztály véleménye az volt**, hogy Návay Tamás igazolt követnek tekintessék. A kik tehát az osztály véleményét pártolják, méltóztassanak fölállani.* (42.)

(19) E: *Ha elállanak a szólástól a szavazás következik. **Az osztály a vizsgálatnak megrendelését véleményezvén**, azok, kik az osztály véleményét pártolják, méltóztassanak felállani (a többség feláll).* (50.)

A (20)-ban és a (21)-ben az elnök egy-egy korábbi ülésnapon tett bejelentését idézi, hogy meghatározza a felszólalását követően tárgyalandó ügyek körét.

(20) E: *Kötelességem jelenteni, hogy – **a mint az április 19-kén tartott gyűlésben bejelentettem** – a makói folyamodók részéről hozzám 8 darab okmány adatott be, a folyamodványbani kitételek igazolására; [...]
Felolvasva levén az okmányok, méltóztassanak nyilatkozni.* (40.)

(21) E: *Az osztály által pótoltatni kívánt hiányok felvilágosítására, Fráter Pál ur, miként folyó hó 19-kén tartott ülésünkben jelenteni szerencsém volt, a következő két okmányt adta kezemhez [...] Más iratok nem lévén, méltóztassanak a tárgyhoz szólni.* (53.)

Az előző példákban az idézésnek nincsen meggyőzésbeli funkciója. (Bár a (21)-ben az elnök *szerencsém volt* fordulata kapcsán felvethető, hogy a pozitív értékelő attitűd a képviselők befolyásolásának célját szolgálja.)

Egyértelműen a meggyőzésbeli funkció kerül előtérbe akkor, ha nem az elnök, hanem valamelyik képviselő alkalmazza az idézés e formáit. A (22)-ben megszólaló azért idézi az osztály, majd a ház különböző csoportjainak véleményét, hogy rávilágítson arra, ilyen mértékű véleménykülönbség esetén az egyetlen járható út az általa szorgalmazott vizsgálat elrendelése. Fontos megjegyezni, hogy a kategóriák elhatárolásának, az idézés és az utalás megkülönböztetésének problémája itt különösen szembetűnően jelentkezik.

(22) BJ: *Erre nézve hivatkozom azon különböző véleményekre, melyek e tárgyban kifejtettek. Íme az osztály a képviselőt egészen igazolni akarja; a háznak egy része a választást egészen vissza akarja vettetni; míg a másik vizsgálatot kíván rendelni. Ha nem is volna egyéb indok, már ez által is bizonyítva van, hogy a tárgy oly kétséges, és oly kevéssé van felvilágosítva, hogy itt egyebet tenni nem lehet, mint hogy vizsgálat rendeltessék el.* (56.)

A (23)-ban a képviselő önidézésének sajátossága, hogy nem egy korábbi felszólalására utal vissza, hanem ugyanazon megnyilatkozáson belül ismétli meg állítását, másképp megfogalmazva, így ez a nyomatékosítás eszközének tekinthető.

(23) BZs: *Nem akarom a ház figyelmét hosszasan fárasztani. Ha az előttem szóló Kállay Ödön képviselő indítványa elfogadtatik, elállók a szólástól. (Némelyek szólni kívánnak) Megmondtam, hogy csak akkor állok el beszédemtől, hogyha a névszerinti szavazásra reá megyünk, amint a 63-ik pont mondja, melyre 20 érdemes tag hivatkozott.* (57.)

A képviselő előbb Kállay Ödön indítványára utal, aki – ahogy ez korábban kiderült – ugyanúgy a név szerinti szavazást szorgalmazza. Majd miután észlelte, hogy az indítványt nem fogadják el, többen szót kérnek, a *megmondtam* elemmel bevezetett önidézéssel teszi kifejtettebbé álláspontját. Érvelését további két evidenciával támasztja alá, egy jogszabályra való utalással, valamint a képviselők meghatározott csoportjának véleményére való hivatkozással.

A képviselők a jogszabályokat, valamint a más képviselők által elmondottakat két célból, saját álláspontjuk alátámasztása és az ellentétes vélemény megcáfolása érdekében idézik. Az utóbbi idézési forma helyettesíti a képviselőtársak közvetlen megszólítását, ami erre a kommunikációs helyzetre – az elemzett részletek tanúsága szerint – egyáltalán nem jellemző. A képviselők egyes csoportjaihoz köthető

álláspontok idézése, illetve az önidézés – annak függvényében, hogy ki alkalmazza őket – eltérő funkcióval bír. Az elnök megnyilatkozásainak állandó elemeként szervező, összegző szerepet töltenek be. Amikor a képviselők élnek ezekkel az eszközökkel, az idézés a meggyőzés célját szolgáló stratégiaként értelmezhető.

4.3. Az episztemikus modalitás jelölése

A megnyilatkozónak egy esemény/szituáció valószínűségére vonatkozó vélekedése nem függetleníthető a következtetési folyamatoktól, vagyis az inferencialitás jelenségétől (Kugler 2015: 55), ahogy azt a (24), (25) részletek is példázzák.

(24) TL: *Azon esetre, hogy ha eldöntetett volna a kérdés, úgy nem szólanék hozzá, de **a mint látom** nem egyezik az egész ház bele; elmondom tehát én is igénytelen véleményemet.* (59.)

(25) E: [...] *A második vélemény volt, hogy a kérdésben levő képviselő ur igazoltassák, de ez **úgy látszik**, viszhangra nem igen talált.* (57.)

A (24)-ben megszólaló képviselő következtetésének előzménye, hogy a szavazás módjával kapcsolatban többféle lehetőség – nyilvános szavazás, titkos golyózás vagy a szavazás teljes elvetése – felmerül. A képviselő ebből azt a következtetést vonja le, hogy nincs egyetértés, ezzel indokolva, hogy miért mondja el ő is véleményét. A (25)-ben az elnök következtetése – tipikus feladatkörének megfelelően – az ülés eseményeinek összefoglalását szolgálja, ezzel mozdítva elő a döntés megszületését.

Az evidencialitás esetében azt láthattuk, hogy az elkötelezettségjelölők a megnyilatkozónak állítása igazsága és jelentősége melletti elkötelezettségét hivatottak hangsúlyozni, az episztemikus-inferenciális modalitásban viszont a következtetés érvénye melletti elköteleződéssel hozhatók összefüggésbe. A valószínűsítés erejének fokára vonatkozó beszélői megállapítások az episztemikus vagy modális erő alapján a „szinte bizonyos” és a „szinte valószínűtlen” közötti skálán helyezhetők el (Kugler 2015: 55). A (26)-ban olvasható *nem lehet kétség abban*-hoz hasonló szerkezetek, valamint a *bizonyos(an)*, illetve a *bizonyára* módosítószókkal kifejezett valószínűség a skála „szinte bizonyos” végpontja felé közelítenek.

(26) E: [...] ***Nem lehet kétség abban**, hogy föllálás által a többség a vizsgálat mellett nyilvánult (Felkiáltások: igaz!) én ezt ki is mondtam.* (58.)

(27) SJ: [...] *Igazán megvallva, a tisztelt választási elnököt nem tudom hogy tekintsem. Nem akarom részrehajlónak tartani; hanem **bizonyos**, hogy legalább is annyira megfélemltet, miszerint a választás eredményét nem tudta a jegyzőkönyvbe írni.* (61.)

(28) JJ: [...] *Ha kényszerítettett volna physicali erővel az elnök a szavazás folytatására, bizonyára nem adta volna ki ama követnek a jegyzőkönyvet.* (62.)

A (29)-ben és a (30)-ban a valószínűsítés ereje a megelőzőeknél jóval csekélyebb.

(29) PI: [...] *Még az is meg lehet, hogy azért mentek el, minthogy Balogh ellen akartak föllépni, mely név Barsmegyének századok óta dísze és fénye.* (60.)

(30) MJ: [...] *A második okot alapítom a rendes elnök azon kimondására, melyhez úgy hiszem talán a középponti bizottmányok végzése oda van csatolva, hogy ha az első nap a választás be nem fejeztetnék, az más nap folytattatik.* (50.)

A (29)-ben a *még az is meg lehet* mondatrészletet követően a képviselő egy olyan teóriát vázol fel, amellyel alátámaszthatja álláspontját. A (30)-ban a *talán* módosítószóval, illetve a megnyilatkozási perspektívát explicitté tevő *úgy hiszem*-mel a beszélő azt fejezi ki, hogy nem vállal felelősséget állítása igazságáért, nevezetesen azért, hogy a középponti bizottmány végzése valóban csatolva van-e. De mivel egy olyan dokumentumról van szó, amely döntő bizonyíték lehet, fontosnak tartja megemlíteni.

A *nem lehet kétség abban* típusú szerkezetek (pl. *nem lehet kétség aziránt; kétségbe nem vonható; kétséget nem szenved*) tíz alkalommal fordulnak elő a szövegben, a *bizonyos* kétszer, a *bizonyosan* egyszer, a *bizonyára* módosítószó háromszor, a *még az is meg lehet* és a *talán* egy-egy szöveghelyen szerepel a korpuszban, tehát értelemszerűen azok az episztemikus kifejezések vannak túlsúlyban, amelyek szinte bizonyosként reprezentálják a beszélői következtetéseket.

A képviselők számos esetben – ahogy azt a (30)-ban is láthattuk – olyanformán jelölik az episztemikusságot, hogy saját megnyilatkozási tevékenységüket teszik reflexió tárgyává. Az egyes szám első személyű episztemikus formákat igei lemmák szerint rendezve az 1. táblázat tartalmazza.

	Előfordulás (db)	Példa
hisz	29	(30) BGy: [...] Azt hiszem , hogy a főnnforgó kérdés, személyes kérdés lévén, a főnnebbi tekintetek alá nem eshetik s nem látom az igazolásnak más módját a ház alakulása előtt és után; (58.)
tart	10	(31) KF: Azt tartom , hogy a jegyzőkönyv hiánya oly hiba, melyet pótolni kell, s ezért intézkedjék a tisztelt ház, hogy ez pótoltság ki. (51.)
gondol	8	(32) CsT: [...] Ha pedig egy választás alkalmával olyanok is, kiknek szavazati joguk nincs, egyik vagy másik párthoz csatlakoznak, ez azt gondolom , olyan dolog, mi mindenütt szokott történni, s a választás érvényességére befolyással nincsen. (47.)
vél	3	(33) BL: Azt vélem hogy a szabályok határozata, – mely a képviselőnek tagsági jogát meghagyja – nem terjeszthető ki az előttünk fennforgó esetre. (51.)

1. táblázat

A kijelentések episztemikus elbizonytalanításával a képviselők megnyilatkozásaikat az indirektség irányába mozdítják el, ami – stratégiai műfajról lévén szó – szintén a meggyőzés célját szolgáló, tudatos lépésnek tekinthető. Az indirekt kifejezésmód hozzájárulhat a többi képviselő szimpátiájának megőrzéséhez és ezáltal ahhoz, hogy a szavazáson a megnyilatkozó által képviselt álláspontra érkezzen több szavazat.

5. Összegzés

Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a metapragmatikai reflexiók körébe tartozó beszélői attitűd jelölésének aletei – az értékelő attitűd, az evidencialitás és az episztemikus modalitás nyelvi kifejeződése – milyen szerepet töltenek be a meggyőzésben az 1861. évi országgyűlési vitákban. A kutatás azt az eredményt hozta, hogy ezek olyan beszélői megoldások, amelyeket a képviselők eltérő mértékben alkalmaznak, de tudatosan és változatos módokon állítanak a meggyőzés szolgálatába.

A kutatás folytatását a további ülésnapok anyagának elemzése jelenthetné. Bár e kis terjedelmű anyag is számos tanulsággal szolgált a meggyőzés és a metapragmatikai reflexiók alkalmazásának összefüggéseivel kapcsolatban, egy nagyobb korpusz vizsgálata lehetővé tenné az olyan sajátosságok feltárását, amelyek jelen kutatás számára rejtve maradtak. Azt is érdemes lenne megvizsgálni, hogy a metapragmatikai jelzéseken kívül a meggyőzésnek milyen más eszközeivel élnek a beszélők. Értékes adalékokkal szolgálna a kutatáshoz a nyelvileg megvalósuló társ-

és önkategorizálás eseteinek vizsgálata, továbbá annak feltárása, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak a diskurzusban részt vevő felek a hatalmi viszonyok függvényében, tehát ha az egyenlő jogállású képviselők egymáshoz vagy az elnökhöz intézik a mondandójukat.

Forrás

Hajnik Károly (szerk.): *Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1861_01/?pg=0&layout=s (Utolsó elérés: 2020.szept.15.)

Hivatkozott szakirodalom

- Bódiné Beliznai Kinga – Horváth Attila – Mezey Barna – Stipa István 2003. A feudális állam szervei. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kugler Nóra 2013. A vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott evidenciajelölő és episztemikus-inferenciális kifejezések. *Magyar nyelv* 109/4: 393–408.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. A jelentésképzés tudatossága. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Megismerés, tudás és nyelv. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

SOÓS VERONIKA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
soosveronika99@gmail.

**Alkalmazott nyelvészeti
hallgatói konferencia**

2022

A magyarországi településnevek helyhatározós ragozásának vizsgálati lehetőségeihez

A településnevek helyhatározós ragozásának kérdésköre a helynévkutatás és a tulajdonnevek grammatikájának egyik régóta ismert, azonban viszonylag keveset kutatott problémája. Megfigyelhető, hogy míg egyes települések neveihez jellemzően külviszonyt kifejező helyhatározós ragozás társul, addig másokéhoz inkább a belviszonyt kifejező. Ennek morfofonológiai tendenciái nem szabályszerűek és jelentős mértékű nyelvhasználati variabilitás jellemzi őket. Jelen tanulmány az ismertetett problémakör kutatási előzményeit foglalja össze, továbbá társul hozzá két online végzett kérdőíves kutatás. A tanulmány egy korpusznyelvészeti megközelítésű próbavizsgálat eredményeivel zárul, amelyek kifejezetten a módszertani lehetőségekre és a kihívásokra fókuszálnak.

Kulcsszavak: helynévkutatás, tulajdonnevek grammatikája, településnév, helyhatározós ragozás, korpusznyelvészet, kutatómódszertan, kérdőív.

1. Bevezetés

A magyar nyelv egyik jellegzetes eleme a településnevekhez kapcsolt helyviszonyragok rendszere, mely a nyelvtudományban viszonylag kevésbé vizsgált terület (Hoffmann 2003: 86). Az általános megállapítás szerint három módon tudjuk kifejezni a településnevek esetében a helyviszonyt: külviszonyt kifejező esetragokkal, belviszonyt kifejező esetragokkal, valamint a kevésbé specifikus jelentésű, ritkábban előforduló locativusi esetraggal. Az azonban, hogy egy adott településnévhez melyik rag társul, egyértelműen nyelvhasználati kérdés (vö. pl. Szabó 1981, Kiss 1985, Kontra 1990, Bartha 1997, Hoffmann 2003: 86). Igen gyakran a magyar anyanyelvű nyelvhasználók között sincs egyetértés egy adott településnév helyhatározós ragozásában, illetve a nyelviintuíció-alapú választás sem minden esetben egyértelmű. Ismert, az általános nyelvhasználatban viszonylag gyakran előforduló települések neveihez ugyan gyakran rögzülnek széles körben elfogadott és használt ragozási minták, de ezek a természetes nyelvi változás részeként változhatnak (lásd pl. Sámson 1963). Az egyetértés mértéke lényegesen csökken a kevésbé ismert települések neve esetén. Ilyenkor bár hangtani és/vagy alaktani mintázatok segítségével a nyelvi intuíció segíthet egy preferált változat kialakításában (az egyén szintjén), az általános tapasztalat azt mutatja, hogy ez sem célravezető minden településnév esetén.

Tanulmányomban a fent ismertetett jelenség kutatásának lehetőségeit, valamint a pilot-kutatások során kapott eredményeket mutatom be. A módszertani lehetőségek bemutatására két, hasonló felépítésű online kérdőíves vizsgálatot, valamint egy, az MNSz2 korpuszán végzett korpuszvizsgálatot használok. A kapott

eredmények részben tovább árnyalják a kutatás középpontjában álló nyelvhasználati jelenségről alkotott képet, másrészt rávilágítanak a módszertani kihívásokra.

2. A településnevek ragozása, kutatási előzmények

A magyar nyelvben a településnevek helyviszonyragokkal való ellátása csak részben tekinthető rendszerszerűnek. Általánosan megállapítható tendenciák, szabályszerűségek léteznek, melyek alól gyakran vannak kivételek.¹ A településnevekhez szemantikailag három típusú helyviszonyt kifejező grammatikai elem kapcsolódhat. A belső helyviszonyt az inessivus (*-ban, -ben*), illativus (*-ba, -be*), elativus (*-ból, -ből*) esetek tudják kifejezni, ezek külső helyviszonyt kifejező párhuzamok a superessivus (*-on, -en, -ön*), sublativus (*-ra, -re*), delativus (*-ról, -ről*).² A harmadik szemantikai típusba tartozik a locativusi *-t* és *-tt*, mely a mai magyar nyelvben csupán néhány településnév ragozott alakjai között található meg. Ez utóbbi nyelvtani eset a *hol?* kérdésre ad választ, azonban jelentése kevésbé specifikus, mint a kül- vagy belviszonyt kifejező esetragoké. Ezen felül a használata is visszaszorulóban van, mint ahogy az látható pl. Bartha Csilla (1997) vizsgálatában. Ma már többnyire csak a *Pécs, Győr*, valamint a *-vár* utótagú településnevekkel (Balogh 1980) fordul elő változó gyakorisággal. Balogh Lajos (1980) A magyar nyelvjárások atlaszának térképlapjai alapján azt a megállapítást tette, hogy a *-t* és *-tt* a Dunántúl északnyugati részén, valamint a romániai magyar nyelvjárásokban használatos.

Az általánosnak tekinthető, Benkő és Kálmán (1954) tankönyvében is megtalálható hangtani és alaktani rendszerezés, melyet a legtöbb szakirodalom is említ, és például Wagner József (1955) és Vörös Ottó (1985) is jegyez, a következőképp néz ki: az *i, j, m, n, ny* hanggal végződő, valamint a *-falú, -szombat* utótagú magyar településnevekhez belviszonyt kifejező helyhatározórag járul, a *-hely* vagy *-vár* utótagúakhoz locativusi, ellenkező esetben külviszonyt fejez ki. Külföldi települések nevei mindig belviszonyt kifejező esetragokat kapnak. Természetesen azt is hozzáteszi a szakirodalom zöme, hogy ezek a tendenciák nehezen tekinthetők szabályoknak. A „túlzottan bonyolult szabályrendszert” (Szabó 1981: 139) „kivételek gyengítik” (Kiss 1985: 88), a Nyelvművelő kézikönyv sem ad egyértelmű utasításokat: „A raghasználat bonyolult, szabályokba alig foglalható; általában a név véghangzója, ill. az összetétel utótagja a mérvadó” (NymKk 675.). Balogh Lajos egyenesen „rendszerbe nem foglalhatóként” utalt a kérdéskörre (1980: 222).

Az egyik, ha nem a legkorábbi, a kérdéskörhöz kapcsolódó kutatás A magyar nyelvjárások atlaszának adatgyűjtése során körvonalazódott. Ebben a locativusi

¹ A jelenség emiatt probléma a magyar mint idegen nyelv területén is, a tanároknak és a tanulóknak egyaránt. Jelen írás nem vállalkozik a vizsgált kérdéskör nyelvpedagógiai vonatkozásairól nyilatkozni (ehhez lásd pl. H. Varga 2018).

² Ezek szoros összefüggésben állnak a funkcionális kognitív nyelvészet TARTÁLY és FELÜLET sémáival (vö. Szilágyi N. 1997: 27–29, Tolcsvai Nagy 2017: 284–288).

esetrag településneveknél való előfordulását mérték. Az elicitációs kérdések egy, a gyűjtés pontjához közeli, -vár utótagú településnevet tartalmaztak, amelyekre az adatközlőknek a helyhatározós alakkal kellett felelniük. A végül kiadatlan térképlapokból állapította meg Balogh Lajos (1980) többek között a locativusi esetrag használatának területiségét.

Érdemes még szót ejteni arról a jelenségről, amely a határon túli magyarok településnévragozásában figyelhető meg. Az általános szabályszerűség szerint a nem magyar településnevek belviszonyt kifejező ragot kapnak, azonban a Kálmán Béla (1970) és Kontra Miklós (1990) által kutatott amerikai magyarok csoportjában megjelentek helyi települések külviszonyos ragozásban, pl. *Indiana Harboron*, *New Yorkon*, vagy *New Brunswickon*. Ezek a szociolingvisztikai és dialektológiai kutatások az etnográfiai módszer alkalmazásával készült interjúkat hasznosították, amelyek anyagában fellelhetők a jelen kérdéshez kapcsolódó adatok is. Hasonló jelenséget figyelt meg J. Soltész (1967) is határon túli magyaroknál: *Bartošovicén*, *Žilinán*, *Borovón*, *Novi Sadon*. 1996-ban Göncz Lajos végzett szintén szociolingvisztikai interjúkon alapuló kutatást (1999), amely vajdasági, erdélyi, illetve magyarországi adatközlők településnévragozását is vizsgálta. Az eredmények alapján egy adott országban élő magyarok a helyi települések neveit nagyobb valószínűséggel fogják külviszonyt kifejező raggal ellátni, mint a más országokban élő magyarok. Kontra (2000) szerint a jelenség a Trianon utáni államhatár-változások következménye, ugyanis az adott országban élő magyarok számára a helyi települések nem minősülnek külföldinek. Hasonló eredményekre jutott Péntek János és Benő Attila (2020) is a Romániában élő magyarok nyelvhasználatának 2009-es vizsgálatakor, továbbá megállapították a jelenség iskolázottsággal, életkorral és lakhely típusával összefüggő vonatkozásait is: kutatásukban a *Craiova* településnév helyhatározós ragozásánál figyelték meg, hogy a külviszonyos ragozás magasabb arányban jelenik meg a fiatalok, magasabb iskolázottságúak, valamint a tömbhelyzetben élők esetében.

Az elméleti áttekintésben fontos még kitérni a helyhatározók jelentésmegkülönböztető szerepére is, melyről már Wagner (1955) is írt. A poliszém helynevek, mint például a *Tolna* vagy a *Szatmár*, egyszerre jelölhetnek települést és megyét is. Ilyen esetekben a ragozás iránymutató lehet: *Tolnában* (megye) : *Tolnán* (település). Szintén jelentésmegkülönböztető szereppel bírhat a ragozás a *Nagyszombat* esetében is (a kérdőív elemzésében erről még szó esik).

3. A kérdőíves kutatás

3.1. A kérdőívek módszere, kihívások

Annak a kérdésnek a vizsgálatához, hogy vannak-e regionálisan rögzült, az általános nyelvhasználatban azonban vegyesen ragozott településnevek, szükség van egy névanyagra, amely több feltételt teljesít egyszerre. Egyrészt a településneveknek többé-kevésbé egy régióból kell származniuk, egymáshoz olyan közelséggel, hogy a helyi nyelvhasználatban valószínűsíthetően megjelenjenek. Másrészt a településnevek ismertsége is fontos tényező, hisz az országosan ismert, gyakran

előforduló településnevek jórészt rögzült ragozással rendelkeznek; emiatt olyan településnevekre célszerű fókuszálni, amelyek az általános nyelvhasználatban ritkán fordulnak elő. Ebből következően, amennyiben a nyelvhasználó első alkalommal találkozik a településnévvel, kényszerűen a saját intuícióját kell használnia a ragozási minta kiválasztásakor, nem lesznek rá hatással az adott településnévvel kapcsolatos korábbi nyelvi ingerek. Az itt bemutatott módszertani megoldás ebben a kérdéskörben újszerűnek tekinthető több szempontból is. Egyrészt alkalmazza az interneten található közösségi felületeken keresztül történő adatgyűjtést, másrészt pedig összehasonlítja a településnevek helyhatározós ragozását a településekhez képest helyi, valamint nem helyi adatközlők csoportjai között.

Az első kérdőív összesen 28 településnevet tartalmaz, ebből 17 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, 10 az ország más területeiről származik, egy pedig határon túli. A kutatási kérdés szempontjából a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településnevek voltak jelentősek, így ezekből több szerepelt a kutatási névanyagban. A többi településnév korábbi vizsgálatokban szereplő eredményeket kívánt tesztelni. Annak eldöntésére, hogy egy településnév vegyes ragozásúnak tekinthető-e, több szempontot is figyelembe vettem. A szakirodalmi vizsgálatokon túl (pl. Kiss 1985, Bartha 1997, Paróczai 2007) támaszkodtam saját nyelvi intuíciónra is, kollégák ajánlásaira, valamint szűrőpróbaszerű MNSz2 lekérdezésekre, melyek a vizsgálat előkészületi fázisában nem lettek számszerűsítve. A végső névanyag így állt össze:

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei: *Kisvárdá, Őr, Nyíregyháza, Beregsurány, Csengersima, Kótaj, Záhony, Nyírgyulaj, Márokpapi, Szakoly, Kisar, Vaja, Napkor, Nábrád, Jánkmajtis.*

További magyarországi: *Budapest, Debrecen, Eger, Lajosmizse, Miskolc, Beled, Mihályi, Noszvaj, Lábatlan, Veszprém, Devecser, Olaszfalu.*

Határon túli: *Nagyszombat,*

A névanyag így több célt is szolgált. Az eredeti elképzelésen túl, mely szerint a kevésbé ismert, feltételezhetően vegyes ragozású településnevek használatát térképezi fel, tesztel több, a szakirodalomban előforduló példát, valamint adatokat is gyűjt olyan településnevek ragozására, amelyek az MNSz2 korpuszában nem jelennek meg, mint például az *Őr*, a *Napkor* vagy a *Nagyszombat*. A *Beled* és a *Mihályi* településnevek Kiss Jenő (1985) írásában szerepeltek, mint megosztó példák, Kálmán László (2012) példái közül a *Kisvárdát* és a *Devecsert* emeltem be, míg a *Nagyszombat* és a *Noszvaj* Bartha Csilla (1997) tanulmányában mutatott vegyes ragozást. Az ismertebb településnevek ugyan a fentebb jelzett szempont miatt kevesebb tanulsággal szolgálhatnak, azonban módszertani szempontból indokoltnak láttam, hogy a kérdőív kitöltői találkozzanak könnyen eldönthető példákkal is. Az *Olaszfalu* Paróczai Bernadett (2007) szakdolgozatában szerepelt, a

további településnevek a saját nyelvi intuícióm, mások ajánlása,³ valamint a nem dokumentált MNSz2 lekérdezések alapján lettek kiválasztva.

A kérdőív a Google Forms rendszerében készült el, szerkezetét tekintve két fő szakaszból áll. Az első rész demográfiai kérdéseket tesz fel, rákérdez a kitöltők nemére, életkorára, valamint azokra a megyékre, ahol legalább egy évig éltek. Ezek közül a kitöltők többet is bejelölhettek; a kérdés arra szolgált, hogy a kitöltések szűrhetőek legyenek aszerint, hogy a kitöltő élt-e Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Ezt követi egy szövegesen megválaszolható kérdés arra irányulva, melyik településeken élt a kitöltő – ez a kérdés azokban az esetekben lehet mérvadó, amikor a kitöltő élt az egyik, a kérdőívben is szereplő településen.

A kérdőív második felében minden településnévre vonatkozott egy külön kérdés, melyek szövege minden esetben: *Hogyan válaszolna a „Hol született?” kérdésre?* volt. Ezt az egyes településnevek inessivusi, valamint superessivusi ragos alakja követte, a rendszer által minden kérdésnél véletlenszerűsített sorrendben.

A kitöltőket a közösségi médián keresztül értem el. A nagyobb részük egy nyíregyházi csoport tagjaitól származik, de sok kitöltés érkezett az ország más pontjairól is. Összesen 763 adatközlő válaszait értékeltem ki; közülük 463 élt legalább egy évet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az eredményeket a további szociológiai változók függvényében nem értékeltem ki az aránytalan megoszlások miatt: a kitöltőknek csupán a 14,5%-a férfi, valamint a korcsoportok és a lakhelyek megoszlása sem tekinthető reprezentatívnak. Így az elemzésben független változóként egyedül a lakhely szerepelt.

A második kérdőív felépítése megegyezik az elsőével, az eltérés csupán a névanyagban van. Ebben összesen 15 Bács-Kiskun megyei, a Kalocsai járásban található település neve található meg: *Kalocsa, Uszód, Foktő, Bátya, Drágszél, Géderlak, Hajós, Miske, Szakmár, Újtelek, Fajsz, Öregcsertő, Dunapataj, Dunatetetlen, Dunsok.*

A kitöltőket ehhez a kérdőívhez is a közösségi médián keresztül értem el. A nagyobb részük egy paksi csoport tagjaitól és egy területileg nem specifikált, kifejezetten kérdőívek kitöltésére fókuszált csoport tagjaitól származik. A vizsgálat újfent rámutatott a kérdőíves adatgyűjtés korlátaira: Bács-Kiskun megyei települések zárt csoportjaiba változó okok miatt nem vettek be hosszú időn át (főleg az adminisztrátorok inaktivitása miatt), majd ezen csoportok tagjaitól aránylag kevés kitöltés érkezett a kérdőívre. További korlát a kérdőíves adatgyűjtés kontrollálhatatlansága a kitöltők demográfiai megoszlására nézve. Az eredményeket a további szociológiai változók függvényében nem értékeltem ki az aránytalan megoszlások miatt: a kitöltőknek csupán a negyede férfi, valamint a korcsoportok és a lakhelyek megoszlása sem tekinthető reprezentatívnak. Így az elemzésben független változóként egyedül a lakhely szerepelt. Összesen 890 kitöltés érkezett a kérdőívre. Ebből alakult ki végül a három csoport: Bács-Kiskun megyei (38 fő), Tolna megyei (175 fő), budapesti (488 fő). Azokat a kitöltéseket, amelyek egyéb

³ A *Lábatlan* településnevet – amely a vizsgálat legmegosztóbb ragozású településneve – Kugler Nóra javasolta, itt szeretnék neki köszönetet mondani a segítségért.

megyéből származtak, nem vettem figyelembe az elemzés során. Abban a gyakori esetben, amelyikben egy adatközlő egyszerre több megyét is bejelölt, prioritást élvezett a Bács-Kiskun megyéhez való közelség: amennyiben szerepelt a Bács-Kiskun megye a lakhelyek között, abba a csoportba került az adatközlő, amennyiben Bács-Kiskun nem, de Tolna megye szerepelt, akkor a tolnai csoportba került, ha pedig az előbbi két megye közül egyik sem szerepelt, de Budapest igen, akkor a budapesti csoportba került.

3.2. A kérdőívek eredményei

Az első kérdőív kiértékelésénél a településneveket a kutatási kérdés alapján célszerű két csoportban vizsgálni. Az első csoportban, mely a kutatás szempontjából leginkább releváns, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések nevei vannak. Az ezek ragozására vonatkozó adatok alapján vizsgálható, hogy ténylegesen van-e valódi regionalitása (hatásköre) a ragozási mintáknak.

Az eredmények vegyesek erre vonatkozóan. Egyes településneveknél láthatóan egységesebb ragozás használatos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kitöltők között, mint a megyén kívüliek között; ilyen például a *Beregsurány*, ahol az inessivusi rag használatának aránya közel 85% az SzSzB megyei kitöltők között, és csak valamivel 60% fölött van más kitöltők válaszaiban. Ezt a mintát mutatja még a *Szakoly*, amelynél a szabolcsiak majdnem 91%-a a belviszonyos alakot preferálja, szemben a másik csoport válaszaival, ahol a megoszlás 43% : 57% a superessivusi rag javára. A *Napkor* és a *Jánkmajtis* esetében szintén tapasztalható a némileg egységesebb ragozás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kitöltők között.

Van a településneveknek egy csoportja, amely ellentmond a várt eredményeknek. Ilyen például a *Nyírgyulaj* és a *Kisar*, amelyeknél a nem szabolcsi kitöltők között nagyobb az egyetértés, míg a szabolcsiak körében megosztottabb a raghasználat. Ez anomáliának tekinthető, mivel az említett két település Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, így várhatóan az innen származó kitöltők között lenne nagyobb egyetértés. Szintén érdekes mintát mutat a *Kótaj*, *Őr* és *Devecser* (ez utóbbi nem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei), amely településneveknél a két csoport más alakot preferál, százalékok tekintetében olykor markánsan: a *Kótaj* esetében a szabolcsiak körében majdnem 88% az inessivusi eset preferenciája, a nem szabolcsiaknál kicsivel több, mint 87% a superessivusi eseté. Ezen településnevek esetében a nyelvi intuíciót feltételezhetően felülírhatja a regionális használat elterjedtsége, ebből pedig az következik, hogy területileg erősen az aktív névkészlet részét képezhetik.

A településnevek másik nagyobb csoportjában a nem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések nevei vannak. Az ezekhez tartozó adatok esetében nem releváns a kitöltők lakhelye abban a tekintetben, hogy szabolcsiak-e vagy sem. Érdekes megemlíteni, hogy a Kiss Jenő (1985) írásában szereplő *Beled* döntően külviszonnyal társul a kérdőív alapján, míg az ő elmondása alapján a helyileg várt alak belviszonyos; a *Mihályi* azonban a kérdőívben is a helyileg használt belviszonyos alakot veszi fel inkább, de némileg kisebb arányban előfordul a Kiss

szerint helytelen superessivusi ragos alak is. A Bartha Csilla (1997) tanulmányában szereplő *Noszvaj* főleg a külviszonyt veszi fel, ami a tanulmányban leírt párbeszéd alapján a helyileg használt alak. Szintén Bartha Csilla tanulmányában kapott említést *Nagyszombat*, amely az 1997-es vizsgálatban nagyobb megosztottságot mutatott: a superessivusi alak 62,5%-ban volt preferált, a jelen kérdőív eredményeiben azonban ez a szám majdnem 90%. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Nyelvművelő kézikönyv a *Nagyszombatban* alak használatát javasolja (NYMKK 675.), feltehetően az ünnepnappal való azonosalakúság miatt, azonban láthatólag ezt a javaslatot a nyelvi intuición felülírja.

A *Lábatlan* igen érdekes esete annak a településnév-fajtának, amely kiugróan magas megosztottsággal bír raghasználat tekintetében. A kérdőív összes kitöltője közül 50,1% jelölte be a superessivusi ragot, mint általa preferált változatot, vagyis csupán egy kitöltővel többen, mint az inessivusi ragot preferálók. Ezt az igen magasnak mondható összesített megosztottságot még például az *Őr*, *Kótaj*, *Nyírgyulaj*, *Márokpapi*, *Kisar* és *Devecser* nevek közelítik meg, jóllehet egyikük sem mutat olyan fokú megosztottságot, mint a *Lábatlan*.

A második kérdőív esetében a kitöltéseket a kutatási kérdés alapján célszerű három csoportban vizsgálni. Az első csoportban a Bács-Kiskun megyei, a másik csoportban a Tolna megyei, a harmadik csoportban pedig a budapesti kitöltők szerepelnek. A kitöltésekben található, települések neveinek ragozására vonatkozó adatok alapján feltérképezhető, hogy van-e kimutatható területisége a településnevek ragozásának.

Az eredmények vegyesek erre vonatkozóan. A számok alapján a vizsgált településnevekre egységesen, általánosan jellemző a külviszonyt kifejező helyhatározós ragozás: a superessivusi ragot a Bács-Kiskun megyei adatközlők a *Szalmár* kivételével mindegyik településnév esetében 90% fölötti arányban választották⁴, a Tolna megyei adatközlőknél szintén csak egy településnév (*Dunatétlen*) esetében volt 90% alatt a superessivusi rag aránya, míg a budapesti adatközlőknél két ilyen településnév volt (*Szalmár*, *Dunatétlen*). A legkisebb ingadozást a *Kalocsa* mutatta mindhárom csoportban, feltehetően a relatíve nagyobb ismertsége miatt.

A *Drágszél*, *Szalmár*, *Dunapataj*, *Dunatétlen* településnevek esetében a belviszonyos ragozási minta várható a 2. fejezetben ismertetett fonológiai tendenciák szerint. A *Drágszél* inessivusi ragos alakja 7% és 8% közötti eredményt kapott mindhárom csoportban, a *Szalmár* a Bács-Kiskun megyei és budapesti kitöltők között 13% és 16% között, a *Dunapataj* szintén ezekben a csoportokban 7% és 10% között, *Dunatétlen* esetében pedig ez az arány közel 8% a Bács-Kiskun megyei csoportban, közel 15% a Tolna megyei csoportban, és majdnem 29% a budapesti csoportban.

A többi településnév esetében túlnyomó többségben a superessivusi ragot választották az adatközlők mindhárom csoportban, itt az arányok 95%-hoz igen

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a Bács-Kiskun megyei adatközlők kis száma miatt a százalékok megtévesztőek lehetnek.

közel, vagy afölött találhatóak. Az élőnyelvi terepmunka során gyűjtött adatok szerint mind a négy helyi adatközlő a külviszonyos ragozást preferálta mindegyik településnév esetén.

Érdeemes még szót ejteni a *Szalmár* településnév esetében feltételezhető interferenciáról is, ugyanis minimális párja a *Szatmár* helynév, amely megyenévként tipikusan belviszonyt kifejező helyhatározóragot kap. További érdekesség a *Dunatétlen* településnév, amely kiemelten nagy arányban kapott belviszonyt kifejező helyhatározóragot. Az első kérdőíves vizsgálatban nagyon megosztó eredményeket kapott a *Lábatlan* településnév, amely morfológiaiailag hasonló szerkezetű. Feltételezhető ezek alapján a fosztóképző, vagy fosztóképzőszerű morfémák hatása a ragozási mintára, mely további vizsgálatokat érdemelne.

4. A korpuszvizsgálat tanulságai

A korpuszvizsgálat a kérdőívben is előforduló 28 településnévre irányult. A vizsgálathoz választott korpusz a Magyar Nemzeti Szövegtár⁵ (MNSz2) volt, melynek keresőrendszere és rendelkezésre álló adatmennyisége a kutatás szempontjából ideálisnak tűnt. A lefuttatott keresések minden esetben a településnevekre mint lemmákra (szótövekre) irányultak, ezt pedig az összes előfordulás szóalakgyakorisági lekérdezése követte. A kérdőíves vizsgálathoz képest kibővítve az inessivus-superessivus párok mellett az illativus-sublativus, elativus-delativus esetpárok is összehasonlításra kerültek.

A vizsgálat eredményei ebben a formában azonban még nem értelmezendők pusztán statisztikai alapon. Az eredményekben nem releváns találatok, illetve duplumok is vannak, melyek erősen torzítják az összképet. Ezek kikerülését a korpusz szűrési lehetőségein túl a manuális szűrés is segítheti, amennyiben a találatok száma ezt megvalósíthatóvá teszi.

A nem releváns találatokra jó példa a *Budapest* esete, amely bár a főváros neveként külviszonnyal rögzült ragozási mintával rendelkezik, a korpuszban megjelennek belviszonyra mutató találatok is. Ezek többsége manuális szűrés után nyilvánvalóan nem releváns:

- (1a) Ezt szeretem **Budapestben**, hogy rengeteg arca van... (MNSz2)
- (1b) Ha arra gondolok, hogy mi a legrosszabb **Budapestben**, akkor az egyértelműen... (MNSz2)
- (1c) Nem hiszek az autó nélküli **Budapestben**. (MNSz2)
- (1d) ... idén is megtartja mesterkurzusát a Corinthia Hotel **Budapestben**... (MNSz2)
- (1e) Hogyan lehetne **Budapestből** egy olyan igazi világváros? (MNSz2)
- (1f) ... külföldiek közt a fiatalok szerettek bele **Budapestbe**. (MNSz2)

⁵ A lekérdezések az MNSz2 v2.0.5-ös verzióján történtek; a tanulmány írásakor ez a korpusz legfrissebb elérhető változata.

A példákból látható, hogy a gyakorisági lista ezen eredményei nem vehetők figyelembe dekontextualizált módon, mivel a vizsgálatban a településnevek klasszikus értelemben vett helyviszonyos alakja áll a középpontban (mint például a *hol?* kérdésre válaszoló alak).

Példaszűréseket folytattam továbbá a *Debrecen* esetében, amely belviszonyt kifejező ragozással rögzült településnév. Szűrések nélkül a superessivusi ragos *Debrecenen* alak 106 előfordulással rendelkezik. A -2–2 intervallumban az *át* szóra való negatív szűrés, amely kiszűri az olyan találatokat, mint például a *2a* példamondat, a találatok számát 80-ra csökkentette, ugyanez a szűrés a -5–5 intervallumon (*2b*) már csak 68 superessivusi alakot eredményez. Negatív szűréssel -2–2 intervallumon a *keresztül* szóra újabb 42 nem releváns találat küszöbölhető ki, mint például a *2c* mondat. Ezeken felül nem releváns találatok még a *Debrecenen kívül*, *Debrecenen belül*, *Debrecen* mint futballcsapatra utaló tulajdonnév (*2d*), de feltételezhető elírásra is van példa (*2e*). Más esetben nem egyértelmű, hogy elírás⁶, vagy ténylegesen külviszonnyal valósul meg a településnév, esetleg egy speciális előismeret hiányában azonosítatlan szociopragmatikai helyzet indokolja a superessivusi alakot (*2f*).

(2a) *Korábban Szolnoktól **Debrecenen** át Sopronig számos helyen megfordult...* (MNSz2)

(2b) *... majd **Debrecenen** és Nagyváradon át megkísérel lejutni...* (MNSz2)

(2c) *Innen **Debrecenen** keresztül folytatják az útjukat...* (MNSz2)

(2d) *Basel pedig könnyedén átgázolt a **Debrecenen** a Bajnokok Ligájában.* (MNSz2)

(2e) **... majd **Debrecenen** után Érmihályfalván és Szatmárnémetiben...* (MNSz2)

(2f) *Tavaly **Debrecenen** is a magyar váltó győzött...* (MNSz2)

A nem releváns találatok mennyisége, a kívánt szűrések száma (beleértve a gépi és a manuális szűrést is), valamint a rendelkezésre álló adatok mennyisége fényében úgy gondoltam, nem lenne gyümölcsöző minden településnév esetében elvégezni az összes szűrést. Ezt részben az is indokolja, hogy a kevésbé ismert településnevek gyakran nagyon kevés korpuszbeli előfordulással rendelkeznek – amely már önmagában sem tekinthető elégségesnek egy reprezentatív vizsgálathoz –, olykor meg sem jelennek benne (lásd pl. *Őr*, *Napkor*, *Nagyszombat*). Egyes esetekben a duplumok száma is meglehetősen nagy, például *Jánkmajtis* településnév superessivusi ragos alakjának 37 előfordulásából 26 azonos forrásból származó adat, megegyező kontextussal.

⁶ Mivel a várható inessivusi és a megnyilatkozásban szereplő superessivusi alakok között csupán egy karakternyi eltérés van, könnyen elképzelhető, hogy a szerző részéről történt elgépelés a *b* betű kihagyásával.

Az egyetlen településnév, amelynél a korpuszbeli előfordulások száma lehetővé teszi a kérdőíves eredményekkel való összehasonlítást, a *Devecser*.⁷ A nyers adatok szerint az inessivus-superessivus ragos előfordulások 70,5%-a inessivusi. A korábban leírt szűrések utáni tisztább adatsor minimális eltérést mutat, így 70,8%-os aránnyal jelenik meg az inessivusi ragos alak. A kérdőív eredményei alapján a kitöltők 55,83%-a preferálta az inessivusi ragos alakot, ami szignifikánsan eltér a korpusz eredményeitől. Itt érdemes megemlíteni, hogy az Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kitöltők eredménye jóval közelebb áll a korpusz adataihoz: a kitöltők 70,19%-a az inessivusi ragos alakot választotta.⁸

A vizsgálat tanulsága, hogy a tanulmány fókuszában álló jelenség a korpusznyelvészeti módszereivel nehezen kutatható, mivel maga a rendelkezésre álló korpuszadat mennyiségileg kevés, a jelenség kutatásához kívánt szűrések száma azonban meglehetősen sok. A korpuszvizsgálatnak azonban vannak értelmezhető eredményei is. A hiányos adatok például kiindulási alapot mutathatnak arra vonatkozóan, hogy hol érdemes vizsgálni, mely településnevek ragozási mintáit lehet még feltérképezni. Máskor döntő többségben szerepel az egyik ragozási minta, ami segítheti a nyelvhasználat abban, hogy megállapítsa, az adott településnév esetében melyik raghasználat a gyakoribb. A megosztott eredmények, mint például a *Kótaj*, a *Lábatlan* vagy a *Devecser* esetében szintén további vizsgálatoknak adnak teret: ezeknek feltehetően nincs általánosan rögzült helyviszonyragos alakjuk, így nagyobb szerepet kap a személyes preferencia, illetve az esetleges regionális nyelvhasználati szokás. A kérdés korpuszalapú megközelítésének továbbá hiányossága még, hogy az adatok megfelelő annotáció hiányában nem alkalmasak a variáció okainak feltárására, a variációt nem árnyalja például demográfiai, regionális dimenziókban.

5. Összegzés

A településnevek ragozása a magyar nyelvben erősen összetett jelenség, amely ugyan rendelkezik némi szabályszerűséggel, de azt a valós nyelvhasználati adatok sokszor cáfolják. Az ismertebb települések nevei gyakran rögzült raghasználati mintával bírnak, illetve a szakirodalom által korábban megállapított szabályszerűségek is jó kiindulópontok abban a tekintetben, hogy melyik ragozás várható egy település nevének. Ez azért is fontos, mert a kevésbé ismert települések neveinél a nyelvi intuíciónak nem mindig irányadó, és olykor az anyanyelvi beszélő számára is nehéz lehet egy általa preferált alakot választani. Ilyen esetekben kutatások szükségesek ahhoz, hogy kiderítsük, mi a helyiek által használt alak, amely ellentmondhat a nem helybéliek nyelvi intuíciójának. A jelenség

⁷ Megjegyzendő, hogy a *Devecser* településnév viszonylag gyakori előfordulása a 2010-es vörösiszap-katasztrófáról szóló cikkek miatti felülreprezentáltsággal magyarázható.

⁸ Elképzelhető, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kitöltőknél interferál a *Devecserrel* minimális pár *Demecser* településnév, amely korpuszos eredmények alapján többnyire belviszonyt kifejező ragozással valósul meg.

összetettségét jelzi, hogy a korpuszelemzések eredményei rengeteg utólagos munkát igényelnek ahhoz, hogy képet adjanak a dekontextualizált helyhatározós alakokról. A kérdőíves kutatás viszont láthatólag egy lépéssel közelebb visz minket ahhoz, hogy feltérképezzük a jelenség mögötti rendszert, és képet kapjunk a ragozási minták területi kiterjedtségéről is.

Az itt bemutatott módszertani megoldások kiterjeszthetők az ország más régióira is, ami országos szintű reprezentációval szolgálna a kérdéskörhöz. Ezen felül a kiemelkedően vegyes ragozású településnevekhez tartozó településeken helyi vizsgálatok segíthetnek a lokálisan használt alakok feltérképezésében, ami a nem helybeliek nyelvi intuíciójának is ellentmondó eredményeket hozhat. Kihívást jelent azonban a reprezentativitás megteremtése, aminek hiányában a nyelvhasználati szokások csak részlegesen értelmezhetők.

Források

- MNSz2 = Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*. European Language Resources Association, Reykjavík. 1719–1723.
- NymKk = Grétsy László – Kovalovszky Miklós 1980-1984. *Nyelvművelő kézikönyv 1–2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hivatkozott szakirodalom

- Balogh Lajos 1980. A magyar nyelvjárások atlaszának kiadásra nem kerülő térképei. *Magyar Nyelv* 76: 221–225.
- Bartha Csilla 1997. Helységneveink ragozása határainkon innen és túl. In Erdős Katalin – Hegedűs Rita – Kőrösi Zoltánné (szerk.): *Hungarológia 9*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 179–193.
- Benkő Loránd – Kálmán Béla 1954. *Magyar nyelvtan az általános gimnáziumok I–IV. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia*. Uppsala–Budapest: International Council of Onomastic Sciences. Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Bölcskei Andrea 2021. *Oikonima*. Egy névtani terminus által felvetett kérdések. In Havas Ferenc – Horváth Katalin – Hrenek Éva – Ladányi Mária (szerk.): *A grammatikától a retorikáig. Nyelvészeti tanulmányok C. Vladár Zsuzsa tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék. 284–290.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kálmán Béla 1970. Amerikai magyar helynevek. In Kázmér Miklós – Végh József (szerk.): *Névtudományi előadások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 42–45.
- Kálmán László 2012. A nemzeti büszkeség és a szókészlet szeszélyei. *Nyest.hu*. <https://m.nyest.hu/hirek/nemzeti-buszkeseget-es-a-szokeszlet-szeszelyei> (Utolsó elérés: 2022.okt.06.)

- Kiss Jenő 1985. Helynevek határozói ragozása a rábaközi Mihályiban. *Magyar Nyelvőr* 109: 88–91.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 2000. *Koszovóban és Craiován: Trianon hatása a magyar mentális grammatikára*. In Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 135–146.
- Paróczai Bernadett 2007. *Határozóragos helységnevek a nyelvhasználatban*. Szakdolgozat. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Sámson Edgár 1963. Helyneveink ragozásához. *Magyar Nyelv* 59: 336–337.
- Szabó Géza 1981. A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi és nyelvészeti kérdése. In Hajdú Mihály – Rácz Endre (szerk.): *Név és társadalom*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 137–139.
- Szilágyi N. Sándor 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentés. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–466.
- H. Varga Márta 2018. A helyviszonyok nyelvi kifejezőeszközei. In H. Varga Márta (szerk.): *Segédlet nyelvi formák és grammatikai funkciók tanulmányozásához*. Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 11–19.
- Vörös Ottó 1985. A Zala-völgyi Őrség egyelemű helyneveinek hová? kérdésre felelő helyhatározó alakjaihoz. In Békési Imre (szerk.): *Név és névkutatás*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 103–109.
- Wagner József 1955. Néhány megjegyzés a helységnevek helyhatározó ragjai dolgában. *Magyar Nyelvőr* 79: 66–67.

BALOGH ROLAND JÓZSEF
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium
rolandjbalogh@gmail.com

Kiejtésfeladatok a középiskolai angol nyelvórán:

Fontos vagy felesleges?

Nemzetközi körökben az angolrai kiejtéstanítás fontossága nem vitatott, mivel a kommunikáció sikeressége mellett hozzájárul a hallás utáni szövegértés fejlesztéséhez is. A magyar közoktatási kontextusban azonban az explicit kiejtéstanításra gyakran nem fordítanak figyelmet a tanárok, és sokszor kihagyják a tankönyvekben található feladatokat is. A középiskolai kontextusban végzett esettanulmányom során egy nemzetközi tankönyv két kiejtésfeladatát alakítottam át a magyar nyelvtanulók szükségleteit figyelembe véve, majd ezeket építettem be az angolórákba. A kutatás tizenegy hetet ölelt fel, és egy tizedikes gimnáziumi csoport tizenhárom tanulója vett részt benne, illetve a tanulmány írója mint kutatótanár. A nyelvtanulók szintje a Közös Európai Referenciakeret (KER) szerint C1-es volt az adatfelvétel idején. Az adatgyűjtés eszközei a kutatás előtt és után felvett kiejtésteszt, félig strukturált interjúk négy önként jelentkező résztvevővel és egy témazáró feladatsor voltak. Az eredmények tükrében elmondható, hogy a rövid idő alatt drasztikus változást nem sikerült elérni a résztvevők kiejtésében, ennek ellenére a témazáró dolgozat eredményei azt mutatják, hogy a résztvevők megtanulták a szavak helyes ejtését, de az elméleti tudás gyakorlatban való alkalmazására kevés volt a rendelkezésre álló idő. Továbbá megfigyelhető volt, hogy a kiejtés javulása nagyban függött a résztvevők hajlandóságától és a kiejtéstanulásról alkotott véleményüktől.

Kulcsszavak: explicit kiejtéstanítás, integrált kiejtéstanítás, kiejtésfeladat, angol mint idegen nyelv, nyelvpedagógia.

1. Bevezetés

Az explicit kiejtéstanítás az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb teret nyert a nemzetközi angoltanítás körében. A nemzetközi tankönyvek száma, melyekben találhatóak kiejtésfeladatok, egyre nő (Kiczkowiak 2021), hiszen a kommunikatív nyelvoktatás legfőbb célja a sikeres interakció a nyelvet használó többi beszélővel, ehhez pedig nagyban hozzájárul az érthető kiejtés is (Celce-Murcia et al. 2010). Mindemellett a kiejtésfeladatok segítik a hallás utáni szövegértés fejlesztésében is a nyelvtanulókat (Nunan–Miller 1995).

A magyar kontextusban azonban a váltás a kiejtéstanítás elhanyagolásáról az explicit kiejtéstanítás támogatására nem történt még meg. A kiejtéstanítás elhanyagolt téma a tanárok és a kutatók körében egyaránt. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a kiejtésfeladatok integrálására fókuszáló kutatások hiánya. Ezért ez az esettanulmány a középiskolai angolórába épített kiejtésfeladatok hatásának vizsgálatát célozta meg. Egy nemzetközi angol tankönyv két kiejtésfeladatát alakítottam át a magyar nyelvtanulók igényei szerint, majd ezeket integráltam az órákba és a tanulási folyamatba. Hogy rálátást nyerjek a diákok fejlődésére és a

kiejtésfeladatokról alkotott véleményükre, a jelen kutatás a következő kutatási kérdésekre kereste a választ:

Ebben az angolt mint idegen nyelvet tanuló csoport esetében:

1. Milyen mértékű változás érhető el a magyar nyelvtanulók kiejtésében a szükségleteikhez alakított kiejtésfeladatok órai integrálásával tizenegy hét alatt?
2. Hogyan viszonyulnak a diákok az angol kiejtés tanulásához és a középiskolai angol nyelvóraiba integrált kiejtésfeladatokhoz?

A kérdések megválaszolására a tanulókkal kiejtéstesztet vettem fel a kutatás előtt és után, illetve félig strukturált interjúkat készítettem a tanítási folyamat végén. Ezek mellett új perspektívát biztosítottak a kutatás időtartama alatt íratott témazáró dolgozat eredményei és az órai megfigyeléseim.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. A kiejtéstanítás relevanciája az angol nyelvóra keretein belül

Az explicit kiejtéstanítást sokáig a nyelvoktatás Hamupipőkéjeként emlegették (Kelly 1969), mivel a tanárok nem fordítottak rá külön figyelmet rá az egyéb készségek fejlesztése mellett. Ez a vélemény azonban kezd háttérbe szorulni, ugyanis az érthető kiejtés elengedhetetlen a sikeres kommunikációhoz (Celce-Murcia et al. 2010). A kiejtészhibák nagyban hátráltathatják a beszélő megértését (Sicola–Dary 2015), tehát a megfelelően érthető kiejtés létfontosságú része a nyelvtanuló kommunikatív kompetenciájának (Levis 2018). Ugyanakkor a kiejtéstanítás során figyelembe kell venni, hogy az angol a leggyakrabban használt lingua franca, vagyis közvetítőnyelv (Walker–Zoghbor 2015), ezért a legtöbb nyelvhasználó nem anyanyelvi beszélő. A kiejtéstanításnak tehát nem a tökéletes anyanyelvi kiejtés elérése kell legyen a célja, hanem a kényelmes érthetőség elérése (Jenkins 2000, 2002, Szpyra-Kozłowska 2015), de fontos szem előtt tartani a nyelvtanulók egyéni céljait is (Szyszka 2017).

A kiejtéstanítás az érthetőség mellett nagy szerepet játszik a hallás utáni szövegértés fejlesztésében is (Darcy 2018, Gilbert 1995, Nunan–Miller 1995), mert a hallás utáni szövegértés és a beszédképesség szorosan kapcsolatban állnak egymással. Ahhoz, hogy a kommunikációs folyamat során a vevő felismerjen egy szót, a szó kiejtésének ismerete létfontosságú (Brown 2011). Ezenfelül a hallás utáni értést az is segítheti, ha a hallgató ismer egyéb fonológiai szabályokat. Gilbert (1995) hangsúlyozta, hogy a gyorsabb beszédtempót nem mindig értik meg a nyelvtanulók, mert nincsenek tisztában az nyelvtani funkciószavak gyenge alakjával.

Az explicit kiejtéstanítást tehát nem elhanyagolható. Nem elég foglalkozni csak az esetlegesen felvetődő kiejtészhibákkal, ugyanúgy, ahogy nem elegendő csak akkor időt fordítani a hallás utáni szövegértés és a beszédképesség fejlesztésére, amikor a nyelvtanulók nehézségekbe ütköznek (Levis 2018). Javasolt beépíteni a

tanulási folyamatba (Pennington 2021) már a nyelvtanulás korai szakaszában (Sicola–Darcy 2015, Zielinski–Yates 2014), ugyanis később a fosszilizálódott kiejtészhibákat jóval nehezebb kijavítani (Acton 1984).

2.2 A nyelvtanárok és a nyelvtanulók viszonya a kiejtéstanításhoz

Nemzetközi körökben a kiejtéstanítás nagy támogatást élvez (Darcy 2018, Celce-Murcia et al. 2010, Couper 2015, Levis 2018), ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy egyre több nemzetközi angol tankönyvben találhatók kiejtésfeladatok (Kiczkowiak 2021). Ugyanakkor kevés tanár szentel időt kiejtéstanításnak (Foote et al. 2016). Celce-Murcia et al. (2010) kiemelte, hogy a nyelvtanárok régóta vonakodnak a kiejtésfeladatok használatától az órákon. Ennek hátterében számtalan ok állhat; a tanárok nem megfelelő háttértudása, a kevés nyelvtanulásra fordítható idő, és a tanárok bizonytalansága az integráció folyamatára vonatkozólag mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az órákon elhanyagolják a kiejtésfeladatok alkalmazását (Bai–Yuan 2019, Darcy 2018, Gilakjani–Sabouri 2016). A legfontosabb ezek közül a nem megfelelő háttértudás, enélkül ugyanis kifejezetten nehéz a kiejtés beépítése az órába (Darcy–Rocca–Hancock 2021).

Azok a tanárok, akik ténylegesen foglalkoznak kiejtéssel, leginkább kommunikatív nyelvoktatás előtti technikákat alkalmaznak. A legelterjedtebbek ezek közül a hangos ismétlésre épülő feladatok (Buss 2016, Tergujeff 2012, 2013), a szóbeli javítás (Hismanoglu–Hismanoglu 2010, Tergujeff 2012) és a diktálás (Hismanoglu–Hismanoglu 2010). Az előbb említett módszerek használata is a tanárok nem megfelelő készségét, illetve az esetleges időhiányt támasztja alá, hiszen a kommunikatív célt kitűző kiejtésfeladatok lényeges tervezést és magabiztos tudást igényelnek a tanár részéről.

Mindemellett kardinális különbség figyelhető meg a tanárok kiejtéstanítási szokásai és a diákok igényei között. A kiejtéstanulással járó előnyöket az angol mint második nyelv és az angol mint idegen nyelv kontextusokban is felismerik a tanulók (Alghazo 2015, Couper 2003, Kang 2015, Simon–Taverniers 2011). Kang (2015) felnőtt nyelvtanulók véleményét vizsgálta, és az eredményeiből kiderült, hogy a legtöbb tanuló úgy gondolta, hogy nem foglalkoznak eleget a kiejtéssel. Továbbá azok a diákok vélekedtek pozitívabban a kiejtésfejlesztés fontosságáról, akik már tapasztaltak kommunikációs félreértést a kiejtészhibák miatt. Mindazonáltal nem minden diák gondolja egyből, hogy fontosak a kiejtésfeladatok. A Pardede (2018) által megfigyelt csoport először negatívan ítélte meg az explicit kiejtéstanítást, viszont a kutatás végére megváltozott a véleményük, mert felfedezték, hogy a kiejtéstanítás ténylegesen hasznos.

Összességében tehát elmondható, hogy a felnőtt nyelvtanulók nagy része értékeli és igényli a kiejtésfejlesztést (Alghazo 2015, Couper, 2003, Derwing–Rossiter 2002, Kang 2015, Pardede 2018, Simon–Taverniers 2011). Viszont a legtöbb empirikus kutatás a felsőoktatási kontextust vizsgálja, és nem minden esetben jelenthető ki, hogy a közoktatási kontextusban tanuló diákok is hasonló véleményen vannak, mint idősebb társaik. Ennek ellenére minden nyelvtanár

számára lényeges lenne megfontolni a kiejtéstanítást, hiszen a legtöbb nemzetközi nyelvtanuló egyértelműen igényli és értékeli azt.

2.3 A magyar kontextus

A kiejtéstanítás megítélésében bekövetkezett váltás a magyar kontextusban nem történt meg. Bár a kiejtéstanítás kifejezetten alulkutatott téma Magyarországon, és mai napig nincs fellelhető empirikus kutatás a tanárok véleményét illetően, Bárdos (2002) megemlítette, hogy a kiejtéstanítás koncepcióját közöny és ellenségesség övezi a nyelvtanárok körében.

A nyelvtanulók véleményére és attitűdjére vonatkozólag sincsenek reprezentatív kutatási eredmények. Ugyanakkor Piukovics (2015) megfigyelései alapján a középiskolás diákok az implicit kiejtéstanítást részesítik előnyben, míg az egyetemi diákok célja az érthetőségi küszöb elérése (Kontráné Hegybíró – Csizér 2011). Ez a két tanulmány az egyedüli, amely belátást ad a magyarországi nyelvtanulók kiejtéstanulásról alkotott véleményébe.

Ezenkívül még két tanulmány említi a tanulók kiejtéshez való viszonyát érintőlegesen: Nikolov (2003) azt a következtetést vonta le, hogy a diákok amerikai angolt szeretnék tanulni a filmek és a pop kultúra hatása miatt, míg Kontráné Hegybíró és Csizér (2011) eredményei szerint nem feltétlen az amerikai kiejtés elsajátítása a diákok célja.

A magyar nyelvtanulók kiejtéstanulásról és az explicit kiejtéstanításról alkotott véleményét vizsgáló empirikus kutatások hiánya egyértelmű, ezért ennek a tanulmánynak az a célja, hogy betekintést adjon a közoktatási kontextusban tanuló diákok nézeteibe.

3. A kutatás módszere

3.1. Az adatközlők

Az esettanulmányban tizenhárom tanuló vett részt, akik mindannyian egy budapesti gimnázium tizedik osztályába jártak az adatfelvétel idején. Az osztály tagjai az iskola nyolcosztályos képzésébe nyertek felvételt, így ötödik osztálytól kezdve egy angoltanár tanította őket a kutatás kezdetéig.

A csoport nyelvi szintje kiemelkedően magas volt, a Közös Európai Referenciakeret (KER) szintjei szerint C1-es. A tanulók anyanyelve magyar volt, és az angol volt az első választott idegen nyelvük. Emellett fontos még megemlíteni, hogy az adatfelvétel kezdetéig nem találkoztak explicit kiejtéstanítással és kiejtésfeladatokkal sem.

3.2. Az átalakított kiejtésfeladatok

Az esettanulmányban részt vevő csoport az English file: Advanced student's book (Latham-Koenig et al. 2015) című tankönyvből tanult az adatfelvétel idején, így ennek a tankönyvnek a feladatait vettem alapul, és ezeket alakítottam át úgy, hogy

megfeleljenek a magyar nyelvtanulók igényeinek. A tankönyv ugyanis nem kifejezetten magyar nyelvtanulók számára készült, hanem a nemzetközi célközönségnek, így a benne található kiejtésfeladatok nem mindegyike szükséges a magyar anyanyelvű nyelvtanulók számára, illetve vannak feladatok, amelyek módosítást igényelnek.

A kutatás ideje alatt két kiejtésfeladatot alakítottam át, majd építettem be az angolórákba és a tanulási folyamatba. A következőkben ezek a feladatokat mutatom be az integrálás folyamatával együtt.

3.2.1. Homofónok

Az első feladat célja az explicit kiejtésfeladatok koncepciójának megismertetése volt, emellett még fontos volt, hogy rávilágítson a kiejtésitanítás lényegére is. A tankönyvben megtalálható eredeti feladat (Latham-Koenig et al. 2015: 6) címe Using a dictionary vagyis Szótárhasználat volt, így a feladatot oly módon alakítottam át, hogy megvilágítsa a nyomtatott szótárak, illetve az IPA szimbólumok előnyét a diákok számára olyan szavak segítségével, melyeket gyakran ejtenek rosszul a magyar nyelvtanulók.

A feladat különböző homofónok ejtésére fókuszált. A homofónok olyan szó párok, amelyeknek ejtése megegyezik, azonban íráskéjük különbözhet, pl. *know* – *no*, *sun* – *son*. És mivel a magyar helyesírás nagyobb mértékben fonémikus, ezeknek a szavaknak az ejtése problémát okozhat a nyelvtanulók számára, ugyanis amennyiben a tanuló nincs tisztában a szó megfelelő ejtésével, annak felolvasása helyesírásalapú kiejtésihibákhoz vezet, pl. [k]now, s[o]n. Az ilyen jellegű lexikális kiejtésihibák pedig nagyban rontcsolják az érthetőséget a kommunikáció során (Nádasdy 2006).

A tanulók párosával egy tizennyolc szó párból álló listát kaptak (ld. 1. melléklet), majd induktív módon, egy nyomtatott szótár segítségével kellett eldöntésük, hogy a két szó ejtése megegyezik-e. Rá kellett jöjjenek, hogy csak a szó párok IPA átírásainak egyezésével mondható meg biztosra, hogy a szavak homofónok.

A listában el voltak rejtve olyan minimálpárok is, melyek a magyarban nem létező fonémakontrasztot tartalmaznak, pl. *bed* – *bad*, *vet* – *wet*. Ez azt a célt szolgálta, hogy a diákok meggyőződjenek az IPA szimbólumok előnyéről az online szótárakban található meghallgatható kiejtéssel szemben, hiszen a magyar nyelvtanulók nem biztos, hogy minden esetben hallják a különbséget az ilyen szavak ejtése között.

3.2.2. A svá

A másik feladatban a svá hang [ə] ejtése volt a középpontban. A svá a leggyakoribb redukált magánhangzó az angolban. A magyarban azonban nincs magánhangzó-redukció, így a nyelvtanulók nagy valószínűséggel nem veszik észre, hogy az angol hangsúlytalan szótagokban csak a három redukált magánhangzó egyike ([ə], [ɪ] és

[o]) fordulhat elő. A magyar nyelvtanulók ezért a funkciószavakban és a nem jól elsajátított tartalmas szavak hangsúlytalan szótagjaiban gyakran nem redukált magánhangzót ejtenek. Ennek eredményeképpen szintén helyesírásalapú kiejtésihibák keletkeznek (pl. kingd[o]m, penc[i]l).

A magánhangzó redukció elmaradása nem okoz problémát produkció során a beszédpartner számára, ennek ellenére nehézséget tud okozni a hallás utáni szövegértés alatt, ha a tanuló nincs tisztában a grammatikai funkciószavak gyenge ejtésével: ha a diák az erős alak ejtését várja, nem biztos, hogy észlelni fogja a gyenge alakban ejtett funkciószót (Gilbert, 1995). Ennek tükrében a feladat nem a svá hang ejtésére helyezte a hangsúlyt, hanem a diákok percepciójának a fejlesztésére.

A feladat elején a hangsúly került bevezetésre magyar és angol példák segítségével (*fántasztikus* – *fantáztic*). Majd a tanulók megismerték a svá fogalmát, illetve a svá hang ejtését mind funkció-, mind tartalmas szavakban. Ezek után be kellett karikázzák a lapon lévő hat mondatban (ld. 2. melléklet) azokat a magánhangzót jelölő betűket, ahol úgy gondolták, hogy svát fognak hallani. A mondatokat egyenként hallgatták meg, majd mindegyik hallgatást frontális ellenőrzés és megbeszélés követett, utána egy második, ellenőrző hallgatás. Egyes tartalmas szavaknál pedig a helyes kiejtést is kórusban gyakorolták.

A feladatban szereplő mondatokat én írtam, és egy angol anyanyelvű beszélővel vettem fel.¹ A mondatokban olyan funkció- és tartalmas szavak szerepeltek, amikben az ejtett svá hang különböző magánhangzókhoz tartozó betűkkel van jelölve, hiszen előfordul, hogy a magyar nyelvtanulók nem hiszik el, hogy pl. a *will* gyenge ejtésében nem [i], hanem svá a magánhangzó.

3.3. Az adatgyűjtés eszközei és az adatelemzés módjai

Az adatfelvétel az egyéni tanítási gyakorlatom első félévében történt, 2021 szeptemberétől decemberig. A kutatás időtartama összesen tizenegy hét volt, ez alatt én tanítottam a csoportot heti négy órában. A kutatásban való részvétel anonim és önkéntes volt, illetve a kutatás során betartottam a javasolt etikai alapelveket (Dörnyei 2007); a résztvevők kiskorúságára való tekintettel az adatfelvétel előtt a szülők beleegyező nyilatkozatot töltöttek ki és írtak alá.

Hogy az esetet több perspektívából meg lehessen vizsgálni és megvalósulhasson a trianguláció (Duff 2012), többféle adatgyűjtési eszközt használtam. A feladatok integrálása előtt és a tanítási időszak végén a diákok kiejtéséről hangfelvétel készült, hogy mérni lehessen a fejlődésüket. A két kiejtésfeladatban szereplő szavakat kontextusba helyeztem egy mese keretében, a tanulóknak pedig ezt kellett felolvasniuk. A felvételeket a kutatás végén hallás után elemeztem, majd az adatokat egy Microsoft Excel táblázatban dolgoztam fel.

A diákok egy témazáró dolgozatot is írtak, amiben szerepeltek kiejtésfeladatok is, hiszen általános jelenség, hogy a dolgozat anyaga nagyban

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Shanti Ulfsbjorninn-nak, hogy kölcsönadta a hangját a feladathoz.

befolyásolja, azt, hogy a tanulók mit sajátítanak el (Hughes 2002). Továbbá a témazáró dolgozat eredményeinek összehasonlítása rávilágított az adatközlők kompetenciájára, így az összehasonlítható volt a kiejtéseszt során mutatott teljesítményeikkel (Chomsky 1965). A témazáró dolgozat eredményei szintén egy Microsoft Excel táblázatba kerültek, majd elemeztem őket.

A trianguláció érdekében felhasználtam saját megfigyeléseimet is, melyeket kutatótanárként az órán tettem. Minden kiejtésfeladatot tartalmazó óra után lejegyeztem a megfigyeléseimet és reflexióimat, majd az adatfelvétel végén digitalizáltam, és feladatonként rendszereztem ezeket.

A kutatás végén négy önként jelentkező résztvevővel félig strukturált interjúk készültek, hogy megismerhessem a tanulók kiejtésitanításról és a kiejtésfeladatokról alkotott véleményét. Erre a feladatra Dalma, Kinga, Flóra és Judit² vállalkozott a csoportból. Az interjúk nagyjából félórásak voltak, online felületen zajlottak, és mindről felvétel készült, majd a tanulók válaszait a felvétel alapján digitalizáltam, és a releváns megjegyzéseket tematikus elemzés alá vettem (Xu–Zammit 2020). A tematikus elemzés után a következő témákat jelöltem meg:

- a kiejtésfeladatokhoz való hozzáállás;
- a kiejtésitanítás fontossága;
- a korábbi tapasztalatok szerepe;
- a saját kiejtéshez való hozzáállás.

4. Eredmények és megvitatás

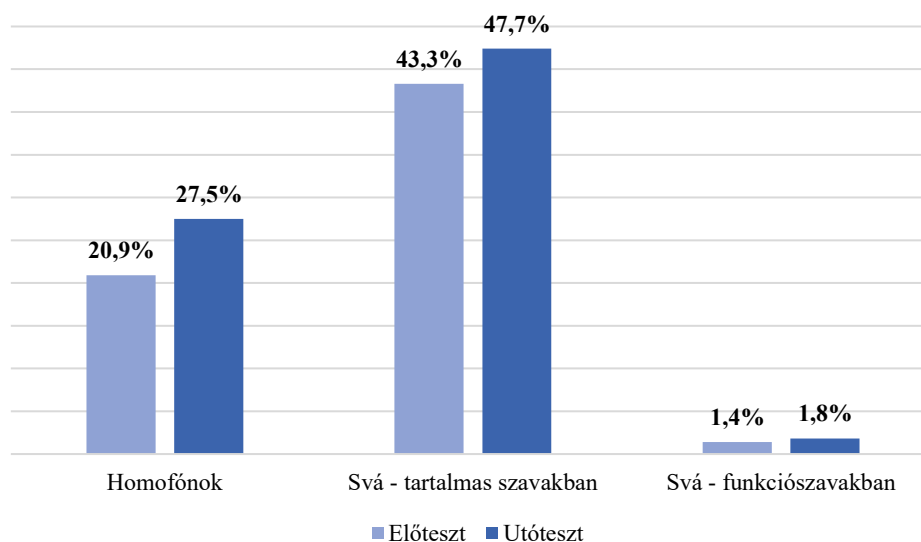
4.1. A tanulók kiejtésének fejlődése

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a diákok kiejtése nem javult nagy mértékben a tizenegy hét alatt. Az egyéni eredményeket tekintve azon tanulók kiejtése mutatott szisztematikus változást az összes tanított kiejtéstípusnál, akik jellemzően érdeklődéssel fogadták az órán a feladatokat, és kifejezetten szerették volna fejleszteni a kiejtésüket. Az órán nem érdeklődő diákok kiejtése szinte alig mutatott változást.

Szintén megfigyelhető volt a csoport alacsonyabb nyelvi szinttel rendelkező diákjainak fejlődése. Azok a tanulók, akik csak folyamatos erőfeszítés mellett tudtak lépést tartani társaikkal, a szavak kiejtésének megtanulásába is több energiát fektettek, mint a jobb képességű diákok. Ezért elmondható, hogy a résztvevők belső motivációja nagyban hozzájárult a kiejtésük fejlődéséhez.

A tanulók eredményéhez hasonlóan a három tanított kiejtési jegy is különböző méretű fejlődést mutat (ld. 1. ábra).

² Anonimitásuk biztosítása érdekében a résztvevők álnevekkel szerepelnek a tanulmányban.

1. ábra. A kiejtésteszt eredményei

Mind közül legkevésbé a svá ejtése funkciószavakban változott, összesen 0,4%-ot. Ez az eredmény azonban nem meglepő, ugyanis a svá feladat során nem a produkció gyakorlása, hanem a diákok percepciójának fejlesztése volt a cél.

A svá hang ejtése tartalmas szavakban már nagyobb mértékben javult, de még ez is elenyészőnek mondható: az adatközlők 5,4%-kal több szót ejtettek helyesen az utóteszten, mint az előteszten. A nem túl jelentős változás a kevés gyakorlásra fordított időnek is köszönhető, hiszen a feladat integrálása során a tanulók csak a szavak szóbeli ismétlésére kaptak lehetőséget.

Feladat	Megszerezhető pontok	Átlag	Szórás
Homofónok	5,00	4,08	0,86
Svá – tartalmas szavak	5,00	4,23	1,09

1. táblázat. A témazáró dolgozat feladatainak eredményei

Mindemelett a témazáró dolgozat feladatának eredménye (ld. 1. táblázat) alapján elmondható, hogy az adatközlők nagyobb része elsajátította elméletben a célszavak ejtését. Csakhogy a vizsgált szavak mindegyikét régóta ismerték a csoport tagjai (ezt mutatja az előteszten elért 43,3% is), ezért valószínűsíthető, hogy tizenegy hét kevés volt arra, hogy a rosszul elsajátított szavak kiejtését helyesen tudják produkálni a kutatás végén felvett kiejtésteszt során. A nagyobb mennyiségű gyakorlás beépítése az angolórába ugyanakkor nem lenne szükségszerű, ha a diákok már a szóval való első találkozás során a helyes kiejtést sajátítanák el. Ebből következően a nyelvtanároknak meg kell győződnie arról, hogy tanulóik a szó alakját és ejtését is megtanulják (Brown 2011).

A homofónok ejtése 6,6%-kal javult. Ennek az aspektusnak a fejlődése hasonló a sváéhoz a tartalmas szavakban, ellenben a homofónoknál a következő tendencia figyelhető meg: legkiemelkedőbben a *son* és a *suite* szavak ejtésében történt előrehaladás az utóteszten. A *suite* szó rendhagyó ejtésén lepődtek meg legjobban a nyelvtanulók az órán, így később erre emlékeztek leginkább. Hasonlóan többször felmerült a *son* is az interjúk során, ezt a szót emlegették leginkább példaként az alanyok.

A témazáró dolgozatban a homofónok ejtésére irányuló feladatnál hasonló eredményeket értek el a diákok, mint a svánál tartalmas szavakban, de kisebb egyéni eltérésekre utal a kisebb szórási érték (0,86). Tehát ennél a kiejtési jegynél is elsajátították a helyes ejtést a diákok, de produkálni azt nem tudták még.

Ahogy a kiejtéstesztek eredményei is mutatják, a csoport a magas C1-es szint ellenére alapvető lexikális kiejtésihibákkal rendelkezett, amiken az órába integrált kiejtésfeladatok csak részben tudtak javítani a kutatás végére. Leginkább a motivált és az érdeklődő diákok kiejtése javult valamilyen szinten, a passzív tanulóknak alig változott a kiejtése, esetleg egy-egy szó helyes ejtését sajátították el tizenegy hét alatt.

4.2. A nyelvtanulók véleménye a kiejtéstanításról és a kiejtésfeladatról

A tanítási időszak alatt a diákok hozzáállása folyamatosan változott. Az elején még érdeklődőek voltak, és kíváncsian figyeltek az órán, azonban a kutatási időszak végére a legtöbb tanuló feleslegesnek találta a kiejtés fejlesztésére irányuló feladatokat. Érdekes, hogy ennek a jelenségnek épp az ellenkezője volt megfigyelhető egy indonéz nyelvtanulókkal készített tanulmány során (Pardede 2018). Ott a résztvevők a kutatás végére belátták, hogy fontos a kiejtés tanulása, míg ezen esettanulmány tanulói úgy ítélték meg, hogy nem tudnak profitálni a kiejtésfeladatokból.

A résztvevők általános ellenséges és negatív hozzáállása nem jellemző a nemzetközi kontextusban végzett kutatások eredményeire. Több tanulmány kiemeli, hogy az angol mint idegen nyelvet és az angol mint második nyelvet tanuló diákok egyaránt úgy vélik, hogy a kiejtéstanulás hasznos és fontos része a nyelvtanulásnak (Alghazo 2015, Couper 2003, Derwing–Rossiter 2002, Kang 2015).

A kutatásban részt vevő csoport negatív attitűdjéhez sokféle különböző tényező hozzájárulhatott. A tanulók nem voltak hozzászokva a kiejtéstanuláshoz az angolóra keretein belül, hiszen az előző tanáruk, aki majdnem a nyelvtanulásuk kezdetétől tanította a csoportot, nem foglalkozott explicit kiejtéstanítással egyáltalán. Az interjúk során Dalma és Kinga is kiemelte, hogy újdonság volt számukra a helyzet. Dalma a következőképpen fogalmazott:

- (1) „Először eléggé furcsának találtam, hogy mennyire odafigyelt a kiejtésre [...]”

Kinga pedig kiemelte, hogy a kiejtéssel eddig ők még nem sokat foglalkoztak. Így

érthető, hogy a csoport először furcsállta, hogy a nyelvnek ezen az aspektusával is foglalkoztunk az órákon. Az integráció kései kezdetét hangsúlyozta Judit is mint hátráltató tényezőt. A következő megnyilatkozása rávilágít a kezdetektől beépített kiejtésfeladatok előnyére:

(1) „[...] ezt lehet nem is egy év alatt kéne megtanulni, úgy kéne megcsinálni, hogy jobban oda kéne figyelni a kiejtésre, már így az elejétől, amikor elkezdjük tanulni, és amikor van egy hallgatásos feladat, akkor is figyelni erre is.”

Az általános negatív véleményükhöz hozzájárult az is, hogy kifejezetten magas, C1-es szintet értek el anélkül, hogy valaha találkoztak volna kiejtésfeladatokkal az angolra keretein belül, így nehezen hitték el, hogy erre szükségük lenne a további fejlődésükhöz. Flóra „egészen jónak” kategorizálta a saját kiejtését az interjú alatt. Judit pedig a következő módon fogalmazott, amikor a homofónokkal kapcsolatos feladról beszélt:

(2) „Igazából ezt lehetne elmondani az egészre, hogy szerintem amúgy mi tudjuk ezeket [a homofónok helyes ejtését] csak nem lett ennyire konkrétan elmondva, mert hogy gyakorlásból rájöttünk. És azért érzem kicsit túlmagyarázásnak, mert hogyha amúgy tudjuk ezt, akkor most miért tanuljuk?”

Szintén befolyásolhatta a véleményüket, hogy a tizenhárom adatközlő közül kettő megszerezte a C1-es nyelvvizsga-bizonyítványt, hét pedig sikeres B2-es nyelvvizsgával rendelkezett. A legtöbb nyelvvizsga és az angol érettségik (közép- és emelt szinten egyaránt) azonban diszkriminálják a kiejtés komponensét a beszédkésztség résznél.³ A vizsgázó kiejtése vagy kevesebb pontot ér, mint a nyelvhelyesség és a szóbeliség, vagy pedig a kiejtésre adott pontszámot egybevonják a beszédtempóval. Ezért jogosan gondolhatták a tanulók, hogy nekik nincs szükségük fejlődésre, hiszen eddig még senki sem hívta fel a figyelmüket a kiejtésfejlesztésre, mi több a kiejtésihibáik nem jelentettek számukra hátrányt.

Az interjúban részt vevők mind hangsúlyozták a kiejtés fontosságát, ugyanakkor mivel a legtöbb résztvevő még nem került olyan kommunikációs helyzetbe, ahol a rossz kiejtés akadályozta volna az információcserét, nem gondolták

³ Az egyes nyelvvizsgák értékelési rendszerei az alábbi linkeken érhetőek el:

ECL: <https://ecl.hu/a-beszedkeszseg-ertekelesi-kriteriumai/> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

TELC: <https://telc.hu/hogyan-zajlik-az-ertekeles-szobeli-nyelvvizsgan/> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

Középszintű érettségi:

https://dloadoktatas.educatio.hu/erettsegi/nyilvanos_anyagok_2022tavasz/angol_nyelv_kozep_szobeli_ertekelesi_utmutato_2022maj.pdf (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

Emelt szintű érettségi:

https://dloadoktatas.educatio.hu/erettsegi/nyilvanos_anyagok_2022tavasz/angol_nyelv_emelt_szobeli_ertekelesi_utmutato_2022maj.pdf (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

úgy, hogy nekik szükségük van különösebb fejlődésre. Ezzel ellentétben Dalma megértette, hogy mennyire fontos szerepe van a kiejtésnek a kommunikáció során, hiszen korábban tapasztalta, hogy milyen kellemetlen, amikor egy külföldi magyarul próbál beszélni, de a kiejtése miatt érthetetlen a mondanivalója.

Bár a csoport nagy része nem értékelte a kiejtésfeladatokat, a kutatás végére néhány diák belátta, hogy valóban hasznosak voltak. Flóra úgy vélte, hogy ténylegesen fejlődött a kiejtése, és Kinga is hasonló véleményen volt, pedig ő nem igazán kedvelte a kiejtésfeladatokat.

5. Összegzés és pedagógiai következtetések

Összességében elmondható, hogy a kutatás tizenegy hete alatt a tanulók kiejtése nem fejlődött kifejezetten nagy mértékben, egyetlen adatközlő sem ért el kiemelkedő eredményeket az utóteszten. Ugyanakkor a rövid idő ellenére is megfigyelhető volt némi javulás, főleg azoknál a tanulóknál, akik motiváltan vettek részt az órai feladatokban. A témazáró dolgozat eredményei pedig azt mutatják, hogy a csoport nagy része elsajátította az elméleti háttérrel, azonban a gyakorlatban nem tudta produkálni a megfelelő kiejtést.

Továbbá az interjúkból kiderült, hogy bár a csoport tagjai fontosnak tartották a kiejtés fejlesztését, nem érezték úgy, hogy ilyen magas szinten tudnának profitálni a feladatokból. Ebből kifolyólag ennél a csoportnál az általánosan magas szintű és magabiztos nyelvtudás hátráltatta a résztvevők kiejtésének a fejlődését, hiszen többen úgy gondolták, hogy már annyira jól tudnak angolul, hogy felesleges ezzel foglalkozniuk. A csoport negatív attitűdjéhez hozzájárult a feladatok újdonsága is. Az integrálásra viszonylag későn, tizedik osztályban került először sor, a tanulók pedig nem voltak ehhez hozzászokva.

Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy kiejtést tanítani igenis fontos az angol nyelvórán, ugyanis a fosszilizálódott lexikális kiejtészhibákat rövid idő alatt nagyon nehéz korrigálni, főleg akkor, ha a nyelvtanulók sem látják értelmét. Illetve, amint a csoporttal felvett előteszt és utóteszt eredményei mutatják, még ilyen magas szinten lévő nyelvtanulóknak is alapvető kiejtészhibáik voltak annak eredményeképpen, hogy eddig nem foglalkoztak kiejtéssel. Tehát az explicit kiejtéstanítást nem lehet elhanyagolni, az óra szerves részévé kell tenni már a kezdetektől. A folyamatos integrálásnak köszönhetően a tanulók hozzászoknának az ilyen jellegű feladatokhoz, és így elkerülhető lenne a későbbi ellenséges hozzáállás is.

Források

Latham-Koenig, Christina – Oxenden, Clive – Lambert, Jerry 2015. *English file: Advanced student's book*. Oxford: Oxford University Press.

Hivatkozott szakirodalom

- Acton, William 1984. Changing fossilised pronunciation. *TESOL Quarterly* 18/1: 77–85.
- Alghazo, Sharif M. 2015. Advanced EFL learners' beliefs about pronunciation teaching. *International Education Studies* 8/11: 63–76.
- Bai, Barry – Yuan, Rui 2019. EFL teachers' beliefs and practices about pronunciation teaching. *ELT Journal* 72/3: 134–143.
- Bárdos Jenő 2002. A kiejtés fontossága és pontossága. In Kárpáti Eszter – Szűcs Tibor (szerk.): *Nyelvpedagógia*. Pécs: Iskolakultúra.
- Brown, Steven 2011. *Listening myths: Applying second language research to classroom teaching*. Michigan: University of Michigan Press.
- Buss, Larissa 2016. Beliefs and practices of Brazilian EFL teachers regarding pronunciation. *Language Teaching Research* 20/5: 619–637.
- Celce-Murcia, Marianne – Brinton, Donna M. – Goodwin, Janet M. – Griner, Barry 2010. *Teaching pronunciation: A coursebook and reference guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge MA: Massachusetts Institute of Technology.
- Couper, Graeme 2003. The value of an explicit pronunciation syllabus in ESOL teaching. *Prospect* 18/3: 53–70.
- Couper, Graeme 2015. Applying theories of language and learning to teaching pronunciation. In Reed, Marnie – Levis, John M. (eds): *The handbook of English pronunciation*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. 433–453.
- Darcy, Isabelle – Rocca, Brain – Hancock, Zoie 2021. A window into the classroom: How teachers integrate pronunciation instruction. *RELC Journal* 52/1: 110–127.
- Darcy, Isabelle 2018. Powerful and effective pronunciation instruction: How can we achieve it? *CATESOL Journal* 30/1: 13–45.
- Derwing, Tracey M. – Rossiter Marian J. 2002. ESL learners' perceptions of their pronunciation needs and strategies. *System* 30/2: 155–166.
- Dörnyei, Zoltán 2007. *Research methods in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Duff, Patricia A. 2012. How to carry out case study research. In Mackey, Alison – Gass, Susan M. (eds): *Research methods in second language acquisition: A practical guide*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 95–116.
- Foote, Jennifer A. – Trofimovich, Pavel – Collins, Laura – Urzúa, Fernanda S. 2016. Pronunciation teaching practices in communicative second language classes. *The Language Learning Journal* 44/2: 181–196.
- Gilakjani, Abbas P. – Sabouri, Narjes B. 2016. Why is English pronunciation ignored by EFL teachers in their classes? *International Journal of English Linguistics* 6/6: 195–208.
- Gilbert, Judy 1995. Pronunciation practice as an aid to listening comprehension. In Mendelsohn, David J. – Rubin, Joan (eds): *A guide for the teaching of second language listening*. San Diego: Dominic Press. 97–102.
- Hismanoglu, Murat – Hismanoglu, Sibel 2010. Language teachers' preferences of pronunciation teaching techniques: Traditional or modern? *Procedia – Social and Behavioural Sciences* 2/2: 983–989.
- Hughes, Arthur 2003. *Testing for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jenkins, Jennifer 2000. *The phonology of English as an international language*. Oxford: Oxford University Press.
- Jenkins, Jennifer 2002. A sociolinguistically based, empirically researched pronunciation syllabus for English as an international language. *Applied Linguistics* 23/1: 83–103.
- Kang, Okim 2015. Learners' perceptions toward pronunciation instruction in three circles of world Englishes. *TESOL Journal* 6/1: 59–80.
- Kelly, Louis G. 1969. *25 centuries of language teaching*. Rowley: Newbury House Publishers.
- Kiczowski, Marek 2021. Pronunciation in course books: English as a lingua franca perspective. *ELT Journal* 75/1: 55–66.
- Kontráné Hegybiró Edit – Csizér Kata 2011. Az angol mint lingua franca a szaknyelvet tanuló egyetemisták gondolkodásában. *Modern Nyelvoktatás* 17/2–3: 9–25.
- Levis, John M. 2018. *Intelligibility, oral communication, and the teaching of pronunciation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nádasdy, Ádám 2006. *Background to English pronunciation*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nikolov Marianne 2003. Angolul és németül tanuló diákok nyelvtanulási attitűdje és motivációja. *Iskolakultúra* 13/8: 61–73.
- Nunan, Davis – Miller, Lindsay (eds): 1995. *New ways in teaching listening*. Washington DC: Teachers of English to Speakers of Other Languages.
- Pardede, Parlindungan 2018. Improving EFL students' English pronunciation by using the explicit teaching approach. *Journal of English Teaching* 4/3: 143–155.
- Pennington, Martha C. 2021. Teaching pronunciation: The state of the art 2021. *RELC Journal* 52/1: 3–21.
- Piukovics, Ágnes 2015. *The changing role of the IPA in the EFL classroom* (MA szakdolgozat). Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Sicola, Laura – Darcy, Isabelle 2015. Integrating pronunciation into the language classroom. In Reed, Marnie – Levis, John M. (eds): *The handbook of English pronunciation*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. 471–487.
- Simon, Ellen – Taverniers, Miriam 2011. Advanced EFL learners' beliefs about language learning and teaching: A comparison between grammar, pronunciation, and vocabulary. *English Studies* 92/8: 896–922.
- Szpyra-Kozłowska, Jolanta 2015. *Pronunciation in EFL Instruction: A research-based approach*. Bristol: Multilingual Matters.
- Szyska, Magdalena 2017. *Pronunciation learning strategies and language anxiety*. Springer International Publishing AG.
- Tergujeff, Elina 2012. English pronunciation teaching: Four case studies from Finland. *Journal of Language Teaching and Research* 3/4: 599–607.
- Tergujeff, Elina 2013. Learner perspective on English pronunciation teaching in an EFL context. *Research in Language* 11/1: 81–95.
- Walker, Robin – Zoghbor, Wafa 2015. The pronunciation of English as a lingua franca. In Reed, Marnie – Levis, John M. (eds): *The handbook of English pronunciation*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. 433–453.
- Xu, Wen – Zammit, Katina 2020. Applying thematic analysis to education: A hybrid approach to interpreting data in practitioner research. *International Journal of Qualitative Methods* 19: 1–9.

Zielinski, Beth – Yates, Lynda 2014. Pronunciation instruction is not appropriate for beginning-level learners. In Grant, Linda (ed): *Pronunciation myths: Applying second language research to classroom teaching*. Ann Arbor: University of Michigan Press. 56–79.

Mellékletek

1. Homofónok feladat

Are they pronounced the **same** or **differently**? Write **S** next to the word pairs if they're pronounced the **same**, and **D** if they're pronounced **differently**.

1.	know – no		10.	cereal – serial	
2.	rain – reign		11.	boat – bought	
3.	pear – peer		12.	write – right	
4.	vet – wet		13.	so – sew	
5.	they're – there		14.	dock – duck	
6.	one – won		15.	sea – see	
7.	seam – seem		16.	suite – sweet	
8.	son – sun		17.	weigh – way	
9.	flour – flower		18.	bat – bet	

2. A svá feladat

1. Fill in the gaps.

Fine-tuning your pronunciation: the most common sound in English

- / / is the most common sound in English. Using it will help your word stress and sentence stress sound more native-like.
- / / is the vowel sound in many unstressed syllables e.g., _____, _____, _____, _____, _____, _____.

2. Listen to the sentences and circle the vowels letters that are pronounced with a schwa.
(Félkövérrel kiemelve azok a magánhangzót jelölő betűk, ahol a hanganyagon svá hang volt ejtve)

1. My dream is to buy a cauldron from an antique dealer.
2. You should open the store as soon as possible because customers must not be kept waiting.
3. London Underground workers were in great peril as a tunnel unexpectedly collapsed.

4. The prime minister of The United Kingdom said that MPs' salaries should be frozen.
5. Looking at my notebook, the teacher said that she would never use a pencil to take notes, but we could choose to do so.
6. Will it take long to recover from the effects of unemployment?

GYURKA NOÉMI
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Eötvös Loránd Tudományegyetem
gyurkanoemi@student.elte.hu

A nembináris személyek önkifejezését szolgáló nyelvi eszközök a francia nyelvben, illetve a francia közösségi médiában

Az utóbbi évtizedekben felmerült az a kérdés, hogy a francia nyelv, amely két nyelvtani nemet megkülönböztető nyelv, nem szolgáltat a nembináris személyek számára olyan nyelvi eszközöket, amelyek a nyelvi önkifejezésüket, illetve nyelvi megnevezésüket szolgálják. Bár a normatív nyelvészet képviselői ebben a helyzetben a *masculin générique* (általános hímnem) használatát preferálják, ez továbbra sem oldja meg több szempontból sem a felmerült problémákat, illetve egyéb kérdéseket vet fel a nemi egyenlőség tekintetében. Jelen kutatás témája azon nyelvi kifejezésmódok vizsgálata, amelyek a nembináris személyek nyelvi önkifejezését és megjelenítését szolgálják. A szakirodalmi tételek által javasolt kifejezésmódokat egy online szövegekből álló korpusz segítségével hasonlítottam össze, hogy képet kapjak arról, a szakirodalom milyen gendersemleges nyelvi kifejezésmódok használatát javasolja, illetve ezek milyen mértékben jelennek meg az online nyelvhasználatban. A kifejezéseket képzésük szerint négy kategóriába soroltam, így ezen kategóriák alapján vizsgáltam mind a szakirodalomban, mind a korpuszban megjelenő nyelvi elemeket.

Kulcsszavak: inklúzió, nemi nembinaritás, queer nyelvészet, gender, online

1. Bevezetés

A vizsgált téma a gendernyelvészet, azon belül is a queer nyelvészet területére esik, melynek története az 1960-as évek Amerikájáig nyúlik vissza, amikor is a különböző elnyomott társadalmi csoportok (afroamerikaiak, nők, (akkoriban) LMBT közösség, azon belül is a transznemű személyek) elkezdtek a jogi egyenlőségükért küzdeni. Ebben az időszakban az egyenjogúságért való küzdelemben érintett csoportok elkezdtek önmagukat tudományos eszközök segítségével vizsgálni. Így például az akkoriban kialakult gendernyelvészet úttörői a női és férfi nyelvhasználat közötti különbséget tették kutatásuk tárgyává (Huszár 2009). Érdemes azt is kiemelni, hogy a gendernyelvészet kialakulásában fontos szerepet játszottak a 20. századi társadalomtudományi és főképp a genderrel kapcsolatos értekezések, amelyeket elsősorban Judith Butler, Michel Foucault és Pierre Bourdieu nevéhez köthetünk.

Hasonló alapokon nyugszik a queer nyelvészet is, amely a QUEER ELMÉLET-et¹ alkalmazva hivatott az LMBTQ+ közösség nyelvhasználatát tudományos szempontból vizsgálni.

¹ A test, a biológiai nem, a társadalmi nem és a szexualitás kategóriáinak egymástól való elkülönítése, tehát annak a korábbi felfogásnak való ellentmondás, amely szerint a szexualitás elegendő bázisként szolgálhat az identitás meghatározásához (Butler 2006, Motschenbacher–Stegu 2013).

„A queer nyelvészet kezdetben azon kutatások kritikájaként született meg, amelyek a queer nyelvhasználatot arra a bizonyos angol nyelvváltozatra szűkítették le, amelyet a fehér, tanult középosztálybeli meleg férfiak használtak. Éppen ezért nevezi ezt a francia szakirodalom *le parler anglais gay*-nek, magyarul az angolajkú melegekre jellemző nyelvváltozatnak. Azonban a queer nyelvészet éppen azt tűzte ki célul, hogy ezekre a kutatásokra rácsfoljon azáltal, hogy bebizonyítja, a queer személyek nyelvhasználata sokkal összetettebb annál, mint amit a korábbi kutatások feltételeztek. A queer nyelvészet három fő szempontot vesz figyelembe: a nyelvet, a gendert (azaz társadalmi nemet), illetve a szexualitást (azaz szexuális orientációt). A gendernyelvészetben és a queer nyelvészetben közös az a szemlélet, amely szerint mindkét tudományág elutasítja azokat a nyelvészeti eljárásokat, amelyek a nyelvet és a nyelvhasználatot a nemi binaritás lencséjén keresztül vizsgálják, ezáltal a nemi identitáshoz kapcsolódó leszűkített választási lehetőséget olyan szexuális gyakorlatokkal és preferenciákkal kötik össze, mint a homo- vagy heteroszexuális” (Leap 2018).

Az általam vizsgált nyelvi jelenségek célja, hogy a nemek szerinti bináris kategorizálás által korlátozott transznemű, nembináris és interszexuális személyek, akik a nemi alapú diszkrimináció állandó áldozatai, sokkal láthatóbbá váljanak a nyelvben, illetve a nyelvhasználatban. Összességében tehát az általam vizsgált nyelvi gyakorlatok célja, hogy a francia nyelvben megjelenő nemi binaritást semlegesítsék, vagyis a francia nyelvet gendermentesítsék (vö. DÉGENREMENT, Robiche, 2018), más szóval a nyelvben és beszédben rögzült elavult társadalmi normákat lebontsák vagy éppen újakat építsenek (Abbou et al. 2018, Robiche 2018, Coutant 2019).

2. Fontos-e egy nembináris nyelvváltozat létrehozása?

Bár egyes országok társadalmában és iskolarendszerében (pl. Québec) a transznemű személyek jogainak elismeréséért folytatott küzdelemben komoly előrehaladások mutatkoznak, a transznemű és nembináris személyek mindennapjához továbbra is hozzátartozik az úgynevezett MISGENDERING vagy MÉGENREMENT jelensége, azaz az emberek nyelvhasználatukkal sokszor szándékosan vagy csupán figyelmetlenségből, máskor adekvát nyelvi kifejezések híján nem tartják tiszteletben a nembináris személyek társadalmi nemét (Ashley 2017). Azonban sok esetben egy effajta gendersemleges nyelvezet nem áll a nyelvhasználók rendelkezésére, ezáltal esélye sincs a mindennapi nyelvhasználónak mondandóját genderneutrálisan, vagy az adott személy társadalmi nemét tiszteletben tartva megfogalmazni. Ezt a kontrasztot jól megfigyelhetjük például az angol és francia nyelv összehasonlításában, hiszen az angolt szinte tökéletesen lehet használni egy gendersemleges mondandó megfogalmazására, míg a franciában a gendersemleges nyelvváltozat egyelőre gyerekcipőben jár (uo.).

Emellett nemcsak a külvilág, hanem elsősorban a nembináris személyek nyelvi önkifejezésre irányuló igényét is figyelembe kell vennünk. Judith Butler (2007: 20–21) úgy tekint a SELF (önmagunk) megnyilvánulására, mint egy „olyan

gyakorlatra, amely a megszólítás és a párbeszéd dinamikájába ágyazódik. Azok a fogalmak tehát, amelyeket önmagunk leírására használunk, már létező, rendelkezésre álló kifejezések, amelyek társadalmi normákat tükröznek vissza, így ezek használatával kell mindenkinek elmesélnie a személyes történetét”. Eszerint a felfogás szerint azonban a nembináris személyek önkifejezése akadályba ütközik, hiszen ők sem társadalmi, sem nyelvhasználati szinten nincsenek egyelőre kellőképpen reprezentálva.

Alpheratz (2018: 6) úgy fogalmaz a nemi nembinaritásról, hogy nem tudunk annál többet mondani, mint amennyit kívülről megértünk belőle: „ez egy olyan nemi identitás, amely elutasítja a férfi-női nemi binaritást, illetve azt a fajta osztályozást, amely az egyéneket a szexust és társadalmi nemet exkluzív módon kezelve binárisan kategorizálja”. Kutatásaiban mindig ehhez a felfogáshoz tartja magát, amikor a nembinaritás témájával foglalkozik. Alpheratz kutatásain kívül további számos olyan szakirodalom van (például a tanulmány során vizsgált források), amely a gendersemleges kommunikációhoz szükséges nyelvi elemek létrehozását tette kutatása tárgyává. Bár a vizsgált szakirodalmi tételek közül több inkább a férfi és női nem közötti nyelvtani egyenlőséget elemzi, ettől függetlenül a nemi nembinaritás kifejezésének a kérdésében is hasznosnak bizonyulhatnak az általuk javasolt megoldások.

Ennél a pontnál fontos megemlíteni a normatív nyelvtan (ilyen például a *Grammaire méthodique du français* (Riegel–Pellat–Rioul 2018)) álláspontját is, amely szerint a jelenleg is használt úgynevezett MASCULIN GÉNÉRIQUE ('általános hímnem') hivatott a nyelvtani nemi semlegességet kifejezni. Ennek használata azonban több szempontból, többek között gendernyelvészeti szempontból is vitatott, hiszen a hímnem univerzális jellege további kérdéseket vet fel a nemi egyenlőség tekintetében. Abban az értelemben lehet tehát egy nyelvi egységre azt mondani, hogy nyelvtanilag semleges nemű, ha az exkluzívan egyik nemet sem jelöli. Ezáltal nem ad teret a társadalmi hierarchia nyelvben való megjelenésének, azonban eszközt szolgáltat a nembináris személyek számára a nyelvi önkifejezésre, illetve a társadalom számára is, hogy nyelvhasználatával lehetővé tegye a nemi nembinaritás megjelenését.

3. Nembináris kifejezésmódok csoportosítása

A rendelkezésre álló szakirodalmi tételeket és azok javaslatait vizsgálva 3+1 kategória szerint soroltam be a nemi nembinaritás kifejezését szolgáló nyelvi elemeket. Az első kategóriába azok az esetek tartoznak, amikor a nyelv szókincsében már létező szavakat új, nembináris végződéssel látjuk el. A második kategóriába azokat az alakokat soroltam be, amelyek az adott szavak hímnemű, illetve nőnemű alakjainak a keresztezésével jöttek létre. A harmadik kategóriát pedig az újonnan létrehozott, korábban nem létezett alakok alkotják. A negyedik kategória az INKLUZÍV ÍRÁSMÓDBAN jelenik meg, amelyet csak a korpuszelemzés eredményeit követően adtam hozzá a korábban felsorolt három kategóriához, ennek indoklására a későbbiekben részletesebben kitérek.

4. Szakirodalmi tételek javaslatai

A következőkben a vizsgált szakirodalmi források nembináris kifejezőmódokra tett javaslatait mutatom be, amelyeket a korábban említett kategóriák szerint csoportosítottam.

4.1. Első kategória: a nyelv szókincsében már létező szavak új, nembináris végződéssel

Az első csoportba tehát azok a szavak tartoznak, melyek már léteznek a francia nyelv szókincsében, csupán azzal a módosítással, hogy a végződésüket egy nembináris, avagy semlegesnemű végződésre cseréljük.

Céline Labrosse a *Pour une grammaire non sexiste* 1996-ban megjelent könyvében bár inkább a hímnem és nőnem nyelvtani egyenlőségéről beszél, számos gondolatát és javaslatát átvehetjük a nembináris személyek nyelvtani reprezentálásának témájában. Labrosse ugyanis nem csak azt javasolja, hogy a meglévő, úgynevezett egyalakú (ÉPICÈNE) mellékneveket és főneveket használjuk, hanem újakat alkossunk azon homofón melléknevek és főnevek esetében, amelyek alakja csak írásban tér el. Ilyen például a *professionnels/professionnelles* ('szakmai, hivatásos, profi') melléknevek esetében az új *professionnèles* alak. Ezenkívül egy olyan morfológiai elem használatát is ajánlja, amely a francia nyelv történetéhez kapcsolódik. Hipotézise szerint egy már létező alakot talán egyszerűbb elfogadtatni a nyelvhasználókkal, mint egy teljesen újat. Ez a végződés az *-ez*, amely a 17. század végéig az *-é* végződésű melléknevek, főnevek és ige nevek többes számú alakját jelölte. Ezen alak felélesztésével és új funkcióhoz való juttatásával jeleníthetjük meg mindkét nemet anélkül, hogy hierarchikusan megkülönböztetnénk őket. A nembináris személyek esetében ez azt szolgálhatná, hogy bármiféle nem megjelenhet az adott alakban, vagy ha úgy tetszik, semmiféle nemet nem tükröz a szó alakja. Fontos kiemelni, hogy Labrosse itt fonetikai instrukciót is ad, miszerint ez egy néma végződés. Ez azért számít különlegességnek, mivel a későbbiekben bemutatott különböző szakirodalmi források nem térnek ki külön arra, hogy az általuk javasolt nemi nembinaritást vagy semlegesnemet kifejező nyelvi elemek hogyan jelennek meg a beszélt nyelvben.

Alpheratz (2018) is ajánl hasonló megoldásokat, azt azonban fontos megjegyezni, hogy ő a nembináris közlésmódot nem abban az értelemben használja, hogy miként képesek a nembináris személyek önmagukat nyelvíleg kifejezni, hanem mint nyelvhasználók képesek legyünk olyan mondandó megfogalmazására, amely egyik nemet sem helyezi előtérbe. Célja tehát inkább egy inkluzív francia nyelvtan megalkotása (GRAMMAIRE INCLUSIVE FRANÇAISE). Hasonlóan Labrosse *professionnèles* ('szakmai, hivatásos, profi') példájához, a *connaissieur/connaissieuse* ('szakértő, jártas') semlegesnemű ragozásaként lehet felfogni a *connaissaire* alakot, amely struktúráját tekintve az olyan szavakra hasonlít, mint például a *bibliothécaire* ('könyvtáros') vagy *secrétaire* ('titkár'),

amelyek determináns hiányában valóban nem mutatják, hogy milyen nemű személyt jelölnek. Az *-aire* végződéshez hasonlóan működik az *-aine* végződés is, amely például a *copain/copine* ('barát/barátnő') szavak kétalakúságát tudja semlegesíteni (*copaine*). Emellett Alpheratz (2018, 2019) olyan, a nemi nembinaritás nyelvi kifejezését szolgáló morfológiai elemeket is bemutat, mint például az *-æ-* a *chærs collègues* ('kedves kollégák') kifejezésben, ahol a *cher/chère* ('kedves, drága') melléknév kétalakúságát hivatott ez a megoldás semlegesíteni, de ugyanez figyelhető meg az *effrayæ* ('riadt') melléknév esetében is. Emellett a *z* (*heureuz* ('boldog'); *je suis curieuZ* ('kíváncsi vagyok'); *touz* ('mind, mindenki')) és az *x* (*amix* ('barátok')) végzések használatát is említi, amelyek szintén nem jelölik explicit módon az adott személy nemét. Más esetekben is, de itt különösen felmerül a kérdés, hogy a kiejtésben ezek hogyan jelennek meg? Sajnos a szakirodalmi források erre a kérdésre nagyon kevés esetben adnak egyelőre választ. Kifejezetten a kiejtésre irányuló instrukció Labrosse-nál (1996) volt megfigyelhető az *-ez* végződés esetén, azonban a többi szakirodalom nem tér ki külön az új nyelvi elemek beszélt nyelvben való megjelenésére. Bár a legtöbb új kifejezés kiejtése nem jelent különösebb problémát, leszámítva, hogy szokatlanul hangozhat (pl. *amoureuseuse*), bőven találkozunk olyan esetekkel is, amelyek kiejtési módja ismeretlen, és az általános kiejtési szabályok sem nyújtanak kellő segítséget. A későbbiekben olyan kifejezésre is akad példa, amely kifejezetten szóban használatos.

4.2. Második kategória: hím- és nőnemű alakok keresztezésével létrehozott új alakok

A második kategóriába azok az esetek tartoznak, amikor is az adott szavak hím-, illetve nőnemű alakjainak keresztezésével jön létre új, semlegesnemű alak. Ezt a műveletet több szófaj esetében is elvégezhetjük, főnevek, melléknevek, vagy akár névmások esetében is.

		Hím- és nőnemű alakok	Új alak
Névmások	Személyes névmás	<i>il, elle</i> ('ő')	<i>illes</i> <i>iel/yel</i>
	Mutató névmás	<i>ceux, celles</i> ('azok')	<i>celleux/ceuses</i>
	Határozatlan névmás	<i>tous, toute, toutes</i> ('mind')	<i>tousses/toustes</i>
Melléknevek		<i>nombreux, nombreuses</i> ('számos')	<i>nombreuxses</i>
		<i>amoureux, amoureuse</i> ('szerelmes')	<i>amoureuseuse</i>
Főnevek		<i>chômeur, chômeuse</i> ('munkanélküli')	<i>chômeureuse</i>

1. táblázat. Hím- és nőnemű alakok keresztezésével létrehozott új alakok

A szakirodalmi forrásokban a névmások esetében figyelhető meg a legtöbb új alak. Talán legfontosabb közülük az *il* és *elle* egyesszám harmadik személyű személyes névmások hímnemű, illetve nőnemű alakjainak a keresztezése: *illes* (Labrosse, 1996) és a *iel* vagy más írásmód szerint *yel* (Greco 2014). Utóbbi a korpuszelemzés során is sűrűn előfordult. Hasonló módon lehet képezni a *ceux* és *celles* mutató névmások alakjaiból a *celleux* vagy *ceuses* (Greco 2014) alakokat, amelyek a hímnemű és nőnemű alakok formai jellemzőit is visszatükrözve működhetnek semlegesnemű alakokként. A határozatlan névmások esetében is lehet beszélni semlegesített alakokról, mint például a *tous* és *toutes* ('mind') névmások összevonásából létrejött *tousses* (Elmiger 2015) és *toustes* (Greco 2014) alakok.

A melléknevek esetében már jóval kevesebb példát ajánlanak a szakirodalmi források, de azért ebben a szófajban is megoldható a különböző nemű alakok keresztezése. A *nombreux*, *nombreuses* alakok esetében például ilyen keresztezés útján jöhet létre a *nombreuxses* (Greco 2014) semlegesnemű alak. Különösen ennek az alaknak az esetében merülhet fel probléma a kiejtéssel kapcsolatban, mivel a nyelvhasználat nem feltétlenül elégíti ki, hogy képezhető egy semlegesnemű alak a korábban csak hímnemű és nőnemű alakokkal rendelkező szóból, hanem azt is fontos meghatározni, hogy ez miképpen jelenik meg a beszélt nyelvben. Persze létezhetnek olyan alakok, mint például az *amoureux* és *amoureuse* keresztezéséből létrejött *amoureuxseuse* (Abbou 2011) semlegesnemű alak, amelyek esetében a kiejtés nem jelent különösebb nehézséget.

Annak ellenére, hogy a szakirodalmi források meglehetősen kevés főnév esetében mutatják be, hogyan lehet a hímnemű és nőnemű alakokból semlegesnemű alakot létrehozni, megfigyelhető ez az eljárás a *chômeureuse* (Abbou 2011) szó esetében, amely a *chômeur* és *chômeuse* ('munkanélküli') szavak alakjaiból jött létre.

Különösen érdekes megfigyelni a *mæ fræur* (Alpheratz 2019) kifejezést, amely a *mon frère* ('fivérem') és *ma sœur* ('nővérem') kifejezések összevonásából jött létre. Bár elsőre értelmetlennek tűnhet ennek a kifejezésnek a gendersemlegessége, elképzelhető ennek a használata olyan kontextusban, ahol a beszélő a nembináris társadalmi nemű testvéréről kíván valamit megfogalmazni, tiszteletben tartva és láthatóvá/hallhatóvá téve ezzel a nembináris kifejezéssel az ő társadalmi nemét.

4.3. Harmadik kategória: Újonnan létrehozott szavak

A harmadik kategóriába olyan esetek tartoznak, amikor is valamilyen teljesen új szót vagy szóalakot használnak a nemi nembinaritás kifejezésére. Ilyen például az *al* semlegesnemű névmás, amely azonban csak részben számít új szónak. „Az *al* névmás dialektális változata annak az *el* személyes névmásnak, amelyet olyan személytelen szerkezetekben használtak a 8–15. század között, mint ma az *il fait beau* ('szép idő van') mondatban, vagy adott esetben általános harmadik személy kifejezésére alkalmazták” (Alpheratz 2019: 6–7). Az *ul* is egy hasonló semlegesnemű személyes névmás, amelyet az *il* és *elle* névmások használatának

elkerülésére ajánlják (Barasc–Causse 2014). Ezen kívül érdekes jelenség a *z*, mint többes szám harmadik személyű semlegesnemű személyes névmás, amelyet kifejezetten szóban használnak, mint például a *mais z'ont l'air d'avoir besoin de soutien* ('de úgy tűnik, támogatásra van szükségük') mondatban (Greco, 2012). Feltételezhető, hogy ez a *z* névmás abból ered, hogy az *ils* és *elles* névmások végén hangátkötés során kiejtendő [z] hangot jelöli, például az *ils ont* [ilz_ɔ̃] ('van nekik') szavak átkötése esetén.

4.4. Negyedik kategória: inkluzív írásmód

Írásmód	Dublettek
· (alsó, vonalmenti pont)	un.e étudiant.e (‘hallgató’)
• (középpont)	un•e écolier•ère (‘kisiskolás’)
- (kötőjel)	un-e directeur-trice (‘igazgató, igazgatónő’)
nagybetű	unE avocatE (‘ügyvéd, ügyvédnő’)
/ (perjel)	un/e professionnel/le (‘szakértő’)
() (zárójel)	un(e) député(e) (‘képviselő, képviselőnő’)

2. táblázat. Az inkluzív írásmód változatai

A negyedik (+1) kategóriát az INKLUZÍV ÍRÁSMÓD alkotja, amelyet a korpuszelemzés eredményeinek összesítése után adtam csak hozzá a már korábban bemutatott három másik kategóriához, mivel az elemzés során túlnyomó többségben ennek a használatával találkoztam. A szakirodalmi források jelentős része kiemeli az inkluzív írásmód fontosságát is, amelyet adott esetben részleges kettős ragozásnak is nevez (DOUBLE FLEXION PARTIELLE, Alpheratz 2019: 9), én azonban megkérdőjelezhetőnek tartom ennek a hatékonyságát. Önmagában véve az inkluzív írásmód hasznos szereplője ennek a nyelvváltozatnak, kivéve, ha DUBLETTEK (hímnemű és nőnemű szópárok) jelölésére alkalmazzák. A nembináris társadalmi neműek azok a személyek, akik lényegében sem a férfi, sem a női nemmel nem azonosítják magukat. Az inkluzív írásmód pedig tulajdonképpen akképpen nyújt megoldást, hogy különféle írásjelek alkalmazásával mindkét nyelvtani nem megjelenhessen (egyelőre csak írásban). Ez azonban ahhoz vezet, hogy végső soron mégis a binaritás spektrumán kell mozognia annak a személynek, akinek a neme éppen ezen a binaritáson kívül áll, tehát ő továbbra sem tud a szónak sem a hímnemű, sem a nőnemű alakjával azonosulni.

5. A korpusz bemutatása

Jelen kutatásban tehát a fentebb bemutatott kategóriák alapján vizsgáltam a nemi nembinaritás kifejezésére szolgáló nyelvi eszközöket egy online szövegekből álló korpusz segítségével, amelynek a forrása a @paint.officiel Instagram-oldal. Azért esett a választás erre az oldalra, mert itt olyan, (nem kizárólag) az LMBTQ+ közösség számára fontos témákat érintő posztokat publikálnak, mint például az azonosneműek közötti házasság, a homofóbia okozta depresszió, a frankofón drag queenek, a transznemű emberek mindennapjai, vagy éppen az új személyes névmások használata. Ezt azért tartottam fontos szempontnak, mert az ún. szociális körülmények barátságossága (vö. CORDIALITÉ DU CONTEXTE SOCIAL, Leap 2008: 11) egy kevésbé formális és inkább szabadabb kommunikációt eredményezhet, így nagyobb eséllyel merhetnek a felhasználók a normától eltérő kifejezésmódokat használni. Éppen ezért a korpusz kétféle szövegtípusból áll. Az első típus a bejegyzések szövegeit tartalmazza, amelyek 3-4 perces videóformájú interjúk, tehát egy többé-kevésbé formálisnak tekinthető nyelvezetet mutatnak be. A második típust pedig a videókhoz fűzött kommentárok alkotják, amelyek figyelembevételét a korábban említett körülmények indokolják, tehát feltételezem, hogy könnyebb megfigyelni az LMBTQ+ közösség nyelvhasználatára jellemző elemeket. Emellett véleményem szerint a kommentárok nagyban visszatükrözik a beszélt nyelv sajátosságait, így ezáltal arról is képet kaphatunk, hogy a vizsgált nyelvhasználat mennyire épül be a mindennapi nyelvhasználatba.

Az adatgyűjtés a Meta Platforms Inc. Instagram termékére is vonatkozó Adatvédelmi Szabályzatában² leírtaknak megfelelően történt, amelyet minden felhasználó elfogad a Meta termékeire történő regisztráció során, és amely leírja, hogy a nyilvános tartalmakat (ide tartoznak többek között a nyilvános Instagram-fiókok bejegyzései alatt közzétett hozzászólások is) a Meta, a felhasználó maga és más felhasználó is elküldheti/felhasználhatja a Meta termékein belül és azokon kívül is. Ennélfogva a tanulmány keretein belül végzett adatgyűjtés során nem sérültek a felhasználók személyi jogai, és adatlopás sem történt.

6. Korpuszelemzés eredményei

A korpuszelemzés során egyedül a második, illetve negyedik kategóriába sorolható esetek voltak megfigyelhetők.

² <https://privacycenter.instagram.com/policy/> (Utolsó elérés: 2022.okt.06.)

	Bejegyzések szövege	Kommentárok szövege	Hím- és nőnemű alakok
Névmások		<i>iel(s)</i>	<i>il+elle</i> ('ő')
	<i>toustes</i>	<i>toustes</i> (<i>tous.t.es, tous/tes, tou.te.s</i>)	<i>tous+toutes</i> ('mind')
	–	<i>celleux</i> (<i>ceux/lles</i>)	<i>ceux+celles</i> ('azok')
Melléknevek	–	<i>belleau(x)</i> (<i>beaux.elle</i>)	<i>beau(x)+belle(s)</i> ('szép')
	–	<i>bellau(x)</i>	

3. táblázat. Korpuszelemzés eredményei a második kategóriában

A bejegyzések és a kommentárok szövegei között bár voltak hasonlóságok, a kommentárok szövegei egyértelműen többfajta kifejezőmódot, gazdagabb választékot kínáltak a nemi nembinaritás nyelvi kifejezésére. Mindkét szövegtípusban megjelent a *iel(s)* egyes és többes szám harmadik személyű semlegesnemű személyes névmás, illetve a *toustes* többes szám semlegesnemű határozatlan névmás használata. Itt azonban a kommentárok szövege már eltér annyiban, hogy az inkluzív írásmód segítségével többféle írásmódot is használ (*tous.t.es, tous/tes, tou.te.s*). Névmások esetében egyedül a kommentárok szövegében volt megfigyelhető a *celleux* többes szám semlegesnemű mutató névmás használata, amelynek egy inkluzív írásmóddal alkotott verziója is megjelent (*ceux/lles*). Melléknevek hím- és nőnemű alakjainak keresztezése által létrehozott új alakjai egyedül a kommentárok szövegében érhetők tetten, de itt is egyedül a háromalakú *beau, bel, belle* ('szép') melléknév esetében. E melléknév semlegesnemű alakjának tekinthető a *belleau(x)*, illetve a *bellau(x)* is. Utóbbinál megfigyelhetjük, hogy az eredeti *beau* szónak *e* grafémája eltűnik a keresztezés útján létrehozott alakból. Feltételezhető, hogy ennek az az oka, hogy az írott nyelvet minél inkább a beszélt nyelvhez próbálják közelíteni a nyelvhasználók. Azonban a korpusz nem szolgál elég példával ahhoz, hogy kvantitatív elemzés útján megállapítható legyen, vajon ennél az alaknál egy, az írott nyelvet egyszerűsítő tendenciáról van szó, vagy csak egyszerű elírásról. Mindenesetre ehhez az alakhoz is tartozik egy inkluzív írásmóddal alkotott verzió (*beaux.elle*).

Bejegyzések szövege	Kommentárok szövege
je me suis senti.e à l'aise à être identifié.e (‘kényelmesen éreztem magam, hogy így azonosítottak’)	le fait d'être enceint.e (‘a terhesség ténye’)
je déteste être genré.e (‘utálok, amikor hozzárendelnek egy nemhez’)	je suis ravi.e (‘izgatott vagyok’)
je ne suis pas allé.e (‘nem mentem el’)	je suis tellement content.e (‘teljesen elégedett vagyok’)
je me suis arrêté.e (‘megálltam’)	je suis pas l' seul.e genderfluid à exister (‘nem én vagyok az egyetlen létező genderfluid’)

4. táblázat. Korpuszelemzés eredményei a negyedik kategóriában

Az inkluzív írásmód azért került be tehát a csoportosításba negyedik kategóriaként, mert a korpuszelemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy a nemi nembinaritás nyelvi kifejezésére legfőképp az inkluzív írásmód adta lehetőségeket alkalmazzák a nyelvhasználók. A 4. táblázatban bemutatott példák azért különösen érdekesek, mivel egy kivételével mindegyik egyes szám első személyben íródott, és mindegyik az inkluzív írásmód használatával fejezi ki, hogy a beszélő sem a hím-, sem a nőnimmel nem tud azonosulni. Például a kommentárok szövegében talált *je suis ravi.e* (‘izgatott vagyok’) kifejezésben a *ravi*, *ravie* (‘izgatott’) melléknév hím- és nőnemű alakja is megjelenik. Az egyetlen kivétel, amely nem egyes szám első személyben íródott, az a *le fait d'être enceint.e* (‘a terhesség ténye’) mondat. A francia nyelv ezt a mondatot az *être* (‘lenni’) létige főnévi igenévi alakjával (*infinitif*) és az *enceint,-e* (‘terhes’) melléknév alannyal egyeztetett alakjával fejezi ki, így egy teljesen kivételes esetet figyelhetünk meg azáltal, hogy az *enceint,-e* (‘terhes’) melléknév hím- és nőnemű alakja is megjelölésre kerül. Ez ugyanis a heteronormatív felfogás szerint értelmezhetetlen, hiszen a férfiak nem rendelkeznek azon biológiai feltételekkel, amelyek lehetővé tennék, hogy ők is teherbe essenek, így a szó hímnemű alakjának bárminemű használata ebben az értelemben véve indokolatlan. Azonban a QUEER THEORY (Butler 2006) szerint, amely a test, a biológiai nem, a társadalmi nem és a szexualitás kategóriáinak egymástól való megkülönböztetésére és elkülönítésére alapszik, lehetnek olyan esetek, ahol az illető személy „GONADÁLIS NEME” (Szilágyi é.n.: 3), illetve „KÜLSŐ ÉS BELSŐ NEMI SZERVEI” (Szilágyi é.n.: 4) szerint a női nemnek megfelelő jegyekkel rendelkezik, míg a „SZEXUÁLIS IDENTIFIKÁCIÓJA” (u.o.) a férfi nem felé húz, s így nyerhet nyelvileg értelmet az a jelenség, amikor egy a heteronormatív nyelvhasználat szerint csak nőnemű alakban használható szó hímnemű alakját használják.

Sajnos a korábban felállított 4 kategóriából az első és harmadik kategóriákra, azaz nembináris végződéssel ellátott szavakra, illetve újonnan létrehozott nembináris alakokra nem adott példát a korpuszelemzés. Ennek több oka is lehet, amelyekre többek között Labrosse (1996) hipotézise szolgálhat válaszul. Labrosse ugyanis azt állítja, hogy a nyelvhasználók sokkal könnyebben vesznek át a mindennapi nyelvhasználatban olyan nyelvi elemeket, amelyek már léteznek a nyelvben, és amelyeket ismernek. Erre a hipotézisére alapozta azt is, amikor az *-ez* végződést javasolta semlegesnemű szavak képzésére, hiszen ez a végződés egyszer

már használatos volt a középkori franciában. Ugyanezzel a hipotézissel magyarázható akkor az is, hogy a korpusz (különösen a kommentárok) szövegében miért csak a hím- és nőnemű alakok keresztezésével létrejött szavakra és az inkluzív írásmód használatára vannak példák. A második kategóriába tartozó szavak elemeinek mindegyike fellelhető már a nyelvben, így azok összetételüket tekintve nem vezetnek be új elemeket. Ugyanez igaz az inkluzív írásmódra is. Bár kritizálható hatékonysága, olvashatósága és a szóbeli kommunikációban való alkalmazhatósága, ez sem tartalmaz olyan elemeket, amelyek korábban ne léteztek volna a nyelvben. Ennek a hipotézisnek talán részben tudnak megfelelni az első kategóriába tartozó szavak és végződések. Bár az adott szavak (pl. *connaissanceur/connaissanceuse*) és egyes végződések (pl. *-aire* a *bibliothécaire* vagy *secrétaire* szóban) már léteztek korábban a francia nyelvben, az *-æ* végződés egy teljesen új elem. A harmadik kategória pedig lényegét tekintve teljesen ellentmond ennek a hipotézisnek, mivel ide az újonnan létrehozott szavak tartoznak, mint például az *ul* személyes névmás. Igaz, az első és harmadik kategóriában is van egy-egy olyan elem, amely korábban már létezett a nyelvben, véleményem szerint azonban mégsem bír akkora jelentőséggel az a tény, hogy az adott alak a középkorban használatban volt, ahhoz, hogy az elősegítse a nyelvhasználónál a kérdéses szó aktív használatát.

7. Konklúzió

A szakirodalmi tételek és a korpusz összevetésén keresztül egyértelműen megállapítható, hogy a szakirodalmi források elméleti alapon sokkal több nembináris, adott esetben semlegesnemű kifejezésmódot sorolnak fel, mint amennyivel a vizsgálat középpontjába állított korpusz szolgál. A kezdeti hipotézist azonban, amely szerint az inkluzív írásmód nem kifejezetten megfelelő a nemi nembinaritás kifejezésére, a korpusz megcáfolni látszik. Feltevése ellenére az inkluzív írásmód a legtöbbször előforduló és leggazdagabb választékot kínáló kifejezésmód a nembinaritás megjelenítésére. Ennek több oka lehet. Magyarázhatja az, hogy a nyelvhasználóknak egyelőre nem áll rendelkezésükre más, hatékonyabb nyelvi eszköz, amellyel a nemi nembinaritást lehetne kifejezni. Ezen kívül megemlíthető Labrosse (1996) hipotézise is, miszerint azzal indokolható az inkluzív írásmód aktív és gyakori használata, hogy az emberek könnyebben vesznek át a mindennapi nyelvhasználatban olyan nyelvi elemeket, amelyek ismerősek a nyelvhasználók számára. Ezt az igényt pedig kellően kielégíti ez az írásmód azáltal, hogy különféle írásjelek használatával egy adott szó hím- és nőnemű végződését is megjelöli a szó végén, így az írásképet tekintve bár új alakot hoz létre, a morfológia szempontjából a normatív nyelvtan által meghatározott alakokat használja tömörítve.

Ami a fentiekben bemutatott vizsgálatot illeti, a szakirodalom és a korpusz anyagának összevetése bár érdekes eredményekkel szolgált, nem vonható le egyértelmű következtetés azzal kapcsolatban, miképpen lehetséges olyan nembináris nyelvi elemeket létrehozni, amelyek idővel alkalmasak lehetnek a mindennapi

nyelvhasználatban való megjelenésre. Úgy gondolom, hogy érdemes lenne a nemi nembinaritás nyelvtani megjeleníthetőségét egy szélesebb körre kiterjesztett, változatosabb és gazdagabb korpusz alapján végzett diskurzuselemzés keretein belül vizsgálni. Egy átfogóbb elemzés során lehetőség lenne a különböző nyelvi jelenségeket más-más kontextusban, különféle szövegtípusokban vizsgálni, illetve egy heterogén és gazdag korpusz esetén lehetőség lenne az adott kifejezőmódokat nem csak kvalitatív, de kvantitatív módon is elemezni.

Hivatkozott szakirodalom

- Abbou, Julie – Arnold, Aron – Candea, Maria – Marignier Noémie 2018. Qui a peur de l'écriture inclusive ? Entre délire eschatologique et peur d'émasculation entretien. *Semen*. <http://journals.openedition.org/semen/10800>, <https://doi.org/10.4000/semen.10800> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Abbou, Julie 2011. *L'Antisexisme linguistique dans les brochures libertaires: Pratiques d'écriture et métadiscours*. Doktori disszertáció. Aix-Marseille Université.
- Alpheratz, My 2018. Français inclusif: conceptualisation et analyse linguistique. In: *SHS Web Conferences*. <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-02128443v2/document>, <https://doi.org/10.1051/shsconf/20184613003> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Apheratz, My 2019. Français inclusif: du discours à la langue? *Le discours et la langue*. 111: 53-74. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02323626v2/document> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Ashley, Florence 2017. Qui est-ille? Le respect langagier des élèves non-binaires, aux limites du droit. *Service social* 63/2: 35-50. <https://id.erudit.org/iderudit/1046498ar>, <https://doi.org/10.7202/1046498ar> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Barasc, Katy – Michèle Causse 2014. *Requiem pour il et elle*. Donnemarie-Dontilly: Éditions iXe.
- Butler, Judith 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása – Feminizmus és történelem*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Butler, Judith 2007. *Le récit de soi*. Paris: PUF.
- Coutant, Alice 2019. (Mé)genrer les gen(re)s dérangeants. De l'hétérocisnormativité de la bicatégorisation masculin/féminin en français. Résumé de thèse. *GLAD! Revue sur le langage, le genre, les sexualités*. <https://journals.openedition.org/glad/1660>, <https://doi.org/10.4000/glad.1660> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Elmiger, Daniel 2015. Masculin, féminin: et le neutre? Le statut du genre neutre en français contemporain et les propositions de « neutralisation » de la langue. *Implications philosophiques* 29. <http://errancesenlinguistique.fr/02-Journal/20/2015-06-29-GENRE-ImplicationsPhilosophiques.pdf> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Greco, Luca 2012. Un soi pluriel: la présentation de soi dans les ateliers drag kings. Enjeux interactionnels, catégoriels et politiques. In *La face cachée du genre. Langage et pouvoir des normes*. Paris: Presses de la Sorbonne. 63–83.
- Greco, Luca 2014. Langage et pratiques „transgenres”. *Langage et société* 148: 5.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Budapest: Tinta Kiadó.

- Labrosse, Céline 1996. *Pour une grammaire non sexiste*. Montréal: Éditions du Remue-Ménage.
- Leap, William L. 2018. Linguistique queer, sexualité et analyse du discours. *GLAD! Revue sur le langage, le genre, les sexualités*. <http://journals.openedition.org/glad/1244>; <https://doi.org/10.4000/glad.1244> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)
- Meta Adatvédelmi Szabályzat 2022. <https://privacycenter.instagram.com/policy/> (Utolsó elérés: 2022.aug.08.)
- Motschenbacher, Heiku – Stegu, Martin 2013. Queer Linguistic approaches to discourse. *Discourse & Society* 24/5: 519–535. <https://doi.org/10.1177/0957926513486069>
- Riegel, Martin – Pellat Jean-Christophe – Rioul, René 2018. *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses universitaires de France.
- Robiche, Lou 2018. *Pratiques sociolinguistiques francophones de féminisation et de dégenrement*. Paris: L'Harmattan.
- Szilágyi Vilmos (é.n.) *Nemiség: szervek és funkciók*. (E. J. Haeberle e-learning kurzusa alapján). <https://mek.oszk.hu/03600/03622/03622.pdf> (Utolsó elérés: 2022.máj.18.)

HEINCZINGER MÁRTON GYÖRGY
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 heinczingermg@icloud.com

A zene mint hatékonyságnövelő eszköz az idegennyelv- oktatásban

Az idegennyelv-oktatás elsődleges célja a mindennapi életben használható nyelvtudás átadása. A jó módszertanok kihasználják minden lehetőséget a nyelv gyakorlására; a legjobb nyelvtanítási stratégiák kísérletezők, kreatívak, figyelembe veszik az aktuális beszédstílusokat. A zenével történő idegennyelv-oktatás ezen technikákat tartja szem előtt: mivel a zene fontos szerepet játszik a legtöbb fiatal életében, a megfelelő dal és a hozzá kapcsolódó, IKT-s felületeket is alkalmazó feladatok erősíthetik a tanulói motivációt. A zene számos más pozitív hatása mellett érzelmeket hív elő, koncentrálja a figyelmet, erősíti a csapatdinamikát, kognitív folyamatokat indukál és kommunikációs folyamatokat indít el.

A vizsgálat egy online kérdőíven alapuló, 339 fős kutatás eredményeire épül. A kérdőívet magyarországi idegennyelv-tanárok töltötték ki az ország 13 megyéjében. A felmérés azt vizsgálta, hogy az általános iskolákban és középiskolákban tanító pedagógusok milyen gyakorisággal és milyen módon alkalmazzák az idegennyelv-oktatásban a zenét. A tanulmány összegzi azokat a módszereket, feladattípusokat és internetes forrásokat, amelyek a zenét mint hatékonyság- és motivációnövelő eszközt a nyelvtanításba integrálják.

Kulcsszavak: idegennyelv-oktatás, hatékonyságnövelés, zene, motiváció, IKT-eszközök.

1. Bevezetés

Az idegennyelv-oktatás elsődleges célja a mindennapi életben jól használható nyelvtudás átadása. Az idegennyelv-tudás megszerzése ezen felül fontos a továbbtanulásnál, elengedhetetlen a diplomaszerzéshez, és egyre hangsúlyosabb a munka világában is; fontos, hogy a gyerekek biztos nyelvtudásra tegyenek szert a közoktatás keretein belül. A használható idegen nyelvi tudás megszerzéséhez számos feltételnek kell érvényesülnie a tanulási környezetben. Magyarországon jelenleg az alacsony óraszámok, a hosszúra elnyújtott, kevésbé intenzív nyelvtanulásra fordított idő, a szóbeli kommunikációs képességek fejlesztését előtérbe helyező módszerekben és az IKT-eszközökben való jártasság hiánya, a tanulók motiválatlansága, a heterogén csoportbontások, a gyakori tanárváltások és az iskolák rossz felszereltsége nem kedveznek a kerettantervben megjelenő elvárásoknak, amelyek a kommunikatív szemléletet és a való életben felhasználható nyelvtudást és nyelvi tudatosságot szorgalmazzák (Petneki 2002; Csizér–Öveges 2018: 5, 55–58, 100–102). (v1) A kerettantervben megfogalmazott célok elérését és a hatékony nyelvi kompetencia kialakítását az is elősegíti, hogy egyre komplexebb digitális anyagok jelennek meg a világhálón az idegen nyelvek oktatásának támogatására (Vígh-Szabó 2017: 2).

A megfelelő módszertan kiválasztásával azonban ezen problémák ellensúlyozhatók, fontos tehát minden lehetőséget kihasználni a nyelv gyakorlására, a legjobb nyelvtanítási stratégiák ugyanis kísérletezők, kreatívak, figyelembe veszik az aktuális beszédstílusokat.

A zenével történő idegennyelv-oktatás ezen technikákat tartja szem előtt: mivel a zene fontos szerepet játszik a legtöbb fiatal életében, a jól megválasztott, mindennapi nyelvhasználatot alkalmazó dal és a hozzá kapcsolódó, IKT-s felületeket is alkalmazó feladatok erősíthetik a tanulói motivációt.

2. A zene pozitív hatásai

A zene emberre gyakorolt pozitív hatását senki sem vitatja. Számtalan tudományos írás született már ebben a témában, legyen szó a zeneoktatás és az iskolai teljesítmény összefüggéseiről, a gyógyászatban alkalmazott zeneterápiáról vagy az éneklés agyi tevékenységekre gyakorolt pozitív hatásáról (vö. Hüther 2009: 405–408, Csépe 2017: 1–7). A zenélés hat például a nyelvi és a kognitív képességekre, ezen felül pozitív kapcsolat van a zenetanulás és a társas készségek magas szintje között is (Gombás 2014: 239). A zene hatást gyakorol ránk testileg és pszichésen is, elsősorban érzelmeket indukál, katarzist hozhat létre, erősíti az élményt, növeli a percepció érzékenységet és figyelemlámpa, figyelemelterelő hatása van (Szubotics 2016).

A zene jótékony hatásain kívül figyelemre méltó továbbá az a hasonlóság és kapcsolat, ami a zene és a nyelv között fedezhető fel. A nyelv és a zene is erősen strukturált rendszerek (Besedová 2017: 172). Mind a két agyfélteke részt vesz a zene és a beszéd feldolgozásában és produkciójában, ugyanakkor a beszédért inkább a bal agyfélteke, a zene észleléséért és produkciójáért pedig a jobb agyfélteke a felelős (Jäncke 2012, idézi Besedová 2017: 173). Ennek ellenére nincsen az agynak egy olyan területe, amelyik csak a zene vagy csak a nyelv feldolgozásában játszana szerepet, illetve elmondható, hogy a nyelv és a zene észlelése során hasonló folyamatok mennek végbe. Például a hangszerek által létrehozott hangszínek feldolgozásáért ugyanaz az agyterület a felelős, mint ami az emberi hangszínek feldolgozásáért. A zene esetében az érzelmi, a nyelv esetében pedig inkább a tartalmi jelentés lesz a hangsúlyos. A zene és a nyelv is strukturált rendszerek, amelyek elemekből állnak (előbbi hangokból, az utóbbi fonémákból), melyek komplex módon kapcsolódnak egymáshoz (Besedová 2017: 172–174).

A tény, miszerint az agy hasonlóan dolgozza fel a zenét és a beszédet, arra enged következtetni, hogy a zene segítségünkre lehet az anyanyelv-fejlődés előmozdításában, annak zavarainak kiküszöbölésében, valamint az idegennyelv-oktatásban is. A zenetanulás tehát javíthat idegen nyelvi képességeinken, hiszen ezek a tényezők kölcsönhatásban állnak egymással (Velica 2009: 2). Fontos megjegyezni továbbá, hogy amellet, hogy a zene érzelmeket kelt bennünk, gyakran vizualizáljuk is az elhangzottakat, ami hatást gyakorol a beszédprodukcióra, így tulajdonképpen nem tudatos módon sajátíthatunk el nyelvi tartalmakat (Blell 1994, idézi Velica 2009: 9).

3. A zenével történő idegennyelv-oktatás

Zene és nyelv kapcsolatát tisztázva már rátérhetünk arra a témára, hogy hogyan lehet hasznosítani a zenét az idegennyelv-oktatásban. Ezen a téren rengeteg lehetőség áll rendelkezésünkre, melyekkel az idegennyelv-tanulás csaknem minden összetevőjét érinthetjük. De mit is érhetünk el pontosan ezzel a módszerrel?

Először is a dalok autentikusak, a kultúra részét képezik, tehát indirekt módon közvetítik azt. Másodszor a dalszövegek általában ismétléseket tartalmaznak, amelyek megkönnyítik a szavak memorizálását. Harmadszor pedig szórakoztatnak, motiválnak és felkelthetik a tanulóknak az érdeklődést a célszavak iránt. Elmondható továbbá, hogy a dalok nem túl hosszúak, ezért könnyű őket beépíteni a tanmenetbe. Nagyon fontos, hogy a dalokkal fejleszthetjük a négy alapképességet és bővíthetjük a tanulók szókincsét. Mindezek mellett a dalok helyes mintát adnak a megfelelő kiejtésről, és bővíthetik a diákok országismerethez kapcsolódó tudását is (Varga 2016).

Ami a megfelelő dalok kiválasztását illeti, fontos, hogy azok témájukban közel álljanak az érintett korosztályhoz (Varga 2016). A daloknak köszönhetően a nyelvtanulók pozitív asszociációkat tudnak kapcsolni a tanult idegen nyelvhez, a negatív dolgok, mint a sok veszélyesség vagy a frusztráció háttérbe szorulnak (Velica 2009: 10).

Ezen kívül az idegen nyelvű dalokkal való foglalkozás sok tanuló számára újdonságot, változatosságot jelent majd a tananyagban, ami szintén motiváló hatású lehet (Drippy-Dévai 2018). A zene előmozdíthatja a munkakészséget, segíthet a koncentrációban, valamint csökkentheti a gátlásokat és a szorongást (Rodríguez Cemillán 2014: 53).

A tanórán történő zenehallgatás során a pedagógus egy olyan tevékenységet visz be a tanterembe, ami a tanulók informális tanulási színterein is gyakran megjelenik, ezáltal elősegítheti az önszabályozó tanulást, melynek során egy szándékossá tett természetes tanulási folyamat valósulhat meg egy iskolai szituációban, és amelynek köszönhetően a tanuló motivált lesz a feladatok elvégzésére (Makó 2015).

Ha zenét viszünk a tanórára, azzal elérhetjük, hogy a tanulók tudatosan éljenek az idegennyelvű dalok adta tanulási lehetőségeivel akár az iskolán kívül is, melynek köszönhetően segíthetjük önálló tanulási útjuk formálódását.

A középiskolás korosztálynál a zene azon pozitív hatását is megemlíthetjük, hogy a megfelelő dalszöveg kiválasztásával a diákokat arra ösztönözhetjük, hogy gondolkodjanak el a dalok üzenetén, amelyek sokszor aktuális társadalmi kérdéseket feszegetnek. A zene segítségünkre lehet abban is, hogy egy cselekvésközpontú, kreatív és a kommunikatív szemléletet előtérbe helyező tanórát tartsunk, ami – tekintettel arra, hogy a 14–18 éves korosztály számára a zenének kiemelten nagy jelentősége van – amellet, hogy oldja a hangulatot a tanórán és megtörheti a nyelvtanuláshoz való negatív viszonyulást, csökkentheti a tanulók és a tanárok közötti „szakadékot” is (Janček 2005: 1–8).

A dal kiválasztásában fontos szerepet játszik, hogy az énekes kiejtése érthető legyen, továbbá a dalszöveg szókinccse ne legyen túl összetett, és legyen benne ismétlés. Célravezető lehet az is, ha a dal nem túl hosszú, a tempója pedig nem okoz nehézséget a megértésben (Varga 2016).

A megfelelő dal kiválasztásával akár egy éppen megtanított vagy megtanítani kívánt nyelvtani szerkezetre is kínálhatunk példát a tanulóknak. A közös éneklés során a diákok nemcsak ezeket a grammatikai struktúrákat, hanem fonológiai és lexikális szerkezeteket is reprodukálnak (Besedová 2017: 176). Kérdéses lehet persze a gyerekek hajlandósága az éneklésre, amely nagyban függ az érintett csoport korosztályától és összetételétől. Sokan vannak ugyanis, akik nem mernek mások előtt énekelni, vagy egyszerűen csak nincs kedvük a közös énekléshez. Mindezek ellenére egy összeszokott osztályban lehet a gyerekekben elég motiváció az éneklésre, különösen akkor, ha pedagógusként gondoskodunk egy oldott, bizalmi légkör kialakításáról, és odafigyelünk a megfelelő dal kiválasztására, kiemelt figyelmet fordítva nemcsak a szöveg témájára, hanem arra is, hogy az ének ne legyen se túl magas, se túl mély (Velica 2009:1, 7–10).

Ha például kisiskolás kezdő nyelvtanulókkal van dolgunk, a számok megtanításánál segítségünkre lehet az *1,2 Polizei* (v2) című gyermekdal, ha pedig éppen a prepozíciókat tanítjuk, rengeteg példát kínálhatunk a diákoknak a Tokio Hotel *DurchdenMonsun* (v3) című számával. Ha egyszerűen csak jó hangulatot szeretnénk teremteni a tanórán vagy egy német tematikus napon, és a német nyelv tanulására szeretnénk buzdítani a fiatalokat, akkor jó választás lehet az *An Tagen wie diesen* (v4) című dal a Die Toten Hosen nevű formációtól (Rodríguez Cemillán 2014: 53).

Mivel a módszer hat a szubjektív kreativitásra, segítheti a témában való elmélyülést, valamint az azonosulást a tanulás tárgyával (Badstübner-Krizik 2010, idézi Besedová 2017: 176). Besedová szerint a zene oktatásban való alkalmazásának hasznossága a zene emocionális hatásaiban nyilvánul meg:

„Die lernpsychologische Nutzung von Musik wird in diesem Sinne als affektive Wirkung von Musik dargestellt, d. h. die Wahl der Musik wird vor allem von ihren formalen Eigenschaften (Tempo, Lautstärke, Dynamik, Klangfarbe...) bzw. außermusikalischen Assoziationswirkungen bestimmt”¹ (Besedová 2017: 176).

A zenével való foglalkozás egy játékos, innovatív karaktert kölcsönözhet a tananyagnak, és mivel elválaszthatatlan az emócióktól, a későbbiekben az érzelmeken keresztül segítheti bizonyos információk újbóli előhívását (Besedová 2017: 176).

¹ Ebben az értelemben a zene oktatáspszichológiai haszna a zene érzelmi hatásában mutatkozik meg, ami azt jelenti, hogy a zene kiválasztását mindenekelőtt annak formai tulajdonságai (tempó, hangerő, dinamika, hangszín), illetve zenén kívüli asszociációs hatásai határozzák meg. (saját ford.)

A dalszövegekkel való foglalkozás egy alternatív szövegfeldolgozásra ad lehetőséget, emellett felkelti a diákok érdeklődését a német nyelvű zene iránt. A számok meghallgatásán kívül rengeteg feladatot kapcsolhatunk az egyes dalokhoz, a közös éneklés pedig biztosíthatja a jó hangulatot az órán (Varga 2016).

A dal meghallgatása előtt a tanár mutathat képeket a diákoknak a dalhoz kapcsolódó témákról vagy az előadóról, ezekről a tanulók elmondhatják szabad asszociációikat, illetve a tanár is tehet fel kérdéseket a képekkel kapcsolatban. Készíttethetünk a diákokkal gondolatterképet, vagy a szám címét, témáját megnevezve a tanulók megoszthatják egymással előfeltevéseiket. Egy másik feladattípus, a Textsnipsel is alkalmazható ilyenkor, amely szövegrészek megfelelő sorrendbe állítását jelenti (pl. az előadó életrajzából) (Varga 2016).

A dalok hallgatása közben is oldathatunk meg feladatokat a diákokkal. Alkalmazhatunk például rövid kérdéseket, vagy közölhetünk rövid információkat, melyekből a helyeseket kell megjelölni. További feladatok lehetnek még a lyukas szöveg kitöltése és a kulcsszavak kihallása. A dal hallgatása közben megállíthatjuk a zenét/klipet, hogy a diákok találgathassanak, hogyan folytatódik tovább a történet (Varga 2016).

Sok lehetőség áll a rendelkezésünkre a dal meghallgatása után is. Néhány példa lehet erre az első benyomások megfogalmazása, véleménynyilvánítás a számmal kapcsolatban, a dal üzenetének vagy a klip cselekményének összefoglalása, feltételezések megfogalmazása („Was wäre passiert, wenn...”²), előzmények vagy folytatás kitalálása a dalban elmesélt történethez, asszociációk gyűjtése, illetve szókincsgyakorlat (szinonimák, antonimák gyűjtése, definíció megfogalmazása, keresztretjtvény kitöltése). Kiegészíthetjük a feladatok listáját egy prezentáció-készítéssel a dallal vagy az előadóval kapcsolatban, valamint írásbeli feladatokkal, mint pl. levél, rezümé vagy telefonbeszélgetés írása és új versszakok kitalálása (Varga 2016).

Mivel a tanulmány egy német dalhoz kapcsolódó dalszöveges feladatsort is tartalmaz, álljon itt néhány érv a zene hatékonyságnövelő szerepe mellett a német nyelv oktatásának tükrében!

A német szófordulatok helyes, gyakori és életszerű használata a nyelvvizsgák gyakran megfigyelt eleme, ezeknek a kifejezéseknek az elsajátításában pedig nagy segítségünkre lehetnek az autentikus német nyelvű dalok. Hasonló elvárást támaszt a Közös Európai Referenciakeret is: „jól ismerem a sajátos kifejezéseket és a hétköznapi nyelvi fordulatokat”. Bár ez a követelmény a C2-es szint társalgással kapcsolatos pontjában jelenik meg, az ilyen jellegű ismeretek a többi nyelvi szinten és kompetenciaterületen is hasznosak lehetnek. (v5)

Ha például az Euroexam B2-es német nyelvvizsgájának követelményét nézzük meg, a hallásértés fül alatt az egyes feladattípusokhoz kapcsolódóan a következő elvárt készségek kerülnek említésre: „a szöveg lényegének megértése”, „konkrét információ keresése”, „részletes, alapos szövegértés”. Az olvasásértésnél többek között olyan feladatok jelennek meg, mint a „lényegkiemelő olvasásértés”, a

² Mi történt volna, ha...

„konkrét információ keresése” és az „alapos szövegértés”. Az 6. fejezetben felsorolt dalokhoz kapcsolódó feladattípusok között mindegyik elváráshoz akad legalább egy-egy gyakoroltatási lehetőség, így elmondható, hogy a német nyelvű zenék hallgatása és az azokhoz kapcsolódó feladatok megoldása a nyelvvizsgára való felkészítésben is segítségünkre lehet. A témakifejtés, a közvetítés és a beszédképesség nyelvvizsgarészekre való felkészülésnél szintén nyílik lehetőség a dalszöveges feladatokkal való gyakorlásra. (v6)

Az idegennyelvek megtanulásának egyik legnehezebb része azon nyelvtani jelenségek elsajátítása, amelyek nagyban eltérnek vagy teljesen hiányoznak a nyelvtanuló anyanyelvéből. A német nyelv esetében ez a jelenség többek között az előljárószók, a névelők és az igevonzatok használatában nyilvánul meg, melyek az autentikus dalszövegek segítségével könnyen rögzülnek, ugyanis a dallam és a ritmus megkönnyíti az új szavak, szókapcsolatok és szófordulatok elsajátítását (Wicke 2019).

4. Egy kutatás eredményei

Az elméleti részt követően e tanulmány egy kutatást kíván bemutatni, amely azt vizsgálta, hogy a magyarországi idegennyelv-tanárok milyen mértékben, illetve milyen módon vonják be az oktatásba az idegen nyelvű zenéket. A kutatás választ keres továbbá arra is, hogy a tanárok mennyire tartják hatékonynak ezt a módszert, és hogy diákjaik hogyan fogadják az idegen nyelvű dalokat az órán. A kutatás kiter az IKT-eszközök használatának gyakoriságára és azok hatékonyságára, fogadtatására is.

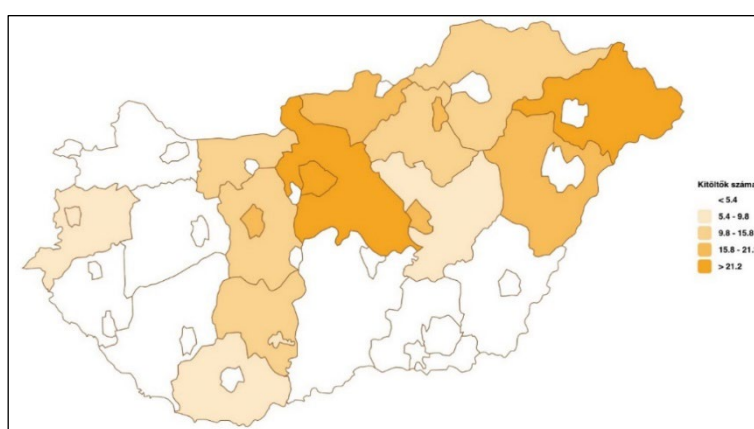
A kérdőív először általános adatokra kérdezett rá, mint a kitöltők neme és életkora. A tanároknak továbbá meg kellett adniuk, hogy mióta dolgoznak a pályán, hogy melyik településen, illetve milyen intézményben és milyen idegen nyelvet tanítanak.

A kérdőívet 339-en töltötték ki. Ebből 91,7% (311 fő) nő és 8,3% (28 fő) férfi. Ezekből az adatokból egyértelműen látszik a nők többsége a nyelvszakos pedagógusok között is.

A kitöltők korának átlaga 47 év, mely adat nem mutat sok idős tanárt, inkább azt bizonyítja, hogy a nyelvszakosok körében gyakoribb a pályamódosítás és -elhagyás, erősebb a fluktuáció. A legidősebb kitöltő 63, a legfiatalabb 24 éves volt.

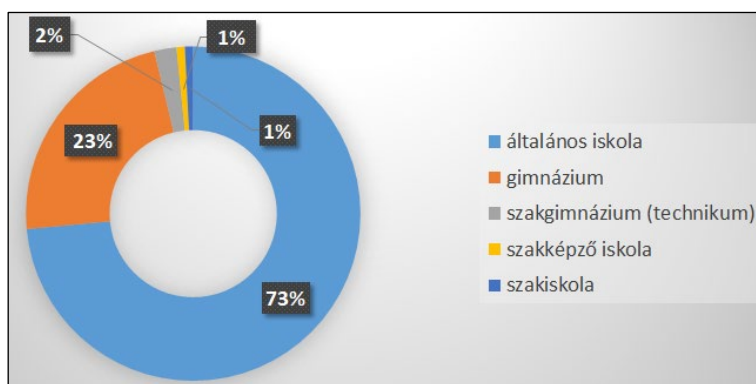
A „Mióta dolgozik az oktatás területén?” kérdésre a következő arányban érkeztek válaszok: kevesebb mint 2 éve – 0,9% (3 fő); 2–5 éve – 3,8% (13 fő); 5-10 éve – 10% (34 fő); 10-20 éve – 31,9% (108 fő); több mint 20 éve – 53,4 % (181 fő). Bár ez utóbbi adat első pillantásra nagyon magasnak tűnik, és aggodalomra adhat okot annak terén, hogy a nyugdíjba vonuló pedagógusok helyére akadnak-e majd fiatal tanárok, a kapott eredmények differenciálásával a kép árnyaltabbá válik, és egy pozitívabb tendenciát mutat. A több mint 20 éve a közoktatás területén dolgozó válaszadók életkori adatait szétbontva azt láthatjuk, hogy a 181 fő 27,1%-a (49 fő) a negyvenes, 63%-a (114 fő) az ötvenes, 9,9%-a (18 fő) pedig a hatvanas éveiben jár.

A megkérdezett tanárok 29,7%-a (103 fő) Pest megyében, 13,5%-a (47 fő) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 9,5%-a (33 fő) Heves megyében, 9,2%-a (32 fő) Fejér megyében, 6,6%-a (23 fő) Jász-Nagykun-Szolnok megyében, 6,1%-a (21 fő) Hajdú-Bihar megyében, 5,8%-a (20 fő) Tolna megyében, 4,9%-a (17 fő) Nógrád megyében, 3,8%-a (13 fő) Vas megyében, 3,5%-a (12 fő) Komárom-Esztergom megyében, 3,5%-a (12 fő) Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 2,3%-a (8 fő) Baranya megyében, 1,7%-a (6 fő) Somogy megyében tanít. 19 megyéből 13-ba sikerült eljuttatni a kérdőívet, és bár a kutatás nem fedi le az ország egész területét, a kitöltők aránylag magas száma és az ország lefedettsége miatt reprezentatív képet adhat a vizsgált kérdéskörökről.

1. ábra. A megkérdezett tanárok iskoláinak elhelyezkedése az országban

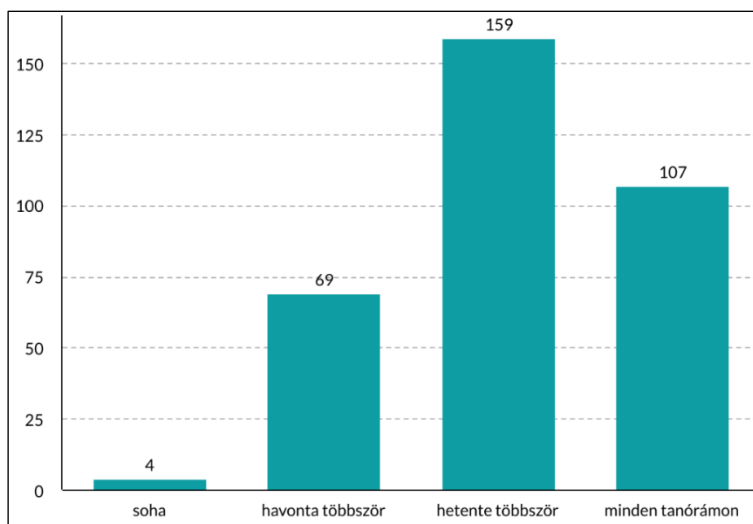
Az intézménytípusok tekintetében elmondható, hogy a kitöltők 73,5%-a (275 fő) általános iskolában, 22,7%-a (85 fő) gimnáziumban, 2,1%-a (8 fő) szakgimnáziumban (technikum), 0,8%-a (3 fő) szakközépiskolában (szakképző iskola) és 0,8%-a (3 fő) szakiskolában oktat. Mivel az utóbbi három iskolatípusban tanító pedagógusok csak kis százalékban képviselték magukat, a kapott eredmények kevésbé vonatkoztathatók az összes iskolatípusra, és elsősorban az általános iskolákban és a gimnáziumokban folyó oktatásról adnak képet.

2. ábra. A válaszokban megjelenő intézménytípusok aránya

A kérdőívet kitöltő pedagógusok 60%-a (216 fő) angolt, 33,3%-a (120 fő) németet, 2,5%-a (9 fő) franciát, 1,9 %-a (7 fő) orosz, 0,8 %-a (3 fő) szlovént, 0,6%-a (2 fő) spanyolt, 0,3%-a (1 fő) olaszt, 0,3%-a (1 fő) japánt és szintén 0,3%-a (1 fő) latint tanít. Az eredmények azt mutatják, hogy többen tanítanak angolt, mint németet. E két nyelven kívül a többi idegen nyelv oktatása csak elszórtan jelenik meg az iskolákban.

A kérdőív második fele az IKT-használat témakörére épült. A tanároknak először meg kellett adniuk, hogy milyen gyakran használnak IKT-eszközöket a tanóráikon. A kérdőív rámutatott, hogy a kitöltők 1,2%-a (4 fő) soha, 20,4%-a (69 fő) havonta többször, 46,9%-a (159 fő) hetente többször, 31,6%-a (107 fő) pedig minden tanórán bevonnak IKT-eszközöket az oktatásba.

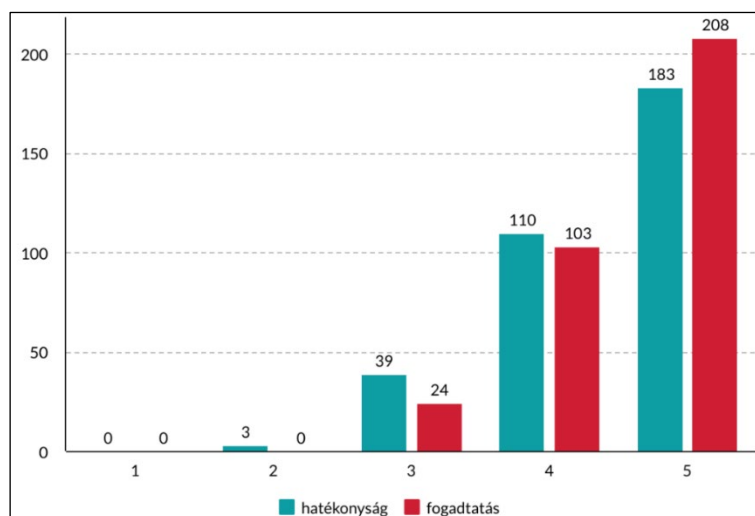
3. ábra. Az IKT-használat gyakorisága a megkérdezett pedagógusok körében

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a pedagógusok több mint háromnegyede használ nagyobb rendszerességgel IKT-eszközöket a tanítás során. Az IKT-használat gyakoriságának és a pedagógusok korának összevetésekor azt tapasztalhatjuk, hogy nincsen jelentős különbség a fiatalabb és az idősebb tanárok között, az egyes válaszlehetőségekhez kapcsolódó átlagéletkorok ugyanis a következőképpen alakultak: soha – 52 év, havonta többször – 46 év, hetente többször – 46 év, minden tanórán – 48 év.

Ezen eredményekből arra lehet következtetni, hogy az IKT-eszközök hatékonyságát és fontosságát a fiatalabb és az idősebb pedagógusok is egyaránt felismerik. A hasonló átlagok mögött az a jelenség is meghúzódhat, hogy bár a fiatalabb tanárokhoz közelebb áll a digitális világ, a pályakezdő pedagógusok nem mernek annyit kísérletezni, mint az idősebbek, és emiatt inkább hagyományosabb módszerekhez folyamodnak.

A második pontban a kérdőív arra kérdezett rá, hogy a pedagógusok mennyire tartják hatékonynak az IKT-eszközök tanítási folyamatokba való bevonását. A válaszadók egytől ötig terjedő skálán jelölhették véleményüket, ahol a számok a következőkre utaltak: 1=egyáltalán nem tartom hatékonynak, 5=nagyon hatékonynak tartom. A kitöltők 0,9%-a (3 fő) a 2-es, 11,6%-a (39 fő) a 3-as, 32,8%-a (110 fő) a 4-es, 54,6%-a (183 fő) pedig az 5-ös számot választotta, mely számok átlaga 4,41. Az eredményből jól látszik, hogy a kitöltők csak kis százaléka kételkedik az IKT-eszközök hasznosságában, több mint felük pedig nagyon hatékonynak tartja az IKT-eszközök tanórai használatát.

Egy hasonló skála segítségével próbálta a kérdőív felmérni, hogy a megkérdezett pedagógusok szerint hogyan fogadják a diákok a tanórán az IKT megjelenését (1=nagyon negatívan, 5=nagyon pozitívan). A válaszok a következőképpen alakultak: 7,2% (24 fő) a 3-as, 30,7% (103 fő) a 4-es, 62,1% (208 fő) pedig az 5-ös számot jelölte meg, ami egy 4,55-ös átlagot eredményezett. Ezen adatok alapján feltételezhetjük, hogy az IKT-eszközöket nemcsak hatékonyságuk, de azok pozitív fogadtatása miatt is érdemes bevonni az idegennyelv-oktatásba, hiszen ha a diákok számára motiválóak ezek a módszerek, akkor már fél sikert értünk el.

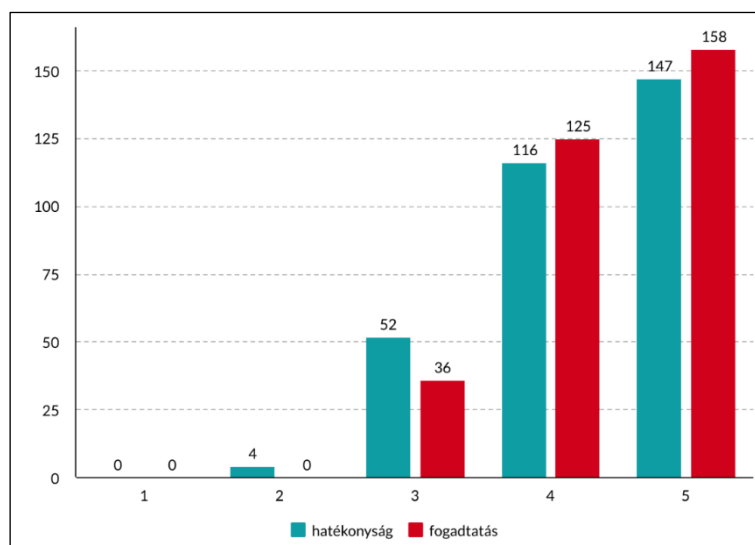

4. ábra. Az IKT-eszközök hatékonysága és diákok általi fogadtatása a megkérdezett pedagógusok szerint

A kérdőív harmadik szakasza már kifejezzen a zenével való nyelvoktatást vizsgálta. A pedagógusok válaszaiból kiderült, hogy 4,8%-uk (16 fő) soha nem használ, 76,1%-uk (255 fő) havonta többször, 15,8%-uk (53 fő) hetente többször, és 3,3%-uk (11 fő) minden tanórán használ zenét. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a tanárok nagy része él a dalok adta lehetőségekkel az idegennyelv-oktatásban.

A következő kérdés esetében a korábbiakkal megegyező skálás módszer jelent meg, és az űrlap arra kereste a választ, hogy a tanárok mennyire tartják hatékonynak az idegen nyelvű számok oktatásban történő alkalmazását. A kitöltők 1,3%-a (4 fő) a 2-es, 16,3%-a (52 fő) a 3-as, 36,4%-a (116 fő) a 4-es, 46,1%-a (147 fő) pedig az 5-ös számot választotta, így 4,27 lett az átlag. Ez az eredmény megerősíti a tanulmány mindazon feltevéseit, melyek a zene és a dalszövegek hatékonyságnövelő szerepét hangsúlyozzák.

A kérdőív arra is rákérdezett, hogy a gyerekek pozitívan vagy negatívan fogadják-e az idegen nyelvű dalok tanórán való megjelenését, ahol szintén a skálás módszert alkalmaztuk (1=nagyon negatívan, 5=nagyon pozitívan). A tanárok 11,3%-a (36 fő) a 3-as, 39,2%-a (125 fő) a 4-es, 49,5%-a (158 fő) pedig az 5-ös számot választotta, mely számok átlaga: 4,38. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a pedagógusok jelentős többsége úgy véli, hogy a gyerekek pozitívan fogadják a zenék megjelenését a nyelvórán.

5. ábra. A zene hatékonysága és fogadtatása a diákok körében a megkérdezett pedagógusok szerint

Az űrlap következő pontja arra kérdezett rá, hogy a pedagógusok milyen feladattípusokat alakítanak ki, amelyek kihasználják a zenék/dalok/dalszövegek adta lehetőségeket. A leggyakrabban adott válaszok között szerepelt a szókincsbővítés, a lyukas szöveg vagy szövegkiegészítés (hallás után, képek segítségével vagy listából kiválasztva), a szövegértés, a párosítás (szó és jelentése) és a szövegrészek (félsorok, sorok vagy versszakok) sorba rendezése, mely feladatok elsősorban a hallás utáni szövegértés kompetenciakörére építkeznek. Ezek mellett gyakran megjelentek még: fordítás, rövid válaszadás, feleletválasztás, valamint igaz-hamis feladatok.

Egyéb lehetőség lehet még a dalból kihallott szavak kiemelése több szó közül, ahol az is számíthat, hogy a szavak milyen sorrendben hangzanak el. Emellett a gyerekek felsorolhatják, hogy milyen tárgyak neveit hallották a szövegben, vagy a cím és előadó ismerete nélkül megpróbálhatják kitalálni, hogy milyen számot hallottak.

További lehetőségként jelent meg a dal témájáról való kötetlen beszélgetés, a szám mondanivalójának megbeszélése és a dalhoz kapcsolódó kérdések megválaszolása, mely feladatok a beszédkézség fejlesztését célozzák meg. A keresztretjvény, a memóriajátékok, a kulcsszavak keresése, a szókérták alkalmazása, a szókirakó (összekevert betűkből), az akasztófa, a szabad asszociációk gyűjtése (szósüni/gondolattérkép), a különböző szófajú szavak vagy szófordulatok, idiómák keresése a szövegben, az ismeretlen kifejezések kigyűjtése és a szótározás, a rímelő szavak vagy szinonimák keresése, illetve a szleng tanítása a szókincs gyarapítására adnak lehetőséget.

Mások arra a lehetőségre mutattak rá, hogy a helyes kiejtés és artikuláció is elősegíthető a dalszöveg utánamondásával, illetve a gyerekek a dal segítségével megfigyelhetik a mondatok hanglejtését. Ha a diákok további versszakokat találnak

ki, átfogalmazza a dalt, írásban véleményezik a zenét/klipet, összefoglalják a dal tartalmát vagy levelet írnak a dal hősenek, azzal az íráskészség is fejleszthető.

A feladattípusok között szerepelt továbbá az adott nyelvtani anyaghoz kapcsolódó feladatok megoldása vagy adott nyelvtani jelenség szemléltetése a dal szövegén keresztül. Egyes tanárok emellett különböző szófajú szavakat vagy különböző igeidőket kerestetnek a diákokkal. További feladattípusként említésre kerültek még: kép és szöveg összekapcsolása, magánhangzók kiegészítése, rossz szó cseréje, hibajavítás és szómagyarázat.

Többen említették, hogy a tankönyvek feladatait használják, és olyan kitöltő is akadt, akinek diákjai olykor maguk állítanak össze feladatlapot, melyet az osztálytársaikkal töltenek ki. Megjelent továbbá a dal dramatizálásának lehetősége, egy kitöltő pedig arról számolt be, hogy különböző ünnepnapok (pl. karácsony) előtt diákjaival egy kis műsort állít össze, melyben helyet kap az idegen nyelvű dalok éneklése is. Az iskolában használt tankönyveken kívül a Goethe Intézet kiadványainak használata is megjelent. Az internetes oldalak közül a lyricstraining.com került említésre.

A tanárok között szerepelt olyan, aki a magnó használata mellett, maga játssza el gitáron a dalokat, így tanítja meg azokat a gyerekeknek. A közös éneklés mellett, mely történhet zenével, zene nélkül, vagy csak zenei alappal (karaoke) a szavak jelentésének szövegkörnyezetből való kitalálása is említésre került. Mindezek mellett, ha leállítjuk a zenét, a diákok megtippelhetik, hogyan folytatódik majd a dalszöveg és/vagy klip által ábrázolt történet.

Akadt olyan kitöltő is, aki a célnyelvi ország megismertetése miatt használ idegen nyelvű dalokat az óráján, beleértve az adott kort, kultúrát és társadalmi környezetet. Mások posztert vagy rajzot készíttetnek az előadóról vagy a dal témájáról, megint mások pedig fontosnak látják az adott zenekar/énekes megismertetését a tanulókkal. A kitöltők ötleteiből kiderült, hogy a dalszöveg a különböző nyelvtani jelenségek szemléltetésén túl arra is alkalmas, hogy a pedagógus rávilágítson az adott idegen nyelv különböző változataira.

Egyes pedagógusok mozgásos gyakorlatokat, körjátékokat, táncot, elmutogatást és hangszereket is bevonnak az oktatásba. Mindezekon kívül megjelent a szöveg memorizálásának lehetősége, illetve a zene hangulatteremtő, motiváló szerepe is, mely segítheti a tanulásra való ráhangolódást, esetleg gondolatébresztő lehet egy beszédgyakorlathoz, szituációs feladathoz, szerepjátékhoz, vitához vagy projektmunkához.

Az egyik válaszadó szerint a dalok a ráhangoláson kívül, gyakorlásra és a tudás elmélyítésére is alkalmasak, mások inkább pihenésként, kikapcsolódásként vagy levezetésként hallgattatnak zenét a gyerekekkel. Volt olyan válaszadó, aki azt írta, hogy nem mindig kapcsol feladatokat a zenéhez, a dalokat inkább aláfestő zeneként alkalmazza csoportmunkánál, feladatmegoldásnál vagy dolgozatírásnál.

A tanárok közül többen is kiemelték annak fontosságát, hogy a dal és annak szövege illeszkedjen a tanulók életkorához és tudásszintjéhez, valamint azt, hogy a szöveg témájában vagy nyelvtani jellemzőiben kapcsolódjon az éppen megtanítani kívánt tananyaghoz. És bár a kérdőív erre konkrétan nem kérdezett rá, a kitöltők

között akadt olyan, aki a legújabb popslágereket, és olyan is, aki inkább klasszikus zenét visz be az óráira. Mások rock vagy rap zenét, vagy akár rajzfilmdalokat is alkalmaznak.

Módszertár a zene alkalmazásának lehetőségeire idegennyelv órán	
Fejlesztendő terület	Módszerek, feladattípusok
Beszédértés	szövegkiegészítés; szövegrészek sorba rendezése; a dalban hallott szavak kiemelése; elhangzott szavak felsorolása adott témakörben
Beszédkésztség	kérdésmegválaszolás; beszélgetés a dal mondanivalójáról, témájáról; a klip vagy a dalszöveg által elmondott történet folytatásának megtippelése; helyes kiejtés és artikuláció gyakorlása; hangletjtés megfigyelése, utánzása; szómagyarázat; műsor előadása idegennyelvű dalokkal
Olvasáskésztség	kép és szöveg összekapcsolása; rövid válaszadás, feleletválasztás, igaz-hamis feladatok a dal szövegéhez kapcsolódóan
Íráskésztség	új versszakok írása; dal átfogalmazása; zene/klip véleményezése; zene tartalmának összefoglalása; levél írása a dal hősnének
Szókincs	szó és jelentésének párosítása; keresztretjtvény; rímelő szavak, szinonimák keresése; kulcsszavak keresése; szókérttyák alkalmazása; akasztófa; szókirakó; gondolatértkép készítése; különböző szófajú szavak gyűjtése; idiómák gyűjtése; ismeretlen szavak kigyűjtése – szótározás; memóriajátékok; szavak jelentésének kitalálása a szövegkörnyezetből; rossz szó cseréje; szleng tanítása
Nyelvtan	nyelvtani feladatok; nyelvtani jelenségek szemléltetése; különböző szófajú szavak, igeidők keresése; magánhangzók kiegészítése; hibajavítás
Egyéb	ráhangolódás az órára; motiválás; hangulatteremtés; dalok alkalmazása aláfestő zeneként; levezetés, pihenés; fordítás; gondolatébresztő szituációs gyakorlathoz, vitához stb.; tudás elmélyítése; dalfelismerés; saját feladatlap készítése; dal dramatizálása; nyelvváltozatok bemutatása; célnyelvi ország megismertetése; közös éneklés, karaoke; hangszerek bevonása; mozgásos gyakorlatok, körjáték, tánc elmutogatás; az előadó megismertetése; poszter vagy rajz készítése

1.táblázat. Módszertár a zene alkalmazásának lehetőségeire idegennyelv órán

Az utolsó kérdés arra vonatkozott, hogy a tanárok milyen internetes oldalakat hívnak segítségül, hogy segédanyagokhoz jussanak a zenés feladatok kivitelezésében.

A válaszok között számos weboldal megjelent, melyek az alább látható táblázatban kerültek összegzésre. A kitöltők közül azonban sokan csak a Google-be írják be a meghallgatni kívánt dalt, és ezután választják ki a számukra legmegfelelőbb oldalt. Akadtak olyanok is, akik egyáltalán nem használnak internetes oldalakat, és csak a tankönyvek által felkínált lehetőségekkel élnek vagy maguk viszik CD-n a dalokat, esetleg rádiót hallgattatnak a gyerekekkel.

Internetes források a zenés feladatok kialakításához	
Tananyag formája	Forrás
Zene	Youtube Spotify nemetdalok.blog.hu wimeo.com
Dalszöveg	lyrics.com azlyrics.com zeneszöveg.hu
Kész feladat	Goethe Intézet British Council Kahoot liveworksheets.com nyelvbirodalom.hu iscollective.com 5percangol.hu lyricstraining.com busyteacher.org learningapps.org hueber.de kidsweb.at
Egyéb	Pinterest Facebook csoportok dw.com

2. táblázat. Internetes források a zenés feladatok kialakításához

5. Összegzés

A tanulmányban bemutatott kutatás egy fontos és aktuális témára fókuszál: miképpen lehet az idegen nyelv tanítását színesebbé, hatékonyabbá tenni, és ebben mekkora szerep juthat a zenének? A zene életünk minden színterén jelen van, és nagy hatással van ránk, így könnyelműség lenne a benne rejlő lehetőségeket kiaknáztatlanul hagyni. Bár a zene hatásával és annak mikéntjével, miértjeivel foglalkozó agykutatók számára is sok kérdés tisztázatlan még a témában, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a zene szerepét az idegennyelv-tanulásban.

A tanulmány elején az olvasó megismerkedhetett a zene és a nyelv közötti összefüggésekkel, illetve a zene pozitív hatásaival is. Ezt követően azok a szempontok kerültek ismertetésre, amelyeket egy pedagógusnak szem előtt kell tartania egy zenés tanóra kialakításában. Ezeket a szempontokat konkrét javaslatok követték a feladattípusok és a dalok kiválasztásával kapcsolatban. Az elméleti információk után a tanulmány olvasója a szerző saját kutatásáról kaphatott átfogó képet, emellett feladatötleteket és forrásokat ismerhetett meg.

Habár a kutatásban megkérdezett pedagógusok szép számmal alkalmaznak zenés feladatokat tanóráikon, úgy vélem, hogy az ilyen jellegű módszerekkel és oktatási anyagokkal foglalkozó – elsősorban magyar nyelvű – tanulmányok igen csekély számúak. A tanulmány írója bízik abban, hogy a kutatás sokakban felkelti majd az érdeklődést a téma iránt, és ezáltal esetleg további kutatásokat, jógyakorlatokat inspirálhat.

Források

- v1 = MTA 1825. (2020. 11.03.). Csapó Benő: A digitális oktatás jelene és jövője - Magyar Tudomány Ünnepe 2020. [videó]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=01n4mgxQTx4> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- v2 = Kinderlieder deutsch. 1, 2, Polizei – Kinderlieder zum Mitsingen - Sing Kinderlieder [videó]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_gpbyqYy4GE (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- v3 = Tokio Hotel. Tokio Hotel – Durch Den Monsun [videó]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=S_Sy5-sOodA (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- v4 = DIE TOTEN HOSEN. Die Toten Hosen // „Tage wie diese" [Offizielles Musikvideo] [videó]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=j09hpp3AxIE> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- v5 = Nyelviskolák Szakmai Egyesülete. Közös Európai Referenciakeret szintek. <https://nyelviskola.hu/kozos-europai-referenciakeret-szintek> (Utolsó elérés: 2022.aug.27.)
- v6 = Euroexam International. <https://www.euroexam.org/vizsgainfok/mit-varunk-vizsgan/nemet/B2> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

Hivatkozott szakirodalom

- Besedová, Petra 2017. *Die Rolle der Musik im DaF-Unterricht. Eine Einführung in produktiv-kreative Techniken.* In: Věra Janíková, Jana Nálepová, (Hrsg.) Zentrum und Peripherie: ausfremdsprachendidaktischer Sicht. Slezská Univerzita v Opavě. Opava. 171–184. http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/opus4/frontdoor/deliver/index/docId/47107/file/TschechischeGermanistenverband_2017_Didaktik_Besedova_171_184.pdf (2022.aug.26.)
- Csépe Valéria 2017. A zene hatása a fejlődésre és lehetőségei a gyermekgyógyászatban. *Gyermekgyógyászati Továbbképző Szemle.* 2017/2. 1–6. http://real.mtak.hu/73032/1/Csepe_Gyermekgyogyaszat_2017_u.pdf (Utolsó elérés: 2022.aug.26.)
- Drippy-Dévai Julianna 2018. „Miért nem tanulsz?!” – *A tanulási motiváció.* Mindset Pszichológia. <https://mindsetpszichologia.hu/miert-nem-tanulsz-a-tanulasi-motivacio> (Utolsó elérés: 2022.aug.26.)
- Gombás Judit 2014. A zenei tevékenységek pszichológiai hatásai. In Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra.* Komárno: International Research Institute s.r.o. 239–243.
- Hüther, Gerald 2009. Digitális média és gyermeki agy – Virtuális világok bűvöletében. *Élet és Tudomány* (ford.: Nemes Gáspár). 2009/13: 405–408.

- Janček, Greta 2005. *Popmusik im DaF-Unterricht als Eisbrecher und Kommunikationsbrücke zwischen den Lehrenden und den Lernenden*. <https://blogmit.wordpress.com/2008/03/15/popmusik-im-daf-unterricht-als-eisbrecher-und-kommunikationsbruecke-zwischen-den-lehrenden-und-den-lernenden/> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Makó Ferenc 2015. *Tanulásmódszertan*. Óbudai Egyetem. [file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar\\$EXa11156.25899/tananyag/JEGYZET-11-1.5._A_tanulas_szabalyozasi_f.html](file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar$EXa11156.25899/tananyag/JEGYZET-11-1.5._A_tanulas_szabalyozasi_f.html) (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Öveges Enikő – Csizér Kata (szerk.): 2018. *Vizsgálat a köznevelésben folyó idegennyelv-oktatás kereteiről és hatékonyságáról – Kutatási jelentés*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/sajtoszoba/nyelvoktatas_kutatasi_jelentes_2018.pdf (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Petneki Katalin 2002. Az idegen nyelv tanításának helyzete és fejlesztési feladatai. *Új Pedagógiai Szemle* 52/7–8: 147–160.
- Rodríguez Cemillán, Dolores 2014. Lieder, die ein Deutschlehrer braucht. *Magazin/Extra*. 2014/1: 53–57. <https://marionneurodidaktik.files.wordpress.com/2016/08/lieder-die-ein-deutschlehrer-braucht.pdf> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Szubotics Mariann 2016. A zene szárnyán – Mit tud a zeneterápia? *Hetek* 20/18. http://www.hetek.hu/hatter/201605/a_zene_szarnyan (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Varga Éva 2016. *Rock- és popzene a németórán*. Elhangzott: Német nyelvtanárok szakmai napja. Budapest: Református Pedagógiai Intézet. 2016. nov. 22. http://refpedi.hu/sites/default/files/hir_kepek/Varga%20%C3%89va_Pop-%20%C3%A9s%20rockzene%20a%20n%C3%A9met%C3%B3r%C3%A1n.pdf (Utolsó elérés: 2022.máj.30.)
- Velica, Iona 2019. *Musik im DaF-Unterricht*. Babes-Bolyai-Universität Cluj-Napoca. https://www.academia.edu/26091341/Musik_im_DaF_Unterricht?email_work_card=view-paper (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)
- Vígh-Szabó Melinda 2017. Az észt nyelv tanításának módszertani alapjai és munkaformái magyar szakos hallgatóknak. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2017/2: 1–10. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2017.2.013> (Utolsó elérés: 2022.máj.30.)
- Wicke, Rainer 2019. Musik im DaF-Unterricht – eine Unterrichtsreihe. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/de/musik-im-daf-unterricht-eine-unterrichtsreihe/a-48550239> (Utolsó elérés: 2022.máj.31.)

KAPORNAKY VERONIKA
Pannon Egyetem
kapornaky.veronika@gmail.com

Négy spanyol dialektus és magyar nyelvtanulók köztesnyelvének beszédtempója

A spanyol dialektusok beszéd- és artikulációs tempójára vonatkozóan egymásnak ellentmondó eredményeket találunk a szakirodalomban. Ezért ebben a kutatásban arra szeretnék választ kapni, hogy (i) az európai dialektusok (madridi és andalúz) átlagos beszédtempója magasabb lesz-e, mint az amerikaiaké (mexikói és argentinai-uruguayi). Emellett korábbi szakirodalmi adatokból kiindulva azt feltételezem, hogy (ii) a magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempó-értéke több, mint 11,36–28,82%-kal tér el a célnyelvi, színészek által produkált átlagoktól (Pellegrino 2012, Morril et al. 2016). Vizsgálatomban összesen ötven, féléspontán beszédet (interjút) tartalmazó autentikus hangmintából álló korpuszt elemeztem a *Praat* (Boersma és Weenink 2021) nevű programban. A magyar adatközlők mindegyike 20–25 év közötti egyetemi hallgató B2-es KER (Oktatási Hivatal 2002) szintű spanyol nyelvtudással, a célnyelvi nyelvváltozatokat pedig tíz–tíz, 20–53 év közötti színész (tehát összesen negyven fő) képviseli. Az átlagos beszédtempót mutató eredményeim szerint (i) a mexikói dialektus beszédtempója a legmagasabb, a madridi nyelvváltozaté pedig a legalacsonyabb; valamint (ii) a magyar nyelvtanulók tempóértéke 40,76%-kal alacsonyabb még a madridi dialektushoz képest is.

Kulcsszavak: beszédprodukción, beszédtempón, féléspontán beszéd, spanyol nyelvváltozatok, magyar ajkú spanyol nyelvtanulók.

1. Bevezetés

1.1. A beszéd- és artikulációs tempón: spanyol nyelvváltozatok

A beszédprodukción temporális jellemzésekör kétféle értéket szoktunk megkülönböztetni, a beszédtempón és az artikulációs tempón. A beszédtempón a teljes beszédidón alatt végbement beszédprodukción jelenti, úgy, hogy az említett beszédidónbe minden nyelvi vagy nem nyelvi beszédelem beletartozik, például a néma szünetek is (Laver 1994, idézi Gold 2018; Gósy 2004). Más szavakkal úgy is meghatározhatjuk a beszédtempón, mint szünetekkel és hezitálásokkal együtt számolt időegység alatt létrehozott elemek (például hangok, szótagok, szavak) száma (Voigt–Schüppert 2013). Ezzel ellentétben az artikulációs tempón a hangképzési sebességet (Gósy 1997), vagyis a beszédjelek létrehozásának sebességét mutatja meg, csakis az artikulációra fordított időt figyelembe véve (Bóna 2016, Kassai 1993). A tempóértékek mérése ennek fényében az adott időegység alatt létrehozott elemek (hangok, szótagok, szavak) számát jelzi, viszont az artikulációs tempón esetében a beszéd időtartamát a szünetek eltávolítása után vagy azok figyelmen kívül hagyásával határozzuk meg (Voigt–Schüppert 2013, Sjons–Hörberg 2016).

A különböző spanyol dialektusok beszédtempójával már több tanulmány is foglalkozott, azonban vagy nincs közöttük konszenzus, nem szolgálnak elegendő módszertani információval, vagy pedig olyan adatokat mutatnak, amelyek kevésbé

tűnnek relevánsnak ennek a kutatásnak a szempontjából. Találunk olyan adatot például, amely a spanyol nyelv beszédtempóját a nyelvváltozat és beszédtempó megadása nélkül ábrázolja, lásd 7,82 szótag/másodperc, vélhetően felolvasás esetében (Pellegrino et al. 2011) vagy 4,24 szótag/másodperc spontán beszéd során (De Johnson et al. 1979, idézi Van Maastricht et al. 2021).

Az előző században Navarro Tomás (1950, idézi Wainschenker et al. 2002) az „európai” spanyol beszédtempóját 205 szó/percben határozta meg. Egy néhány évtizeddel későbbi, az argentinai-uruguayi dialektusra vonatkozó elemzés (Loprete 1984, idézi Wainschenker et al. 2002) alapján az említett nyelvváltozat beszédtempója 120–150 szó/perc (volt). Azt azonban fontos kiemelni, hogy az előbbieken bemutatott tanulmányok esetében nem tudjuk meghatározni a vizsgált adatközlők korát és társadalmi csoportját, Navarro Tomás kutatása pedig a nyelvváltozatot sem részletezi, így a két kutatás eredményei közti nagy különbség oka akár az eltérő módszertan is lehet.

A dialektus és a beszédtempó meghatározásával azonban – olvasás során – összehasonlítást segíthet elő Schwab (2015) kutatása, aki Costa ricai és spanyolországi (viszont katalán területről, Barcelonából származó) beszélőket vizsgálva nem talált jelentős különbséget a két csoport között: 5,32 szótag/másodpercet mért a Costa Rica-i korpusznál és 5,83 szótag/másodpercet a spanyolországinál. Navarro Tomás és Loprete eredményeihez hasonlóan ebben az esetben is az európai változat bizonyult gyorsabbnak. Ezeket az eredményeket árnyalja Blondet (2006, idézi Schwab 2015) venezuelai adatközlők olvasásakor mért 5 szótag/másodperces értéke, miközben Rao (2013) öt, külföldön is élt, Mexikóból származó adatközlő beszédprodukcijára (olvasás) alapozva 6,1 szótag/másodpercet talált átlagosnak.

Schwab (2015, 1. táblázat) összefoglalójában több beszédtempóra és nyelvváltozatra vonatkozó eredményt is láthatunk, ennek a kutatásnak a szempontjából azonban a félszigeti, tehát spanyolországi (konkrét dialektus meghatározása nélkül) és a mexikói spanyolra vonatkozó interjú során mért tempóérték a lényeges. Előbbi esetében 4,88 szótag/másodperces értéket találunk (García-Amaya 2009, idézi Schwab 2015), míg a mexikói esetében ez 5,2 szótag/másodperc (Madrid 2008, idézi Schwab 2015). Ezek a kutatások tehát a korábbiakkal ellentétes tendenciát mutatnak, viszont érdemes megemlíteni Carlo (2007) tanulmányát is, amelyben a szerző Puerto Ricó-i fiatal felnőttek tempóértékeit vizsgálta, és párbeszédre vonatkozóan 4,6 szótag/másodperces értéket adott meg, ami Madrid Spanyolországra vonatkozó adatainál alacsonyabb. Carlo azonban a megadott érték kiszámításakor a tervezett szótagokat vette figyelembe a ténylegesen kiejtettek helyett.¹

¹ Érdemes megemlíteni az artikulációs tempóra vonatkozó adatokat is, amelyek szintén ellentmondásosak. Santiago és Mairano (2017) mexikói és madridi egyetemi hallgatók olvasását és spontán beszédét (interjú, narratíva és képleírás formájában) vizsgálva artikulációs tempójukat 7,3 szótag/mp-ben (madridi) illetve 6,6 szótag/mp-ben (mexikói) határozta meg. Ezzel ellentétben az artikulációs tempóra vonatkozó kutatásom (Kovács 2020) a mexikói dialektust mutatta a leggyorsabb nyelvváltozatnak (6,47 szótag/mp), míg a madridit a leglassabbnak (6,11 szótag/mp).

1.2. Nyelvtanulók beszédtempója

Az idegennyelv-tanulás eredményessége általában jelentősen alulmarad az anyanyelvi tudás szintjéhez képest (Birdsong 2004; Sominé 2011, idézi őket Gyarmathy et al. 2016), melynek oka lehet az anyanyelv (L1) és a cél nyelv (L2) különbözősége, de a nyelvtanulásra és annak sikerességére többek között az adott nyelvtanuló életkora, személyisége, motivációja is hatással van (Ellis 2004; Nikolov 2004, idézi őket Gyarmathy et al. 2016). Bár az L1 és az L2 általában több szempontból is eltér, a nyelvtanulók által mutatott percepció és produkció nehézségeket a szakirodalom tradicionálisan az L1 és az L2 fonémakészletének különbségeihez társítja (Baese-Berk–Morrill 2015), pedig Romero Andonegi et al. (2015, idézi Velásquez 2021) alapján a prozódiai képesség fejlettsége is jelentős szerepet tölt be a megfelelő kommunikáció elérésében.

A prozódiai jellemzők közül a beszédtempóval kapcsolatban számos kutatás mutatott már rá arra, hogy a nyelvtanulók beszédtempója, anyanyelvtől függetlenül, lényegesen lassabb, mint a cél nyelvi beszélőké (Guion et al. 2000, idézi Baese-Berk–Morrill 2015 és Morrill et al. 2016; Toivola et al. 2009; Pellegrino 2012; Sønning 2014; Baese-Berk–Morrill 2015; Morrill et al. 2016). Emellett Gyarmathy et al. (2016) spontán beszédre vonatkozó eredményei alapján még a felsőfokú angol nyelvtudással rendelkező magyar adatközlők angol beszédtempója is jelentősen elmarad az anyanyelvükön produkált értéktől. Hasonló jelenségre derült fény egy korábbi, a spanyolt idegennyelvként tanuló magyarok spontán beszédére irányuló kutatásom során: mind a tíz B2-es KER szintű magyar ajkú spanyol nyelvtanuló beszédtempója gyorsabbnak bizonyult anyanyelvükön, mint a spanyol nyelven kivitelezett beszédprodukció során (Kovács 2019).

Az előbbieken vázolt különbségeket a nyelvtudás szintjének alacsony mivoltával szokták magyarázni, hiszen vannak eredmények, amelyek bizonyítják, hogy a nyelvtudás szintjének emelkedésével a beszédtempó is nő (Guion et al. 2000; Trofimovich–Baker 2006, idézi őket Baese-Berk–Morrill 2015). Gyarmathy et al. (2016) viszont nem talált jelentős különbséget az alapfokú, középfokú és felsőfokú angol nyelvtudású magyar adatközlők angol nyelvű beszédtempója között. Arra is találunk adatot, hogy az L1 és az L2 beszédtempója összefügg: az anyanyelvükön lassabban beszélők beszédtempója a cél nyelven is lassabb lesz (Bradlow et al. 2011; De Jong et al. 2015, idézi őket Morrill et al. 2016). Mindez arra enged következtetni, hogy a nyelvtudás szintje és a beszédtempó közötti kapcsolat nem kizárólagos, vagyis a nyelvtudás szintje mellett más is befolyásolja az idegennyelvi beszédtempót, például az egyéni különbségek vagy a beszéd típus (Morrill et al. 2016).

A szakirodalomban azonban az elméleti leírások mellett találunk számos olyan kutatási eredményt is, melyek az anyanyelvi és nem anyanyelvi beszédtempó összehasonlítására vonatkoznak. A következő táblázat ezeket az adatokat foglalja össze.

	Célnyelvi beszélő		Nyelvtanuló		Különbség	Szint, beszéd típus	Forrás
	anyanyelve	beszédtempó (szótag/mp)	anyanyelve	beszédtempó (szótag/mp)			
1.	angol	4,92	koreai	3,95	19,72%	olvasás	[1]
2.	angol	4,92	mandarin (kínai)	4,08	17,07%	olvasás	[1]
3.	angol	4,4	mandarin (kínai)	3,9	11,36%	kérdés- válasz, magas szint	[2]
4.	angol	4,4	koreai	3,7	15,91%	kérdés- válasz, magas szint	[2]
5.	angol	4,3	mandarin (kínai)	4	6,98%	történet- mesélés magas szint	[2]
6.	angol	4,3	koreai	3,7	13,95%	történet- mesélés magas szint	[2]
7.	angol	5,53	német	5,15	6,87%	olvasás haladó szint	[3]
8.	finn	5,29	orosz	3,05	42,34%	olvasás kezdő szint	[4]
9.	finn	5,29	thai	2,38	55,01%	olvasás kezdő szint	[4]
10.	finn	5,29	török	3,33	37,05%	olvasás kezdő szint	[4]
11.	finn	5,29	vietnami	2,11	60,11%	olvasás kezdő szint	[4]
12.	olasz	5,1	kínai	3,63	28,82%	olvasás középszint / B1	[5]

1. táblázat. Célnyelvi beszélők és nyelvtanulók beszédtempója (Források: [1] Baese-Berk–Morrill 2015; [2] Morrill et al. 2016; [3] Sönning 2014; [4] Toivola et al. 2009; [5] Pellegrino 2012)

A fent bemutatott, többféle nyelvet vizsgáló tanulmányok adatai alapján a célnyelvi beszélők és a nyelvtanulók közötti különbség szinttől és beszéd típustól függően 6,87–60,11% közé tehető.

1.3. A tanulmány tárgya és céljai

Jelen kutatásban négy spanyol nyelvváltozat, a madridi (vagyis észak- vagy közép-spanyolországi), az andalúz (dél-spanyolországi), a mexikói és az argentinai-uruguayi beszédtempóját hasonlítom össze, emellett B2-es KER szintű (Oktatási Hivatal 2002), magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempójának célnyelvi dialektusokétól való eltérését vizsgálom.

Az 1.1.-es szekcióban felsorolt tanulmányokkal és eredményekkel kapcsolatban több problémát, hiányosságot is láthatunk. Egyfelől több évtizedes adatok állnak rendelkezésünkre a spanyol nyelvváltozatok beszédtempóját illetően, emellett a kutatások alapját képező korpuszok bemutatása is hiányos. A beszédtempót és az artikulációs tempót tárgyaló vizsgálatokat összevetve a különböző mértékegységek megnevezítik a dialektusok összehasonlítását, valamint a kérdéses kutatások ellentétes tendenciákat mutatnak az európai és a mexikói nyelvváltozatok tempóértékeit tekintve. Mindennek fényében indokoltnak tűnik a beszédtempót vizsgáló összehasonlító elemzés megismétlése. Jelen kutatás elsődleges kérdése tehát az, hogy a választott négy nyelvváltozat (madridi, andalúz, mexikói, argentinai-uruguayi) beszédtempójának mérésekor is megfigyelhető-e az a tendencia, amit a korábbi tanulmányok (Navarro Tomás 1950 és Loprete 1984, idézi őket Wainschenker et al. 2002; Schwab 2015; Santiago és Mairano 2017) mutatnak az európai és az amerikai dialektusokra vonatkozóan, vagyis jelen esetben a madridi és az andalúz spanyol beszédtempója magasabb értékeket fog-e mutatni, mint a mexikói és az argentinai-uruguayi dialektus.

Kutatásom másik célja az, hogy árnyaltabb képet nyújtson a tanulmány magyar ajkú, B2-es KER szintű adatközlőinek beszédtempó-értéke és a célnyelvi beszélők közötti különbségről. Ugyanezen a korpuszon végeztem már korábban összehasonlítást az artikulációs tempó szempontjából: körülbelül 25%-os eltérést találtam a magyar nyelvtanulók és a spanyol dialektusokat képviselő színészek között (Kovács 2020), azonban az említett elemzésnek a beszédszünetek és hezitálások nem képezték részét. Tekintve, hogy ebben a kutatásban B2-es KER szintű nyelvtanulók interjú formájú beszédprodukciónak vizsgáltam, a korábbi adatokból kiindulva (lásd 1. táblázat), a célnyelvi adatközlők és a magyarok közötti különbség a Morril et al. (2016; kérdés-válasz) és Pellegrino (2012; B1-es KER szint) tanulmányaiban kimutatott különbség (11,36% és 28,82%) tűnt várhatónak. Amiatt azonban, hogy ebben a kutatásban színészek alkotják az anyanyelvi korpuszt, a fent említett különbségnél nagyobb feltételezett eltérés látszik reálisnak.

2. Anyag és módszer

2.1. Az adatközlők profilja

Mivel ez a tanulmány négy spanyol nyelvváltozat (madridi, andalúz, mexikói, argentinai-uruguayi) és B2-es KER szintű magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempóját tárgyalja, a kutatáshoz egy összesen ötven autentikus hangmintából (interjúkból) álló korpuszt használtam, melyből negyven felvétel a négy spanyol

dialektust tíz-tíz fővel képviselő adatközlőktől származik, tíz pedig magyar beszélőktől.

A spanyol anyanyelvűek esetében tehát mind a négy elemzett nyelvváltozathoz tíz különböző beszélőtől származó hangminta tartozik; minden dialektust öt nő és öt férfi képvisel. Foglalkozásukat tekintve az összes spanyol ajkú adatközlő (negyven fő összesen) színész, ennek oka, hogy beszédprodukciónak könnyebben össze lehessen hasonlítani. A következő táblázatban részletesebben látható a spanyol anyanyelvű adatközlők életkora.

	Madridi		Andalúz		Mexikói		Arg.-uruguayi	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
KOR (év)	20	31	24	27	22	28	27	40,5 ²
	21	35	26	35	30	33	32	43
	25	40	33	36	36	40	41	44
	42	43	33	44	36	46	42	45
	45	49	35	48	43	53	48	46
ÁTLAG	30,6	39,6	30,2	38	33,4	40	38	43,6
SZÓRÁS	11,97	6,99	4,87	8,22	7,86	9,98	8,4	2,11

2. táblázat. A spanyol anyanyelvi adatközlők életkora

Az összes madridi nyelvváltozatot beszélő adatközlő Madrid városában született, az andalúz beszélők Andalúzia tartományban, a mexikóiak pedig Mexikóvárosban. Az argentinai-uruguayi nyelvváltozatot beszélők közül négy fő (három nő és egy férfi) Montevideóban született, két nő és négy férfi pedig Buenos Airesben. A tíz magyar adatközlő, kilenc nő és egy férfi, spanyol szakos egyetemi hallgató volt az interjúk készültkor. A 20–25 éves korosztályt képviselték (1993 és 1997 között születettek), és a spanyol nyelvet ekkor B2-es KER szinten beszélték, vagyis sikeresen elvégeztek a B2-es KER szintű nyelvi alapvizsgát, viszont C1-es KER szintű vizsgát még nem tettek.

2.2. A hangfelvételek forrása és elemzése

A négy spanyol nyelvváltozat és a B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédtempóját interjúk elemzésével mértem. Az interjút félszponán beszédként határozhatjuk meg, hiszen a szponán beszédhez hasonlóan (Gósy 2004) nem előre megformált szöveg hangzik el benne, ennek ellenére a kérdések meghatározzák a témát és a szükséges szókincset, akár a nyelvtani formulákat is. A jelen kutatás spanyol nyelvű korpuszát alkotó hangminták egy internetes videómegosztó oldalról származnak, míg a magyar nyelvtanulókkal készült interjúk felvételére egy üres egyetemi teremben került sor. Az interjúkat minden esetben ugyanaz a 29 éves

² A beszélő esetében nem lehetett megállapítani pontos életkort.

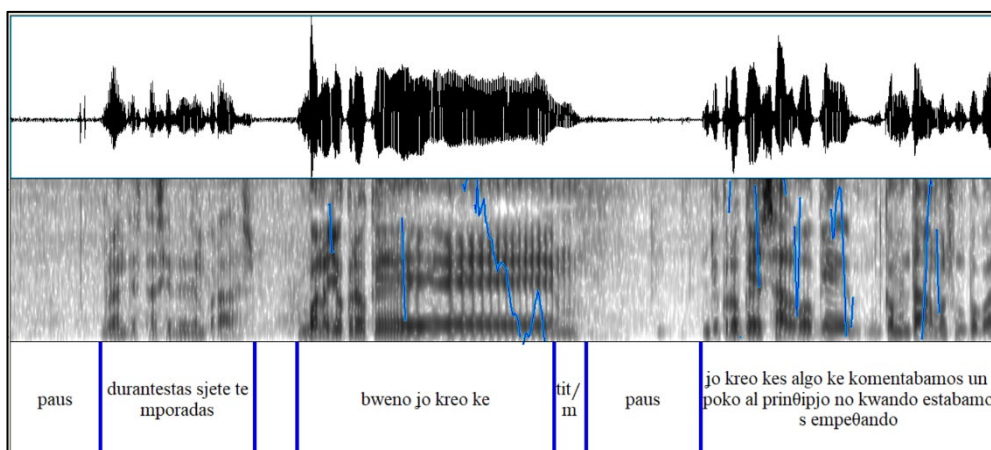
andalúz beszélő készítette, a résztvevők nem ismerték a kutatás céljait. A folyamat részleteit magyar nyelven lásd Kovács (2021).

Az említett interjút a Praat nevű fonetikai-akusztikai programban (Boersma–Weenink 2021) elemeztem. Annak érdekében, hogy az esetleges izgulás vagy sietség ne befolyásolja az eredményeket, a vizsgálatnak nem képezte részét a hangfelvételek legeleje és legvége. Ugyanígy az interjúztató kérdéseit és a kérdés-válasz közötti csendet sem vettem figyelembe, mivel ezek irreleváns információk a kutatás céljait tekintve. Hasonló módon kihagytam az elemzésből a nem érthető részeket, viszont a hibákat nem zártam ki a vizsgálatból, amennyiben lehetett érteni ezeket a félig kiejtett szavakat, szótagokat. Mivel az interneten elérhető, spanyol ajkú színészekkel készült interjúk hosszabbak voltak, azokból minden esetben legalább két percet elemeztem Bóna (2019) alapján. Így összességében átlagosan 122,44 másodperces (legrövidebb: 106,13 másodperc; leghosszabb: 138,83 másodperc) részleteket vizsgáltam a magyar adatközlők esetében, a spanyolokéban pedig 153,44 másodperceseket (legrövidebb: 137,13; leghosszabb: 168,52 másodperc).

A beszédtempó mérésének céljából a hangmintákat szegmentáltam és annotáltam a Praat programban, vagyis különválasztottam a szüneteket és a hezitálásokat a tényleges beszédprodukciótól, majd feliratoztam az elhangzottakat (Gósy–Menyhárt [szerk.] 2003, idézi Bóna 2007). A nemzetközi szakirodalomból (Goldman-Eisler 1973 és Guañella 1996, idézi őket Blondet 2001; Gósy 1997; Shrosbree 2015) kiindulva a legalább 200 milliszekundum hosszúságú néma szakaszokat tekintettem szünetnek. Ezen felül minden olyan szakasznak a kezdetét 50 milliszekundummal előrébb helyeztem (Neuberger–Grácsi 2013 és Iribar Ibabe – Turriz Aguirrezábal 2010 alapján), amelyek néma szünetet követnek, és zöngétlen zárhanggal vagy zár-réshanggal kezdődnek, hiszen az említett hangok zárszakasza már az artikuláció részét képezi (Markó 2005), azonban nehéz megkülönböztetni őket a néma szünetektől (Tóth–Kocsor 2003).

Az annotálást Bóna (2009) alapján végeztem, tehát minden szegmentum esetén kvázi-fonetikusan, egyszerűsített fonetikai átírással feliratoztam az elhangzott beszédet, a Nemzetközi Fonetikai Ábécé (International Phonetic Alphabet, IPA) karaktereit használva. A néma szüneteket „paus” felirattal láttam el, míg a különböző hezitálási formákat „tit”-ként jelöltem, hozzátéve a hezitálás hangját (például „tit/m” vagy „tit/ö”). Annotálás során csak a ténylegesen kiejtett hangokat jelenítettem meg (Bóna 2005; Koreman 2006, idézi Bóna 2014), és a spanyol anyanyelvi beszélők beszédprodukcióját a nyelv szabályai szerint annotáltam, például a diftongusok (Quilis 1999, Hualde et al. 2010, Hualde 2014) vagy a különböző típusú magánhangzó redukciók alkalmazását illetően (részletesebben lásd Espinosa 1924, Planas Morales 2013, Hualde 2020). A magyar nyelvtanulók esetében azonban problémát jelent az, hogy a magyar nyelvben nem egyértelmű a kettőshangzók jelenléte (vö. Deme 1971–1972, Gósy 2004, Kassai 2003a és 2003b, Kysstra – de Graaf 2003, Markó–Grácsi 2021, Nádasdy–Siptár 1994, Siptár 2003, Szigetvári 2014), és az adatközlők spanyol nyelvű beszédprodukciójára nem jellemző a szótagösszevonásnak nevezett magánhangzó redukció (Kovács, megjelenés alatt). Mindennek fényében elsősorban a percepcióra hagyatkozva írtam át a magyarok

beszédét, a diftongusokra vonatkozóan például a [j] és [w] félhangzók jelenlétének érzékelhetőségét vagy hiányát vettem figyelembe, nem egyértelmű esetekben pedig Aguilar (1999), a spanyol diftongusok időtartamát mutató eredményei alapján döntöttem.

1. ábra. Szegmentálás és annotálás a Praat programban

A felvételek szegmentálása és annotálása után számításaimat a Praat egy kiegészítő programjának segítségével, egy úgynevezett szkripttel végeztem. A szkript automatikusan kiszámította az annotált szakaszok, és csak az annotált szakaszok időtartamát, majd ezek időtartamait (ideértve a szüneteket és hezitálásokat) összegezve meghatároztam a teljes beszédidő hosszát minden adatközlő esetében külön-külön. A feliratozott beszédprodukcióban minden adatközlő esetében kiszámítottam az általa kiejtett magánhangzók számát, ezzel megkapva a szótagok számát is, hiszen a spanyol nyelvben csak magánhangzó lehet szótagmag (Quilis, 1999). Végül ezt a kapott szótagszámot osztottam el a teljes beszédidővel, így megkaptam minden adatközlő beszédtempóját szótag/mp-es mértékegységben. Azért ezt a mértékegységet választottam, mert ez alkalmazható gyors beszéd elemzésekor is (Bóna 2007), és megoldást jelent befejezetlen, pontatlanul artikulált szavak esetében is (Bóna 2007). A kapott eredményeket a következő szekcióban részletezem.

3. Eredmények

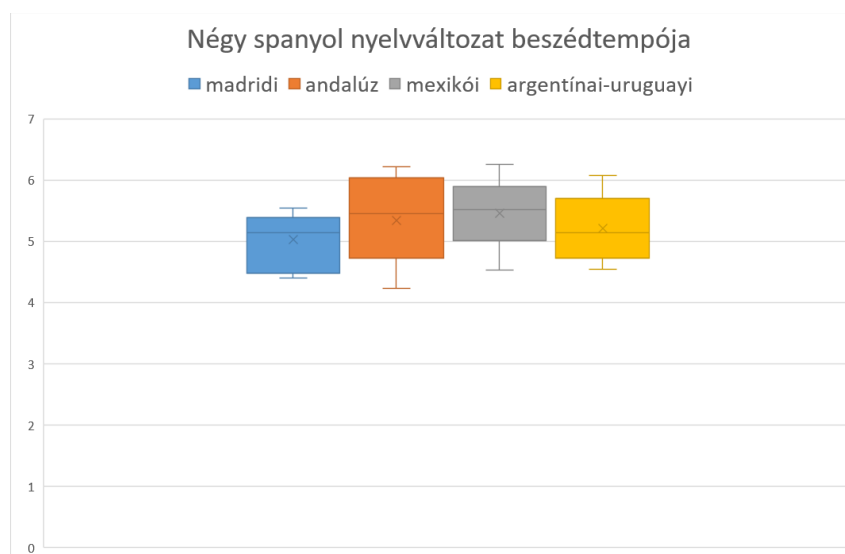
A következő táblázat foglalja össze a különböző spanyol nyelvváltozatok beszédtempójára vonatkozóan kapott eredményeket.

MADRIDI		ANDALÚZ		MEXIKÓI		ARG.-URUGUAYI	
adatközlő	szótag/ mp	adatközlő	szótag/ mp	adatközlő	szótag/ mp	adatközlő	szótag/ mp
EE	5,29	AV	5,47	AB	5,18	AT	4,62
EF	5,03	BC	6,19	AD	6,18	AV	4,93
FT	4,4	DR	6,22	AR	4,53	BA	5,63
LM	4,45	IC	4,98	CA	5,67	DR	6,08
MA	5,55	JM	5,99	FC	5,56	FA	4,85
MP	4,49	MC	5,57	GG	5,05	MM	4,76
NM	5,55	MD	4,77	JMP	6,26	NO	5,45
PO	5,27	MR	5,44	LH	4,9	PW	4,55
RF	5,33	MS	4,24	MP	5,81	SR	5,35
SM	4,95	MN	4,58	MR	5,48	VO	5,91
ÁTLAG	5,03	ÁTLAG	5,35	ÁTLAG	5,46	ÁTLAG	5,21
SZÓRÁS	0,45	SZÓRÁS	0,69	SZÓRÁS	0,55	SZÓRÁS	0,55

3. táblázat. A négy elemzett spanyol nyelvváltozat beszédtempója

A fenti adatok alapján látható, hogy a legmagasabb tempóértékkel mexikói (5,46 szótag/mp), a legalacsonyabbal pedig a madridi nyelvváltozat bír (5,03 szótag/mp); a két érték között 7,88%-os különbséget találunk, vagyis kevesebb, mint fél (kb. 0,43) szótag/másodpercet.

Az előbbieken bemutatott eredményeket a következő diagram szemlélteti:

2. ábra. A négy elemzett spanyol nyelvváltozat beszédtempója

A magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempójára vonatkozó eredményeket a következő táblázat foglalja össze, összehasonlítva a spanyol anyanyelvi adatközlők átlagos értékeivel:

MAGYAR AJKÚ SPANYOL NYELVTANULÓK		SPANYOL ANYANYELVI BESZÉLŐK	
adatközlő	szótag/mp	nyelvváltozat	átlagos (szótag/mp) érték
01	2,47	madridi	5,03
02	3,56	andalúz	5,35
03	2,81	mexikói	5,46
04	2,57	arg.-uruguayi	5,21
05	2,68		
06	3,79		
07	3,4		
08	2,59		
09	3,62		
10	2,28		
ÁTLAG	2,98		
SZÓRÁS	0,55		

4. táblázat. A magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempója összehasonlítva az anyanyelvi spanyol korpusz átlagos értékeivel

Ahogy a fenti adatok mutatják, a magyar nyelvtanulók átlagos beszédtempója 2,98 szótag/mp, ami 40,76%-kal tér el az átlagosan legalacsonyabb tempóértékkel bíró madridi dialektustól is, míg a leggyorsabb nyelvváltozattól, a mexikóitól 45,42%-kal. Érdeemes megemlíteni, hogy a magyar adatközlők beszédtempója nem éri el a szakirodalomban (Bóna 2014) meghatározott, magyar anyanyelvű fiatal beszélők párbeszédére vonatkozó értéket, ami 3,7–5,9 szótag/mp (átlag: 4,7 szótag/mp). Jelen kutatásban a spanyolt idegennyelvként beszélő nyelvtanulók 2,98 szótag/mp-es beszédtempója a magyar anyanyelvű idősök esetén, párbeszéd során mért intervallum alsó értékéhez közelít (2,9–4,7 szótag/mp, átlag: 3,9 szótag/mp), lásd Bóna (2014).

4. Konklúzió, kitekintés

Ebben a kutatásban négy spanyol nyelvváltozat, a madridi, az andalúz, a mexikói, és az argentinai-uruguayi dialektus beszédtempóját elemeztem, összehasonlítva értékeiket a B2-es szintű magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempójával. A kapott eredmények nem erősítik meg a korábbi tanulmányok (pl. Navarro Tomás 1950 és Loprete 1984, idézi őket Wainschenker et al. 2002; Schwab 2015) által mutatott tendenciát, mely szerint az európai spanyol dialektusok gyorsabbak lennének az amerikaiaknál, hiszen ebben a kutatásban a mexikói nyelvváltozat bizonyult a leggyorsabbnak, a madridi pedig a leglassabbnak.

Az ebben a kutatásban kimutatott dialektális különbség párhuzamba állítható azzal a szakirodalomban leírt jelenséggel, mely szerint az argentinai-uruguayi nyelvváltozatra – eredményeim alapján a második leglassabb dialektus – jellemzőek a megnyúlt hangsúlyos szótagok (Kaisse 2001 és Sosa 1999, idézi őket Baditzné 2020), ami alacsonyabb tempóértékeket eredményezhet. Az azonban, hogy a mexikói adatközlők beszédtempója bizonyult a leggyorsabbnak ebben a kutatásban,

ellentmond a korábbi eredményeknek: Velázquez (2010, idézi Rao 2013) alapján a spontán beszédben a mexikói beszélők is elnyújtott szótagokkal, és ezáltal lassabb beszédtempóval beszélnek a félszigeti (észak- és közép-spanyolországi) beszélőkhöz képest. Azt is érdemes megemlíteni, hogy mivel a gyors beszéd- és artikulációs tempó magánhangzó redukciót von maga után (Tsao et al. 2006, idézi Santiago–Mairano 2017), várható volna, hogy az ebben a kutatásban a megmagasabb értéket mutató mexikói spanyolban fordul elő a szótagösszevonás a legnagyobb arányban, azonban ugyanezen a korpuszon végzett elemzésben ez a nyelvváltozat a második legkisebb arányban produkált szótagösszevonást a másik három vizsgált nyelvváltozattal összevetve (Kovács, megjelenés alatt). A madridi (észak- és közép-spanyolországi) és az andalúz nyelvváltozatra pedig jellemző bizonyos szóvégi mássalhangzók kiesése (Hualde 2010), ezért árnyalná a most kapott eredményeket a beszédtempó hang/másodperces mértékegységgel való kiszámítása. Azt is fontos kiemelni, hogy a vizsgált célnyelvi csoportok között kevesebb, mint fél szótag/másodperc a különbség, illetve a spanyol ajkú adatközlők beszédtempóját tekintve nagyok az egyéni különbségek: találunk olyan mexikói beszélőt, akinek a tempóértéke nem érte el a madridi dialektus átlagát, és olyan madridit is, aki gyorsabb beszédtempót produkált, mint a mexikói átlagos érték. Mindennek fényében jelen kutatás eredményeire vonatkozóan nehezen vonhatók le egyértelmű általánosítások.

A B2-es KER szintű magyar ajkú spanyol nyelvtanulók beszédtempója a vártnál nagyobb arányban, 40,76–45,42%-kal tér el a célnyelvi értékektől, és egyetlen magyar adatközlő sem éri bármely célnyelvi csoport átlagát, de a leglassabb spanyol anyanyelvűek egyéni értékeit sem. A fent ábrázolt különbséghez közelítő értéket mért Toivola et al. (2009) kezdő szintű orosz anyanyelvű finn nyelvtanulók olvasásakor. A két adat összehasonlítását azonban nehezíti a beszédtempó és a nyelvtanulók szintjének különbsége, illetve az, hogy ebben a kutatásban anyanyelvi színészekkel hasonlítottam össze az L2 beszédtempót, míg Toivola et al. (2009) célnyelvi adatközlői átlagos beszélők voltak. Az ugyanezen a korpuszon végzett, artikulációs tempóra vonatkozó elemzés során 24,88–29,06%-osnak bizonyult a célnyelvi adatközlők és a magyar nyelvtanulók közötti eltérés. A beszédtempó és az artikulációs tempó definíciójából (lásd 1.1. A beszéd- és artikulációs tempó) adódóan annak oka, hogy a B2-es KER szintű magyar nyelvtanulók beszédtempója nagyobb mértékben tér el a célnyelvi beszélőkéitől, mint az artikulációs tempójuk, abban keresendő, hogy a magyar adatközlők lényegesen több szünetet tartanak, mint az anyanyelvi beszélők.

Ennek egyik oka az lehet, hogy B2-es KER szinten még nehézséget okoz (okozott) a nyelvtanulók számára a spanyol nyelvű szókincs előhívása a mentális lexikonból (Bóna 2014), azonban a nyelvtudásszint és az idegennyelvi tapasztalat növekedésével nő a beszédtempó (Guion et al. 2000; Trofimovich–Baker 2006, idézi őket Baese-Berk–Morrill 2015). Ebből kifolyólag a jövőben érdemes lenne megismételni a vizsgálatot C1-es KER szintű magyar nyelvtanulókkal, hogy lássuk, magasabb szintű nyelvtudásuk a célnyelvi értékekhez jobban közelítő beszédtempót jelentene-e.

Ezen felül fontos lenne a jelen kutatás megismétlése spanyol anyanyelvű hétköznapi beszélőkkel, hiszen egy heterogénebb korpusz használatával pontosabban látnánk a célnyelvi dialektusok és a nyelvtanulók tempóértékei közötti különbségeket, emellett azt is érdemes lenne vizsgálni, hogy milyen eltérések lehettek fel anyanyelvi színészek és mindennapi beszélők beszédprodukcója között. Kutatásaimat hasznos lenne kiterjeszteni a beszéd- és artikulációs tempóra vonatkozó más beszéd típusokra is, különösen a felolvasásra, de terveim között szerepel a magyar mellett más köztes nyelvek tempóértékeinek mérése, valamint egy anyanyelvi beszélők attitűdjére irányuló, percepció alapú vizsgálat is.

A további kutatási lehetőségek mellett fontos kiemelni, hogy a folyékonyabb beszédnek pozitívabb a megítélése, mint a szünetekkel és hezitálásokkal tarkítottak (lásd például Laham et al. 2009). A folyékonyság fogalmát több szerző is az L2 temporális jellemzőihez köti (Nation 1989; Lennon 1990; Riggenbach 1991; Schmidt 1992; Towell et al. 1996, idézi őket Cucchiari et al. 2010), meghatározása egészen pontosan „az anyanyelvi beszélőéhez hasonló gyorsaságra” utal (Lennon 1990: 390 idézi Cucchiari et al. 2010). Ez alapján az idegennyelv-tanulás célja a célnyelvi beszélőkre jellemző tempójú és szünetek, hezitálások nélküli beszéd produkálása lenne (Lennon 1990, idézi Cucchiari et al. 2010), azonban ennek elsajátítása közel sem könnyű feladat: egy, az angol nyelvre vonatkozó vizsgálatban évek óta anyanyelvi környezetben élő koreai gyerekek az összes elemzett szupraszegmentális elemet anyanyelvi szinten produkálták, a beszédtempó kivételével (Trofimovich–Baker 2007, idézi Gyarmathy et al. 2016).

Összességében tehát fontosnak tűnik a beszédtempó fejlesztésére irányuló feladatok alkalmazása például nyelvórákon, nemcsak amiatt, mert jelentős különbség figyelhető meg az anyanyelvi beszélők és a B2-es KER szintű nyelvtanulók beszédprodukcója között, hanem azért is, mert a túlzottan lassú beszédet a célnyelvi beszélőpartnernek zavarónak találhatják (Baditzné 2019 és 2020), amelynek következtében akár nyelvi hátrány is érheti a nyelvtanulókat (vö. például Baditzné 2019 és 2020, McBride 2015).

Köszönetnyilvánítás

Jelen kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP-21-2) keretében valósult meg. Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Baditzné Dr. Pálvölgyi Katának odaadó segítségét, hasznos észrevételeit. Köszönöm a kéziratomat bíráló két lektornak, hogy megjegyzéseikkel emelték tanulmányom színvonalát.

Hivatkozott szakirodalom

Aguilar, Lourdes 1999. Hiatus and diphthong: Acoustic cues and speech situation differences. *Speech Communication* 28: 57–74.

- Baditzné Pálvölgyi, Kata 2019. ¿Debería importarnos la pronunciación en la enseñanza del español con fines específicos? In Nyakas, Judit – Gazsi, Rebeka Dalma (eds): *Lingua*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont. 232–243.
- Baditzné Pálvölgyi, Kata 2020. The prosodic correlates of stress in European and Argentinian ‘Porteño’ Spanish. In Gocsál, Ákos – Gósy, Mária – Grácz, Tekla Etelka – Gyarmathy, Dorottya – Horváth, Viktória – Huszár, Anna – Kohári, Anna – Krepsz, Valéria – Mády, Katalin. (eds): *Speech Research Conference*. Hungarian Research Institute for Linguistics. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 9–11.
- Baese-Berk, Melissa M. – Morrill, Tuuli H. 2015. Speaking rate consistency in native and non-native speakers of English. *The Journal of the Acoustical Society of America* 138/3: 223–228.
- Birdsong, David 2004. Second language acquisition and ultimate attainment. In Davies, Alan – Elder, Catherine (eds): *The Handbook of Applied Linguistics*. Malden, MA: Blackwell Publishing. 82–105.
- Blondet S., María Alejandra 2001. Las pausas llenas: marcas de duda e identidad lingüística. *Lingua Americana* 5/8: 5–15.
- Blondet, María Alejandra 2006. *Variaciones de la velocidad de habla en español: patrones fonéticos y estrategias fonológicas. Un estudio desde la producción*. Doktori disszertáció. Universidad de Los Andes.
- Boersma, Paul – Weenink, David 2021. Praat: doing phonetics by computer. Számítógépes program. 6.1.52.-es verzió, letöltés ideje: 2021. augusztus 29. Letölthető: <http://www.praat.org/> (Utolsó elérés: 2022.máj.25.)
- Bóna Judit 2005. A hadaró és a gyors beszéd temporális sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 129/2: 235–242.
- Bóna Judit 2007. *A felgyorsult beszéd produkciós és percepció sajátossága*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bóna Judit 2009. *A gyors beszéd*. Budapest: Lexica Kiadó – a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- Bóna, Judit 2014. Temporal characteristics of speech: The effect of age and speech style. *The Journal of the Acoustical Society of America* 136/2: 116–121.
- Bóna Judit 2015. Különböző beszéd típusok temporális sajátosságai az életkor és a nem függvényében. *Magyar Nyelvőr* 139/2: 201–213.
- Bóna Judit 2016. Temporális sajátosságok a beszédben. In Bóna Judit (szerk.): *Fonetikai olvasókönyv*. Budapest: ELTE Fonetikai Tanszék. 159–173.
- Bóna Judit 2019. A spontán beszéd és a felolvasás temporális jellemzői kisiskolás korban. *Beszéd kutatás* 27/1: 272–290.
- Bradlow, Ann R. – Ackerman, Lauren – Burchfield, L. Ann – Hesterberg, Lisa – Luque, Jenna – Mok, Kelsey 2011. Language- and Talker-Dependent Variation in Global Features of Native and Non-Native Speech. *Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences 2011*: 356–359.
- Carlo, Edna J. 2007. Speech rate of non-stuttering spanish-speaking adults. In Au-Yeung, James – Leahy, Margaret M. (eds): *Research, treatment and self-help in fluency disorders: New Horizons*. Philadelphia: International Fluency Association. 111–117.
- Cucchiari, Catia – van Doremalen, Joost – Strik, Helmer 2010. Fluency in non-native read and spontaneous speech. *Proceedings of DiSS-LPSS Joint Workshop 2010*.

- De Johnson, Teresa H. – O’Connell, Daniel C. – Sabin, Edward J. 1979. Temporal analysis of English and Spanish narratives. *Bulletin of the Psychonomic Society* 13/6: 347–350.
- De Jong, Nivja H. – Groenhout, Rachel – Schoonen, Rob – Hulstijn, Jan H. 2015. Second language fluency: Speaking style or proficiency? Correcting measures of second language fluency for first language behavior. *Applied Psycholinguistics* 36/2: 223–243.
- Deme László 1971–1972. A magyar fonémák rendszeréhez és rendszerezéséhez. *Néprajz és Nyelvtudomány* 15–16: 89–99.
- Ellis, Rod 2004. Individual differences in second language learning. In Davies, Alan – Elder, Catherine (eds): *The Handbook of Applied Linguistics*. Malden, MA: Blackwell Publishing. 525–551.
- Espinosa, Aurelio M. 1924. Synalepha and Syneresis in Modern Spanish. *Hispania* 5/7: 299–309.
- García-Amaya, Lorenzo 2009. New findings on fluency measures across three different learning contexts. In Collentine, Joseph – García, Maryellen – Lafford, Barbara – Marín, Francisco Marcos (eds): *Selected Proceedings of the 11th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. 68–80.
- Gold, Erica 2018. Articulation Rate as a Speaker Discriminant in British English. Elhangzott: *Interspeech 2018*. Hyderabad, India. 2018. szeptember 2–6.
- Goldman-Eisler, Frieda 1973. *Psycholinguistics. Experiments in Spontaneous Speech*. Második kiadás. New York: Academic Press.
- Gósy Mária 1997. A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 129–139.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy Mária – Menyhárt Krisztina 2003. *Szöveggyűjtemény a fonetika tanulmányozásához*. Budapest: NIKOL Kkt.
- Guaïtella, Isabelle 1996. Analyse prosodique des hésitations vocales: propositions pour un modèle rythmique. *Revue de Phonétique Appliquée* 118–119: 113–145.
- Guion, Susan G. – Flege, James E. – Liu, Serena H. – Yeni-Komshian, Grace H. 2000. Age of learning effects on the duration of sentences produced in a second language. *Applied Psycholinguistics* 21: 205–228.
- Gyarmathy Dorottya – Auszmann Anita – Neuberger Tilda 2016. Az anyanyelvi és az idegen nyelvi spontán beszéd temporális jellemzői. *Anyanyelv-pedagógia* 9/1.
- Hualde, José Ignacio 2014. *Los sonidos del español*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hualde, José Ignacio 2020. Syllable merger. In Colina, Sonia – Martínez-Gil, Fernando (eds): *The Routledge Handbook of Spanish Phonology*. New York, NY: Routledge. 162–180.
- Hualde, José Ignacio – Olarrea, Antxon – Escobar, Anna María – Travis, Catherine E. 2010. *Introducción a la lingüística hispánica*. New York: Cambridge University Press.
- Iribar Ibabe, Alexander – Túrrez Aguirrezábal, Itziar 2010. Datos para la caracterización acústica de las oclusivas sordas en el ámbito vasco-románico. In Gómez Seibane, Sara – Ramírez Luengo, José Luis (koord.). *Meastran en mucho. Estudios filológicos en homenaje a Carmen Isasi Martínez*. Buenos Aires: Voces del Sur. 149–158.
- Kaisse, Ellen M. 2001. The long fall: An intonational melody of Argentinean Spanish. In Herschensohn, Julia – Mallén, Enrique – Zagona, Karen (eds): *Features and Interfaces in Romance*. Amsterdam: Benjamins. 148–160.

- Kassai Ilona 1993. Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100–120 évben? *Beszédkutatás* 93: 62–69.
- Kassai Ilona 2003a. A magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 23–26. (Eredetileg 1982-ben publikált tanulmány)
- Kassai Ilona 2003b. Kell-e a magyar köznyelvben diftongusnak lennie? In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 33–36. (Eredetileg 1984-ben publikált tanulmány)
- Koreman, Jacques 2006. Perceived speech rate: The effects of articulation rate and speaking style in spontaneous speech. *Journal of the Acoustical Society of America* 119/1: 582–596.
- Kovács, Dorottya 2019. *La velocidad de habla de los húngaroparlantes al hablar español espontáneo*. Az Országos Tudományos Diákköri Konferencián előadott kutatás. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kovács, Dorottya 2020. La velocidad de articulación en la enseñanza de ELE. *Acta Hispanica* 25: 87–99.
- Kovács Dorottya 2021. *A spanyol artikulációs tempó a nyelvoktatás vonatkozásában*. Az Országos Tudományos Diákköri Konferencián előadott kutatás. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kovács, Dorottya. megjelenés alatt. Syllable Contraction in Spanish Dialects and B2 Level Hungarian Learners of Spanish. *Phonica*.
- Kylstra, Andries Dirk – de Graaf, Tjeerd 2003. Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben? (ford. Szabó T. Ádám) In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika. Laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 17–22. (Eredetileg 1980-ban publikált tanulmány)
- Laham, Simon M. – Alter, Adam L. – Goodwin, Geoffrey P. 2009. Easy on the mind, easy on the wrongdoer: Discrepantly fluent violations are deemed less morally wrong. *Cognition* 112: 462–466.
- Laver, John 1994. *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lennon, Paul 1990. Investigating fluency in EFL: *A quantitative approach*. *Language Learning* 40/3: 387–417.
- Loprete, Carlos Alberto. 1984. *El Lenguaje Oral: Fundamentos, Formas y Técnicas*. Buenos Aires: Editorial Plus Ultra.
- Madrid, Edgar 2008. Hacia el establecimiento de unidades para la medición de la velocidad de habla. El caso del español. In Herrera, Esther Z. – Martín-Butragueño, Pedro (szerk.): *Fonología instrumental. Patrones fónicos y variación*. México: El Colegio de México. 257–273.
- Markó Alexandra 2005. *A spontán beszéd néhány szupraszegmentális jellegzetessége*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Markó Alexandra – Grácz Tekla Etelka 2021. Diftongusok és diftongusviták a magyar nyelvtudomány-történetben. In Havas Ferenc – Horváth Katalin – Hrenek Éva – Ladányi Mária (szerk.): *A grammatikától a retorikáig: Nyelvészeti tanulmányok C. Vladár Zsuzsa tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék. 167–176.
- McBride, Kara 2015. Which Features of Spanish Learners' Pronunciation Most Impact Listener Evaluations? *Hispania* 98/1: 14–30.

- Morrill, Tuuli – Baese-Berk, Melissa – Bradlow, Ann 2016. Speaking rate consistency and variability in spontaneous speech by native and non-native speakers of English. *Proc. Speech Prosody* 2016: 1119–1123.
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter 1994. A magánhangzók. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan: 2. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 42–182.
- Nation, Paul 1989. Improving speaking fluency. *System* 17/3: 377–384.
- Navarro, Tomás 1950. *Manual de pronunciación española*. Hatodik kiadás. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Neuberger Tilda – Grácsi Tekla Etelka 2013. Az alveoláris zöngétlen explozív variabilitása. *Beszédkutató* 21: 160–172.
- Nikolov Marianne 2004. Az életkor szerepe a nyelvtanulásban. *Modern Nyelvoktatás* 10/1: 3–26.
- OKTATÁSI HIVATAL Nyelvvizsgázatási Akkreditációs Osztály (NYAK) 2002. 3. Közös referenciaszintek. In Közös Európai Referenciakeret 2002 - magyar változat. Letölthető: https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/KER_2002/3%20fejezet_2.pdf (Utolsó elérés: 2022.jún.03.)
- Pellegrino, Elisa 2012. The perception of foreign accented speech. Segmental and suprasegmental features affecting the degree of foreign accent in L2 Italian. In Mello, Heliana – Pettorino, Massimo – Raso, Tommaso (eds): *Proceedings of the VIIth GSCP International Conference : Speech and Corpora*. Firenze: Firenze University Press. 261–267.
- Pellegrino, Francois – Coupé, Christophe – Marisco, Egidio 2011. A cross-language perspective on speech information rate. *Language* 87/3: 539–558.
- Planas Morales, Sílvia 2013. El grupo rítmico y el grupo fónico en la clase de ELE. *Revista Internacional de Lenguas Extranjeras* 2: 67–80.
- Quilis, Antonio 1999. *Tratado de fonética y fonología españolas*. Madrid: Editorial Gredos.
- Rao, Rajiv 2013. Prosodic Consequences of Sarcasm Versus Sincerity in Mexican Spanish. *Concentric: Studies in Linguistics* 39/2: 33–59.
- Riggenbach, Heidi 1991. Toward an understanding of fluency: A microanalysis of non-native speaker conversations. *Discourse Processes* 14/4: 423–441.
- Romero Andonegi, Asier – Etxebarria Lejarreta, Aintzane – Gaminde Terraza, Iñaki – Garay Ruiz, Urtza 2015. El papel de la prosodia en la enseñanza de la L1. Un aporte didáctico para el aula de educación infantil y de educación primaria. *Phonica* 11: 64–86.
- Santiago, Fabian – Mairano, Paolo 2017. Do Spaniards speak faster than Mexicans? Studying Spanish Rhythm in natural speech. Elhangzott: *Phonetics and Phonology in Europe* 2017. Köln, Németország. 2017. június 12–14.
- Schmidt, Richard 1992. Psychological mechanisms underlying second language fluency. *Studies in Second Language Acquisition* 14/4: 357–385.
- Schwab, Sandra 2015. Las variables temporales en el español de Costa Rica y de España: un estudio comparativo. *Filología y Lingüística* 41/1: 127–139.
- Shrosbree, Miki 2015. Cross-Linguistic Articulation Rate among Near-Balanced Bilinguals and Implications for Second Language Fluency Measurement. Elhangzott: *18th International Congress of Phonetic Sciences*. Glasgow, Egyesült Királyság. 2015. augusztus 10–14.
- Siptár Péter 2003. Hangtan. In . Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 287–384.
- Sjons, Johan – Hörberg, Thomas 2016. Articulation rate in child-directed speech increases as a function of child age. Elhangzott: *Fonetik 2016*. Stockholm, Svédország. 2016. jún. 8–10.

- Sominé Hrebik Olga 2011. Az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás összefüggéseinek megközelítései – egy közös értelmezési keret lehetősége. *Magyar Pedagógia* 111/1: 53–77.
- Sönning, Lukas 2014. Unstressed Vowels in German Learner English: an Instrumental Study. *Research in Language* 12/2: 163–173.
- Sosa, Juan Manuel 1999. *La entonación del español. Su estructura fónica, variabilidad y dialectología*. Madrid: Cátedra.
- Szigetvári Péter 2014. A kérdésben a válasz. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/a-kerdesben-a-valasz> (Utolsó elérés: 2022.máj.25.)
- Toivola, Minnaleena – Lennes, Mietta – Aho, Eija 2009. Speech rate and pauses in non-native Finnish. *Proc. Interspeech* 2009: 1707–1710.
- Tóth László – Kocsor András 2003. A Magyar Telefonbeszéd-adatbázis (MTBA) kézi feldolgozásának tapasztalatai. *Beszédkutatás* 2003: 134–146.
- Towell, Richard – Hawkins, Roger – Bazergui, Nives 1996. The development of fluency in advanced learners of French. *Applied Linguistics* 17/1: 84–119.
- Trofimovich, Pavel – Baker, Wendy 2006. Learning second language suprasegmentals: Effect of L2 experience on prosody and fluency characteristics of L2 speech. *Studies in Second Language Acquisition* 28: 1–30.
- Trofimovich, Pavel – Baker, Wendy 2007. Learning prosody and fluency characteristics of second language speech: The effect of experience on child learners' acquisition of five suprasegmentals. *Applied Psycholinguistics* 28/2: 251–276.
- Tsao, Ying-Chiao – Weismer, Gary – Iqbal, Kamran 2006. The effect of intertalker speech rate variation on acoustical vowel space. *Journal of the Acoustical Society of America* 119/2: 1074–1082.
- Lieke Van Maastricht, Lieke – Zee, Tim – Krahmer, Emiel – Swerts, Marc 2021. The interplay of prosodic cues in the L2: How intonation, rhythm, and speech rate in speech by Spanish learners of Dutch contribute to L1 Dutch perceptions of accentedness and comprehensibility. *Speech Communication* 133: 81–90.
- Velásquez Velásquez, Vilma – Lipe Iquiapaza, Honoria Gaby – Corimayta Zanabria, Livia Milagros 2021. Los elementos suprasegmentales en la expresión oral de estudiantes universitarios bilingües. *Revista De Investigaciones Interculturales* 1/1: 5–10.
- Velásquez, Eduardo 2010. Acoustic comparative study of Spanish prosody. Mexico City vs. Madrid. In Ortega Llebaria, Marta (ed): *Selected Proceedings of the 4th Conference on Laboratory Approaches to Spanish Phonology*. Cascadilla, MA: Cascadilla Proceedings Project. 83–90.
- Voigt, Stefanie – Schüppert, Anja 2013. Articulation rate and syllable reduction in Spanish and Portuguese. In Gooskens, Charlotte S. – Van Bezooijen, Renee. (eds): *Phonetics in Europe: Perception and Production*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 317–332.
- Wainschenker, Rubén – Doorn, Jorge – Castro, Marcela 2002. Medición Cuantitativa de la Velocidad del Habla. *Procesamiento del Lenguaje Natural* 28: 99–104.

KOVÁCS DOROTTYA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
kdorki97@gmail.com